

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРОБЛЕМИ
СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ
В ЕКОНОМІЦІ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 3(71)

Частина 2

Київ-2019

Головний редактор: Смерічевський Сергій Францович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

Заступник головного редактора: Засанський Володимир В'ячеславович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Національного авіаційного університету.

Відповідальний секретар: Радченко Ганна Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Національного авіаційного університету.

Редакційна колегія:

Ареф'єва Олена Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою Економіки повітряного транспорту Національного авіаційного університету.

Дергачова Вікторія Вікторівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Іващенко Алла Іванівна, кандидат економічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Кривов'язюк Ігор Володимирович, кандидат економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Луцького національного технічного університету.

Окландер Михайло Анатолійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Одеського національного політехнічного університету.

Паливода Олена Михайлівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри управління та економіки водного транспорту Державного університету інфраструктури та технологій.

Петровська Світлана Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та бізнес-адміністрування Національного авіаційного університету.

Прохорова Вікторія Володимирівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та організації діяльності суб'єктів господарювання Української інженерно-педагогічної академії.

Сохацька Олена Миколаївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу Тернопільського національного економічного університету.

Хлобистов Євген Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри екології Національного університету «Киево-Могилянська академія».

Igor Britchenko, Doctor Habil., Professor of State Higher Vocational School Memorial of Prof. Stanislaw Tarnowski, Poland.

Vladimir Glonti, Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of Faculty of Economics and Business, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia.

Електронна сторінка видання – www.psaе-jrnl.nau.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:
<https://doi.org/10.32782/2520-2200>

Збірник наукових праць «**Проблеми системного підходу в економіці**»
включено до переліку наукових фахових видань України
в галузі економічних наук (Категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 18 грудня 2018 року № 1412.

Наукове видання включено до міжнародних, закордонних,
національних реферативних та наукометричних баз даних:
НБУ ім. В.І. Вернадського, Index Copernicus, Google Scholar,
CiteFactor, OAJSE, Eurasian Scientific Journal Index.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного авіаційного університету
на підставі Протоколу № 6 від 26 червня 2019 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8776, видане Державною реєстраційною службою України 24.05.2004 р.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ**Потетюєва М.В.**РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ У ФОРМУВАННІ
КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ МАЙНОВИМ КОМПЛЕКСОМ АТ «УКРЗАЛІЗНИЦЯ».....9**Рудь І.Ю., Кишковська О.Л., Скрипник К.М.**

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ У СТРАХОВІЙ КОМПАНІЇ.....16

Рудь І.Ю., Ткаченко М., Крамаренко А.

МЕТОДИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ У СТРАХОВІЙ КОМПАНІЇ..... 21

Соломянова-Кирильчук К.О.

МОДЕЛЬ ДІАГНОСТУВАННЯ РИЗИКУ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ..... 26

Хижняк В.О.СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ СПОЖИВЧОГО РИНКУ
БУДІВЕЛЬНИХ ПОСЛУГ ТА НАПРЯМИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ..... 33**Юрченко Ю.О.**

ТАКСОНОМІЯ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ..... 42

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ**І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА****Артюхіна М.В., Попова А.В.**ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ
ДОНЕЧЧИНИ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ГАЛУЗЕВИХ КЛАСТЕРІВ..... 49**Безхлібна А.П.**ПРИНЦИПИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ У ФІЛОСОФІЇ УПРАВЛІННЯ
РЕГІОНАЛЬНОЮ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ.....55**Беля А.Р.**МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СВІТОВОГО ДОСВІДУ
ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ.....60**Белявцева В.В., Димченко О.В., Рудаченко О.О.**

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РАЙОНУВАННЯ ОБЛАСНИХ ТЕРИТОРІЙ..... 68

Гаврилова О.В.СУЧАСНИЙ СТАН УПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ТУРИСТИЧНУ ГАЛУЗЬ МИКОЛАЇВСЬКОГО РЕГІОНУ.....77**Науменко Н.Ю.**МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО СИНТЕЗУ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ
РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ..... 84**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА****Наумова М.А., Пелехацький Д.О.**АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ
ЯК СКЛАДОВОЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ.....93**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА****Дружиніна В.В., Лебєдєва Д.О.**ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РІВНЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АКТИВНОСТІ
ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ..... 100

Калюжна Ю.В., Захарова К.В. ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ КОЛЕКТИВУ.....	108
--	-----

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Білявська А.Ю. ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ВНУТРІШНІХ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ УКРАЇНИ.....	113
Бодрецький М.В. АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ БАНКОМ: ПРИЙНЯТТЯ КРЕДИТНИХ РІШЕНЬ ЗА ДВОРІВНЕВОЮ СХЕМОЮ (ФІЗИЧНІ ОСОБИ).....	118
Грановська І.В., Макарчук І.М. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ.....	122
Іляшенко А.Х., Бастул Г.П. РОЛЬ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ.....	129
Кобко Р.В. СТРУКТУРНА ДИНАМІКА У РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ.....	134
Литвинова Є.В. ПРОБЛЕМА АДМІНІСТРУВАННЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	143
Малишко В.В., Доброскок С.С. РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗМІЦНЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	148
Мартиненко В.В. ПРОБЛЕМИ КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	155
Солопенко Т.В. ПРОГНОЗУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ ЕКОНОМЕТРИЧНИМИ МЕТОДАМИ В КОНТЕКСТІ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО БЮДЖЕТУВАННЯ.....	161

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Бондарчук Н.В., Тімашова А.М. МОДЕЛЬ АНАЛІЗУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ: ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ.....	170
Василішин С.І. РИЗИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ.....	178
Височан О.С., Литвиненко Н.О. ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ: INTOSAI-ПІДХІД.....	184
Гринь В.П. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	194
Зінкевич А.В. ТЕХНОЛОГІЇ АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ.....	202
Мезенцева Н.М., Павликівська С.Г., Янчиленко Я.О. ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ.....	208
Павлова Г.Є., Приходько І.П., Волчанська Л.В. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ РОЗРАХУНКІВ ЗА ВИПЛАТАМИ ПРАЦІВНИКАМ АГРАРНОЇ СФЕРИ.....	216
Потійко С.В. АНАЛІТИЧНЕ ЗАПЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ СТРАХУВАННЯМ.....	223

МАРКЕТИНГ**Грищенко О.Ф.**ВИКОРИСТАННЯ МАТРИЧНИХ МЕТОДІВ ПОРТФЕЛЬНОГО АНАЛІЗУ
ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....229**Данкеєва О.М.**

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ РОЗДРІБНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....237

Donskykh Anastasiia, Kadyrus Iryna, Yakubenko Yuliia

ROLE OF MARKETING IN INCREASING COMPETITIVENESS OF AGRARIAN ENTERPRISES.....243

Юрченко Н.І.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО БРЕНДУ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ.....248

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ**ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ****Шапуров О.О.**МАКРОЕКОНОМІЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ТА БЕЗПЕКА КРАЇНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ.....256**Щербініна С.А., Шевченко О.М.**

ОПТИМІЗАЦІЯ ВАЛЮТНОГО РЕЗЕРВУ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ.....263

CONTENTS

ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES**Potetiuiieva Maryna**

THE ROLE OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM
IN THE FORMATION OF THE CORPORATE MANAGEMENT OF THE PROPERTY COMPLEX
OF JSC "UKRAINIAN RAILWAYS"..... 9

Rud Inna, Kishkovskaya Elena, Skrypnyk Karina

PERSONNEL MANAGEMENT IN INSURANCE COMPANY..... 16

Rud Inna, Tkachenko Marina, Kramarenko Anna

METHODS OF RISK MANAGEMENT IN INSURANCE COMPANY..... 21

Solomianova-Kyrylchuk Kateryna

THE MODEL FOR DIAGNOSING MACHINE-BUILDING ENTERPRISES FAILURE RISK..... 26

Khyzhnyak Vladyslava

CONSTRADICTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE CONSUMER MARKET
OF CONSTRUCTION SERVICES AND DIRECTIONS OF ITS SOLUTION..... 33

Yurchenko Yuliia

ESSENCE OF THE ENTERPRISE STRATEGY..... 42

**PRODUCTIVE POWER DEVELOPMENT
AND REGIONAL ECONOMY****Artyukhina Maryna, Popova Anna**

INCREASING THE COMPETITIVENESS OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES
OF DONETSK REGION BY WAY OF FORMATION OF REGIONAL BRANCH CLUSTERS..... 49

Bezkhlibna Anastasiia

PRINCIPLES OF SYSTEMIC APPROACH IN THE PHILOSOPHY
OF REGIONAL COMPETITIVENESS MANAGEMENT..... 55

Belya Andriana

POSSIBILITIES FOR IMPLEMENTATION OF THE STATE
FINANCIAL CONTROL OF LOCAL BUDGETS WORLD`S EXPERIENCE..... 60

Belyavceva Viktoriia, Dymchenko Olena, Rudachenko Olha

FEATURES OF THE REGIONAL ZONING AT THE CURRENT STAGE..... 68

Havrylova Olena

THE CURRENT STATE OF INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES
IN THE TOURISM INDUSTRY OF THE MYKOLAIV REGION..... 77

Naumenko Nataliia

METHODICAL APPROACH TO THE SYNTHESIS OF INFORMATION SECURITY SYSTEMS
IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SOCIO-ECONOMIC SYSTEM..... 84

**ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT
AND ENVIRONMENT PROTECTION****Naumova Maryna, Pelekhatskyi Dmytro**

ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL SITUATION IN UKRAINE
AS A COMPONENT OF THE LABOR MARKET FUNCTIONING..... 93

**DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS,
SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS****Druzhynina Victoria, Liebedieva Daria**

BASIC DETERMINANTS OF PROFESSIONAL ACTIVITY LEVEL
WITH RESTRICTED OPPORTUNITIES..... 100

Kaliuzhna Iuliia, Zakharova Kateryna FACTOR ANALYSIS OF THE FORMATION OF POSITIVE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CLIMATE OF THE COLLECTIVE.....	108
---	-----

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Biliavska Alina THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF THE POLICY OF INTERNAL STATE BORROWING OF UKRAINE.....	113
---	-----

Bodretskiy Mikhailo ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN BANKS: ACCEPTANCE OF CREDIT SOLUTIONS BY TWO-LEVEL SCHEME (PRIVATE BANKING).....	118
---	-----

Hranovskaya Inna, Makarchuk Inna THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF THE FINANCIAL PROVISION OF SOCIAL STANDARDS.....	122
---	-----

Ilyashenko Anfisa, Baietul Halyna ROLE OF BUDGET MECHANISM FOR PROMOTING SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY.....	129
---	-----

Kobko Roman STRUCTURAL DYNAMICS IN DEVELOPMENT OF UKRAINE'S INSURANCE MARKET.....	134
---	-----

Lytynova Ievgeniia THE PROBLEM OF ADMINISTERING AND REFORMING THE MECHANISM OF CUSTOMS PAYMENTS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION.....	143
---	-----

Malyshko Vitalina, Dobroskok Stefaniya THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL POLICY AND STRENGTHENING THE FISCAL SECURITY OF UKRAINE.....	148
---	-----

Martynenko Valentyna PROBLEMS OF QUANTIFICATION OF FINANCIAL DECENTRALIZATION LEVEL.....	155
--	-----

Solopenko Tetiana FORECASTING BUDGET EXPENDITURE BY ECONOMETRIC METHODS IN THE CONTEXT OF PROGRAM-TARGET BUDGETING.....	161
--	-----

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Bondarchuk Nataliia, Timashova Anastasia METHOD OF ANALYZING ACCOUNTS RECEIVABLE OF ENTERPRISES.....	170
--	-----

Vasylishyn Stanislav THE RISKS OF ECONOMIC SECURITY IN THE SYSTEM OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT OF MANAGEMENT OF THE ENTERPRISES.....	178
---	-----

Vysochan Oleh, Lytvynenko Nataliya THE PROCEDURE OF PERFORMANCE AUDIT OF PUBLIC FUNDS: INTOSAI-APPROACH.....	184
--	-----

Gryn Viktoria ACCOUNTING IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM: HISTORICAL ASPECTS AND MODERN PECULIARITIES OF RESEARCH RESULTS.....	194
---	-----

Zinkevych Anastasiia THE TECHNOLOGIES FOR ADMINISTRATION AND PROJECTION OF VALUE ADDED TAX: REALITIES OF TODAY.....	202
--	-----

Mezenceva Nadezhda, Pavlikivska Svetlana, Yanchulenko Yana PRODUCTION COSTS IN THE FACE OF LIMITED RESOURCES.....	208
---	-----

Pavlova Halyna, Prikhodko Igor, Volchans'ka Liudmyla NORMATIVE AND LEGAL BASIS OF ACCOUNTING AND ANALYSIS OF LOAN CALCULATION.....	216
--	-----

Potiiko Svitlana ANALYTICAL PROVIDING FOR AGRICULTURAL INSURANCE MANAGEMENT.....	223
--	-----

MARKETING**Gryshchenko Olena**

THE USE OF MATRIX METHODS OF THE PORTFOLIO ANALYSIS FOR IDENTIFICATION
THE DEVELOPMENT DIRECTIONS OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISES.....229

Dankeieva Oksana

PERSPECTIVES FOR FURTHER DEVELOPMENT OF RETAIL ENTERPRISES.....237

Donskykh Anastasiia, Kadyrus Iryna, Yakubenko Yuliia

ROLE OF MARKETING IN INCREASING COMPETITIVENESS OF AGRARIAN ENTERPRISES.....243

Yurchenko Nataliy

PRINCIPLES FOR COMPETITIVE BRAND FORMATION IN THE TOURISM INDUSTRY.....248

MATHEMATICAL METHODS, MODELS**AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES IN ECONOMY****Shapurov Olexandr**

MACROECONOMIC STABILITY AND SAFETY OF COUNTRY USING PRISM
OF INTERDEPENDENCE OF ECONOMIC INDICATORS.....256

Shcherbinina Svitlana, Shevchenko Olena

OPTIMIZATION OF THE FOREIGN CURRENCY RESERVE OF A COMMERCIAL BANK.....263

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.4.021.8:656.2]:[658.115:347.2.02](477)(045)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-38>**Потетюєва М.В.**кандидат економічних наук, доцент,
начальник Управління офісом корпоративного
секретаря АТ «Укрзалізниця»**Potetiuiieva Maryna**
JSC "Ukrainian railways"**РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
У ФОРМУВАННІ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ МАЙНОВИМ
КОМПЛЕКСОМ АТ «УКРЗАЛІЗНИЦЯ»****THE ROLE OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM
IN THE FORMATION OF THE CORPORATE MANAGEMENT
OF THE PROPERTY COMPLEX OF JSC "UKRAINIAN RAILWAYS"**

У статті обґрунтовано організаційно-економічний механізм управління майновим комплексом, як сукупність організаційних та економічних елементів управління майном компанії, які формують систему об'єктів управління, основні прийоми та принципи, які забезпечують ефективну діяльність майнового комплексу. Організаційно-економічний механізм розглядається як сукупність всіх його складових з урахуванням кінцевого результату та циклічного характеру будь-яких економічних процесів. Основними цілями реалізації організаційно-економічного механізму управління майновим комплексом акціонерного товариства є забезпечення зростання обсягів виробництва, прибутковості, платоспроможності, підвищення конкурентоспроможності, збалансованості між структурними підрозділами, реалізація інвестиційного потенціалу та досягнення ефективної корпоративної структури управління майновим комплексом компанії. Роль організаційно-економічного механізму в формуванні корпоративного управління майновим комплексом АТ «Укрзалізниця» полягає в забезпеченні сприятливих організаційних та економічних умов для здійснення корпоративної діяльності компанії.

Ключові слова: управління, майновий комплекс, організаційний механізм, економічний механізм, акціонерне товариство, Укрзалізниця.

В статье обоснован организационно-экономический механизм управления имуществом компании, как совокупность организационных и экономических элементов управления имуществом компании, которые формируют систему объектов управления, основные приемы и принципы, которые обеспечивают эффективную деятельность имущественного комплекса. Организационно-экономический механизм рассматривается как совокупность всех его составляющих с учетом конечного результата и циклического характера любых экономических процессов. Основными целями реализации организационно-экономического механизма управления имуществом комплексом акционерного общества является обеспечение роста объемов производства, прибыльности, платежеспособности, повышение конкурентоспособности, сбалансированности между структурными подразделениями, реализация инвестиционного потенциала и достижения эффективной корпоративной структуры управления имуществом комплексом компании. Роль организационно-экономического механизма в формировании корпоративного управления имуществом комплексом АО «Укрзалізниця» заключается в обеспечении благоприятных организационных и экономических условий для осуществления корпоративной деятельности компании.

Ключевые слова: управление, имущественный комплекс, организационный механизм, экономический механизм, акционерное общество, Укрзалізниця.

In today's conditions, organizational and economic management mechanism is the integration of organizational and economic mechanisms, including organizational and economic methods, levers, instruments of influence on the managed object. The central element of the organizational mechanism

is the management structure, which combines various aspects activities of the company (enterprise) (technical, economic, industrial, social), are regulated by internal production relations and achieved a stable system of relationships between structural units and employees of the management apparatus. Organizational mechanism covers the organization of the structure of the control system (statics) and the organization of the process of functioning of the system being operated by (dynamics). The economic mechanism consists of the mechanism of internal management, the system of market relations, the system of economic influence on the part of the state. Unlike the organizational mechanism that regulates organizational relations between elements of the system, the economic mechanism implements a system of economic relations in the management process. Taking into account the results of the conducted researches to determine the nature and content of the organizational and economic mechanism, we can highlight its features (role) in the formation of corporate governance of the property complex. That is, the organizational and economic mechanism of management of the property complex is a set of organizational and economic elements of management of the company's property, which form a system of objects of management, the basic techniques and principles that ensure the effective operation of the property complex. Organizational and economic mechanism should be considered as a set of all its components, taking into account the final result and the cyclic nature of any economic processes. Thus, the main role of the organizational and economic mechanism in the formation of corporate management of the property complex JSC "Ukrainian railways" is to provide favorable organizational and economic conditions for the implementation of corporate activities of the company. The main objectives of the implementation of the organizational and economic mechanism of managing the property complex of the company is to ensure the growth of volumes of activity, profitability, solvency, increase of competitiveness, balance between structural units, the implementation of the investment potential and the achievement of an effective corporate structure of management of the property complex of the company.

Key words: management, property complex, organizational mechanism, economic mechanism, joint-stock company, Ukrainian railways.

Постановка проблеми. З точки зору сучасної теорії управління практично будь-які процеси або явища, що відбуваються в державі, суспільстві, економіці в цілому або окремої організації здійснюються під впливом функціонування певного виду механізму.

Необхідно зазначити, що в економічних дослідженнях вживаються такі категорії як «механізм управління», «господарський механізм», «організаційно-економічний механізм» та інші, що обумовлено наявністю великої кількості визначень і трактувань сутності самого механізму.

Перш за все потрібно сказати, що в економічну науку поняття механізму прийшло з технічної сфери, де механізм визначається як внутрішній устрій (система ланок) машини, приладу, апарата, що приводить їх в дію [1].

З другої половини ХХ століття дослідники-економісти стали вживати цей термін для опису виробничих і соціальних процесів і їх взаємодії, при цьому в якості системи ланок, що призводять що-небудь в дію, в економіці, як правило виступають різні методи і інструменти, які є складовими частинами механізму.

В умовах сьогодення організаційно-економічний механізм управління являє собою інтеграцію організаційного та економічного механізмів, що включають в себе організаційно-економічні методи, важелі, інструменти впливу на керований об'єкт. Отже, доцільно для дослідження ролі організаційно-економічного механізму розмежувати його складові у вигляді організаційного і економічного механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковій літературі можна знайти велику кількість визначень щодо організаційно-економічного механізму, проте необхідно відмітити два основні підходи дослідників до визначення організаційно-економічного механізму. Перший – сукупність управлінських методів та інструментів, а другий – система управління.

Є.І. Ануфрієва, А.Н. Тридіда, Г. Козаченко, І. Булеев є представниками першого підходу і відповідно дають широке трактування організаційно-економічному механізму, вважаючи його сукупністю різноманітних процесів, послідовностей стану або частин деякої системи, порядку визначення економічної діяльності.

Інша група авторів (Є.А. Смірнов, Т.Л. Безрукова, Ю.О. Лисенко, П. Єгоров, О.В. Василик, О.А. Грішнова, Г.В. Астапова та інші) визначає організаційно-економічний механізм як систему управління.

Зокрема, визначення Ю.О. Лисенка та П. Єгорова має макроекономічний характер, вони вважають, що організаційно-економічний механізм – це система формування цілей і стимулів, що дозволяє перетворювати в процесі трудової діяльності рух матеріальних і духовних потреб членів суспільства у рух засобів виробництва та його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів [2, с. 87].

У той же час О.В. Василик та О.А. Грішнова вважають, що організаційно-економічний механізм – це система елементів організаційного та

економічного впливу на управлінський процес, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на об'єкт управління. До неї входять підсистеми управління, регулювання, стимулювання, координації, мотивації тощо [3, с. 22].

Однак процес управління в компанії на сьогодні тісно пов'язаний з бізнесом, підприємницькою діяльністю, що протікає в умовах жорсткої конкуренції. Тому для досягнення успіху необхідно постійно вдосконалювати систему управління бізнес-процесами, забезпечуючи швидке реагування на зміни бізнес-середовища, знаходити неординарні рішення відповідно до зміни ситуації і координації діяльності всіх бізнес-процесів компанії.

Таким чином необхідно визначити головні і змістовні характеристики терміну «організаційно-економічний механізм управління», оскільки він є частиною системи господарювання в конкретний період розвитку національного господарства будь-якої країни, а також являє сукупність двох різнорідних, але взаємопов'язаних складових – організаційної складової та економічного компонента.

Метою статті є вивчення ролі організаційно-економічного механізму в формуванні корпоративного управління майновим комплексом акціонерного товариства «Українська залізниця».

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж визначити роль організаційно-економічного механізму в формуванні корпоративного управління майновим комплексом необхідно з'ясувати значення терміну «організаційно-економічний механізм» і для цього необхідно звернути увагу на положення теорії економічних механізмів. У 2007 році Нобелівська премія з економіки була присуджена Лео Гурвіцу, Роджеру Майерсону і Еріку Маскіну за основний внесок в теорію економічних механізмів [4]. Основні положення теорії економічних механізмів, сформовані нобелівськими лауреатами, проаналізовано у статті С.Б. Ізмалкова, К.І. Соніна і М.М. Юдкевича [5, с. 6-21].

Основним внеском Л. Гурвіца в економічну науку є сама концепція економічного механізму. Його заслуга полягає в демонстрації необхідності формального моделювання передачі інформації в економічних процесах в рамках різних завдань. Л. Гурвіц запропонував мову для такого аналізу: ввів поняття механізму і умови сумісності стимулів, виявив основні напрямки дослідження механізмів, зокрема в рамках дискусії про важливість децентралізованих механізмів.

Заслугою Р. Майерсона є розробка проблематики оптимальних аукціонів. Першопричи-

ною його досліджень є його ж стаття про оптимальні аукціони, написана в 1981 році і яка стала класикою економічної науки. Займався він розробкою завдань оптимального складу аукціонів, в тому числі на прикладі вальрасовського аукціону.

Щодо внеску Е. Маскіна в теорію економічних механізмів, то необхідно зазначити, що він полягає у формулюванні задачі імплементації, яка вимагає щоб всі рівноваги, що одержують механізми, приводили до бажаної економічної функції. Він також запропонував конкретні механізми, зокрема універсальний механізм імплементації.

Необхідно зазначити, що всі ці результати є фундаментальним обґрунтуванням теоретичної і практичної значущості теорії диференціальних ігор. Сучасна теорія економічних інститутів багато в чому базується саме на цих основах.

На даний час розвиток теорії економічних механізмів триває. В.А. Слепов, В.К. Бурлачков і К.В. Ордов у дослідженні економічних механізмів виділяють інформаційний і функціональний підходи [6, с. 2].

Розглядаючи питання про невизначеність терміна «механізм» в економічних дослідженнях, А.Ю. Чаленко виділяє наступні відмінні особливості економічного механізму [7]:

- механізм не може існувати без процесу, тому що є його складовою частиною і налаштований на виконання тільки процесних функцій;
- механізм не має власного управління, є як би «знерухомленим» і знаходиться в стані очікування управління процесом;
- з'єднання механізму з управлінням показує внутрішній зміст процесу.

У зв'язку з цим, автор дає наступне визначення економічного механізму – це сукупність ресурсів економічного процесу і способів їх з'єднання.

Необхідно відмітити, що як ресурси можуть розглядатися соціальні, економічні, екологічні та технологічні ресурси, які мають відношення до конкретного територіального утворення, в рамках якого здійснюють свою діяльність підприємницькі структури (навіть «віртуальний» бізнес має, в кінцевому рахунку, територіальну прив'язку).

Організаційно-економічний механізм є складною та багатогранною економічною категорією, яка ще не має однозначного трактування в економічній літературі. Аналіз робіт численних авторів показує, що суть «організаційно-економічного механізму» розглядають по-різному.

На сьогодні можна зайти велику кількість визначень терміну «організаційно-економіч-

ний механізм». Так В.О. Федорович представляє організаційно-економічний механізм управління у вигляді різнорівневої ієрархічної системи основних взаємопов'язаних між собою елементів і їх типових груп, при цьому до складу даних елементів крім засобів управлінського впливу, включаються безпосередньо самі суб'єкти і об'єкти управління [8, с. 148].

Необхідно зазначити, що центральним елементом організаційного механізму є структура управління, за допомогою якої поєднуються різні сторони діяльності компанії (підприємства) (технічна, економічна, виробнича, соціальна), регламентуються внутрішні виробничі зв'язки і досягається стійка система взаємовідносин між структурними підрозділами і працівниками апарату управління. Організаційний механізм охоплює організацію структури керуючої системи (стативи) і організацію процесу функціонування системи, якою управляють (динаміки) [9, с. 247-254; 10, с. 97-98]. Отже можна зазначити, що структура управління значною мірою залежить від дієвості механізму. Вона представлена наступними складовими елементами: правилами, організаційно-правовими нормативами і стандартами, які визначають і регулюють структуру управління, обов'язки, права і відповідальність органів управління і управлінських працівників, організацію процесу їх діяльності;

розподілом робіт між різними виконавцями; чисельністю працівників в управлінні, матеріальним і моральним стимулюванням їхньої праці.

Економічний механізм складається з механізму внутрішньофірмового управління, системи ринкових відносин, системи економічного впливу з боку держави. На відміну від організаційного механізму, що регулює організаційні відносини між елементами системи економічний механізм реалізує систему економічних відносин в процесі управління.

Є.І. Ануфрієва вважає, що організаційно-економічний механізм – це «комплекс методів, засобів та прийомів, взаємоузгоджених та взаємопов'язаних між собою, які слугують інструментом реалізації управлінської діяльності в системі підприємств, на основі законодавчих актів, що регулюють підприємницьку діяльність, планових документів, орієнтованих на довгострокову перспективу, а також тактичних та оперативних планів, програм, проектів, нормативів та нормативних актів, затверджених вищим керівництвом, які спрямовують та координують діяльність всіх функціональних підрозділів вищезазначеної системи і допомагають забезпечити прийнятний рівень її ефективності, а також система процесів, в основу

якої покладено принципи, процедури, заходи та дії, визначені та затверджені, з метою реалізації стратегічних установок» [11, с. 18].

На думку Г.В. Козаченка, організаційно-економічний механізм – це інструмент управління, що являє собою сукупність управлінських елементів і способів їхньої організаційної, інформаційної, мотиваційної та правової підтримки, шляхом використання яких з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується досягнення певної мети [12, с. 110].

Поряд з цими дослідженнями існують напрацювання науковців, присвячені теоретичним аспектам побудови організаційно-економічного механізму управління діяльністю підприємств та організацій. Ці питання розглядають Г.В. Астапова [13, с. 56-74], Т.Л. Безрукова, Н.Ю. Брюховецька, Д.П. Лойко та інші.

Будь-який механізм управління розглядають як складову частину системи управління, що забезпечує дієвий вплив на фактори, стан яких обумовлює результат діяльності об'єкта управління [14, с. 86].

Отже в організаційно-економічному механізмі управління:

побудова механізму управління являє собою процес моделювання певних умов, «правил гри» згідно з якими здійснюється управлінський вплив і зворотний зв'язок між суб'єктами та об'єктами управління;

зміст елементів механізму управління має значну відмінність в залежності від рівня ієрархії суб'єкта управління (національний, регіональний, рівень керівників організації);

механізм управління є основним елементом системи управління, що дозволяє приводити її в дію і забезпечувати стабільне функціонування;

механізм управління являє собою сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою елементів: цілей управління, методів, інструментів і важелів управління;

механізм управління може бути представлений у вигляді сукупності окремих механізмів нижчого рівня, що входять до його складу (планування, фінансування, управління персоналом, ресурсного забезпечення тощо);

робота механізму орієнтована на реалізацію функцій управління відповідно до визначених принципів, що в кінцевому підсумку дозволяє досягати мети управління;

результатом функціонування механізму є ефект управління, що визначає поточний стан об'єкта щодо якого здійснюється управління.

Сучасне економічне середовище характеризується складністю, інформатизацією соціально-економічних процесів та динамічністю, а також у ньому функціонують і взаємодіють безліч економічних систем, тому і організаційно-

економічних механізмів управління, що забезпечують розвиток даних систем, також багато.

Необхідно зазначити, що організаційно-економічний механізм управління не існує в якості замкненої системи, а лише як динамічна і відкрита система, що враховує сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів управління.

Об'єктом управління виступає діяльність майнового комплексу акціонерної компанії, тому цілі управління ставляться, безумовно, економічні. Стосовно організаційно-економічного механізму управління діяльністю майновим комплексом компанії економічна складова цього механізму полягає не тільки у методах, але й у цілях його функціонування. Організаційній складовій надається ширший зміст як організації досягнення економічних цілей взагалі. Вона не обмежується тільки організаційними методами управління, а містить у собі й організаційно-структурні, і соціально-психологічні, й адміністративні аспекти.

Організаційна складова механізму управління майновим комплексом акціонерної компанії передбачає оптимальне поєднання законодавчих та управлінських методів організації і регулювання діяльності акціонерної компанії щодо майна та їх обґрунтування.

Економічна складова пов'язана з економічними аспектами реалізації механізму управління майновим комплексом акціонерного товариства. Вона відповідає за фінансове забезпечення майнового комплексу компанії, розроблення і реалізацію якісного аналізу майнового комплексу, усунення ризиків, що виникають в процесі її здійснення, контроль і оцінку ефективності управління майновим комплексом акціонерного товариства.

Виділені складові організаційно-економічного механізму управління майновим комплексом АТ «Укрзалізниця» виконують певні функції та доповнюють одна одну. Так утворюється комплексний організаційно-економічний механізм управління майновим комплексом компанії. Якісне формування розглянутих елементів і загалом організаційно-економічного механізму сприятиме результативнішому управлінню майновим комплексом акціонерного товариства «Українська залізниця».

Відповідно до принципів системного підходу організаційно-економічний механізм управління майновим комплексом компанії як система повинен мати певну структуру, оскільки вона визначає стійкі зв'язки і відносини всередині, основні напрями управлінського впливу, що забезпечує цілісність механізму.

Як і будь-яка система управління, організаційно-економічний механізм управління майновим комплексом компанії складається із двох

підсистем: керуючої та керованої, між якими існує діалектичний взаємозв'язок. Майновий комплекс акціонерного товариства виступає керованою підсистемою, у той же час зміст і структуру керуючої підсистеми, яка є основою механізму управління, становлять цілі та функції управління, що потребують детального аналізу й обґрунтування. Необхідно зазначити, що функції управління реалізуються через організаційну структуру управління майновим комплексом компанії. Таким чином організаційна структура управління майновим комплексом компанії є однією з важливих елементів механізму управління. Організаційна структура впорядковує процес управління, взаємодію ланок, встановлює підпорядкованість та розподіляє відповідальність.

Об'єктом організаційно-економічного механізму управління майновим комплексом товариства є система економічних відносин, що складається в процесі розпорядження майном між різними суб'єктами цієї діяльності на різних рівнях управління.

Суб'єктами цього механізму виступають сторони управління майновим комплексом компанії, серед яких вищий орган управління товариством, наглядова рада та правління товариства, топ-менеджмент тощо.

Зважаючи на результати проведених досліджень щодо визначення сутності та змісту організаційно-економічного механізму, можемо виділити його роль у формуванні корпоративного управління майновим комплексом АТ «Укрзалізниця». Тобто організаційно-економічний механізм управління майновим комплексом АТ «Укрзалізниця» – це сукупність організаційних та економічних елементів управління майном компанії, які формують систему об'єктів управління, основні прийоми та принципи, які забезпечують ефективну діяльність майнового комплексу. Організаційно-економічний механізм слід розглядати як сукупність всіх його складових з урахуванням кінцевого результату та циклічного характеру будь-яких економічних процесів.

Таким чином основна роль організаційно-економічного механізму в формуванні корпоративного управління майновим комплексом АТ «Укрзалізниця» – забезпечити сприятливі організаційні та економічні умови для здійснення корпоративної діяльності компанії.

Висновки. Основними цілями реалізації організаційно-економічного механізму управління майновим комплексом акціонерного товариства є забезпечення зростання обсягів діяльності, прибутковості, платоспроможності, підвищення конкурентоспроможності, збалансованості між структурними підрозділами,

реалізація інвестиційного потенціалу та досягнення ефективної корпоративної структури управління майновим комплексом компанії.

Необхідно зазначити, що важливе місце в організаційно-економічному механізмі управління майновим комплексом компанії займає інструментарій реалізації цього механізму. Основне завдання інструментарію – забезпечити такі організаційні умови, щоб компанія виконувала всі поставлені перед нею еконо-

мічні завдання. У зв'язку з цим у фінансовому менеджменті інструментами впливу керуючої системи на керувану вважають методи, стимули, важелі, санкції та ресурси.

Отже забезпечення сприятливих організаційних та економічних умов для здійснення ефективної майнової діяльності акціонерного товариства є метою формування організаційно-економічного механізму управління майновим комплексом АТ «Укрзалізниця».

Список використаних джерел

1. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. URL: <http://www.ozhegov.org> (дата обращения: 20.05.2017).
2. Лисенко Ю.О. Організаційно-економічний механізм управління підприємством. *Економіка України*. 1997. № 1. С. 86–87.
3. Грیشнова О.А., Василик О.В. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуалізацією трудової діяльності. *Вісник Прикарпатського університету. Економіка*. 2008. Вип. 6. С. 22–27.
4. An Introduction of the Theory of Mechanism Design. Tilman Borgers with a chapter by D. Kraemer and R. Strausz. *Oxford University Press*. 2015. 245 p.
5. Измалков С.Б., Сонин К.И., Юдкевич М.М. Теория экономических механизмов (Нобелевская премия по экономике 2007 г.). *Вопросы экономики*. 2008. № 1. С. 4–26.
6. Слепов В.А., Бурлачков В.К., Ордов К.В. О теории экономических механизмов. *Финансы и кредит*. 2011. № 24. С. 2–8.
7. Чаленко А.Ю. О неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях. *Капитал страны*. 2010. URL: <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/176697> (дата обращения: 25.03.2018).
8. Федорович В.О. Новый организационно-экономический механизм управления собственностью: крупные промышленные и транспортные корпоративные образования. Новосибирск : СГУПС, 2006. 348 с.
9. Осовская Г.В., Осовский О.А. Основы менеджмента : учебное пособие. Киев : «Кондор», 2006. 664 с.
10. Магомедов М.Н. Оптимизация организационной структуры управления на примере газодобывающего предприятия. *Известия Санкт-Петербургского государственного электротехнического университета*. 2010. № 8. С. 96–100.
11. Ануфрієва Є.І., Кучерук Г.Ю. Аналіз методів технологічного оновлення авіатранспортних підприємств. *Економіка. Фінанси. Право*. 2009. № 8. С. 17–19.
12. Козаченко Г.В. Організаційно-економічний механізм як інструмент управління підприємством. *Економіка. Менеджмент. Підприємство*. 2003. № 11. С. 107–111.
13. Астапова Г.В., Астапова Е.А., Лойко Д.П. Организационно-экономический механизм корпоративного управления в современных условиях реформирования экономики Украины. Донецк : Дон ГУЭТим. М. Туган-Барановского, 2001. 526 с.
14. Лисенко Ю.О. Організаційно-економічний механізм управління підприємством. *Економіка України*. 1997. № 1. С. 86–87.

References:

1. Ozhegov S.I., Shvedova N.Yu. Tolkovyy slovar russkogo yazyika [Explanatory dictionary of the Russian language]. URL: <http://www.ozhegov.org> (accessed 20 March 2017).
2. Lysenko Yu.O. (1997). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia pidpriemstvom [Organizational and economic mechanism of enterprise management]. *Ekonomika Ukrainy*, 1, 86–87. (in Ukrainian)
3. Hrishnova O.A., Vasylyk O.V. (2008). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia intelektualizatsiieiuiu trudovoi diialnosti [Organizational-economic mechanism of management intellectualization of labor activity]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu*. *Ekonomika*, 6, 22–27. (in Ukrainian)
4. An Introduction of the Theory of Mechanism Design. Tilman Borgers with a chapter by D. Kraemer and R. Strausz. *Oxford University Press*. 2015. 245 p.
5. Izmalkov S.B., Sonin K.I., Yudkevich M.M. (2008). Teoriya ekonomicheskikh mehanizmov (Nobelovskaya premiya po ekonomike 2007 g.) [Theory of economic mechanisms (Nobel Prize in Economics 2007)]. *Voprosy ekonomiki*, 1, 4–26. (in Russian)

6. Slepov V.A., Burlachkov V.K., Ordov K.V. (2011). O teorii ekonomicheskikh mekhanizmov [On the theory of economic mechanisms]. *Finansyi i kredit*, 24, 2–8. (in Russian)
7. Chalenko A.Yu. (2010). O neopredelennosti termina "mekhanizm" v ekonomicheskikh issledovaniyah [On the uncertainty of the term "mechanism" in economic research]. *Kapital stranyi*. URL: <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/176697> (accessed 25 March 2018).
8. Fedorovich V.O. (2006). Novyyi organizatsionno-ekonomicheskii mekhanizm upravleniya sobstvennostyu: krupnyie promyshlennyye i transportnyie korporativnyie obrazovaniya [New organizational and economic mechanism of property management: large industrial and transport corporate entities]. Novosibirsk : SGUPS. (in Russian)
9. Osovskaya G.V., Osovskiy O.A. (2006). Osnovyi menedzhmenta : uchebnoe posobie [Fundamentals of management: a textbook]. Kiev : "Kondor". (in Russian)
10. Magomedov M.N. (2010). Optimizatsiya organizatsionnoy struktury upravleniya na primere gazodobyivayuschego predpriyatiya [Optimization of the organizational structure of management on the example of a gas producing enterprise]. *Izvestiya Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo elektrotehnicheskogo universiteta*, 8, 96–100. (in Ukrainian)
11. Anufriieva Ye.I., Kucheruk H.Iu. (2009). Analiz metodiv tekhnolohichnoho onovlennia aviatransportnykh pidpriemstv [Analysis of methods of technological updating of air transport enterprises]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 8, 17-19. (in Ukrainian)
12. Kozachenko H.V. (2003). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm yak instrument upravlinnia pidpriemstvom [Organizational-economic mechanism as an enterprise management tool]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemstvo*, 11, 107–111. (in Ukrainian)
13. Astapova G.V., Astapova E.A., Loyko D.P. (2001). Organizatsionno-ekonomicheskii mekhanizm korporativnogo upravleniya v sovremennyih usloviyah reformirovaniya ekonomiki Ukrainyi [Organizational-economic mechanism of corporate governance in modern conditions of reforming the economy of Ukraine]. Donetsk : Don GUETim. M. Tugan-Baranovskogo. (in Ukrainian)
14. Lysenko Yu.O. (1997). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia pidpriemstvom [Organizational and economic mechanism of enterprise management]. *Ekonomika Ukrainy*, 1, 86–87. (in Ukrainian)

Рудь І.Ю.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Кишковська О.Л.

студент
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Скрипник К.М.

студент
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського

Rud Inna

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

Kishkovskaya Elena

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

Skrypnyk Karina

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ У СТРАХОВІЙ КОМПАНІЇ

PERSONNEL MANAGEMENT IN INSURANCE COMPANY

Стаття присвячена проблематиці управління персоналом страхового підприємства. Розглянуто основні організаційні структури управління страховою компанією, необхідних для виконання її специфічних функцій, як фінансової установи. Проаналізовано функції та напрями управління персоналом страхової компанії. Узагальнено характерні риси різних типів корпоративної культури страховиків та визначено основні етапи процесу планування управління персоналом. Наведено фактори ефективного функціонування страхової компанії та причини підвищеної уваги до стратегічного управління персоналом. Визначено проблеми управління персоналом. Зроблено акцент на системі мотивації персоналу та її способах так як система мотивації персоналу повинна відповідати цілям підприємства. Розглянуто морально-психологічні методи стимулювання управління персоналом. Запропоновано основні підходи до формування стратегії управління персоналом страхової компанії як запоруки успішного розвитку страховика.

Ключові слова: персонал, управління персоналом, функції, ефективність, стратегія, мотивація персоналу.

Статья посвящена проблематике управления персоналом страховой организации. Рассмотрены основные организационные структуры управления страховой компанией, необходимых для выполнения специфических функций, как финансового учреждения. Проанализированы функции и направления управления персоналом страховой компании. Рассмотрены характерные черты различных типов корпоративной культуры страховщиков и определены основные этапы процесса планирования управления персоналом. Приведены факторы эффективного функционирования страховой компании и причины повышенного внимания к стратегическому управлению персоналом. Определены проблемы управления персоналом. Сделан акцент на системе мотивации персонала и его способах так как система мотивации персонала должна соответствовать целям предприятия. Рассмотрены морально-психологические методы стимулирования управления персоналом. Предложены основные подходы к формированию стратегии управления персоналом страховой компании как залог успешного развития страховщика.

Ключевые слова: персонал, управление персоналом, функции, эффективность, стратегия, мотивация персонала.

The article is devoted to problems of personnel management of an insurance enterprise. The main organizational structures of management of the insurance company necessary for the performance of its specific functions as a financial institution are considered. Increasing the efficiency of staffing is a strategic goal for insurance companies. The functions of personnel management of the insurance company and the main priority directions for the use and development of the personnel are analyzed. The main func-

tion of personnel management of an insurance company is its effective use to achieve the main strategic objectives. The general features of various types of corporate culture of insurers and the main stages of the process of planning of personnel management are determined. The stages of strategic management of the insurance company personnel are considered. Separately allocated sphere of activity in the system of development of human resources – corporate culture and its characteristics. The factors of the effective functioning of the insurance company and the reasons for the increased attention to strategic personnel management are presented. The problems of personnel management are determined. The emphasis is placed on the system of personnel motivation and its methods. The system of personnel motivation must be consistent with the objectives of the enterprise. The success of the company depends on the correct organization of the insurance company's staff, since labor potential is the main source of its income. The purpose of the motivation to sell insurance services is to increase revenues from insurance premiums, improve customer service quality, increase operating profit, and reduce operating expenses. An innovative approach to addressing the motivation of sellers is their segmentation. This is a grouping of staff according to their motivational needs. Moral-psychological methods of stimulation of personnel management are considered. The main approaches to the formation of the strategy of personnel management of the insurance company are offered as a guarantee of the successful development of the insurer.

Key words: personnel, personnel management, functions, efficiency, strategy, personnel motivation.

Постановка проблеми. Структура страхової компанії є основою успішної діяльності по досягненню цілей, виконанню функціональних обов'язків на рівні підрозділів, швидкості прийняття рішень, своєчасному реагуванні на зміни, що відбуваються в зовнішньому і внутрішньому середовищі, найбільш повному використанні наявних ресурсів, управлінню ризиками, розробці та впровадженню стратегії функціонування компанії. В умовах глобалізації страхового ринку поступово відбувається зміна пріоритетів у структурі діяльності страхових компаній. На зміцнення конкурентоспроможності страховика з кожним роком все менше впливають фінансові параметри діяльності, натомість зростає роль людського фактору – персоналу компанії. Управління персоналом для страхової компанії є питанням виживання, а оптимальне використання трудового потенціалу працівників забезпечує досить тривалу конкурентоспроможність компанії на страховому ринку. Тому в сучасних умовах страхові компанії повинні бути побудовані відповідно до такої структури і включати такі механізми, які відповідають наявним потребам в управлінні та дозволяють досягати конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У практиці менеджменту має широке поширення підхід до визначення структури управління, який розглядають багато дослідників цієї сфери: В.Г. Федоренко, Г.Є. Мошек, Ю.В. Поканевич, Г.В. Островська, О.А. Островський та інші. Разом з тим постійний розвиток ринку страхування приносить зміни в діяльність українських страховиків, що потребує відповідних змін у структурі управління

Метою дослідження є розгляд основних організаційних структур управління страховою компанією, необхідних для виконання її специфічних функцій, як фінансової установи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Глобалізація і інтернаціоналізація економіки, науково-технічний прогрес, розвиток інформаційних технологій, посилення конкурентної боротьби, демографічні та освітні тенденції на ринку праці сприяють структурним зрушенням в економічній стратегії страхових компаній, що виражається в: посиленні структурної адаптації страхових компаній; децентралізації та делегуванні прийняття рішень структурним підрозділам; зростанні економічної інтернаціоналізації страхових компаній; ефективності діяльності та мінімізації витрат.

Найбільш важливі з них для стратегічного управління персоналом: інноваційна здатність, творчість і довгострокова орієнтація стають необхідними компонентами практики управління страховими компаніями; стиль управління, система цінностей і кваліфікаційно-поведінковий профіль менеджерів страхових компаній змінюються від бюрократичного до підприємницького; люди і їх здатності – найбільш цінні ресурси страхових компаній.

Підвищення ефективності використання персоналу – стратегічне завдання страхових компаній. Розвиток людського потенціалу перетворюється в статтю інвестицій, а не витрат, як це було в державних страхових компаніях.

Ефективне функціонування страхової компанії залежить від ряду факторів, до яких належать: здатність забезпечувати умови реалізації спільних інтересів усіх учасників в процесі страхової діяльності, можливість підвищення ефективності управління персоналом з урахуванням позицій учасників компанії та інших суб'єктів правовідносин. При цьому страхова компанія в процесі управління спирається на загально визначені концептуальні засади, що включають в себе основні елементи: постановка мети і планування виконання відповідних завдань, побудова організаційної структури,

забезпечення діяльності страхової компанії та оперативне управління персоналом компанії. З огляду на них кожна страхова компанія формує власну стратегію управління персоналом в залежності від поставлених цілей.

Основною функцією управління персоналом страхової компанії є ефективне його використання для досягнення основних стратегічних цілей. Ця сфера діяльності має певні особливості, які розглядаються в складі таких основних елементів управління як: розробка і здійснення системи управління персоналом, управління соціальним розвитком колективу та мотивація персоналу. Основні пріоритетні напрямки з використання та розвитку персоналу приведено на прикладі (рис. 1).

Для забезпечення стійкості персоналу страховик повинен ефективно управляти персоналом. Розробка і здійснення політики управління персоналом страхової компанії включає наступні різновиди діяльності:

- розробка концепції роботи з персоналом;
- планування розвитку персоналу;
- підбір та розстановка керівників вищих ланок управління;
- формування напряму і планування підготовки резерву персоналу компанії на вищі керівні посади, керівників середньої ланки та фахівців;
- зв'язок з вищими навчальними закладами, центрами підвищення кваліфікації та іншими структурами у сфері підготовки та перепідготовки персоналу;
- фінансування системи підготовки та перепідготовки персоналу компанії.

Система управління персоналом у страховій компанії має бути гнучкою, здатною змінювати зміст, методи та організаційні форми згідно з потребами виробництва і ситуацією на ринку праці. Управління персоналом має сконцентрувати свої зусилля на вирішення таких проблем:

1. Розробка стратегії з питань формування кваліфікованого персоналу.

2. Вибір форм і методів управління персоналом.

3. Розподіл персоналу й моніторинг зайнятості.

4. Прозорі й ефективні комунікації між різними підрозділами компанії [3].

Підвищення ефективності використання персоналу стає стратегічним завданням страхових компаній. Розвиток людського (інтелектуального і соціального) потенціалу перетворюється на статтю інвестицій, а не витрат, як це було в державних страхових компаніях.

Реалії сучасного українського страхового ринку свідчать про те, що показниками (складовими стратегічної мети), на досягнення яких має бути зорієнтований перспективний (стратегічний) план розвитку страховика, повинні бути:

- ринкова вартість страховика;
- рентабельність власного капіталу;
- досягнення частки ринку за умови встановленої рентабельності;
- власного капіталу та рентабельності активів;
- приріст збору страхових платежів за умови дотримання норм неопераційних витрат, структури страхового портфеля та рівня збитковості;
- показники розвитку мережі продаж тощо.

Поряд з цим, обов'язковою складовою частиною стратегічного бізнес-плану страхової компанії має бути перспективний план розвитку й управління персоналом.

Завдання управління персоналом є участь в розробці бізнес-стратегії компанії; підбір, наймання і розстановка співробітників; мотивація і винагорода співробітників; атестація, оцінка результатів праці співробітників; формування корпоративного клімату; тренінг і розвиток людських ресурсів; підвищення кваліфікації працівників.

Розвиток управління персоналом обумовлений об'єктивними змінами економічних процесів: різко зросла конкуренція; посилюється тиск на зниження витрат, змінилися організаційні структури – підвищилася децентралізація і горизонтальна інтеграція (цьому сприяли успіхи інформаційних технологій), роль знань і боротьба за професіоналів високої кваліфікації.

Причини підвищеної уваги до стратегічного управління персоналом:

- об'єктивний зв'язок процесів розвитку персоналу зі стратегією страхової компанії; труднощі в наймі кваліфікованих менеджерів;

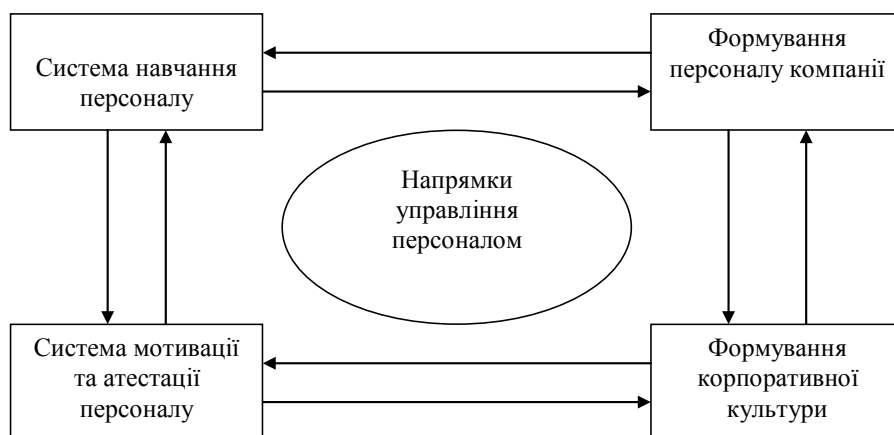

Рис. 1. Напрями управління персоналом

– більший акцент на оцінку результатів і їх впливу на винагороду, необхідність в більш досконалої методології та практиці планування персоналу.

Стратегічне управління персоналом передбачає найм персоналу, його оцінку, винагороду і розвиток, виходячи з цілісного уявлення про мету розвитку підприємства. При такому підході ставиться мета домогтися вигоди одночасно для співробітників підприємства, його власників, клієнтів і навколишнього середовища. Фактично мова йде про облік вимог моделі сталого розвитку на рівні підприємства.

Стратегічний менеджмент персоналу страхової компанії включає в себе три етапи:

- 1) розвиток людських ресурсів;
- 2) використання людських ресурсів;
- 3) формування навколишнього середовища і умов, сприятливих і для використання і розвитку людини і її потенціалу.

Розвиток співробітників призводить до розвитку організації, в тому числі внаслідок самостійного еволюційного процесу самонавчання. Співробітники мають можливість і бажання самостійно вдосконалювати процеси праці та управління. В даному випадку управління – сукупність всіх особистісних аспектів формування, керівництва і розвитку соціальної системи, орієнтованої на досягнення стратегічних цілей.

Мета розвитку людських ресурсів – забезпечення страхової компанії добре підготовленими і мотивованими працівниками відповідно до її цілей і стратегії. Звичайний тренінг не впроваджується з цим завданням. Великі страхові компанії все більше інвестують в підготовку персоналу, оскільки зовнішній ринок праці і система освіти все менше задовольняють їх потребам.

У збільшенні інвестицій в розвиток людських ресурсів вони бачать свою головну зброю в конкурентній боротьбі. Страхові компанії, що практикують розвиток людських ресурсів відрізняються більш високою ефективністю.

У таких компаніях кращі кар'єрні перспективи і система мотивації, менше плинність персоналу, більш високий ступінь задоволеності роботою. Розвиток людських ресурсів страхової компанії (крім вироблення стратегії) включає в себе прогнозування і планування персоналу, своєчасне підвищення кваліфікації нових працівників, зміцнення зв'язків з іншими організаціями з навчання та тренінгу, атестацію персоналу і визначення навчальних потреб, систему професійного зростання.

Важлива сфера діяльності в системі розвитку людських ресурсів – корпоративна культура, її постійний аналіз і поліпшення. Характеристиками такої культури, можуть бути,

наприклад, відкрите ділове спілкування і горизонтальні зв'язки, стиль управління, націлений на пояснення прийнятих рішень; доступність вищого менеджменту, неформальність, інновації та творчість.

Кожна страхова компанія стосовно персоналу застосовує специфічні стратегії, які, відрізняються один від одного своїми цільовими групами (наприклад, стратегія щодо менеджерів або щодо страхових агентів). Відмінності стратегій, які спостерігаються на практиці, обумовлені розходженням підходів власників і менеджерів до проблеми управління персоналом і відмінністю ситуацій в страхових компаніях. Наприклад, певний сегмент страхового ринку, на якому страхова компанія переважно реалізує свої страхові продукти і послуги.

Виходячи зі стратегії розвитку страхової компанії, формується політика щодо персоналу та приймаються рішення про послідовність проведення окремих заходів в цій сфері.

Вихідний пункт планування в управлінні персоналом – уточнення мети діяльності страховика в плановому періоді. Ця мета – скласти стратегічну мету розвитку страхової компанії.

Мотивація співробітників займає одне з центральних місць у роботі з персоналом страхової компанії, оскільки виступає безпосередньо причиною їх поведінки. Система мотивації персоналу, в тому числі, і працівників страхових компаній, перш за все, повинна відповідати цілям підприємства. Від правильної організації роботи персоналу страхової компанії залежить успішність компанії, оскільки трудовий потенціал є головним джерелом її доходу (рис. 2).

Метою мотивації продажу страхових послуг є збільшення обсягів надходжень страхових премій, покращення якості обслуговування клієнтів, збільшення операційного прибутку, зменшення операційних витрат. Система стимулювання персоналу страхової компанії включає в себе сукупність морально-психологічних, організаційних та економічних стимулів. За даними опитування 1464 респондентів з різних регіонів України, найефективнішим способом підвищення мотивації персоналу є матеріальна винагорода [2].

Новаторським підходом до вирішення проблеми мотивації «продавців» є їх сегментація. Це система групування персоналу відповідно до їх мотиваційних потреб (до кожної групи застосовуються різні системи мотивації) [1]. Необхідно підкреслити, що мотивація є лише одним із компонентів успішної системи управління продажем страхових продуктів. Програма мотивації повинна бути інтегрована зі спланованою та успішно реалізованою програмою продажу страхових продуктів.

Рис. 2. Основні способи мотивації персоналу

До морально-психологічних методів стимулювання належать:

- пояснення необхідності, цілей та змісту бізнес-процесів компанії;
- залучення співробітників до участі у відкритому обговоренні проблем, які виникають в процесі здійснення діяльності;
- залучення підлеглих до формування цілей та розробки управлінських рішень;
- створення у колективі атмосфери взаємоповаги, довіри, коректного ставлення один до одного;
- заохочення персоналу до процесу генерації ідей та створення інновацій в галузі страхування.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, управління персоналом страхової компанії, яке здійснюється системно та продумано, з

урахуванням останніх досягнень науки та практики, є запорукою успішного розвитку страховика та забезпечення його платоспроможності та фінансової стійкості.

Робота з кадрами в термінах і поняттях страхового менеджменту визначається як комплексна цілеспрямована дія на трудовий колектив і окремих страхових працівників, покликана забезпечити досягнення мети страхової компанії.

На жаль, управлінню персоналом у багатьох українських страхових компаніях не приділяють належної уваги. Вона слабо впливає на управління страхової компанії і зайнята щоденною роботою, а також перевіркою стану трудової дисципліни. Але це повинно надихнути керівництво страхових компаній на пошук та відбір інноваційних шляхів управління персоналом.

Список використаних джерел:

1. Карлова Н. Сутність та роль управління продажем страхових продуктів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. № 104. С. 47–51.
2. Мантур-Чубата О.С., Шевченко В.А. Розробка системи мотивації персоналу страхових компаній. *Економіка і суспільство*. 2016. № 6. С. 288–293.
3. Шмиголь Н.М., Антонюк А.А. Сучасні напрями управління персоналом на підприємствах страхування. *Держава та регіони*. 2015. № 2(83). С. 59–63.

References:

1. Karlova N. (2008). Sutnist ta rol upravlinnia prodazhem strakhovykh produktiv [The essence and role of managing the sale of insurance products]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, 104, 47–51. (in Ukrainian)
2. Mantur-Chubata O.S., Shevchenko V.A. (2016). Rozrobka systemy motyvatsii personalu strakhovykh kompanii [Development of a system of motivation of insurance companies' personnel]. *Ekonomika i suspilstvo*, 6, 288–293. (in Ukrainian)
3. Shmyhol N.M., Antoniuk A.A. (2015). Suchasni napriamy upravlinnia personalom na pidpriemstvakh strakhuvannia [Modern areas of personnel management at insurance companies]. *Derzhava ta rehiony*, 2(83), 59–63. (in Ukrainian)

Рудь І.Ю.кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського**Ткаченко М.**студент
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського**Крамаренко А.**студент
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського**Rud Inna**

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

Tkachenko Marina

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

Kramarenko Anna

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

МЕТОДИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ У СТРАХОВІЙ КОМПАНІЇ

METHODS OF RISK MANAGEMENT IN INSURANCE COMPANY

Стаття присвячена дослідженню сутності та існуючих методів ризик-менеджменту у страхових організаціях. Розглянуто п'ять етапів, на яких базується система ризик-менеджменту. Виділено методи управління ризиком. Сформовано два основні блоки управлінських заходів стосовно впливу на страхові ризики у процесі управління страховими ризиками. Найбільша увага приділена саме операції з передачі страхових ризиків, тобто на перестраховання. Перестраховання є традиційним та найбільш застосовуваним методом передачі страхових ризиків. Важливе значення має впровадження ефективного ризик-менеджменту для управління ризиками та пошуками шляхів їх усунення або мінімізації. На основі проведеного аналізу у статті запропоновано разом із перестрахованням застосовувати альтернативні інструменти передачі ризиків в страховій діяльності в Україні.

Ключові слова: страховий ризик, управління страховими ризиками, ризик-менеджмент, страхові резерви, перестраховання.

Статья посвящена исследованию сущности и существующих методов риск-менеджмента в страховых организациях. Рассмотрены пять этапов, на которых базируется система риск-менеджмента. Выделены методы управления риском. Сформированы два основных блока управленческих мер в отношении влияния на страховые риски в процессе управления страховыми рисками. Наибольшее внимание уделено именно операции по передаче страховых рисков, то есть на перестрахование. Перестрахование является традиционным и наиболее применяемым методом передачи страховых рисков. Важное значение имеет внедрение эффективного риск-менеджмента для управления рисками и поисками путей их устранения или минимизации. На основе проведенного анализа в статье предложено вместе с перестрахованием применять альтернативные инструменты передачи рисков в страховой деятельности в Украине.

Ключевые слова: страховой риск, управления страховыми рисками, риск-менеджмент страховые резервы, перестрахования.

The article is devoted to the study of the essence and existing methods of risk management in insurance organizations. The spread of modern methods of risk management in insurance activities can contribute to the approximation of domestic insurance to world standards. The main thing in risk management is the development and implementation of such risk management methods that can lead to additional cash inflows. The five stages on which the risk management system is based are considered. Risk management methods are selected. The choice of risk management methods is aimed at minimizing possible losses in the future. Two main blocks of management measures concerning the influence on insurance risks in the process of insurance risk management are formed. The first block contains a

set of preparatory actions related to the definition of the general purpose of the insurance activity of a particular insurer. The second block of managerial measures is directly related to the choice and implementation of methods of influencing the risks taken by the insurer under the insurance contracts. In the management of insurance risks, the financial aspect that involves identifying and generating financial sources for covering potential or actual losses from the implementation of the risks assumed is extremely important. In the general theory of risk management, risk financing methods comprise 3 main groups: self-insurance, lending and risk transfer. The greatest attention is devoted to the transfer of insurance risks, that is to reinsurance. Reinsurance is the traditional and most used method of transferring insurance risks. Important is the introduction of effective risk management for risk management and the search for ways to eliminate or minimize them. Based on the analysis conducted in the article, it is proposed to use, together with reinsurance, alternative instruments of risk transfer in insurance activities in Ukraine. The activities of insurance companies are associated with a large number of risks, because they not only take other risks for themselves in insurance, but also risk their own funds in the process of functioning.

Key words: insurance risk, insurance risk management, risk management, insurance reserves; reinsurance.

Постановка проблеми. У сучасному світі діяльність будь-якого суб'єкта господарювання пов'язана з різноманітними ризиками. Що стосується страхових компаній, то найбільший вплив на їх функціонування мають ризики, які обумовлені самою сутністю страхової послуги. До таких ризиків відносять ті, що приймаються за договорами страхування (страхові ризики). Таким чином, ефективне управління страховими ризиками та ризиками, які виникають під час провадження страхової діяльності, є однією з найважливіших умов забезпечення фінансової стійкості та необхідного рівня платоспроможності страхової компанії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, які стосуються методів управління ризиками в страховій діяльності, розглядаються в наукових працях В.В. Вітлінського, Г.І. Великоіваненко, О.М. Залєтова, О.А. Лобанова, О.В. Чугунова, В.В. Шахова тощо. Теоретичні та практичні аспекти управління ризиками у страховій галузі знайшли своє відображення у роботах таких вітчизняних науковців як: І.О. Бланк, К.Г. Воблий, В.Д. Базилевич, В.В. Вітлінський, Т.А. Ротова, М.С. Клапків, К.В. Шелехов, М.В. Сороківська.

Метою дослідження є дослідження сутності та існуючих методів ризик-менеджменту у страхових організаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна страхова компанія під час свого розвитку починає з того, що вона розуміє, які ризики їй необхідно відстежувати та контролювати. Проте надалі контроль за новими ризиками та моделювання цих ризиків дозволяє ефективніше втілювати страховику свою стратегію і управляти ризиками, і, відповідно, нарощувати прибуток і збільшувати страхові резерви. Впровадження в практичну діяльність страхових компаній ефективної системи ризик-менеджменту підвищує фінансову надійність та стій-

кість як окремого страховика, так і страхового ринку в цілому. В той же час, поширення сучасних методів управління ризиками в страховій діяльності зможе сприяти наближенню вітчизняного страхування до світових стандартів.

Ризик-менеджмент за економічним змістом являє собою систему управління ризиком і відносинами, що виникають у процесі його управління, яка спрямована на зниження ймовірності виникнення і мінімізацію можливих втрат.

Система ризик-менеджменту страховика базується на п'яти етапах (рис. 1).

З нашої точки зору, основним в ризик-менеджменті є не питання про недопущення ризику в його негативному вигляді, а розробка і впровадження таких методів управління ризиками, які зможуть призвести до додаткових грошових надходжень. Незважаючи на галузеву специфіку, у більшості секторів економіки застосовуються досить схожі механізми зниження ризиків. До таких основних методів Лобанов О. та Чугунов О. відносять [2, с. 63]: страхування або резервування; хеджування; диверсифікація; уникнення (відмова від пов'язаного з ризиком проекту) або мінімізація (консервативне управління активами та зобов'язаннями). Вітлінський В.В. та Великоіваненко Г.І. виділяють наступні способи (методи) управління ризиком: уникнення ризику; попередження ризику; розподіл ризику; зовнішнє страхування ризику; лімітування; диверсифікація; створення резервів, запасів на покриття ймовірних збитків; здобуття додаткової інформації [1].

Слід зазначити, що вибір методів управління ризиком має на меті мінімізувати можливі збитки у майбутньому. Мойсеєнко І.П. та Марченко О.М. вважають, що це здійснюється шляхом вибору раціонального способу зменшення ризику серед наступних: збереження ризику; передача ризику; уникнення ризику;

Рис. 1. Етапи управління ризиками страхівка

запобігання ризику; зниження ризику; диверсифікація ризиків; самострахування; хеджування [4, с. 226-229].

Лисенко Д. виділяє чотири основні відомі методи, які застосовують ризик-менеджери компаній для управління ризиками. До них належать: уникнення ризику; утримання ризику; передача ризику (страхування, хеджування, аутсорсинг); зниження ризику (диверсифікація, введення лімітів; формування резервів та зменшення часу знаходження в небезпечних зонах) [1].

Покровський А.К. виокремив такі основні методи управління ризик-менеджменту: ухилення від ризиків; локалізація ризиків; диверсифікація ризиків; компенсація ризиків [1].

Кожен з них застосовується при різних обставинах. Кілька методів управління ризиками часто використовуються одночасно:

1. Уникнення ризику (усунення ризику) передбачає повне уникнення діяльності, яка представляє потенційну небезпеку. Даний спосіб має обмеження у використанні, адже вимагає відмову не тільки від певної діяльності, пов'язаної з ризиком, а й від поєднаних з нею майбутніх вигод. Отже, уникаючи ризику ми позбуваємось потенційних доходів.

2. Зниження ризику (пом'якшення ризику) припускає скорочення ступеню або можливості втрати. Це може бути зроблено шляхом збільшення запобіжних заходів або обмеженням (лімітуванням) ризикованої діяльності. Дивер-

сифікація активів та хеджування є формами зниження ризиків, пов'язаних з інвестиціями. Інвестування в здобуття інформації є одним із способів зниження ризиків, тому що чим вища проінформованість щодо ризикових видів діяльності, тим меншою стає невизначеність [5].

3. Втримання ризику (прийняття ризику). Цей спосіб передбачає знаходження в зоні ризику. Навіть якщо не буде зниження, уникнення або передачі ризику, то він все одно приймається. В межах цього способу досить ефективним є створення фондів самострахування. Прийняття ризику є ефективним для таких ризиків, які не становлять значної фінансової загрози. Але якщо не достатньо власних коштів для утримання ризику великих розмірів, то необхідно намагатися залучити інші способи управління даним ризиком.

4. Передача ризику (страхування від ризику). При цьому способі фінансовий ризик передається третій стороні. Поділ ризиків також є типом передачі ризику. Тобто, чим більше число тих, хто поділяє ризик, тим менше будуть проявлятися негативні ефекти. Під час вибору необхідного методу управління ризиками треба дотримуватись наступних вимог: – завжди передбачати наслідки ризику; – не слід приймати ризик, розмір якого перевищує власний капітал; – не слід ризикувати багатством заради малого; – не слід вважати, що завжди існує лише один шлях вирішення проблеми (можливо є й інші); – позитивні рішення слід

приймати лише за відсутності сумнівів; – за наявності сумнівів краще приймати негативне рішення [1].

Таким чином, з урахуванням специфіки страхової діяльності, пов'язаної з перерозподілом ризиків, застосування загальних методів управління ризиками та організація процесу ризик-менеджменту в страхових компаніях має низку особливостей.

Загалом у процесі управління страховими ризиками можна сформулювати два основні блоки управлінських заходів стосовно впливу на страхові ризики. Перший блок містить сукупність підготовчих дій, пов'язаних із визначенням загальної мети страхової діяльності конкретного страховика, зокрема встановлення переліку ризиків, які можуть бути взяті на страхування, розробку і затвердження у Нацфінпослуг правил страхування під кожен із таких ризиків та формування типових договорів страхування (страхових полісів).

Другий блок управлінських заходів безпосередньо пов'язаний з вибором та реалізацією методів впливу на ризики, прийнятих страховиком за договорами страхування (рис. 2).

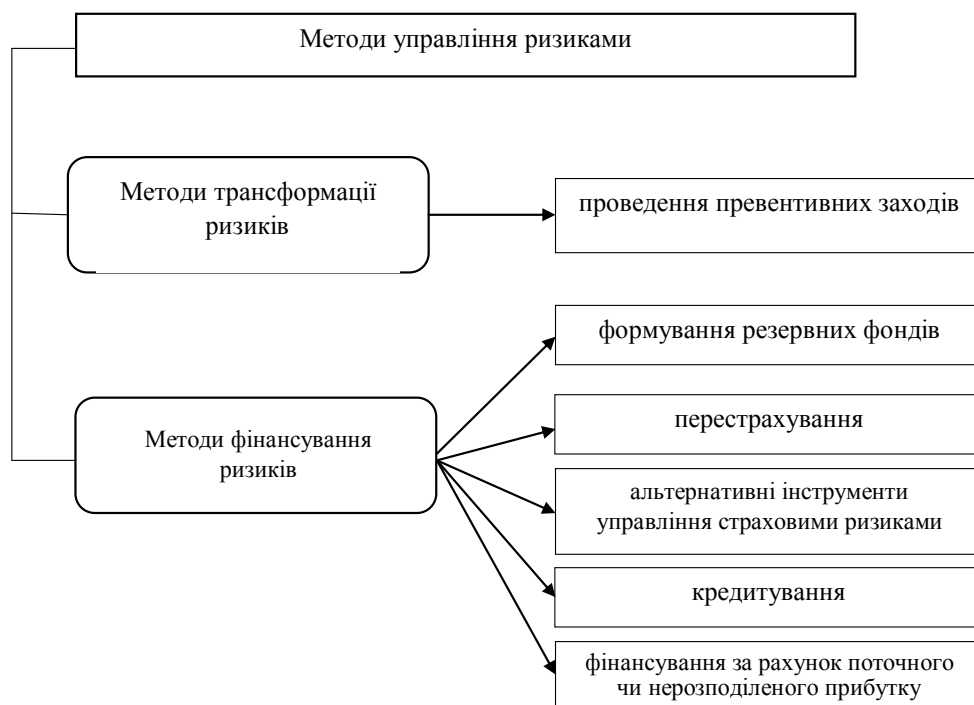
Одним із методів зменшення страхових ризиків на цьому етапі є проведення превентивних заходів. Варто також зазначити, що в управлінні страховими ризиками надзвичайно важливим є фінансовий аспект, який передбачає визначення та формування фінансових джерел покриття потенційних чи фактичних

збитків від реалізації прийнятих на страхування ризиків.

У загальній теорії ризик-менеджменту методи фінансування ризиків містять 3 основні групи: самострахування, кредитування і передача ризику. Використання кожного із названих методів у діяльності страхових компаній має свої особливості. Так основним фінансовим джерелом покриття збитків, завданих настанням страхових випадків, за ризиками, що залишаються на власному утриманні страхової компанії, є кошти страхових резервів.

Залучення кредитних ресурсів для відшкодування збитків від реалізації страхових ризиків з точки зору страхової компанії є небажаним явищем, оскільки збільшує фінансові витрати страховика та негативно впливає на фінансовий результат діяльності компанії. Виникнення потреби у позикових фінансових ресурсах для покриття поточних зобов'язань страховика може свідчити також про наявність недоліків у тарифній політиці або політиці управління резервами страхової компанії.

Існують особливості у використанні кожного з вищезазначених способів управління ризиками у діяльності страхової компанії. Проте, якщо перші три методи загалом мають схожу сутність як для страхових компаній, так і для інших суб'єктів господарської діяльності, то застосування методу передачі ризиків в страховій сфері значно відрізняється і має специфічні ознаки. Це пов'язано з тим, що страховик сам

Рис. 2. Методи управління страховими ризиками

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 7]

виступає тим суб'єктом, який за визначену у договорі страхову премію бере на себе відповідальність відшкодувати збитки в разі настання страхового випадку. З цього випливає, що під час вивчення світового досвіду стосовно управління ризиками в страховій сфері найбільшу увагу слід звертати саме на операції з передачі страхових ризиків, тобто на перестраховання.

Перестраховання є традиційним та найбільш застосовуваним методом передачі страхових ризиків. Ефективність здійснення перестрахових операцій певним чином залежить від розвиненості ділових зв'язків і співробітництва між страховими та перестраховими компаніями.

Варто зазначити, що в практиці зарубіжних страхових компаній, окрім традиційного перестраховання, використовуються також альтернативні інструменти передачі страхових ризиків, які забезпечують формування фінансових джерел їх покриття безпосередньо за допомогою механізмів фондового ринку. Виникнення альтернативних інструментів передачі страхових ризиків було пов'язано з необхідністю пошуку додаткових джерел фінансування катастрофічних ризиків, для покриття яких обсягів страхового і перестрахового ринків є недостатніми.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, можна сказати, що діяльність страхових організацій пов'язана з великою кількістю ризиків, адже вони не тільки приймають чужі ризики на себе у страхуванні, а й ризикують власними коштами в процесі функціонування.

З метою управління відбором ризиків страхові компанії використовують систему управління ризиками, яка містить низку різноманітних заходів організаційно-фінансового характеру, що дозволяє певною мірою передбачити їхні наслідки та розмір збитку, який потрібно відшкодувати. При цьому провідна роль в управлінні страховими ризиками має надаватися методам фінансування ризиків, спрямованим на формування достатніх за обсягами джерел їх покриття.

Важливе значення має впровадження ефективного ризик-менеджменту для управління ризиками, та пошуками шляхів їх усунення або мінімізації, задля ефективного функціонування страхової компанії та забезпечення належного стану її фінансової безпеки. Крім того, важливість використання ризик-менеджменту у вітчизняній практиці зазначено як один з перспективних напрямів розвитку вітчизняного страхового ринку.

Список використаних джерел:

1. Ваніна Д.А. Методи управління ризиками в страхових організаціях. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2015. № 3. С. 16–28.
2. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
3. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навч. посібник. Львів, 2011. 380 с.
4. Посохов І.М. Сучасний стан методичного забезпечення управління ризиками корпорацій. *Бізнес-інформ*. 2012. № 10. С. 266–271.
5. Герасимова І.Ю. Управління фінансовими ризиками страхових компаній з метою забезпечення економічної безпеки. *Економічний простір*. 2016. № 115. С. 112–125.
6. Приказюк Н.В., Білокінь Л.О. Теоретичне упорядкування методів та інструментів фінансового ризик-менеджменту страхових компаній. *Економічний аналіз*. 2017. № 1. С. 139–149.
7. Шевчук О.О., Гулик М.І. Методи оцінювання ризиків у страховій діяльності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. № 26. С. 291–299.

References:

1. Vanina D.A. (2015). Metody upravlinnia ryzykamy v strakhovykh orhanizatsiiakh [Methods of risk management in insurance organizations]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 3, 16–28. (in Ukrainian)
2. Vitlinskyi V.V., Velykoivanenko H.I. (2004). Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi : monohrafiia [Riskology in economics and business: monograph]. Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)
3. Moiseienko I.P., Marchenko O.M. (2011). Upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva : navch. posibnyk [Management of financial and economic security of the enterprise: teaching. manual]. Lviv. (in Ukrainian)
4. Posokhov I.M. (2012). Suchasnyi stan metodychnoho zabezpechennia upravlinnia ryzykamy korporatsii [The current state of the methodological provision of corporate risk management]. *Biznes-inform*, 10, 266–271. (in Ukrainian)
5. Herasymova I.Iu. (2016). Upravlinnia finansovymy ryzykamy strakhovykh kompanii z metoiu zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky [Management of financial risks of insurance companies in order to ensure economic security]. *Ekonomichnyi prostir*, 115, 112–125. (in Ukrainian)

6. Prykaziuk N.V., Bilokin L.O. (2017). Teoretychne uporiadkuvannia metodiv ta instrumentiv finansovoho ryzyk-menedzhmentu strakhovykh kompanii [Theoretical ordering of methods and instruments of financial risk management of insurance companies]. *Ekonomichnyi analiz*, 1, 139–149. (in Ukrainian)
7. Shevchuk O.O., Hulyk M.I. (2016). Metody otsiniuvannia ryzykiv u strakhovii diialnosti [Methods of risk assessment in insurance activities]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 26, 291–299. (in Ukrainian)

УДК 336.67

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-41>

Соломянова-Кирильчук К.О.

аспірантка кафедри фінансів
Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Solomianova-Kyrylchuk Kateryna

M. Zhukovsky National Aerospace University
“Kharkiv Aviation Institute”

МОДЕЛЬ ДІАГНОСТУВАННЯ РИЗИКУ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ

THE MODEL FOR DIAGNOSING MACHINE-BUILDING ENTERPRISES FAILURE RISK

У статті розглянуто побудову моделі діагностування ризику банкрутства підприємства. Інститут банкрутства – є одним з основних регуляторних механізмів здорового ринку, але спричиняє негативні наслідки. Тому своєчасне діагностування банкрутства і проблем з платоспроможністю дозволяє максимально нівелювати потрясіння для суб'єктів господарювання. Машинобудування завжди було однією з основоположних галузей вітчизняної економіки і має суттєвий потенціал, щоб стати рушійною силою для позитивних змін в країні. Отже, автором було проаналізовано різноманітні підходи до визначення схильності до банкрутства і запропоновано модель для діагностування ступеню ризику настання банкрутства українських машинобудівних підприємств на основі методу дискримінантного аналізу. Отримана модель характеризується високою точністю і відповідає цілям дослідження. У подальшому буде проводитись її апробація і коригування у обумовлений термін.

Ключові слова: банкрутство, діагностика банкрутства, платоспроможність, дискримінантний аналіз, машинобудування, модель діагностування банкрутства.

В статье рассматривается построение модели диагностирования риска банкротства предприятия. Институт банкротства является одним из основных регуляторных механизмов здорового рынка, но приводит к негативным последствиям. Поэтому своевременное диагностирование банкротства и проблем с платежеспособностью позволяет максимально нивелировать потрясения для субъектов хозяйствования. Машиностроение всегда являлось одной из основополагающих отраслей отечественной экономики. Оно имеет существенный потенциал, чтобы стать движущей силой для позитивных изменений в стране. Автором были проанализированы различные подходы к определению склонности к банкротству и предложена модель для диагностирования степени риска наступления банкротства украинских предприятий машиностроения на основе метода дискриминантного анализа. Полученная модель характеризуется высокой точностью и соответствует целям исследования. В дальнейшем будет проводиться её апробация и корректировка в установленный срок.

Ключевые слова: банкротство, диагностика банкротства, платежеспособность, дискриминант-ный анализ, машиностроение, модель диагностики банкротства.

The article considers the development of the model for failure risk diagnosing of an engineering enterprise. The institution of bankruptcy is one of the main regulatory mechanisms of a healthy market, but it could lead to negative consequences. Therefore, early failure risk diagnosing and solvency problems identification reduces the impact of shock for business entities. Engineering has always been one of the domestic economy fundamental sectors. It has the potential to become a driving force for positive changes in the country. The author analyzed various approaches to determining of tendency to failure. She chose the method of discriminant analysis, as one of the most suitable for the purposes of the study. The author has developed a model for failure risk diagnosing of Ukrainian engineering enterprises on the basis of this mathematical approach and data obtained on the previous stages of the research. Financial statements of more than 270 engineering enterprises of Ukraine were used for purposes of calculations. Each of enterprise belongs to one of the four classes. Each class is characterized by one of the failure risk levels: normal, temporary, insolvency, critical. The author proposed a three-stage model to create a more sensitive model for failure risk diagnosing. A discriminant equation describing the difference between the classes was calculated for each pair of classes. And then the equations were integrated into a system. The key of interpretation for this model was developed. The final model is fundamentally different from the predecessors, since it is a system of equations and it gives for a more respond determination of the enterprise's state. The resulting model is described by high value of statistical indicators. So, it shows high quality of the model. Also the model demonstrates the adequacy of the results and accordance to the objectives of the study. This is a sectoral model for domestic machine building enterprises based on the data of 2013-2018. The next step of the research is further approbation of the model and time-adjustment. As far as the model is built on the data of 2013-2018, it could be update not earlier than 2023.

Key words: failure diagnosing, a discriminant analysis, a model for failure diagnosing, machine building enterprises, insolvency, bankruptcy.

Постановка проблеми. В країнах із сталою ринковою економікою механізм банкрутств є невід'ємним елементом балансу системи, функціонування суб'єктів господарювання, наслідком вільної конкуренції. За довгу історію розвитку цього механізму в країнах з вільним ринком напрацьовано великий досвід з діагностики та подолання криз. Для України ж цей інститут є відносно молодим. У світлі глибоких трансформаційних процесів, за яких вітчизняна економіка опинилася у нестабільному становищі, питання прогнозування, профілактики і ефективного подолання кризових явищ актуалізувалися.

Той чи інший ступень ризику настання банкрутства притаманний підприємствам різних розмірів і галузей. Масові випадки неплатоспроможності викликають системні економічні проблеми. Варто зауважити, що машинобудування завжди було важливою ланкою у народному господарстві України і під час кризи проявляло себе, як одна з найстійкіших галузей. Окрім того, продукція наукомістких інноваційних галузей формує максимальну додану вартість і є характерною для країн з високим потенціалом. Саме такою галуззю безперечно є машинобудування. Водночас існує ряд труднощів, які гальмують розвиток цієї галузі. Зазначені факти зумовили актуальність дослідження антикризових процесів саме у цій галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Характерною особливістю аналізу станів підприємства, як складної виробничо-економічної системи є багатовимірність описання цих

станів. Тому віднесення певного стану до того чи іншого класу не є простою задачею і потребує застосування методів багатовимірного аналізу [1, с. 44]. Останні є найбільш дієвим інструментом дослідження соціально-економічних процесів, що описуються великою кількістю характеристик.

Тому вітчизняними та зарубіжними дослідникам було запропоновано багато різноманітних статистичних, математичних і програмних технологій для розробки моделей діагностування банкрутства, як то імітаційне моделювання, нечітка логіка [2], логіт модель [3], імітаційне моделювання [1], факторний аналіз [4], штучні нейронні мережі [5; 6], еволюційні алгоритми і метод опорних векторів [7].

Але найбільша кількість розроблених моделей спирається саме на математичний апарат дискримінантного аналізу, оскільки він виявив себе як той, що є оптимальним за співвідношенням якість/ресурсоемність діагностування.

В той самий час існуючі методи діагностування банкрутства, що ґрунтуються на дискримінантному аналізі, мають такі недоліки:

- діагностування стану підприємства зводиться до віднесення його до однієї з двох категорій: банкрут/не банкрут;
- не враховується необхідність часового коригування і відмінність тих самих показників діяльності підприємств для представників різних галузей;
- добір показників до моделі не формалізовано, отже не враховано кореляцію між ними, а деякі з них недостатньо забезпечують різницю

між суміжними класами досліджуваних об'єктів одночасно із близькістю значень в середні класів.

Отже, **метою статті** є формування остаточної системи показників, по-будування такої моделі діагностування ступеню ризику настання банкрутства, яка б нівелювала зазначені недоліки. А також складання рекомендацій щодо інтерпретації результатів, отриманих за допомогою розробленої моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автором дослідження було запропоновано методика добору показників для побудови моделі діагностування ризику банкрутства, що її викладено у [8]. Основним принципом методики є забезпечення якнайбільшої різниці між значеннями коефіцієнтів для підприємств, що належать до суміжних класів. Отже, на основі цієї методики, оновленої і доповненої навчальної вибірки фінансових звітностей підприємств, було визначено наступні показники для суміжних класів для використання при побудові моделей:

1. Малоймовірний/невеликий ступінь ризику банкрутства – 6 показників:

- коефіцієнт абсолютної ліквідності;
- коефіцієнт маневреності власних оборотних засобів (ВОЗ);
- коефіцієнт ліквідної платоспроможності;
- частка незавершеного виробництва у запасах;
- коефіцієнт фінансової стійкості;
- частка власних оборотних засобів в активах.

2. Невеликий/високий ступінь ризику банкрутства – 9 показників;

- частка ВОЗ в активах;
- коефіцієнт абсолютної ліквідності;
- коефіцієнт оборотності іммобільних активів;
- коефіцієнт оборотності незавершеного виробництва;
- рентабельність продукції;
- забезпеченість запасів ВОЗ;
- частка основних засобів у активі;
- фондоддача;
- коефіцієнт зносу основних засобів.

3. Високий/критичний ступінь ризику банкрутства – 9 показників:

- рентабельність виробництва;
- забезпеченість оборотних активів ВОЗ;
- частка основних засобів у активі;
- коефіцієнт оборотності іммобільних активів;
- коефіцієнт швидкої ліквідності;
- коефіцієнт оборотності запасів;
- операційний цикл;
- коефіцієнт абсолютної ліквідності;
- коефіцієнт фінансової стабільності.

Як було зазначено вище, для побудови моделі автором використовувався багатовимірний дискримінантний аналіз, але для того,

щоб забезпечити максимальну диференціацію стану підприємств за результатами аналізу, вирішено розробити систему рівнянь.

Цей математико-статистичний метод на даному етапі дослідження містить в собі дві процедури: інтерпретацію і класифікацію. У першому випадку вирішується задача, так званого, апостеріорного сегментування [9, с. 230] або задача класифікації. Остання має на увазі отримання функції, що забезпечує можливість віднесення нових досліджуваних об'єктів, що не відносяться до навчальної сукупності, до одного чи іншого класу [10, с. 7]. Характеристиками, що використовуються для диференціації одного класу від іншого називаються дискримінантними змінними. У загальному випадку кількість змінних необмежена, але в сумі кількість об'єктів навчальної сукупності має завжди перевищувати кількість змінних якнайменше на два [11, с. 84]. Але дослідники, що використовують цей метод у економічних дослідженнях зазвичай обмежуються 3-6 змінними. Це доцільна кількість змінних за умови, що робота з кінцевою моделлю має характеризуватися експлуатаційною якістю і відповідати принципам: максимізації точності, мінімізації ресурсів для її використання [12; 13].

Отже автором було вирішено оптимізувати кількість коефіцієнтів у моделі в процесі побудови дискримінантних функцій. Усі розрахунки проводились за допомогою ППП Statistica. Програма повертає дві функції для одного і другого класу. Щоб визначити приналежність об'єкту розраховують сумарний класифікаційний показник для кожного з двох рівнянь. Об'єкт відносять до того класу, сумарний показник якого виявиться більшим.

Неважко визначити, що за допомогою елементарних математичних перетворень можна отримати єдину функцію, у якій сумарний класифікаційний показник буде дорівнювати 0. Для цього необхідно послідовно відняти частини рівнянь (1):

$$Z_1 - Z_2 = \sum (n_i - m_i) \cdot x_i \quad (1)$$

де n_i – значення коефіцієнту для рівняння для першого класу;

m_i – значення коефіцієнту для рівняння для другого класу;

x_i – значення змінної;

Z_1 – результуючий показник для рівняння для першого класу;

Z_2 – результуючий показник для рівняння для другого класу;

Отже, якщо:

$Z_1 > Z_2$ – результуючий показник буде позитивним, отже досліджуваний об'єкт буде відноситься до першого класу;

$Z_1 < Z_2$ – результуючий показник буде від'ємним, отже досліджуваний об'єкт буде відноситись до другого класу.

$Z_1 = Z_2$ – результуючий показник буде дорівнювати 0, отже буде неві-значено, до якого класу відноситься досліджуваний об'єкт.

Для пари класів підприємства з низьким і підприємства з середнім ризиком настання банкрутства статистично значущу різницю показали 6 коефіцієнтів. Ця кількість відповідає тим принципам, що автором було визначено раніше, тому на їх базі і побудуємо дискримінантну модель з узагальненим рівнянням. Отримані значення коефіцієнтів зазначено у таблиці 1.

Таблиця 1

Значення коефіцієнтів для дискримінантних рівнянь для діагностування підприємств пари класів з низьким та середнім рівнем ризику настання банкрутства

№ Коефіцієнту у первісній вибірці	I_N	I_T	I_{NT}
12	20,18	14,67	5,51
28	12,54	2,98	9,56
22	83,65	91,31	-7,66
32	37,60	26,19	11,41
36	1,27	-5,94	7,21
37	0,00	0,00	0,00
Вільний член	-55,67	-40,31	-15,36

Джерело: складено автором на підставі розрахунків

Оскільки множник при коефіцієнті № 37 дорівнює нулю, то його добуток буде дорівнювати нулю, отже можна знехтувати цим членом рівняння і не записувати його у результуючу функцію, що увійде до моделі діагностування ступені ризику банкрутства. Функція матиме вигляд

$$I_{NT} = 5,51 \cdot x_{11} + 9,56 \cdot x_{12} - 7,66 \cdot x_{13} + 11,41 \cdot x_{14} + 7,21 \cdot x_{15} - 15,36 \quad (2)$$

де, I_{NT} – інтегральний показник для визначення приналежності досліджуваного об'єкту до класу N або T;

x_{11} – частка незавершеного виробництва у запасах;

x_{12} – частка ВОЗ в активах;

x_{13} – коефіцієнт фінансової стійкості;

x_{14} – коефіцієнт маневреності ВОЗ;

x_{15} – коефіцієнт абсолютної ліквідності.

Для пари класів підприємства з середнім ризиком і з високим ризиком настання банкрутства статистично значущу різницю показали 10 коефіцієнтів. Отже, було побудовано модель на основі усіх цих показників та оцінено статистичний вклад у якість отриманої моделі кожного з них. Використаємо показник окре-

мої лямбда Вілкса. Цей показник демонструє наскільки великий вклад вносить змінна у дискримінацію між класами [14]. Вона тим цінніша, чим менша. А також показник р-значення, який відображає достовірність цього припущення. Якщо р-значення нижче за 0,05, то можемо стверджувати, що наша гіпотеза достовірна з вірогідністю 95%. Отже, було відкинуто чотири коефіцієнти, у яких значення окремої лямбда було найбільшим при р-значенні нижчим за 0,05 (таблиця 2).

Таблиця 2

Значення Лямбда Вілкса і р-значення коефіцієнтів, що увійшли у первісне дискримінантне рівняння для діагностування підприємств пари класів з середнім та високим рівнем ризику настання банкрутства

№ Коефіцієнту у первісній вибірці	Окрема лямбда	р-значення
28	0,8736	0,0003
36	0,6316	0,0000
42	0,9436	0,0185
45	0,8659	0,0002
51	0,9605	0,0499
5	0,9888	0,2996
7	0,9942	0,4558
8	0,9829	0,1989
16	0,9709	0,0933

Джерело: складено автором на підставі розрахунків

Отже, відкинемо коефіцієнти з найнижчим значенням Лямбда Вілкса та р-значенням більшим за 0,05. Такими виявилися коефіцієнти під номерами: 5, 7, 8 і 16. Модель було уточнено на основі п'яти коефіцієнтів. Таким чином було отримано дискримінантну функцію:

$$I_T = 6,20 \cdot x_{21} + 11,10 \cdot x_{22} - 0,43 \cdot x_{23} + 0,29 \cdot x_{24} + 2,16 \cdot x_{25} - 6,99 \quad (3)$$

де, I_T – інтегральний показник для визначення приналежності досліджуваного об'єкту до класу T або I;

x_{21} – частка ВОЗ в активах;

x_{22} – коефіцієнт абсолютної ліквідності;

x_{23} – коефіцієнт оборотності іммобільних активів;

x_{24} – коефіцієнт оборотності незавершеного виробництва;

x_{25} – рентабельність продукції.

Для пари класів підприємства з високим ризиком і з критичним ризиком настання банкрутства статистично значущу різницю показали 9 коефіцієнтів. Результуючу дискримінантну функцію було визначено за тими самими принципами, що й у попередньому випадку (таблиця 3).

Таблиця 3
Значення Лямбда Вілкса и р-значення коефіцієнтів, що увійшли у первісне дискримінантне рівняння для діагностування підприємств пари класів з високим та критичним рівнем ризику настання банкрутства

№ Коефіцієнту у первісній вибірці	Окрема лямбда	р-значення
53	0,6923	0,0000
17	0,9245	0,0088
5	0,7055	0,0000
42	0,9698	0,1012
35	0,9939	0,4644
10	0,9959	0,5509
39	0,9274	0,0102
36	0,9545	0,0434
21	0,9353	0,0156

Джерело: складено автором на підставі розрахунків

Таким чином у моделі залишилось шість коефіцієнтів, що відповідають принципам, які були визначені раніше. Коефіцієнти при змінних у дискримінантному рівнянні наведено у таблиці 4.

Таблиця 4
Значення коефіцієнтів для дискримінантних рівнянь для діагностування підприємств пари класів з високим та критичним рівнем ризику настання банкрутства

№ Коефіцієнту у первісній вибірці	I_1	I_c	I_{1c}
53	-4,91	-18,69	13,79
17	-0,15	-1,03	0,88
5	10,06	27,32	-17,26
39	0,00	0,00	0,00
21	0,01	-0,55	0,55
36	5,14	-7,78	12,92
Вільний член	-2,43	-17,00	14,57

Джерело: складено автором на підставі розрахунків

Оскільки множник при коефіцієнті № 39 прямує до нуля, то його добуток також прямує до нуля і його вклад у результуюче значення буде нікчемним. Отже знехтування цим членом при формуванні остаточного рівняння істотно не вплине на результати дослідження, але заощадить розрахункові потужності. Дискримінантне рівняння матиме вигляд

$$I_{1c} = 13,79 \cdot x_{31} + 0,88 \cdot x_{32} - 17,26 \cdot x_{33} + 0,55 \cdot x_{34} + 12,92 \cdot x_{35} - 14,57 \quad (4)$$

де, I_{1c} – інтегральний показник для визначення приналежності досліджуваного об'єкту до класу Т або І;

x_{31} – рентабельність виробництва;
 x_{32} – забезпеченість ОА ВОЗ;
 x_{33} – частка основних засобів у активі;
 x_{34} – коефіцієнт фінансової стабільності;
 x_{35} – коефіцієнт абсолютної ліквідності.

Отже, три дискримінантні рівняння побудовано. На їх основі побудуємо модель для діагностування ступеню ризику настання банкрутства і неплатоспроможності, яку представлено у вигляді наступної системи рівнянь:

$$\begin{cases} I_{1c} = 13,79 \cdot x_{31} + 0,88 \cdot x_{32} - 17,26 \cdot x_{33} + 0,55 \cdot x_{34} + 12,92 \cdot x_{35} - 14,57 \\ I_{T1} = 6,20 \cdot x_{21} + 11,10 \cdot x_{22} - 0,43 \cdot x_{23} + 0,29 \cdot x_{24} + 2,16 \cdot x_{25} - 6,99 \\ I_{NT} = 5,51 \cdot x_{11} + 9,56 \cdot x_{12} - 7,66 \cdot x_{13} + 11,41 \cdot x_{14} + 7,21 \cdot x_{15} - 15,36 \end{cases} \quad (5)$$

Визначення ступеню платоспроможності досліджуваного підприємства на основі запропонованої моделі відбувається на основі ключа інтерпретації, який представлено у таблиці 5.

Тобто порядок визначення ступеню неплатоспроможності наступний. Послідовно розраховуються інтегральні показники для кожної функції, починаючи з I_{1c} . Якщо значення інтегрального показника від'ємне, то розраховується інтегральний показник для наступного рівняння. Якщо розрахований інтегральний показник для наступного рівня буде більший нуля, то необхідно припинити розрахунки. Якщо ні – то продовжувати згідно зазначеного принципу.

Варто також звернути увагу на те, що порядок і умови розрахунків мають бути чітко витримані. Це пов'язано з тим, що у перше і друге рівняння входять показники, що розраховуються на основі ВОЗ, відповідно для неплатоспроможного підприємства, результати за цими рівняннями можуть бути викривлені.

Для цілей поглибленого аналізу стану підприємства можна враховувати симетричну «туманну» зону. Якщо об'єкт потрапляє до неї, то варто провести додаткові дослідження для більш чіткого віднесення підприємства до того чи іншого класу неплатоспроможності. Але не варто забувати, що диференціація підприємств згідно моделі досить висока і додаткові розрахунки іноді, особливо при експрес-діагностиці, є зайвими.

Кожна методика або модель має відповідати певним критеріям серед яких чільне місце посідають достовірність і адекватність. Перевірка цих критеріїв зазвичай проводиться за двома напрямками: тестування на основі визначення статистичних показників (таблиця 6) і апробація на зразках.

Сукупна помилка для усієї моделі складає 2,22%, тобто 6 випадків некоректної класифікації з 270 спостережень.

Усі отримані статистичні показники знаходяться у межах норми, а враховуючі поглибленість діагностики, є достатньо високими. Доля

Таблиця 5

Інтерпретація результатів дослідження підприємства на основі розробленої моделі

Функція	Номер комбінації	Значення інтегрального показника для функції	Інтерпретація значення
I_{LC}	1.1	≤ 0	Критична неплатоспроможність
	1.2	> 0	
I_{TL}	2.1	≤ 0	Підприємство неплатоспроможне
	2.2	> 0	
I_{NT}	3.1	≤ 0	Поточна неплатоспроможність
	3.2	> 0	
			Платоспроможне підприємство

Джерело: складено автором на підставі розрахунків

Таблиця 6

Статистичні показники, що характеризують розроблену модель

Функція	Показники					
	Коефіцієнт детермінації, %	Лямбда Вілкса	Критерій Фішера (критичне значення)	α -помилка, %	β -помилка, %	Сукупна помилка, %
I_{NT}	83,85	0,1615	51,05 (6,59)	0,00	0,00	0,00
I_{TL}	72,42	0,2758	52,51 (5,10)	12,12	0,00	3,78
I_{LC}	77,44	0,2256	52,05 (6,91)	0,00	6,90	2,04

Джерело: складено автором на підставі розрахунків

помилки може бути пояснена наступними факторами:

- низька якість спостережень у підгрупі N, що пов'язано, насамперед з тим, що більшість вітчизняних підприємств мають той чи інший ступінь неплатоспроможності;
- необ'єктивність даних наданих підприємствами;
- неможливість врахування якісних факторів;
- велика кількість груп, що мінімізує дискримінацію об'єктів між ними;
- багаторівневість моделі, що дає переваги при діагностиці підприємства, але може спричинити додаткові похибки класифікації;
- погрішності при розрахунках;
- інші фактори.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розроблена модель для діагностування ступеню ризику настання банкрутства машинобудівного підприємства має цілу низку позитивних характеристик. А саме:

- враховує галузеву структуру;
- ґрунтується статистичних даних українських підприємств, що обумовлює її пристосованість до вітчизняної економіки, на відміну від загальновідомих зарубіжних методик;

- дозволяє проводити постійний моніторинг ситуації на підприємстві та своєчасно реагувати на негативні зміни;

- дає можливість визначити ступінь ризику настання банкрутства підприємства, а не лише констатувати його наявність чи відсутність.

Розроблена модель є принципово відмінною від існуючих дискримінантних моделей, оскільки являє собою систему рівнянь, і показує достатньо високі результати по відношенню до них. Таким чином модель може використовуватись для визначення ступеню ризику настання банкрутства українських підприємств машинобудування вже сьогодні:

- у банківському і страховому секторі;
- секторі державних і корпоративних фінансів;
- для самодіагностики підприємств;
- навчальних цілях.

Враховуючи нестабільність економіки держави деякі фахівці пропонують переглядати отримані результати 1 раз у 5 років. Дана модель охоплює проміжок часу 2013-2018 роки, тобто модель може використовуватись без коригувань до 2023 року. Подальші дослідження будуть спрямовані на тестування і апробацію розробленої методики, а також удосконалення з використанням нових даних.

Список використаних джерел:

1. Клебанова Т.С., Грачев В.И., Раєвнева Е.В., Гурьянова Л.С., Полякова О.Ю. Механизмы и модели управления кризисными ситуациями : монография. Харьков : ИД «ИНЖЭК», 2007. 200 с.
2. Куріненко О.В. Побудова трендів в трансформованих моделях діагностики банкрутства підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 14(1). С. 173–177.

3. JA. Ohlson. Financial Ratios and the Probabilistic Prediction of Bankruptcy. *Journal of Accounting Research*. 1980. Vol. 18(1). P. 109–131.
4. Пустовгар С.А. Діагностика банкрутства підприємства з використанням технології факторного аналізу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 43. С. 175–181.
5. Neves, J.C., Vieira, A.S. Improving Bankruptcy Prediction with Hidden Layer Learning Vector Quantization. *European Accounting Review*. 2006. № 15(2). P. 253–271. DOI:10.1080/09638180600555016
6. Тимошук О.Л., Дорундяк К.М. Оцінювання ймовірності банкрутства підприємств за допомогою дискримінантного аналізу та нейронних мереж. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2018. № 2. С. 22–34.
7. Fan, A., Palaniswami, M. Selecting bankruptcy predictors using a support vector machine approach. In *Proceedings of the IEEE-INNS-ENNS International Joint Conference on Neural Networks (IJCNN 2000)*. 2000. Vol. 6. P. 354–359.
8. Соломянова-Кирильчук К.О., Гребенікова О.В. Формування системи показників діагностування ризику банкрутства підприємств машинобудування. *Часопис економічних реформ*. 2019. № 1. С. 67–75.
9. Ямпольская Д.О., Пилипенко А.И. Маркетинговый анализ: технология и методы проведения : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. Москва : Издательство Юрайт. 2018. 2-е изд., перераб. и доп. 268 с.
10. William R. Klecka, Gudmund R. Iversen. Discriminant Analysis. A Sage university paper. Series: Quantitative applications in the social sciences. 1980. Vol. 19. 71 p.
11. Ким Дж.О. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ / под ред. И.С. Енюкова. Москва : Финансы и статистика. 1989. 215 с.
12. Красс М.С., Чупрынов Б.П. Математические методы и модели для магистрантов экономики : учебное пособие. 2-е изд., дополненное. СПб. : Питер. 2010. 496 с.
13. Евсюков В.Н. Методика работы над кандидатской диссертацией : учебное пособие. Изд. 4-е, исправл. и доп. Оренбург : ГОУ ОГУ. 2007. 531 с.
14. Электронный учебник по статистике компании StatSoft, Inc., создателя системы STATISTICA. URL: <http://statsoft.ru/home/textbook/default.htm> (дата звернення: 01.06.2016).

References:

1. Klebanova T.S., Grachev V.I., Raevneva E.V., Guryanova L.S., Polyakova O.Yu. (2007). *Mehanizmy i modeli upravleniya krizisnymi situatsiyami: monografiya* [Mechanisms and models of crisis management: a monograph]. Harkov : ID "INZhEK". (in Russian)
2. Kurinienko O.V. (2017). *Pobudova trendiv v transformovanykh modeliakh diahnostryky bankrutstva pidpriemstva* [Building trends in transformed business inspection bankruptcy models]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo"*, 14(1), 173–177. (in Ukrainian)
3. JA. Ohlson. Financial Ratios and the Probabilistic Prediction of Bankruptcy. *Journal of Accounting Research*. 1980. Vol. 18(1). P. 109–131.
4. Pustovhar C.A. (2013). *Diahnostryka bankrutstva pidpriemstva z vykorys-tanniam tekhnolohii faktornoho analizu* [Diagnosis of bankruptcy of the enterprise using factor analysis technology]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 43, 175–181. (in Ukrainian)
5. Neves, J.C., Vieira, A.S. Improving Bankruptcy Prediction with Hidden Layer Learning Vector Quantization. *European Accounting Review*. 2006. № 15(2). P. 253–271. DOI:10.1080/09638180600555016
6. Tymoshchuk O.L., Dorundiak K.M. (2018). *Otsiniuvannya ymovirnosti bankrutstva pidpriemstv za dopomohoiu dyskryminantnoho analizu ta neironnykh merezh* [Estimation of the probability of bankruptcy of enterprises through discriminant analysis and neural networks]. *Systemni doslidzhennia ta informatsiini tekhnolohii*, 2, 22–34. (in Ukrainian)
7. Fan, A., Palaniswami, M. Selecting bankruptcy predictors using a support vector machine approach. In *Proceedings of the IEEE-INNS-ENNS International Joint Conference on Neural Networks (IJCNN 2000)*. 2000. Vol. 6. P. 354–359.
8. Solomianova-Kyrylchuk K.O., Hrebenikova O.V. (2019). *Formuvannya systemy pokaznykiv diahno-stuvannya ryzyku bankrutstva pidpriemstv mashynobuduvannya* [Formation of a system of indicators of risk bankruptcy of enterprises of mechanical engineering]. *Chasopys ekonomichnykh reform*, 1, 67–75. (in Ukrainian)
9. Yampolskaya D.O., Pilipenko A.I. (2018). *Marketingovyy analiz: tehnologiya i metodyi provedeniya: uchebnik i praktikum dlya bakalavriata i magistratury* [Marketing analysis: technology and methods of conducting: a textbook and a workshop for undergraduate and graduate programs]. Moskva : Izdatelstvo Yurayt. 2-е изд., pererab. i dop. (in Russian)
10. William R. Klecka, Gudmund R. Iversen. Discriminant Analysis. A Sage university paper. Series: Quantitative applications in the social sciences. 1980. Vol. 19. 71 p.
11. Kim Dzh.O. (1989). *Faktornyiy, diskriminantnyiy i klasternyy analiz* [Factor, discriminant and cluster analysis] / pod red. I.S. Enyukova. Moskva : Finansyi i statistika. (in Russian)

12. Krass M.S., Chupryinov B.P. (2010). Matematicheskie metody i modeli dlya magistrantov ekonomiki : uchebnoe posobie [Mathematical methods and models for undergraduates in economics: a tutorial]. 2-e izd., dopolnennoe. SPb. : Piter. (in Russian)
13. Evsyukov V.N. (2007). Metodika raboty nad kandidatskoy dissertatsiyey : uchebnoe posobie [Methods of working on a PhD thesis: study guide]. Izd. 4-e, ispravl. i dop. Orenburg : GOU OGU. (in Russian)
14. Elektronnyy uchebnyk po statistike kompanii StatSoft, Inc., sozdatelya sistemy STATISTICA [Electronic textbook on statistics of StatSoft, Inc., the creator of the STATISTICA system]. URL: <http://statsoft.ru/home/textbook/default.htm> (data zvernennya: 01.06.2016). (in Russian)

УДК 338.4:911.3

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-42>

Хижняк В.О.

кандидат економічних наук, доцент,
Директор ДП «Науково-дослідний інститут
будівельного виробництва»

Khyzhnyak Vladyslava

State Enterprise "Research Institute of Construction Production"

СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ СПОЖИВЧОГО РИНКУ БУДІВЕЛЬНИХ ПОСЛУГ ТА НАПРЯМИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

CONSTRADICTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE CONSUMER MARKET OF CONSTRUCTION SERVICES AND DIRECTIONS OF ITS SOLUTION

Розглянуто мотивації та інтереси суб'єктів ринку будівельних послуг, що зумовлюють антагоністичну суперечність відносин між виробниками і споживачами. Доведено небезпеку реалізації державою політики лібералізації підприємницької діяльності у сфері надання будівельних послуг за умови згорання механізмів незворотної економіко-правової відповідальності бізнесу за якість та безпеку будівельних товарів та послуг. Показані напрями розв'язання антагонізмів споживчого ринку шляхом запровадження ефективних механізмів посилення адекватної відповідальності бізнесу у разі злочинно-шахрайських порушень прав споживачів на ринку будівельних послуг.

Ключові слова: антагоністична суперечність споживчого ринку, населення, інтереси споживачів, інтереси бізнесу, ризики і загрози споживачів, інститут довіри, маркетинг, консюмеризм, механізми подолання антагонізмів споживчого ринку, механізм забезпечення якості товарів кінцевого споживання.

Рассмотрены мотивации и интересы субъектов рынка строительных услуг, обуславливающие антагонистическое противоречие отношений между производителями и потребителями. Доказано опасность реализации государством политики либерализации предпринимательской деятельности в сфере оказания строительных услуг при условии свертывания механизмов необратимой экономико-правовой ответственности бизнеса за качество и безопасность строительных товаров и услуг. Показаны направления решения антагонизмов потребительского рынка путем введения эффективных механизмов усиления адекватной ответственности бизнеса в случае преступно-мошеннических нарушений прав потребителей на рынке строительных услуг.

Ключевые слова: антагонистическое противоречие потребительского рынка, населения, интересы потребителей, интересы бизнеса, риски и угрозы потребителей, институт доверия, маркетинг, консюмеризм, механизмы преодоления антагонизмов потребительского рынка, механизм обеспечения качества товаров конечного потребления.

The emergence of confrontational contradiction in construction market relations is associated with the opposite interests of its main subjects: manufacturing businessmen, distributing businessmen on the one hand and population, or end-users of goods, on the other and due to the desire of the business to maximize personal profits at any price, even to the detriment of the interests of the population. The implementation of an important political setting for the realization of the requirement for maximum business liberalization and the prevention of corruption, including in the market of construction services, should not be carried out by weakening the level of protection of consumer rights and non-fulfillment of the control and verification function of the state. On the domestic territory must be introduced the European integration concept of "absolute responsibility of the manufacturer" for the quality and safety of products produced. In the case of overcoming the confrontational contradiction in construction market relations, the leading role belongs to the mechanism of social and economic protection of consumer rights, which is a complex system of interconnected economic, social, legal, organizational, organizational and economic, organizational-social, social-legal, moral and ethical measures, actions, levers, instruments, economic and legal sanctions, incentives and social motivations through which the state overcomes the antagonistic contradiction of consumer market relations. An urgent necessity requires the refusal of the practice of determining the size of penalties in the normatively set amount of "non-taxable minimum incomes of citizens," since in the economic sense these penalties are completely inadequate, insignificant and miserable in relation to those losses to consumers. The author's proposal is to introduce into practice a new normative base that has inflationary stability, since it is the magnitude of the fixed-value fixed value, determined on the basis of using the indicators of the revenue base of the consolidated state budget, which is fixed in the hryvnia and operates during the current fiscal year. The rationale and content of the methodology for calculating the normative-base value are disclosed in the article.

Key words: antagonistic contradiction of the consumer market, population, consumer interests, business interests, risks and threats of consumers, trust institution, marketing, consumerism, mechanisms for overcoming the antagonisms of the consumer market, mechanism for ensuring the quality of final consumer goods.

Постановка проблеми. Серед нагальних проблем сучасного соціально-економічного розвитку України – проблема захисту прав споживачів на ринку будівельних послуг є досить гострою. Її практичне вирішення не лише визначатиме зростання якості життя на засадах запровадження високих європейських стандартів, а й безпосередньо впливатиме на якісні характеристики суспільного відтворення та забезпечення соціальної стабільності і національної безпеки.

Стратегічною є проблема спрямування соціально-економічної політики держави на підрич підвалин формування антисоціальних інтересів та мотивацій, що провокують загострення антагоністичної суперечності у відносинах суб'єктів ринку будівельних послуг. Мова йде про спрямування державної політики на усунення будь-яких можливостей щодо формування та реалізації спонукальної мотивації бізнесу максимізувати прибутки соціально небезпечним шляхом, а саме шахрайським ошукуванням споживачів, невідповідністю наданих будівельних послуг задекларованому рівню їхньої якості та нееквівалентним завищенням їхньої вартості і маніпулюванням з умовами договорів, що укладаються із споживачем.

Зазначене потребує з боку держави проведення політики, спрямованої на запровадження і забезпечення ефективного функціонування багаторівневої та розгалуженої системи захо-

дів та механізмів, що гарантують якість наданих послуг та їх справедливу ціну, та спрямовані на посилення адекватної економіко-правової та соціально-моральної відповідальності бізнесу на ринку будівельних послуг за порушення прав споживачів.

Аналіз наукових досліджень і публікацій.

Слід зазначити, що у працях відомих зарубіжних науковців (Ф. Котлера [1], Р. Хірста [2], Ж.-Ж. Ламбена [3], Г. Кросса [4], П. Стернса [5], та інших) і вітчизняних (О. Язвінської [6], С. Герасимової [7], А. Мазаракі, Л. Ніколаєвої, Н. Притульської, Л. Іваненко [8], та інших) економістів розглянуто різні аспекти дослідження сутності, ролі, завдань та особливостей і форм прояву захисту прав населення на якісне і безпечне споживання, у т.ч. і сервісних послуг.

На сьогодні значна увага науковців приділяється загальній якісній оцінці консюмеризму як системного соціального явища та економічного механізму захисту прав споживачів, проведені ґрунтовних досліджень історії розвитку цього феномену за напрямками структурних складників в контексті розгляду широкого спектру розв'язання складних проблем захисту прав та інтересів кінцевих споживачів (у т.ч. і на ринку будівельних послуг) в світі і Україні.

Привертає увагу стаття А. Мазаракі та В. Лагутіна «Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням». [9]. У цій науковій праці розглянуто теоретичні

аспекти як забезпечення динамічної збалансованості та самодостатності внутрішнього ринку, так і проблемні питання розв'язання суперечності між виробництвом і споживанням в залежності від стану й динаміки внутрішнього ринку країни в контексті з'ясування можливостей вітчизняного внутрішнього ринку обмежувати негативний вплив існуючих дисбалансів між виробництвом і споживанням на процес національного відтворення. Дослідження здійснено на основі урахування можливостей оптимальної реалізації економічних інтересів усіх суб'єктів внутрішнього ринку.

Разом із цим продовжує залишатися невирішеним широке коло проблем з'ясування причин реально існуючих антагонізмів мотивацій та інтересів суб'єктів споживчого ринку, зокрема, виробників і споживачів будівельних послуг, а також пошуку ефективних організаційно-економічних та економіко-правових заходів і механізмів забезпечення адекватного захисту інтересів кінцевих споживачів.

Отже, **мета статті** полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних та практично-прикладних засад подолання антагоністичної суперечності інтересів суб'єктів на ринку будівельних послуг на основі реалізації політики соціально-економічного захисту та посилення ефективності механізмів захисту прав споживачів на ринку будівельних послуг.

Виклад основного матеріалу. Підписавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і їхніми державами-членами, з іншої (яка ратифікована Верховною Радою України у вересні 2014 року), наша держава взяла на себе зобов'язання забезпечити високий рівень захисту прав споживачів, а також досягти необхідної сумісності між системами захисту прав споживачів в Україні та ЄС. Насамперед, це стосується реалізації соціально-економічної політики запровадження у вітчизняну практику високих стандартів відповідальності бізнесу у споживчій сфері, у тому числі на ринку надання будівельних послуг, що на сьогодні діють в ЄС.

Поряд із цією проблемою, також важливе завдання державної економічної політики полягає у забезпеченні створення максимально можливих сприятливих умов лібералізації бізнесової діяльності, у т. ч. на ринку надання будівельних послуг). Проте, розставлені акценти і пріоритети у реалізації сучасної економічної політики щодо спрощення умов підприємницької діяльності не повинні здійснюватись на шкоду забезпечення вимог споживачів будівельних послуг.

Причини виникнення конфронтаційної суперечності відносин ринку надання буді-

вельних послуг. Основна суперечність відносин будівельного ринку виникає з причини не лише неспівпадіння, а взагалі є наслідком абсолютної протилежності інтересів основних його суб'єктів: бізнесменів-виробників (реалізаторів) з одного боку, та населення, кінцевих споживачів життєвих благ, з іншого. Тобто, зміст суперечності полягає у абсолютній різниці змісту спонукальних мотивацій суб'єктів капіталістичного ринку, оскільки виробники і реалізатори прагнуть до максимізації особистих прибутків, а населення прагне задовольнити особисті потреби шляхом споживання безпечних для здоров'я і життя товарів та послуг.

Головна і вкрай небезпечна особливість процесу реалізації життєвих благ полягає у тому, що за умови абсолютного порушення паритетності та еквівалентності відносин між суб'єктами ринкових відносин, яка може неминуче виникнути внаслідок безвідповідального, безконтрольного і безкарного домінування приватних інтересів з боку підприємницько-бізнесової сторони зазначена суперечність може настільки загостритись, що перетвориться на конфронтаційну.

Пояснення цьому феномену, що коріниться у глибинному та необмеженому високими моральними принципами прагненні капіталу до максимізації прибутків, навів британський журналіст Данин Т. Дж. у статті «Тред-юніони і стачки», що була опублікованій у Лондоні ще у 1860 році. Цей автор ще на ранньому етапі розвитку капіталістичного способу виробництва стверджував: «Капітал боїться відсутності прибутку... якщо є достатній прибуток, капітал стає сміливим..., при 50 процентах позитивно готовий зламати собі голову, при 100 процентах він потурає всі людські закони, при 300 процентах немає такого злочину, на який він не ризикнув би, хоч і під страхом шибениці» [10, с. 35-36].

Історичний досвід розвитку країн, що мають цивілізовану ринкову економіку неспростовно засвідчує, що за умови бездіяльності держави та слабкості інститутів громадянського суспільства бізнес, в гонитві за надприбутками, постійно порушує етику ринкових стосунків, передусім, здійснюючи виготовлення та пропонуючи неякісні та шкідливі для здоров'я споживачів товарів та послуг. Такий стан справ існував навіть і в країнах розвинутої ринкової економіки аж до 60-х років минулого сторіччя.

Саме тому ринково-виробнича та ринково-посередницька діяльність, вимагає від держави і громадянського суспільства створення постійно діючих та ефективних систем обліку і контролю, а також забезпечення проведення соціально-економічної політики спрямованої на формування і налагодження функціону-

вання відповідних механізмів підтримки жорсткого зворотного економічного та правового зв'язку між суб'єктами ринкових відносин. Тобто таких механізмів, дія яких спрямована на забезпечення відчутного впливу широкого загалу споживачів на мотиваційну поведінку підприємців-виробників у т.ч. виробників будівельних матеріалів та забудовників у напрямку забезпечення їх належної якості.

Світовий досвід подолання конфронтаційної суперечності споживчого ринку. Світовий досвід показує, що гонитва капіталу за надприбутками отриманими будь-якою ціною, аж до прямих злочинно-шахрайських дій, вкрай загострювала соціально-економічні антагонізми, що вибухали суспільними збуреннями. Ситуація почала змінюватись на краще в країнах розвинутої ринкової економіки лише у другій половині ХХ сторіччя.

Одним з важливих каталізаторів посилення системи захисту інтересів і прав споживачів, в умовах капіталістичного ринку стала активна позиція представників громадянського суспільства, організованих об'єднань споживачів та конструктивне спрямування державної політики на оптимальне узгодження інтересів всіх суб'єктів споживчого ринку на засадах досягнення соціально-економічного консенсусу та адекватного економіко-правового приборкання домінування інтересів бізнесу.

У США, країнах Євросоюзу, Японії та інших країнах з розвинутою ринковою економікою почала невпинно запроваджуватися концепція «абсолютної відповідальності виробника» за якість та безпеку продукції, що випускається.

Саме цей економіко-правовий підхід і став тією важливою ознакою цивілізованості тих країн, що на сьогодні мають ефективні механізми захисту прав споживачів на засадах застосування адекватних санкцій до підприємців-порушників.

В рамках Європейського економічного співтовариства у 1973 році була затверджена спеціальна служба, метою якої були захист прав та інтересів споживачів і охорона навколишнього середовища. Ця служба розробила і ухвалила у квітні 1975 року Програму гарантування споживачам на ринку товарів та послуг реалізацію п'яти (а у подальшому і восьми) основних прав.

- 1) **право** на охорону здоров'я і безпеку споживання;
- 2) **право** на охорону економічних інтересів;
- 3) **право** на матеріальну і моральну компенсацію за понесені збитки (як прямі, так і опосередковані), що завдані клієнту внаслідок використання ним неякісних товарів (або споживання неякісних послуг);

4) **право** на максимально повну та правдиву інформацію щодо реальної споживчої якості товарів (послуг) та відповідну і необхідну для клієнта у зазначеному випадку освіту;

5) **право** бути вислуханим, яке означає, з одного боку, що інтереси споживачів будуть враховані при формуванні державної економічної політики (у тому числі інвестиційної, кредитно-фінансової, податкової тощо) у напрямках, що сприяють наповненню споживчого ринку), а з іншого, що всі претензії споживачів стосовно реальної якості товарів та послуг будуть професійно, справедливо і оперативно розглянуті адміністративними судами із незворотною процедурою притягнення винних до тих чи інших форм відповідальності у разі порушення ними прав клієнтів та покупців.

У подальшому до наведених прав (Consumers International) були додані:

- 6) право на задоволення базових потреб;
- 7) право на вибір;
- 8) право на здорове довкілля

Сучасні стандарти ЄС спрямовані на встановлення високого рівня захисту прав споживачів задля забезпечення вільного руху товарів на внутрішньому ринку ЄС. Оскільки різний рівень захисту в країнах-членах ЄС створює бар'єри для вільного руху товарів, в Європейському Союзі було створено єдиний для всіх держав-членів ЄС мінімальний комплекс правил споживчого законодавства, запровадження яких спрямоване на створення кращих умов функціонування внутрішнього ринку ЄС. Зазначене також є однією з важливих сфер секторальної співпраці ЄС та України, що передбачена Угодою про асоціацію [10].

Країни розвинутої ринкової економіки створили у другій половині ХХ сторіччя систему державних організацій, що була покликана втілювати в життя політику посилення рівня охорони прав споживачів, використовуючи з цією метою не лише арсенал економічних, а також і організаційно-розпорядних, соціально-психологічних і економіко-правових важелів та методів владного впливу на несумлінних та нечесних підприємців. В якості прикладу в числі таких урядових організацій можуть бути названі наступні: «Управління справедливої торгівлі» і «Департамент цін і захисту прав споживачів» у Великобританії; «Державний секретаріат по відносинах споживачів» у Франції; «Федеральна комісія з торгівлі», «Комісія з безпеки споживчих товарів», «Управління у справах споживачів» у США. Спеціальні департаменти, що здійснюють захист прав споживачів, існують також у Німеччині, Бельгії, Данії, Італії

та інших країнах світу, що мають цивілізовану ринкову економіку.

Як правило, урядові структури покликані насамперед розробляти нові закони, що мають забезпечувати підвищення надійності захисту прав та інтересів споживачів і процедурно та організаційно втілювати їх у життя.

Діалектика життя нагально засвідчує, що має неухильно здійснюватися оптимальна реалізація двох складників економічної та соціально-економічної політики, з *одного боку*, здійснювати лібералізацію умов функціонування бізнесу і сприятливе спрощення вимог до здійснення підприємницької діяльності, а з *іншого*, постійно здійснювати вдосконалення заходів та механізмів посилення відповідальності бізнесу в сфері забезпечення умов реальної безпеки кінцевого споживання населення.

Функціональне призначення соціально-економічна політики полягає у політичній координації і регулюванні державою широкого спектру соціально-економічних відносин та процесів на засадах і в інтересах або всього населення країни, або в інтересах владно-пануючих в державі суспільних груп і класів. *За сутнісним змістом соціально-економічна політика держави являє собою сукупність науково сформульованих ідей, положень та концептуальних підходів (як довготермінового, стратегічного так і короткотермінового, тактичного характеру), що поєднуються із системою конкретних дій та механізмів за допомогою яких практично здійснюється свідомо-компетентне регулювання соціально-економічних процесів із урахуванням дії механізмів ринково-стихійного саморегулювання.*

Політика соціально-економічного захисту прав споживачів є важливим складником соціально-економічної політики держави. Реалізація цього важливого блоку соціально-економічної політики здійснюється шляхом функціонування (з різним рівнем ефективності) механізму соціально-економічного захисту прав споживачів. За своєю сутністю і змістом цей механізм являє собою складну систему взаємопов'язаних економічних, соціальних, правових, організаційних, організаційно-економічних, організаційно-соціальних, соціально-правових, морально-етичних заходів, дій, важелів, інструментів, економічних і правових санкцій, стимулів та суспільних мотивацій за допомогою яких держава долає антагоністичну суперечність відносин споживчого ринку. Зазначене завдання здійснюється на різних інституційних рівнях (підприємство, фірма, громадянське суспільство) і забезпечує реалізацію законодавчо визначених прав суб'єктів кінцевого споживання на якісне і безпечне задоволення потреб життєдіяльності необхід-

них не лише для простого, а й розширеного відтворення людини як на індивідуально-сімейному так і суспільному рівнях.

Механізм забезпечення якості та безпеки товарів кінцевого споживання є внутрішньо-системним складником загального механізму соціально-економічного захисту прав споживачів.

Цей внутрішньо-системний механізм є також багатофункціональною (з різним рівнем ефективності) системою дій, інструментів та санкцій за допомогою яких *формується мотиваційні передумови та здійснюється безпосередній стимулюючий вплив на виробників та ринкових посередників шляхом забезпечення застосування відповідних нормативів і стандартів якості продукції, процедурних заходів її сертифікації, нагляду і контролю за процесом виробництва, дотримання вимог ліцензування підприємницької діяльності, а також забезпечення відповідних умов ринкового доведення цієї продукції до кінцевих споживачів.*

Механізм забезпечення якості та безпеки товарів (послуг) кінцевого споживання на індивідуальному і суспільному рівнях має забезпечувати реалізацію гарантованого права людини споживати якісні блага і послуги які вона отримує в процесі ринкового обміну (у фірм-виробників, спеціалізованих продавців, та у приватних осіб, що мають право на виробництво і торгівлю товарами масового вжитку). Механізм діє на засадах бінарного поєднання двох організаційних складових – держави і громадянського суспільства, що потенційно дозволяє подолати антагоністичну суперечність відносин споживчого ринку.

Важливу роль у подоланні антагоністичної суперечності відіграють також і наступні системні складники; 1) система контролю якості та безпеки споживчої продукції; 2) система відповідальності бізнесу за якість і безпеку товарів (послуг) кінцевого споживання; 3) система підвищення рівня споживчої грамотності населення.

Сучасний стан захисту прав споживачів на ринку будівельних послуг. Необхідно зазначити, що починаючи з 2012 р. і до цього часу відбулося суттєве послаблення рівня захисту прав споживачів. Реальна практика засвідчує, що державними службами захисту прав споживачів після періоду посилення дієвого перевірочного контролю за якість товарів (послуг), на виконання політичної установки щодо запобігання корупції та реалізації вимоги «максимальної лібералізації бізнесової діяльності», за останні роки різко знизилася кількість перевірок, та відповідно, скоротилося виявлення випадків злочинного порушення прав споживачів, у т. ч. і на ринку будівельних послуг.

Проте сьогодні вітчизняна корупція продовжує бити всі світові рекорди, а злочинність в сфері порушення прав споживачів та прояви негативних наслідків для населення цих злочинів постійно зростають.

Навіть на офіційному рівні ця ситуація вважається є вкрай незадовільною. Так в «Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року» відверто визнається: «Споживачі в Україні не захищені державою і законом внаслідок декларативного характеру проголошених прав та відсутності механізмів їх реалізації та відновлення. Відсутність цілісної системи державного нагляду (контролю) призводить до виникнення конкурентних переваг для недобросовісного бізнесу. Отже, внутрішній споживчий ринок більш ризикований та небезпечний для споживачів, порушення прав яких набули масового характеру. Більшість суб'єктів господарювання (виробників) втрачають свою конкурентоспроможність як усередині країни, так і на спільному з ЄС ринку. Поширення на внутрішньому ринку небезпечної продукції та продукції неналежної якості стає все більш загрозливим для здоров'я і життя населення» [12].

Саме тому, одними з найважливіших завдань Концепцію визначено: «...гармонізація системи захисту прав споживачів в Україні з принципами, підходами та практиками ЄС; забезпечення конституційних гарантій безпеки та якості споживання...; підвищення ефективності системи захисту споживачів від небезпечної продукції, що може заподіяти шкоду життю, здоров'ю, майну споживачів, навколишньому природному середовищу, в тому числі шляхом підвищення ефективності державного ринкового нагляду» [12].

В сфері формування правової інфраструктури необхідно здійснити якісне вдосконалення чинного законодавств у сфері надання будівельних послуг. Не може не викликати занепокоєності загальний декларативний характер змісту більшості правових норм, особливо тих, що накладають на діяльність суб'єктів економічної діяльності в сфері захисту прав споживачів, (зокрема і в сфері надання будівельних послуг) жорстких обмежень, заборон, або конкретних зобов'язань. Все це вимагає проблема вдосконалення інституту приватного права, за яким «все, що не заборонене – є дозволим».

Тобто, у більшості чинних законодавчих актах по суті ретельно не вписані правові норми, які дають відповіді на питання: які конкретні санкції будуть застосовані до порушників, що взагалі не виконують, або не в повному обсязі виконують, або взагалі виконують не ті

з вимог, що регламентовані нормами чинного законодавстві?

По-перше, важливим напрямком державного нагляду має стати сфера договірних права, що визначає права і обов'язки сторін ринкових відносин при укладанні угод.

Зокрема, це стосується перевірки компетентними державними органами змісту типових договорів на предмет не допущення в них зобов'язань шахрайського типу щодо реальної якості будівельних матеріалів та можливості не виконання зобов'язань забудовником в повному обсязі, а також запобігання проявам нав'язування клієнтам дискримінаційних умов виконання договорів. Тому ці типові договори потребують затвердження державними органами, передусім у сфері надання будівельних, кредитно-банківських, страхових, комунально-побутових, інформаційних, консалтингових, юридичних та інших послуг.

По-друге, необхідно суттєво вдосконалювати і якісно доповнювати чинне законодавство у сфері захисту прав споживачів.

Для прикладу візьмемо сферу надання житлово-комунальних послуг.

Немає необхідності доводити, що реформа комунального господарства була розпочата без попереднього формування дієвої правової системи, що буде спроможна надійно захистити мешканців багатоквартирних будинків як споживачів комунальних послуг і забезпечити адекватне покарання конкретних шахраїв, що в процесі надання цих послуг готові не тільки наживатись на людському горі, а й створювати для населення (шляхом непідконтрольного та безкарного здирництва) численні проблеми.

В контексті цього блоку проблем, *необхідно передбачити розробку та ухвалення таких законів:*

«Про порядок утворення, ліцензування та ліквідації приватних управляючих компаній в житлово-комунальному господарстві»;

«Про майнову, економічну та кримінальну відповідальність керівництва управляючих компаній у разі шахрайських обробок пов'язаних із ошукуванням споживачів комунальних послуг»;

«Про державний банк оновлення комунальної інфраструктури та кредитування муніципальних і приватних управляючих компаній».

«Про недопущення майнового закладу багатоквартирних будинків з метою отримання банківських кредитів на потреби ОСББ», тощо.

При цьому відповідні зміни мають бути внесені до Кримінального і кримінально-процесуальних кодексів.

Наступна проблема полягає у *кричущій неадекватності економічної відповідальності*

бізнесу за порушення прав споживачів, у тому числі на ринку будівельних послуг.

Основні економічні санкції за конкретні випадки порушення прав споживачів в нормує стаття 23 Закону України «Про захист прав споживачів» для суб'єктів господарювання, сфери торговельного та інших видів обслуговування населення передбачають достатньо диференційовані економічно-каральні санкції економічних санкцій від 5 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у разі порушення регламентованих законодавством норм.

Необхідно враховувати, що на цей час до давніх або «традиційних» способів обману покупців та замовників на кшталт обмірювання, обважування, обрахування, а також проявів іншого обману (тобто будь-яких дій суб'єктів злочину, що умисне спрямовані на безпосереднє отримання від кінцевих споживачів, громадян-покупців грошових сум, що перевищують дійсну вартість товару, або реальну вартість виконаної роботи чи наданої клієнту послуги), сучасна практика має більш широкий спектр інших «новітніх» проявів обману кінцевих споживачів.

Важливо наголосити, що *суб'єктивна сторона злочинів пов'язаних з порушенням права населення на споживання безпечної для здоров'я і життя продукції (послуг), що характеризується саме умисною формою спонукальних мотивів, якими керується суб'єкт(и) бізнесу, які скоюють ці злочинні. У той час, в наслідок лобістських зусиль з Кримінального кодексу України була вилучена стаття 225, за якою передбачалася посилена відповідальність за рецидивні діяння, тобто вчинені особою, що була раніше судимою за обман покупців чи замовників, та каралася штрафом від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. (у порядку довідки необхідно зазначити, що у США грошовим еквівалентом строку обмеження волі на три роки є сума стягнень від 10 000 до 50 000 дол. Якщо порівняти, то в Україні зазначеному терміну ув'язнення відповідає абсолютно мізерно-неадекватна гривнева сума, що на сьогодні є еквівалентною 325 дол., та по обмінному курсу становить 500 визначених вітчизняним законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян!!!).*

Все наведене дозволяє зробити висновок, що економічна відповідальність бізнесу за порушення прав споживачів, яка визначається універсальним мірилом, якою є нормативно визначена кількість «неоподатковуваних міні-

мумів доходів громадян» може бути визнана не лише неадекватною завданям збиткам, а взагалі жалюгідною і нікчемною.

Неоподаткований мінімум доходів громадян, будучи законодавчо затвердженим на рівні 17 грн. у 1995 р. та до цього часу взагалі не переглядався. І це незважаючи на те, що за період із 01.10.95 по 01.12.17 індекс інфляції цін споживчого ринку, а також курсове співвідношення гривни до долара США зросло більше ніж на порядок. Так, якщо на момент затвердження неоподаткованого мінімуму у якості базової величини співвідношення гривні до долара становило 1,7:1,0, то на сьогодні воно перевищує 26:1. Це засвідчує, що за 22 річний період інфляційне падіння купівельної спроможності гривні становить 15,3 рази, а сам неоподатковуваний мінімум реально знизився з еквівалентного рівня у 10 доларів США до мізерного еквіваленту, що на сьогодні не перевищує величину у 65 центів.

Наведене свідчить про те, що всі законодавчо закріплені економічні санкції за прояви злочинних порушень прав споживачів, які розраховуються у нормативно визначеній кількості «неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» на сьогодні, як вже зазначалось, **з економічної точки зору адекватності діючих санкцій є абсолютно нікчемними і жалюгідними.**

Проведений аналіз, насамперед, свідчить про неприпустимість подальшого використання неоподаткованого мінімуму доходів громадян у якості нормативно-базової величини при визначенні обсягів економічних санкцій за злочинне порушення прав споживачів. Разом із цим, і це підтверджено вітчизняною і світовою практикою, у якості нормативно-базової величини не можуть бути використані всі інші соціально-економічні нормативи і стандарти, зокрема, такі як мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум та ін.

Наведене неспростовно свідчить:

по-перше, про масштабні втрати бюджету, оскільки, будучи масштабно-розрахунковою одиницею величина неоподаткованого мінімуму доходів громадян покладається в основу визначення грошових сум по тих чи інших платежах, що стягуються з фізичних і юридичних осіб відповідними державними інститутами за надані послуги;

по-друге, про значні втрати суб'єктів, які потерпають від злочинно-шахрайських дій оскільки законодавчо закріплені санкції за відповідні порушення прав споживачів та партнерів по бізнесу, що законодавчо закріплені у кількості «неоподатковуваних мінімумів», сукупні величини вартості яких на сьогодні є мізерними.

Пропозиція авторів полягає у тому, що необхідно максимально швидко у вітчизняну практику запровадити нову універсальну нормативно-базову величину, яка за своєю сутністю є величиною масштабно-фіксованої вартості, визначеної на засадах використання показників дохідної бази консолідованого державного бюджету, і яка має фіксуватися в гривневому вимірі та діяти протягом поточного бюджетного року [13].

Нормативно-базова величина повинна формуватись на засадах реалізації трьох основних принципів:

1) забезпечення інфляційної нейтральності масштабною величиною вартості показника шляхом застосування об'єктивно-якісної, науково-обґрунтованої методики її визначення;

2) забезпечення соціальної справедливості, що полягає у забороні можливості подальшого використання у якості нормативно-базової величини існуючих соціально-економічних нормативів, передусім, таких як мінімальна заробітна плата, межа малозабезпеченості, прожитковий мінімум, неоподатковуваний мінімум доходів громадян та ін.

3) позбавлення лобістсько-корпоративного інтересу можливості його практичної реалізації шляхом корисливо-вмотивованого впливу як на процес об'єктивно-адекватного визначення величини нормативно-базового показника, так і на недопущення його регулярного перегляду.

Методика розрахунку нормативно-базової величини передбачає її визначення як однієї мільярдної частини від середньої величини дохідної частини зведеного бюджету України взятого за три попередні роки перед роком ухвалення бюджету на наступний бюджетний рік.

Наприклад:

1. Якщо у 1995 р. дохідна частина зведеного бюджету України становила 206,9 млрд. грн.; у 1996 р. – 302,2; у 1997 р. – 281,1 млрд. грн., то нормативно-базова величина, що повинна була б затверджуватись на 1999 рік мала бути – **26,3 грн.** (а не 17 грн.).

2. Якщо у 2007 р. дохідна частина зведеного бюджету України становила 219,9 млрд. грн.; у 2008 р. – 297,9; у 2009 р. – 273,0 млрд. грн., то нормативно-базова величина, що повинна була б затверджуватись на 2011 рік мала бути – **263,6 грн.** (а не 17 грн.).

3. Якщо у 2014 р. дохідна частина зведеного бюджету України становила 456 млрд. грн.; у 2015 р. – 652 млрд. грн.; у 2016 р. – 783 млрд. грн., то нормативно-базова величина, що повинна була б затверджуватись на 2018 рік має бути встановлена на рівні – **630 грн.** (а не 17 грн.).

Нормативно-базова величини повинна розраховуватись і затверджуватись Верховною Радою України щорічно разом з ухваленням Бюджету України на наступний бюджетний рік у якому вона має застосовуватись.

З метою адаптації суб'єктів ринкових відносин до нового рівня нормативно-базової величини, можливо передбачити запровадження чотирьохрічного перехідного періоду: протягом першого року має діяти норма 25% величини нормативно-базової вартості; протягом другого року – 50%; протягом третього року – 75%. І починаючи з четвертого року буде діяти 100% норма.

Таким чином, запропонований механізм дозволить щорічно проводити індексацію нормативно-базової величини, з метою максимально повного та об'єктивного урахування існуючої динаміки інфляційного процесу та динаміки зростання (падіння) ВВП та не допустить реального зменшення вартісної величини цього показника до неприпустимого рівня.

Висновки. В умовах євроінтеграції Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити високий рівень захисту прав споживачів, насамперед, запровадити у вітчизняну практику діючі в ЄС високі стандарти безпеки продукції, а також забезпечити адекватну економічну, правову і морально-етичну відповідальність бізнесу за порушення прав споживачів

Виконання важливої політичної установки щодо реалізації вимоги максимальної лібералізації бізнесової діяльності та запобігання корупції не повинно здійснюватись шляхом послаблення рівня захисту прав вітчизняних споживачів і невиконання контрольно-перевірочної функції держави. На вітчизняних теренах має бути забезпечене невинне запровадження євроінтеграційної концепції «абсолютної відповідальності виробника» за якість та безпеку продукції, що випускається.

У справі подолання антагоністичної суперечності відносин споживчого ринку провідна роль належить механізму соціально-економічного захисту прав споживачів, що являє собою складну систему взаємопов'язаних економічних, соціальних, правових, організаційних, організаційно-економічних, організаційно-соціальних, соціально-правових, морально-етичних заходів, дій, важелів, інструментів, економічних і правових санкцій, стимулів та суспільних мотивацій за допомогою яких держава долає антагоністичну суперечність відносин споживчого ринку.

Фіксація у вітчизняних умовах численних проявів шахрайської фальсифікації задекларованої споживчої якості, в процесі реалізації нея-

кісних та небезпечних для життя і здоров'я споживачів товарів та послуг вимагає посилення та забезпечення незворотності дії законодавчо закріплених економічних санкцій за злочинні порушення прав споживачів. Слід негайно відмовитися від практики визначення величини штрафних санкцій у нормативно встановленій кількості «неоподатковуваних мінімумів доходів громадян», оскільки в економічному вимірі ці стягнення є абсолютно неадекватними, нікчемними і жалюгідними відносно тих збитків, що завдаються споживачам. Саме тому подальше використання неоподаткованого мінімуму доходів громадян у якості базової

величини вартості при визначенні обсягів економічних санкцій за злочинне порушення прав споживачів є неприпустиме.

Авторська пропозиція полягає у впровадженні в практику нової нормативно-базової величини, що має інфляційну стабільність оскільки є величиною масштабно-фіксованої вартості, визначеної на засадах використання показників дохідної бази консолідованого державного бюджету, і яка фіксується в гривневому вимірі та діє протягом поточного бюджетного року. Обґрунтування та зміст методики розрахунку нормативно-базової величини розкриті у статті.

Список використаних джерел:

1. Kotler P. What consumerism means for marketers / Harvard Business Review, 50(3). 1972. May-June. P. 48-57; Kotler P. Basis of marketing. M., 1991.
2. The consumer society / R.C. Hirst, R.W. Duncan – London: Tavistock Rublication, 1977. 269 p.
3. Lambin J.-J. Marketing strategique et operationnel: Du marketing a rorientationmarche / J.-J. Lambin, R. Chumpitaz, Ch. Moerloose. Paris: Dunod, 2005. 718 p.
4. Cross G. An All-Consuming Century: Why Commercialism Won in Modern America. – New York: Columbia University Press, 2002. 256 p.
5. Stearns P.N. Consumerism in World History: The Global Transformation of Desire. – New York: Routledge, 2001. 160 p.
6. Язвінська О.М. Історія консюмеризму : навчальний посібник. 2-ге доп. й перероб. вид. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003.
7. Герасимова С.В. Узагальнення підходів до визначення консюмеризму як економічної категорії. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 12. С. 76–79.
8. Захист прав споживачів: соціально-правовий аспект / Київський національний торговельно-економічний ун-т; А.А. Мазаракі, О.М. Язвінська, Л.В. Ніколаєва та ін. Київ : КНТЕУ, 2002. 311 с.
9. Мазаракі А., Лагутін В. Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. *Економіка України*. 2016. № 4(653). С. 4–18.
10. Dunning, T. J. Trades' Unions and strikes. London, "Quarterly Reviewer", 1860. P. 35–36.
11. Угода про асоціацію. Розділу V. Глава 20 «Економічне та галузеве співробітництво».
12. Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року» схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 217-р.
13. Мандибуря В., Хижняк В. Проблеми забезпечення адекватної економічної відповідальності бізнесу за порушення прав споживачів в сучасних умовах. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 5. С. 82–91.

References:

1. Kotler P. What consumerism means for marketers / Harvard Business Review, 50(3). 1972. May-June. P. 48-57; Kotler P. Basis of marketing. M., 1991.
2. The consumer society / R.C. Hirst, R.W. Duncan – London: Tavistock Rublication, 1977. 269 p.
3. Lambin J.-J. Marketing strategique et operationnel: Du marketing a rorientationmarche / J.-J. Lambin, R. Chumpitaz, Ch. Moerloose. Paris: Dunod, 2005. 718 p.
4. Cross G. An All-Consuming Century: Why Commercialism Won in Modern America. – New York: Columbia University Press, 2002. 256 p.
5. Stearns P.N. Consumerism in World History: The Global Transformation of Desire. – New York: Routledge, 2001. 160 p.
6. Yazvinska O.M. (2003). Istoriiia konsiumeryzmu : navchalnyi posibnyk [The history of consumerism: a manual]. 2-he dop. y pererob. vyd. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. (in Ukrainian)
7. Herasymova S.V. (2005). Uzahalnennia pidkhodiv do vyznachennia konsiumeryzmu yak ekonomichnoi katehorii [Generalization of approaches to the definition of cosmicity as an economic category]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 12, 76–79. (in Ukrainian)
8. Zakhyst prav spozhyvachiv: sotsialno-pravovyi aspekt [Protection of consumer rights: the social and legal aspect] / Kyivskiyi natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi un-t; A.A. Mazaraki, O.M. Yazvinska, L.V. Nikolaieva ta in. Kyiv : KNTEU, 2002. 311 p. (in Ukrainian)

9. Mazaraki A., Lahutin V. (2016). Vnutrishnii rynek Ukrainy v umovakh dysbalansiv mizh vyrobnytstvom i spozhyvanniam [The domestic market of Ukraine in conditions of imbalances between production and consumption]. *Ekonomika Ukrainy*, 4(653), 4–18. (in Ukrainian)
10. Dunning, T. J. Trades' Unions and strikes. London, "Quarterly Reviewer", 1860. P. 35–36.
11. Uhoda pro asotsiatsiiu. Rozdil V. Hlava 20 "Ekonomichne ta haluzeve spivrobotnytstvo" [Association Agreement. Chapter V. Chapter 20 "Economic and Industrial Cooperation"]. (in Ukrainian)
12. Kontseptsii derzhavnoi polityky u sferi zakhystu prav spozhyvachiv na period do 2020 roku" skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 bereznia 2017 r. № 217-r [Concepts of the state policy in the field of consumer rights protection up to 2020 "was approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 29, 2017, No. 217-p.]. (in Ukrainian)
13. Mandybura V., Khyzhniak V. (2017). Problemy zabezpechennia adekvatnoi ekonomichnoi vidpovidalnosti biznesu za porushennia prav spozhyvachiv v suchasnykh umovakh [Problems of providing adequate economic responsibility of business for violation of consumer rights in modern conditions]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 5, 82–91. (in Ukrainian)

УДК 338.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-43>

Юрченко Ю.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії, обліку та оподаткування
Київського національного університету будівництва та архітектури

Yurchenko Yuliia

Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture

ТАКСОНОМІЯ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВ

ESSENCE OF THE ENTERPRISE STRATEGY

У статті представлений аналіз теоретико-методологічних та практичних підходів та узагальнення різних поглядів на класифікацію сукупності стратегій підприємств. Стратегія є складним, багатограним і динамічним інструментом стратегічного управління, а її теоретико-методологічна основа не визначена однозначно. Саме тому внаслідок різноманітності підходів до визначення стратегії як економічної категорії існує велика кількість підходів до її класифікації. З метою орієнтації серед безлічі стратегій постає необхідність до систематизації різних підходів до класифікації стратегій, що дозволить упорядкувати їх в цілісну таксономію з метою їх подальшого використання в процесі розроблення стратегічного набору як основи системи стратегічного управління підприємства. Крім того, на основі удосконалення та обґрунтованого використання класифікації стратегій та створення таксономії стратегій підприємства спрощується процедура вибору відповідної стратегії та механізм її подальшої реалізації.

Ключові слова: загальнокорпоративна стратегія, класифікація, операційна стратегія, стратегічне управління, стратегія, функціональні стратегії.

В статье представлен анализ теоретико-методологических и практических подходов и обобщение различных взглядов на классификацию совокупности стратегий предприятий. Стратегия является сложным, многогранным и динамичным инструментом стратегического управления, а ее теоретико-методологическая основа не определена однозначно. Именно поэтому в результате разнообразия подходов к определению стратегии как экономической категории существует большое количество подходов к их классификации. С целью ориентации среди множества стратегий возникает необходимость в систематизации различных подходов к классификации стратегий, что позволит упорядочить их в целостную таксономию с целью их дальнейшего использования в процессе разработки стратегического набора в качестве основы системы стратегического

управління підприємства. Крім того, на основі удосконалення і обґрунтованого використання класифікації стратегій і створення таксономії стратегій підприємства упрощається процедура вибору відповідної стратегії і механізм її подальшої реалізації.

Ключевые слова: корпоративна стратегія, класифікація, операційна стратегія, стратегічне управління, стратегія, функціональні стратегії.

The article presents an analysis of theoretical, methodological and practical approaches and summarizes different views on the classification of the set of possible enterprise strategies. The strategy is a complex, multifaceted and dynamic instrument of strategic management, and its theoretical and methodological basis is not defined unambiguously. That is why logically because of the diversity of approaches to the definition of a strategy as an economic category there is a large number of approaches to its classification. In order to orient among many strategies, there is a need to systematize different approaches to the classification of strategies that will streamline them into a holistic taxonomy in order to further use them in the process of developing a strategic set as the basis for a strategic enterprise management system. In addition, the improved and well-justified use of strategy classification and taxonomy of enterprise strategies simplify the procedure for selecting the appropriate strategy and the mechanism for its further implementation. The main and most used features for classification of strategies include: stages of life cycle of enterprise, generic competitive advantage, levels of strategic decision making, functional types, type of development, type of market behavior, type of complexity, directivity, compliance with the resource base, degree of specification, degree of inherent risk, sources of financial resources and even such specific classification feature as type of functioning, which is based on the assumption that biological behavior of the enterprise is similar to the corresponding behavior of biological systems. The strategy taxonomy provides the enterprise with an overview of the possible range of strategies it may use in different business situations organized as a holistic system with identification of their specific features and preconditions for successful implementation.

Key words: corporate strategy, classification, operational strategy, strategic management, strategy, functional strategies.

Постановка проблеми. На практиці та у наукових джерелах описані різні види стратегій, тому для орієнтації серед безлічі стратегій постає необхідність до систематизації різних підходів до класифікації стратегій (рис. 1), що дозволяють упорядкувати їх в цілісну таксономію з метою їх подальшого використання в процесі розроблення стратегічного набору як основи системи стратегічного управління будівельного підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: науково-методологічні підходи до визначення та класифікації стратегії підприємств представлені в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених Д. Аакера, І. Ансоффа, Дж. Барні, К. Боумана, Г. Мінцберга, А. Наливайка, М. Портера, А. Стрікланда, Д. Тіса, А. Томпсона, Д. Хассі, А. Чандлера, З. Шершньової, К. Ендрюса та ін.

Метою дослідження є визначення методологічних підходів та обґрунтування практичних рекомендацій щодо таксономії стратегій будівельних підприємств

Поставлена мета обумовлює необхідність вирішення наступних завдань: аналіз та узагальнення існуючих науково-теоретичних положень стосовно існуючих підходів до класифікації стратегій; ідентифікація визначальних характеристик різних видів стратегії у межах певних класифікаційних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Однією із найбільш розповсюджених класифікацій стратегій є їх розподіл за стадіями життєвого циклу підприємства, оскільки за роки функціонування практика та теорія менеджменту довели доцільність та обґрунтованість застосування концепції життєвого циклу підприємства при розробленні та визначенні його стратегій. Взаємозв'язок між стратегією та стадією життєвого циклу підприємства є прямий та опосередкований одночасно. З одного боку, поточна стадія життєвого циклу визначає стратегію підприємства, але разом з тим використовуючи стратегії можна управляти життєвим циклом також (наприклад, за рахунок прийняття виважених дій можна подовжувати стадії життєвого циклу, уникаючи ранній перехід до гіршої стадії розвитку). Отже, за стадіями життєвого циклу виділяють [1, с. 94]:

- стратегії зростання (різними темпами) за рахунок: експансії (створення / захоплення ринку або його окремих ніш та сегментів, розвиток місткості ринку або його окремих ніш та сегментів або/та виробничого потенціалу), вертикальної або горизонтальної інтеграції, диверсифікації діяльності (центрованої, спорідненої, неспорідненої, конгломератної), глобалізації діяльності;

- стратегії стабілізації (підтримки) за рахунок: модифікації споживчих характеристик

Рис. 1. Таксономія стратегій

базової продукції, підтримки існуючого стану виробничого потенціалу підприємства на досягнутому рівні або захисту частки ринку;

- стратегії реструктуризації за рахунок освоєння нових видів продукції, діяльності та

ринків, скорочення витрат, відсікання зайвого (неприбуткових видів діяльності, зайвих підрозділів), переорієнтації на нові види діяльності;

- стратегії скорочення діяльності шляхом: «організованого відступу», тобто посту-

пового закриття напрямку діяльності, «збирання врожаю»;

- ліквідація шляхом санації (розпродажу), процедури банкрутства, консервації потужностей та закриття.

Для великих, істотно диверсифікованих, поліпродуктових підприємств може використовуватися комбінація вищезазначених стратегій.

Перевіреною часом та практичною доцільністю є класифікація сукупності стратегій за рівнями прийняття стратегічних рішень, що була запропонована А.А. Томпсоном та Дж. Стріклендом у вигляді стратегічної піраміди, згідно з якою стратегія на підприємстві розробляється на чотирьох організаційних рівнях та виділяють: загальнокорпоративну, ділову, функціональну та операційну стратегії. Перевагою запропонованої класифікації є відповідність різновидів стратегій організаційній структурі підприємства та відображення взаємозв'язку та взаємозалежності сукупності стратегій, що розробляються та реалізуються підприємством. У межах даної класифікації вся сукупність стратегій розглядається у комплексі, при цьому кожна із стратегій наступного рівня деталізує, доповнює та сприяє досягненню стратегій вищого рівня [2, с. 75-90].

Загальнокорпоративна стратегія є провідною стратегією будівельного підприємства, визначає загальний напрямок управління та поширюється на все підприємство, визначаючи спосіб управління його напрямками діяльності. Стратегічні рішення, що прийняті в межах загальнокорпоративної стратегії є найбільш складними, оскільки стосуються підприємства в цілому, та визначають єдину стратегічну орієнтацію підприємства.

За умови комплексної структури будівельного підприємства та наявності самостійних видів бізнесу та автономних бізнес-одиниць (підрозділів підприємства, які виконують повний цикл – маркетинг, виробництво, збут) розробляються також бізнес-стратегії (ділові стратегії), які визначають стратегічну орієнтацію кожного окремого виду діяльності підприємства.

На наступному рівні розробляються функціональні стратегії, які визначають принципи стратегічного управління окремими функціями бізнесу або функціональними напрямками діяльності (виробництво, маркетинг, фінанси, персонал тощо).

І нарешті операційні стратегії визначають принципи управління основними структурними одиницями підприємства (філіалами, підрозділами, відділами) та вирішення стратегічно важливих операційних завдань (закупівля, управління запасами, ремонт, транспорту-

вання тощо) та розробляються у межах функціональних напрямків.

Стратегії також можна класифікувати за функціональними видами діяльності підприємства, виділяючи виробничу стратегію, ресурсну стратегію, інноваційну стратегію, логістичну стратегію, маркетингову стратегію, фінансову стратегію, інвестиційну стратегію, стратегію продажу, стратегію соціальної відповідальності підприємства тощо. Виходячи із назви функціональні стратегії розробляються для визначення стратегічної орієнтації певної функціональної підсистеми управління підприємством, яка забезпечує досягнення визначених цілей за кожним функціональним напрямком діяльності, сприяючи досягненню загальнокорпоративної стратегії та місії підприємства.

Іншим класичним підходом до класифікації стратегій, що перевірений часом, є підхід, запропонований Майклом Портером у його праці «Стратегія конкуренції» (1980 рік), згідно з яким існують три види загальних конкурентних стратегій, які мають універсальний характер та спрямовані на підвищення конкурентоспроможності: лідерство у зниженні витрат, диференціація та фокусування [3; 4].

Стратегія лідерства за рахунок зниження витрат передбачає орієнтацію на отримання лідируючого положення в галузі (або на великому сегменті ринку) за рахунок економії на витратах при виготовленні масової стандартизованої продукції, формуючи на ринку та в галузі нижню граничну межу цін і витрат. Сутність даної стратегії зводиться до виробництва масової стандартизованої продукції, еластичної за ціною, із низькою собівартістю, що є основою для відповідного (нижчого за середній конкурентний рівень) рівня цін, у великих обсягах та орієнтації на завоювання більшої частки ринку, тобто заходи, що реалізуються в межах стратегії лідерства за рахунок зниження витрат мають наступальний характер. Стратегію лідерства за рахунок зниження витрат доцільно використовувати, коли попит на продукцію є еластичним за ціною, у галузі переважає товарний тип виробництва, а продукт є відносно стандартизований; існує невелика кількість способів досягнення продуктової диференціації відповідно до запитів споживачів; покупці керуються величиною ціни продукції при здійсненні покупки.

Стратегія диференціації передбачає орієнтацію діяльності на створення унікальної у будь-якому аспекті продукції із додатковими властивостями, що визнається важливим достатньою кількістю споживачів та охоплює більший спектр потреб. Диференціація може бути різною за глибиною та формами, включа-

ючи за рахунок: престижу дизайну або бренду, специфічних характеристик товару, особливої технології, післяпродажного обслуговування або послуг, функціональних можливостей продукції, інженерного дизайну і виготовлення за замовленням, широкого спектру моделей, розмірів, цін тощо, методів виготовлення, якості і екологічності виробництва та споживання, унікальності продукції за стилем, модою тощо. Використання стратегії диференціації є доцільним за умови: існування способів диференціації продукції, а різноманіття продукції сприймається споживачами як важлива цінність; підприємство може запропонувати унікальну продукцію, існує можливість використання продукції різними способами тощо.

Стратегія фокусування передбачає підвищення концентрації і спеціалізації діяльності, базуючись на вимогах певного вузького сегменту ринку (з урахуванням продуктової або географічної ознаки) без орієнтації на весь ринок. За своїм змістом фокусування є більш глибокою диференціацією продукції або досягнення нижчих цін (витрат) на обраному сегменті, тому стосовно окремого сегмента ринку діють ті ж самі закономірності, що й при реалізації зазначених вище двох базових стратегій. Доцільність вибору даної стратегії обумовлена можливістю підприємства обслужити вузький сегмент ринку зважаючи на його специфічні вимоги більш ефективно, ніж конкуренти, які орієнтують свою діяльність на більш широкий спектр потреб. Іншим досить відомим та широко висвітленим підходом до класифікації стратегій підприємств є їх групування за таким критерієм, як характер розвитку, виділяючи стратегії: концентрованого зростання, інтегрованого зростання, диверсифікованого зростання та скорочення.

Стратегії концентрованого зростання пов'язані зі зміною продукту, тобто підприємство намагається удосконалити свій продукт або розпочати виробляти новий продукт, при цьому не змінюючи галузевої приналежності, та зміною ринку, тобто підприємство здійснює пошук можливостей посилення свого стану на існуючому ринку або переходить на новий ринок. Стратегії концентрованого зростання, в свою чергу, охоплюють:

- стратегія посилення позиції на ринку, сутність якої полягає в тому, що підприємство робить все можливе, щоб зі своїм конкретним продуктом на даному ринку завоювати кращі позиції;

- стратегія розвитку продукту – передбачає досягнення зростання за рахунок виробництва нового продукту та реалізації його на вже освоєному ринку;

- стратегія розвитку ринку передбачає пошук нових ринків для реалізації свого вже виробленого продукту.

Сутність стратегій інтегрованого зростання полягає у зростанні підприємства шляхом додавання до його складу нових структур, тобто шляхом придбання нових структур у власність або внутрішнього розширення, посилюючи таким чином свою позицію на ринку та отримуючи ефект синергії. У межах стратегій інтегрованого зростання розрізняють стратегію горизонтальної інтеграції та стратегію вертикальної інтеграції (зворотної та прямої інтеграції).

Стратегія горизонтальної інтеграції передбачає зростання компанії за рахунок приєднання підприємств-конкурентів, які виробляють аналогічну продукцію та функціонують на тій же стадії ланцюжка створення цінності, або встановлення контролю над ними.

При використанні стратегії вертикальної інтеграції розширюється сфера діяльності підприємства в даній галузі. При цьому, підприємства можуть розширювати свою діяльність у напрямку до постачальників («назад») і / або до кінцевого користувача товару («вперед»). Крім того, обираючи стратегію вертикальної інтеграції, підприємства можуть досягнути повної інтеграції (присутність у всіх ланках галузевого ланцюжка створення цінності) або часткової інтеграції (заняття позиції у ключових ланках галузевого ланцюжка створення цінності). Реалізація стратегії вертикальної інтеграції може відбуватися двома шляхами: підприємство створює функціональні підрозділи в інших ланках галузевого ланцюжка створення цінності або поглинає компанії, що функціонують в цих ланках).

Стратегія зворотної вертикальної інтеграції передбачає забезпечення зростання підприємства за рахунок придбання або посилення контролю над постачальниками, а також за рахунок створення дочірніх структур, що здійснюють постачання сировини або комплектуючих, необхідних для виробництва продукту.

Сутність стратегії прямої вертикальної інтеграції зводиться до забезпечення зростання підприємства за рахунок придбання або посилення контролю над структурами, що знаходяться між підприємством і кінцевим споживачем, тобто над системами розподілу і продажу, і передбачає інтеграцію з дистриб'юторами, збутовими посередниками і торговими організаціями.

Третя група стратегій зростання охоплює стратегії диверсифікованого зростання, які реалізуються якщо підприємства надалі не можуть розвиватися на даному ринку з даним

продуктом в межах даної галузі та які, в свою чергу, охоплюють наступні три різновиди:

– стратегія центрованої диверсифікації передбачає пошук та використанні наявних додаткових можливостей для виробництва нових видів продуктів; існуюче виробництво залишається в центрі діяльності, а нове виникає на основі наявних можливостей освоєного ринку;

– стратегія горизонтальної диверсифікації передбачає здійснення пошуку можливостей зростання на існуючому ринку за рахунок нової продукції, що вимагає використання нової технології, відмінної від тої, що використовується на даний момент;

– стратегія конгломератної диверсифікації передбачає зростання підприємства за рахунок виробництва технологічно не пов'язаних нових продуктів, які будуть реалізуватися на нових ринках.

До стратегій розвитку також відносяться стратегії скорочення, що реалізуються тоді, коли підприємство потребує перегруповання сил після тривалого періоду зростання або у зв'язку з необхідністю підвищення ефективності, коли спостерігаються жорсткі кризові явища в економіці. За певних обставин їх використання може бути неминучим, хоча з позитивної точки зору інколи їх використовують як стратегії відновлення бізнесу.

У цій класифікації стратегії скорочення охоплюють чотири різновиди стратегії цілеспрямованого скорочення бізнесу [4, с. 79]:

– стратегія ліквідації є граничним найбільш жорстким випадком стратегії і використовується, коли підприємство не може вести подальший бізнес;

– стратегія «збору врожаю» використовується, як правило, на стадії зрілості життєвого циклу та припускає відмову від довгострокового погляду на бізнес на користь максимального отримання доходів в короткостроковій перспективі;

– стратегія скорочення передбачає продаж або закриття підприємством одного зі своїх підрозділів або напрямів діяльності для довгострокової зміни меж ведення бізнесу;

– стратегія скорочення витрат полягає у пошуку можливостей зменшення витрат і здійсненні відповідних заходів зі скорочення витрат та більше орієнтована на усунення досить невеликих джерел витрат, а її реалізація має характер тимчасових чи короткострокових заходів та супроводжується зниженням виробничих витрат, підвищенням продуктивності, скороченням найму та інколи навіть звільненням персоналу.

За ступенем ризику розрізняють ризикову стратегію, стратегію помірною ризику та безризикову стратегію.

За ступенем узгодженості комплекс стратегій підприємства умовно поділяють на три групи: взаємодоповнюючі, незалежні та взаємовиключні стратегії. Також можливо запровадження інтервальних характеристик, наприклад, часткове взаємодоповнення, часткове взаємозаміщення.

За джерелами фінансових ресурсів виділяють: стратегії, що використовують власні джерела формування фінансових ресурсів; стратегії, що використовують позикові джерела формування фінансових ресурсів; стратегії, що використовують змішані джерела фінансових ресурсів.

За ступенем складності стратегії поділяться на прості стратегії, об'єктом яких є лише один господарський процес, та і складні стратегії, що пов'язані з декількома господарськими процесами.

За спрямованістю виділяють стратегії підприємницького типу або стратегії спрямовані на зовнішнє середовище, тобто які орієнтовані на використання зовнішніх можливостей, і стратегії раціоналістичного типу або стратегії спрямовані на внутрішнє середовище, які сконцентровані на розвитку внутрішнього потенціалу.

З точки зору відповідності наявної ресурсної бази виділяють: стратегії, що не вимагають внесення суттєвих змін у ресурсній базі; стратегії, що вимагають для реалізації програми зростання збільшення ресурсів та стратегії, що передбачають скорочення ресурсної бази.

За характером поведінки на ринку виділяють:

– наступальну стратегію, що спрямована на завоювання великої частки ринку та лідируючого положення в новій галузі або на новому ринку на основі впровадження інноваційних технологій і підприємницькому підході;

– наступально-оборонну (стабілізаційну) стратегію, що реалізується коли необхідно виправляти позицію підприємства, що похитнулася, за рахунок виходу з малоперспективних сфер шляхом продажу неприбуткових видів бізнесу, модернізації і розширення видів бізнесу, що залишилися, вдосконалення характеристик продукції і послуг;

– оборонну стратегію (стратегію виживання), що передбачає перебудову або реінжиніринг всіх сфер діяльності підприємства на основі жорсткої централізації управління.

Зазвичай у практичній діяльності наступальний характер мають стратегії зростання і помірного зростання, наступально-оборонний – комбінована стратегія або стратегія стабілізації та чисто оборонний – стратегія скорочення діяльності.

За ступенем конкретизації виділяють стратегії з вимірюваними результатами реалізації і

стратегії, у яких можна виявити лише напрямок реалізації. Разом з тим у кожній групі стратегій також необхідно визначити ступінь реалістичності і строки реалізації стратегії.

Досить специфічною класифікацією стратегій є класифікація залежно від типу функціонування підприємств, згідно з якою виділяють конкурентні стратегії коммутантів, патієнтів, віолентів, експлерентів, літалентів, які відображають конкретний тип біологічного поведінки підприємства аналогічно до відповідної поведінки біологічних систем [5, с. 81].

Комутанти («сірі миші») – маленькі, гнучкі підприємства, які легко адаптуються до зміни ринкового попиту та часто пропонують товари (послуги) – імітатори, товари (послуги) – підробки, міцно не прив'язані до певної сфери діяльності, легко переходять з одного ринку на інший та характеризуються низькою стійкістю на ринку.

Патієнти («хитрі лисиці») – вузькоспеціалізовані не дуже великі підприємства, показники діяльності яких характеризуються кількісним зростанням (персонал, зв'язки, підрозділи), добре освоїли одну з ніш ринку та протягом багатьох років виробляють товари і послуги певного типу. Їх конкурентна стратегія заснована на вузькій спеціалізації, низьких витратах і високій якості товару (послуг).

Віоленти («слони», «леви») – підприємства-гіганти, які досягли максимально стійкого становища на ринку і здійснюють контроль над істотною часткою ринку. Їх конкурентна стра-

тегія зводиться до низьких витрат за рахунок великого масштабу діяльності і задоволення масового попиту покупців.

Експлеренти («метелики») – початківці, підприємства, що лише створюються, основою конкурентних переваг яких є інновації, нові технології і товари (послуги). Дані підприємства слабо пов'язані з ринком, не мають достатньо фінансових ресурсів для його освоєння, широкої маркетингової діяльності та ефективно діють у якості венчурних підрозділів великих підприємств або їх дочірніх підприємств.

Літаленти («організації, що вмирають») – це підприємства з надмірно ускладненою, неефективною структурою, спадом фінансових показників. Для цих підприємств постає необхідність у швидкому перепрофілюванні на новий бізнес, нові технології, нові ринки, орієнтація на реструктуризацію тощо.

Отже, сукупності існуючих поглядів на визначення стратегії відповідає істотна сукупність підходів до класифікації стратегії.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене можна зробити висновок, що у сучасних умовах функціонування розроблення комплексної обґрунтованої стратегії їх діяльності є безумовним імперативом організаційно-економічного розвитку сучасного підприємства. Слід також зазначити, що на основі удосконалення та обґрунтованого використання класифікації стратегій та створення таксономії стратегій підприємства спрощується процедура вибору відповідної стратегії та механізм її подальшої реалізації.

Список використаних джерел:

1. Минцберг Г., Альстрэнд Б., Лэмпел Дж. Школы стратегий / Пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского. Санкт-Петербург, 2000. 336 с.
2. Томпсон А., Стрикленд Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии. Москва, 1998. 576 с.
3. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Санкт-Петербург, 2008. 672 с.
4. Шершньова З.Є., Оборська С.В., Ратушний Ю.М. Стратегічне управління. Київ, 2004. 699 с.
5. Наливайко А. Теорія стратегій підприємства. Сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Київ, 2001. 227 с.

References:

1. Mintsberg G., Alstrend B., Lempel Dzh. (2000). Shkolyi strategiy [Schools of strategies] / Per. s angl. pod red. Yu.N. Kapturevskogo. Sankt-Peterburg. (in Russian)
2. Tompson A., Striklend Dzh. (1998). Strategicheskiiy menedzhment. Iskusstvo razrabotki i realizatsii strategi [Strategic Management. The art of developing and implementing strategies]. Moskva. (in Russian)
3. Meskon M., Albert M., Hedouri F. (2008). Osnoviyi menedzhmenta [Fundamentals of management]. Sankt-Peterburg. (in Russian)
4. Shershnyova Z.Ie., Oborska S.V., Ratushnyi Yu.M. (2004). Stratehichne upravlinnia [Strategic management]. Kyiv. (in Ukrainian)
5. Nalyvaiko A. (2001). Teoriia stratehii pidpriemstva. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku : monohrafiia [The theory of enterprise strategies. Current state and development perspectives: monograph]. Kyiv. (in Ukrainian)

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНА ЛЬНА ЕКОНОМІКА**

УДК 334.7:005.332.4(477.62)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-44>**Артюхіна М.В.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»**Попова А.В.**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»**Artyukhina Maryna**

Donbas State Pedagogical University

Popova Anna

Donbas State Pedagogical University

**ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО
ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ ДОНЕЧЧИНИ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ
РЕГІОНАЛЬНИХ ГАЛУЗЕВИХ КЛАСТЕРІВ****INCREASING THE COMPETITIVENESS OF SMALL
AND MEDIUM ENTERPRISES OF DONETSK REGION BY WAY
OF FORMATION OF REGIONAL BRANCH CLUSTERS**

У статті проаналізовано механізм підвищення конкурентоздатності суб'єктів малого та середнього бізнесу Донецької області шляхом формування регіональних галузевих кластерів та проведено оцінку ступеню їхнього впливу на розвиток економіки регіону. В області починаючи з 2015 р. з'явилися та активно розвиваються швейний, керамічний, туристичний кластери та кластер харчової переробки. Перспективним є розміщення на Донецькій машинобудівного, гірничошахтного, металургійного та хімічного кластерів. Зацікавленими у створенні і функціонуванні кластерів сьогодні є саме суб'єкти малого та середнього бізнесу. Багато з них тільки започатковують бізнес, отримавши гранти від гуманітарних міжнародних організацій, і мають безліч проблем із питань знаходження постачальників, організації збуту, виходу на міжнародні ринки, які не в змозі самостійно вирішити. У статті використано системний підхід до оцінки процесу формування та властивостей кластерів у Донецькій області. Зазначено, що під час формування зв'язків між учасниками кластеру утворюється відповідна структура, а властивості його учасників трансформуються у функції (дію, поведінку), які зв'язані з існуванням так званого синергетичного ефекту (інтегративних властивостей системи). Визначено кластер як формалізовану систему співпраці між юридично і фінансово незалежними суб'єктами бізнесу споріднених галузей визначеної території, у межах якої вирішуються завдання підвищення конкурентоздатності учасників кластера, що носить стійкий синергетичний ефект та призводить до економічного зростання регіону.

Ключові слова: кластер, суб'єкти малого і середнього бізнесу, конкурентоспроможність, фінансова стійкість.

В статье проанализирован механизм повышения конкурентоспособности субъектов малого и среднего бизнеса Донецкой области путем формирования региональных отраслевых кластеров и проведена оценка степени их влияния на развитие экономики региона. В области начиная с 2015 г. появились и активно развиваются швейный, керамический, туристический кластеры и кластер пищевой переработки. Перспективным является размещение в Донецкой области машиностроительного, горно-шахтного, металлургического и химического кластеров. Заинтересованными в создании и функционировании кластеров являются субъекты малого и среднего бизнеса. Многие из них только начинают бизнес, получив гранты от гуманитарных международных орга-

низаций, и имеют множество проблем, связанных с поиском поставщиков, организацией сбыта, выходом на международные рынки. В статье использован системный подход к оценке процесса формирования и свойств кластеров в Донецкой области. Отмечено, что при формировании связей между участниками кластера образуется соответствующая структура, а свойства его участников трансформируются в функции (действие, поведение), которые связаны с существованием так называемого синергетического эффекта в кластере (интегративных свойств системы). Определяется кластер как формализованная система сотрудничества между юридически и финансово независимыми субъектами бизнеса родственных отраслей на определенной территории, в пределах которой решаются задачи повышения конкурентоспособности участников кластера, что носит устойчивый синергетический эффект и приводит к экономическому росту региона.

Ключевые слова: кластер, субъекты малого и среднего бизнеса, конкурентоспособность, финансовая устойчивость.

The article analyses the mechanism of increasing the competitiveness of small and medium-sized businesses in the Donetsk region by forming regional sector clusters and assessing the degree of their impact on the development of the regional economy. In the region since 2015, sewing, ceramic, tourist, and food processing clusters have been created and actively develop. Promising is the placement of machine-building, mining, metallurgical, and chemical clusters in the Donetsk region. Those who are interested in the creation and functioning of clusters today are the small and medium-sized business entities. Many of them are just starting up a business, receiving grants from humanitarian international organizations, and have many problems with finding suppliers, marketing organizations, entering international markets that cannot be solved on their own. The article uses a systematic approach to assessing the formation and properties of clusters in the Donetsk region. Investigating the system properties of a cluster, attention is drawn to the fact that the cluster is an integral set of heterogeneous components. Cluster membership may include enterprises, entrepreneurs, scientific institutions, educational institutions, local authorities, chambers of commerce and industry, and others. As with any other system, there are definite links in the cluster between its elements. The next system property of a cluster is the presence of a defined organization, which manifests itself in decreasing entropy. This characteristic is determined by the existence of the resource base formed in the cluster, aimed at increasing the competitiveness of cluster participants and the sustainable development of the region. It is worth noting that the cluster, like most other systems, develops at a simultaneous increase in entropy and has its own defined lifecycle. The increase in entropy occurs due to the destructive effects of both internal and external mechanisms. It is possible to reduce processes that are aimed at increasing the system entropy through an effective management system. When forming links among the cluster participants, an appropriate structure is formed, and the properties of its participants are transformed into functions (action, behaviour) that are associated with the existence of the so-called synergistic effect (integrative properties of the system). The cluster is defined as a formalized system of cooperation between legally and financially independent business entities of related branches of a defined territory, within which the tasks of increasing the competitiveness of the cluster participants, which has a stable synergetic effect and leads to the economic growth of the region.

Key words: cluster, small and medium business entities, competitiveness, financial stability.

Постановка проблеми. Розвиток економіки Донеччини, відновлення постраждалих наслідків воєнного конфлікту підприємств та їх інтеграція у світовий економічний простір шляхом переорієнтації експортного потенціалу на західні ринки вимагають вироблення нових, більш ефективних підходів до підвищення їхньої конкурентоспроможності. Державна та міжнародна підтримка суб'єктів малого і середнього бізнесу Донеччини поліпшує їхню фінансову стійкість, але не вирішує питання конкурентоздатності на внутрішніх та міжнародних ринках. Саме формування регіональних галузевих кластерів, на думку багатьох експертів, є надзвичайно дієвим інструментом на цьому шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами розвитку регіональної економіки та підвищення конкурентоспроможності підприємств займалися чимало науковців,

серед яких такі провідні вчені, як: В. Авдєєнко, О. Амоша, М. Ануфрієв, Н. Брюховецька, А. Воронкова, В. Василенко, В. Геєць, В. Гнатушенко, В. Гриньова, В. Заруба, О. Кабанова, Б. Кваснюк, В. Семиноженко та ін. Зокрема, питання функціонування галузевих кластерів досліджували: У. Андрусів, В. Бакум, В. Гусаков, М. Кизим, М. Кропивко, Г. Мазнев, Р. Некрасов, О. Попело, М. Портер, П. Саблук, В. Самофатова, С. Соколенко, І. Соколовська, О. Одинцов.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Жоден з авторів, які досліджували формування та функціонування кластерів, не вивчав особливості діяльності галузевих кластерів на Донеччині.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз механізмів підвищення конкурентоздатності суб'єктів малого та середнього бізнесу Донеччини шляхом фор-

мування регіональних галузевих кластерів та оцінка ступеню їхнього впливу на розвиток економіки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Одним із перших на ефективність кластерної взаємодії дрібних підприємств звернув увагу Альфред Маршалл ще у XIX ст., коли досліджував економічні процеси в об'єднанні виробників текстильної галузі в районі Манчестера та підприємств металообробки – у Шеффілді. Потім внесок у дослідження кластерів зробив М. Портер. Аналізуючи проблеми функціонування конкурентоспроможних галузей, він визначає кластер як групу географічно сусідніх взаємозв'язаних компаній і пов'язаних із ними організацій, які діють у певній сфері, що характеризуються спільністю діяльності й взаємодоповнюють одна одну [3]. М. Портер актуалізує на регіоналізації процесу кластероутворення, визначаючи кластер як «географічне скупчення фірм, постачальників, пов'язаних галузей, які відіграють особливу роль в окремих націях, державах і містах. Кластери зумовлюють новий погляд на економіку та її розвиток, нові ролі бізнесу, урядів та інститутів, нові заходи структуризації взаємовідносин типу «бізнес – уряд» або «бізнес – інститут» [4].

У. Андрусів, проаналізувавши еволюцію поняття «кластер», визначає його як «формалізовані концентрації суб'єктів ринку, розміщених у межах певних територій і пов'язаних спільними інтересами і взаємодоповненнями, координована діяльність яких забезпечує сталий синергетичний ефект». Промисловий кластер додатково характеризується єдністю ринку праці, технологій, маркетингу і наукового забезпечення. Регіональний кластер визначається спільним ринком праці, логістикою, інфраструктурним забезпеченням і сировинною базою [1; 3].

Досліджуючи функціонування кластерів в Україні, науковці звертають увагу на неформальний характер функціонування кластерів. І. Соколовська визначає кластер як «об'єднання підприємств різних галузей, що не зливаються в єдину структуру, а співпрацюють у межах спільної стратегії розвитку» [6]. У. Андрусів пише, що кластери об'єднують на різній організаційній основі виробничі, науково-дослідницькі, консультативні та інших підприємства й установи. Вона розрізняє два види кластерів:

- кластери з регламентованими відносинами;
- кластери з несистемними зв'язками [1].

Зважаючи на появу економічного синергетичного ефекту від взаємодії членів кластеру (на який звертає увагу у тому числі й У. Андрусів), із позицій теорії систем більш ефективним убачається існування кластерів із регла-

ментованими формалізованими відносинами. Стійкій синергетичний ефект виникає саме в системах. Економічна система (як і будь-яка інша) характеризується наявністю визначеної кількості учасників (елементів системи), потужність зв'язків між якими перевищує потужність зв'язків між елементами системи та її зовнішнім середовищем. Тобто у кластерах із несистемними зв'язками економічний синергетичний ефект може носити суто випадковий характер. Водночас будь-якій системі притаманна синергетична або інтеграційна властивість. Отже, більш ефективним убачається функціонування кластерів, які існують у вигляді організацій, діяльність яких чітко регламентована як на законодавчому, так і на управлінському рівні.

Вітчизняна кластерна організація функціонування підприємств малого та середнього бізнесу спочатку активно розвивалася на Заході України. Перші кластери з'явилися в 90-х роках XX ст. на Хмельниччині. За активної підтримки міжнародних організацій там було створено швейний, будівельний, продовольчий, туристичний кластери. Потім з'являються кластери в Івано-Франківській (2000 р.), Рівненській, Житомирській, Полтавській, Львівській, Одеській, Запорізькій (2014 р.) і Донецькій (2015–2018 рр.) областях. За галузевою спрямованістю кластери переважно з'являються у туристичній, сільськогосподарській, швейній сферах, будівництві.

Проте потенційними, на думку багатьох науковців, є інноваційні виробничі кластери. Наприклад, О. Попело вважає, що кластери «мають потужний потенціал для зростання технологічного рівня виробництва, створюють сприятливі умови для активного впровадження інновацій» [2]. Такий інноваційний виробничий кластер у вигляді громадської організації «Інноваційно-технологічний кластер «АгроБУМ» започатковано у Запорізькій області. Метою кластеру є координація діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу з виробництва інноваційних продуктів для галузі сільськогосподарського машинобудування та спільний пошук інвесторів. З'явилися перші ІТ-кластери в Україні, спочатку у Чернівецькій (2015 р.), а потім у Львівській областях. ГО «Асоціація «Кластер Буковинських інноваційних технологій імені Йозефа Шумпетера» – Cluster bit» у Чернівцях – це об'єднання 15 підприємницьких структур, так чи інакше пов'язаних з ІТ-сферою. Представників кластера долучають до різноманітних робочих груп міської ради, запрошують на всілякі зустрічі, форуми, конференції. Міська рада виступає замовником різноманітних тренінгів і курсів, пов'язаних із можливостями ІТ-сфери та бізнесу.

У Донецькій області починаючи з 2015 р. з'явилися та активно розвиваються швейний, керамічний, туристичний кластери та кластер харчової переробки. Перспективними, на думку дослідників, є розміщення на Донеччині машинобудівного, гірничошахтного, металургійного та хімічного кластерів [2, с. 104]. Однак треба звернути увагу, що зацікавленими у створенні й функціонуванні кластерів сьогодні є саме суб'єкти малого та середнього бізнесу. Багато з них тільки започатковують бізнес, отримавши гранти від гуманітарних міжнародних організацій, і мають безліч проблем із питань знаходження постачальників, організації збуту, виходу на міжнародні ринки, які не в змозі самостійно вирішити, тоді як підприємства машинобудівної, гірничошахтної, металургійної та хімічної галузей Донеччини – це переважно великі, містоутворюючі заводи, які традиційно є самостійними гравцями на внутрішньому та зовнішніх ринках, тому не поспішають утворювати кластери.

Поява кластерів на Донеччині пов'язана з активізацією функціонування міжнародних гуманітарних організацій після подій 2014 р., які надають фінансову підтримку суб'єктам малого бізнесу. У 2015 р. в м. Слов'янськ з'являється перший на Донеччині кластер ГС «Кластер «Керамічний край». Він виникає за ініціативи двох організацій – «Союзу виробників художньої кераміки Слов'янська» та громадського союзу «Донбас» для отримання гранту від уряду Японії на 1 млн грн. «Керамічний край» отримує грант і створює адміністративно-логістичний центр. Керамічний кластер, в який об'єдналися понад 20 суб'єктів малого і середнього бізнесу Слов'янщини, починає займатися проблемами дослідження ринків, розробленням стратегічних напрямів розвитку керамічного бізнесу міста, власного бренду, закупівлю ліній пакування продукції, виходом на зарубіжні ринки. Адміністративно-логістичний центр кластера на постійній основі надає юридичні консультації своїм учасникам, приймає участь у галузевих виставках як усередині країни, так і за її межами, налагоджує співпрацю з європейськими партнерами, лобіює інтереси керамічного бізнесу в органах місцевого самоврядування.

Із 2017 р. на Донеччині починає функціонувати швейний кластер ГО «Донбас Фешен Кластер» за підтримки Донецької торгово-промислової палати. Ініціаторами створення кластера була сім'я переселенців із Донецька, яка отримала грант на започаткування власної справи з шиття одягу. Сьогодні «Донбас Фешен Кластер» об'єднує понад 30 малих підприємств швейної галузі з міст Покровська, Угледара, Краматорська, Слов'янська, Бахмута. Швейний кластер

Донеччини приєднався до європейської мережі SmartTex, яка займається організаційною підтримкою текстильних підприємств. Мережа підтримує підприємства у шести європейських країнах, співпрацює з технічними університетами та інститутами, які досліджують текстиль. «Донбас Фешен Кластер» займається питаннями просування швейної продукції і брендів, приймає участь у виставковій діяльності, знаходить доступ до дешевих ресурсів. Так, було налагоджено співпрацю з партнерами-постачальниками, серед яких є компанія Getzker – сучасна ткацька фабрика світу, яка спеціалізується на виробництві нішевих та технічних тканин. На початку 2019 р. керівництво кластера організовує навчальний центр для працівників швейної галузі, адже сьогодні нестача в кадрах на підприємствах кластеру становить понад 100 осіб. Функціонування навчального центру планується на базі ВАТ «Швейна фабрика «Радуга» у Бахмуті. Ураховуючи матеріально-технічне забезпечення фабрики, створюється навчально-виробничий цех із використанням дуальної форми навчання.

Із 2018 р. на Донеччині починає функціонувати кластер харчової промисловості з об'єднання чотирьох підприємств малого бізнесу, серед яких – переробники сільгосппродуктів, виробники сирів та м'ясних виробів. Основними цілями кластера є створення закупівельної групи, логістика, реалізація виробленої продукції, розроблення маркетингової стратегії. У м. Мирноград представники кластера організовують харчовий інкубатор – обладнаний цех для сільгоспвиробників регіону. Окрім виробництва, в інкубаторі буде функціонувати освітній простір, де проводитимуться тренінги та семінари для представників харчової галузі.

Туристичний кластер Донеччини сьогодні не має єдиної формалізованої структури й являє собою незалежну діяльність декількох об'єднань представників туристичного бізнесу. Серед них – громадська організація «Місто щасливих людей» (заснована у 2016 р.), яка об'єднує власників готелів, ресторанів, баз відпочинку, дитячих таборів, продуктових та сувенірних магазинів, які територіально знаходяться у м. Святогірськ. Основними цілями ГО є застосування інструментів івент-маркетингу (організація фестивалів, свят, конференцій, семінарів тощо) для збільшення відвідувачів міста, написання грантових проектів, лобіювання державних програм поліпшення інфраструктури Святогірська та ін. Представники зеленого туризму та виробники сувенірної продукції Лиманщини (молодого туристичного напрямку Донеччини, який розвивається завдяки зусиллям переселенців та грантовій підтримці міжнародних орга-

нізацій) у 2018 р. за організаційної підтримки Донецької торгово-промислової палати ініціювали створення Комітету з підприємництва у сфері туризму, курортно-рекреаційної, ресторанної та готельної діяльності, цілями якого є формування єдиного туристичного кластера Донеччини. Не задіяними в кластерних процесах залишаються підприємства туристичного бізнесу м. Слов'янськ та м. Маріуполь.

Під час фестивалю кластерних ініціатив, який проходив у м. Краматорськ 6 листопада 2018 р., представники малого бізнесу Донеччини розповіли про плани створення кластера ландшафтного дизайну і рослинництва на базі ТОВ «Садовий центр «Олександрівський», промислового кластера на базі ТОВ «ВКФ «Техма», IT-кластеру на базі ТОВ «Т2.0».

Охарактеризуємо системні властивості кластера. Кластер є цілісною сукупністю гетерогенних компонентів. До складу його учасників можуть входити підприємства, підприємці, наукові установи, навчальні заклади, органи місцевого самоврядування, торгово-промислові палати та ін. Як і в будь-якій іншій системі, у кластері між його елементами існують визначені зв'язки, які можна охарактеризувати, ввівши показник потужності зв'язків. Оцінити потужність зв'язків можна, оцінивши інтенсивність потоку руху ресурсів (кадрів, інформації, соціальних ресурсів, фінансів та ін.). Окрім того, варто враховувати якісні характеристики руху ресурсів (цінність, корисність).

Наступна системна властивість кластеру – наявність визначеної організації, що проявляється у зниженні ентропії. Ця характеристика визначається існуванням сформованого в кластері базису ресурсів, спрямованого на підвищення конкурентоспроможності учасників кластера та сталого розвитку регіону. Існування організації в кластері – це, по суті, актуалізація суттєвих зв'язків елементів, упорядкований розподіл зв'язків та елементів у просторі (ресурси формуються відповідно до задоволення потреб регіону) і часі (зміна діяльності відповідно до динаміки потреб).

Варто зазначити, що кластер, як і більшість інших систем, розвивається за одночасного збільшення ентропії і має свій визначений життєвий цикл. Збільшення ентропії відбувається

завдяки руйнівній дії як внутрішніх, так і зовнішніх механізмів. Ці механізми зумовлені існуванням конкурентної боротьби як усередині кластера, так і за його межами. Якщо система відносно замкнена, підсилення одних елементів системи відбувається за рахунок інших, дисфункції, що виникають при цьому, руйнують систему зсередини. За умов конкуренції, в умовах економічної кризи учасники, які не здатні виробляти якісні товари та послуги, збанкрутують та припиняють своє існування. Знизити процеси, що спрямовані на ріст ентропії системи, можливо за допомогою системи ефективного управління. Тобто в кластері дуже значна роль належить людині, яка його очолює, тому керівником кластеру обирають найбільш зацікавлену у розвитку кластеру людину. Часто такою людиною є власник бізнесу у даній галузі, що спостерігається у кластерах Донецької області.

Під час формування зв'язків між учасниками кластера утворюється відповідна структура, а властивості його учасників трансформуються у функції (дію, поведінку), які зв'язані з існуванням так званого синергетичного ефекту (інтегративних властивостей системи). Отже, кластер характеризується існуванням інтегративних властивостей, тобто тих якостей, що властиві системі у цілому, але не властиві жодному з її елементів, тобто учасникам кластера окремо.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, підвищення конкурентоздатності суб'єктів малого та середнього бізнесу Донеччини відбувається шляхом формування регіональних галузевих кластерів. На функціонування кластерів Донеччини впливають такі чинники: галузева специфіка, державна та міжнародна підтримка розвитку, споживчий потенціал, транспортна інфраструктура, можливості експорту, трудові ресурси, політичні чинники тощо.

Використовуючи системний підхід до дослідження кластерів, визначимо кластер як формалізовану систему співпраці між юридично і фінансово незалежними суб'єктами бізнесу споріднених галузей визначеної території, у межах якої вирішуються завдання підвищення конкурентоздатності учасників кластера, що носить стійкий синергетичний ефект та призводить до економічного зростання регіону.

Список використаних джерел:

1. Андрусів У.Я. Поняття «кластер» та його різноманітність трактування у працях зарубіжних вчених. URL: http://www.confcontact.com/20111222/5_andrusiv.php
2. Попело О.В. Підприємницькі кластери як інноваційна домінанта модернізації економіки регіону. *Регіональна економіка*. 2014. № 2. С. 95–105.
3. Портер М. Международная конкуренция. Москва : Междунар. отношения, 1993. 896 с.
4. Портер М.Э. Конкуренция. Москва : Вильямс, 2001. 495 с.

5. Соколенко С. Структура кластерних систем по регіонах України. *Українські кластери*. URL: <http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klasternikh-sistem-po-regionakh-ukraini/>
6. Соколовська І.П. Кластерна стратегія розвитку бізнесу: світовий досвід та практика в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 15–17 травня 2007 р. Київ : КНТЕУ, 2007. С. 241–242.

References:

1. Andrusiv U.Ia. Poniattia «klaster» ta yoho riznomanitnist traktuvannia u pratsiakh zarubizhnykh vchenykh [The concept of "cluster" and its variety of interpretation in the works of foreign scholars]. URL: http://www.confcontact.com/20111222/5_andrusiv.php (in Ukrainian)
2. Popelo O.V. (2014). Pidpriemnytski klasteri yak innovatsiina dominanta modernizatsii ekonomiky rehionu [Entrepreneurial clusters as an innovative dominant in the modernization of the region's economy]. *Rehionalna ekonomka*, 2, 95–105. (in Ukrainian)
3. Porter M. (1993). Mezhdunarodnaia konkurentsya [International competition]. Moskva : Mezhdunar. otnosheniya. (in Russian)
4. Porter M.E. (2001). Konkurentsya [Competition]. Moskva : Vyliams. (in Russian)
5. Sokolenko S. Struktura klasternykh system po rehionakh Ukrainy [The structure of cluster systems in the regions of Ukraine]. *Ukrainski klasteri*. URL: <http://ucluster.org/blog/2012/06/struktura-klasternikh-sistem-po-regionakh-ukraini/> (in Ukrainian)
6. Sokolovska I.P. (2007). Klasterna stratehiia rozvytku biznesu: svitovyi dosvid ta praktyka v Ukraini [Cluster business development strategy: world experience and practice in Ukraine]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 15–17 travnia 2007 r. Kyiv : KNTEU. (in Ukrainian)

УДК 519.866

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-45>**Безхлібна А.П.**

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туристичного,
готельного та ресторанного бізнесу
Національного університету «Запорізька політехніка»

Bezkhlibna Anastasiia

National University "Zaporozhye Polytechnic"

ПРИНЦИПИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ У ФІЛОСОФІЇ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНОЮ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ

PRINCIPLES OF SYSTEMIC APPROACH IN THE PHILOSOPHY OF REGIONAL COMPETITIVENESS MANAGEMENT

У статті розглянуто методичні підходи до розуміння структури системного підходу до управління регіональною конкурентоспроможністю. Системний характер управління регіональною конкурентоспроможністю повинен відповідати сучасним викликам науки та техніки, прогнозним та плановим розрахункам, мати на меті вирішення не лише економічних, а й соціальних проблем регіону. Зокрема, визначено, що ключовими принципами з погляду обґрунтування ключових підходів до сталого конкурентоспроможного розвитку територіальних комплексів під час складання стратегії розвитку та моделювання економічних процесів є: принцип системності та комплексності, принцип цілісності, принцип множинності, принцип складності, принцип функціональності. Усі характеристики елементів в системі, її структури, зв'язків між параметрами системи проявляються в кінцевому підсумку у виконанні тієї чи іншої функції, що забезпечує гнучкість поведінки системи, принцип оптимізації розвитку системи, принцип інтегральності.

Ключові слова: регіональна конкурентоспроможність, методологія, принципи системного підходу, регіональне управління, філософський підхід, синергетичний ефект.

В статье рассмотрены методические подходы к пониманию структуры системного подхода к управлению региональной конкурентоспособностью. Системный характер управления региональной конкурентоспособностью должен отвечать современным вызовам науки и техники, прогнозным и плановым расчетам, иметь целью решение не только экономических, но и социальных проблем региона. В частности, определено, что ключевыми принципами с точки зрения обоснования ключевых подходов к устойчивому конкурентоспособному развитию территориальных комплексов при составлении стратегии развития и моделировании экономических процессов являются: принцип системности и комплексности, принцип целостности, принцип множественности, принцип сложности, принцип функциональности. Все характеристики элементов в системе, ее структуры, связей между параметрами системы проявляются в конечном итоге в выполнении той или иной функции, что обеспечивает гибкость системы, принцип оптимизации развития системы, принцип интегральности.

Ключевые слова: региональная конкурентоспособность, методология, принципы системного подхода, региональное управление, философский подход, синергетический эффект.

The article deals with the methodical approaches to understanding the structure of the systemic approach of regional competitiveness management. The systemic nature of regional competitiveness management should be in line with the modern challenges of science and technology, meet predictive and planned calculations, aim at solving not only economic but also social problems of the region. In particular, it is determined that the key principles from the point of view of substantiation of key approaches to sustainable competitive development of territorial complexes in developing a strategy for the development and modeling of economic processes are: the principle of systemality and integrity, the principle of integrity, the principle of plurality, the principle of complexity, the principle of functionality – all the characteristics of elements in system, its structure, links between system parameters are manifested ultimately in the performance of one or another function that provides flexibility over dinky system, the principle of optimization of the system, the principle of integral. Understanding the methodology of the system approach is necessary at the beginning of the study of any object, since the true understanding of the management of the integral characteristic of the system – in this case – the

competitiveness of the region is impossible. The development of theoretical rules, concepts, principles of management of the region as an economic system in order to increase its competitiveness, taking into account philosophical approaches, should aim not only at theoretical and methodological analysis of the region as an object of management, but also the formation of approaches to creating conditions for the creative development of intellectual potential its inhabitants. The human potential of the region is the subject of management, as it is an integral part of the organizational structures of the region's management, the consumer of services and products of the region, the producer of the corresponding gross domestic product. The system approach to competitiveness allows to take into account the synergy effect, which is determined by the property of the system as a whole to possess a set of properties that is not equal to the sum of the properties of its components (the property of the nonadditivity of the system), but is much larger. This creates favorable conditions for the development of a strategy for increasing the competitiveness of the region.

Key words: regional competitiveness, methodology, principles of system approach, regional management, philosophical approach, synergetic effect.

Постановка проблеми. Розуміння проблеми підвищення конкурентоспроможності, формування дієвих інструментів управління ресурсами регіону неможливе без застосування гносеологічного підходу (суб'єкт-об'єктного) та обґрунтування методологічних принципів. Відповідність сучасного комплексу заходів з управління конкурентоспроможністю повинна ґрунтуватися на стандартах управління територіями, соціальними системами в умовах адекватного врахування впливу глобалізаційних та інформаційних чинників на розвиток регіонів.

Традиційна гносеологічна проблематика включає в себе більш широкий соціокультурний контекст та, відповідно, більш широку систему понять [1].

Філософський складник у завданнях з економічного управління створює необхідний фундамент для формування стратегії розвитку та не може бути упущеним у будь-якому дослідженні.

Методологічні дослідження можливостей застосування законів філософії та її підходів в економіці та управлінні зустрічаються ще в роботах Платона (праця «Держава» – про теорію розвитку та формування держави) та Аристотеля (учень Платона, праці «Політика», «Афінська політія»), стверджуючи та обґрунтовуючи перші принципи системного підходу до управління.

Платон, будучи учнем Сократа, у своїй праці значну увагу приділяв механізму управління державою за допомогою ситуаційного підходу. Характеризуючи населення держави, особливе місце відводилося ієрархії станів, ділення яких відбувалося за функціями, які вони виконували (робітники, воїни, правління). «У тому-то й полягає помилка нашого часу і тому-то недооцінюють філософію, що за неї беруться не так, як вона того заслуговує», – писав Платон ще в античні часи. Проте використання саме ідей античних філософів для розроблення стратегії розвитку конкурентоспроможності регіонів дає змогу в процесі вивчення виокремити кон-

цептуальні принципи побудови системи регіонального розвитку. Переплетення філософії та економіки, соціології та політики становить найважливіший об'єкт дослідження в контексті вироблення стратегії конкурентоспроможності, оскільки, як нами було визначено раніше [2], саме поняття «конкурентоспроможність» формується на синтезі понять та категорій, що характеризують регіональний розвиток. Визначення [3] достатньо великої кількості чинників, що впливають на регіональну конкурентоспроможність, та ресурсів, необхідних для її забезпечення, становлять певний каркас невирішених завдань для забезпечення сталого розвитку територій на основі її конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження управління будь-яким об'єктом економічної системи повинно брати свій початок «на соціально-філософському рівні, на рівні таких загальнонаукових дисциплін, як системний аналіз, синергетичний підхід, і таких спеціальних дисциплін, як соціологія, економіка, психологія» [4, с. 74]. Так, специфікою сучасного філософського осмислення управління є включення управління як проблеми в людино-розмірні об'єкти постнеокласичної науки, перегляд підстав соціально-гуманітарних наук, відхід від традиційних парадигм, що зв'язують управління з виконавчою функцією влади, технологіями її здійснення, розгляд проблем керованості і прогнозування соціальних процесів у широкому соціально-культурному контексті [5]. «Для системного підходу і синергетики характерно розгляд управління як складного системного об'єкта, функціонування якого включає в себе елементи самоорганізації» [6, с. 62].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні потребує подальшого вивчення методологія системного підходу з урахуванням філософських принципів управління конкурентоспроможністю регі-

ону, у тому числі уточнення принципів, на яких базується управління інтегральними показниками регіональної економіки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення принципів системного підходу у філософії управління конкурентоспроможністю регіонів. Оскільки будь-яка стратегія формується виходячи з ключових принципів, то застосування досвіду міркувань античних філософів щодо управління державою дає змогу більш повно та ґрунтовно підійти до визначення принципів управління регіоном.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішою передумовою вивчення економічних відносин є визнання їх нерозривного зв'язку з усіма іншими взаєминами в суспільстві. Із цього випливає, що, хоча економічна наука вивчає той бік суспільних відносин людей, який відображає їхню участь у суспільному виробництві, аналіз цих відносин можливий лише на основі цілісного розгляду функціонування всього соціального організму [7].

Тобто комплексний розгляд будь-якого економічного процесу не може ґрунтуватися лише на аналізі самої економіки, для цього необхідно досліджувати всю систему суспільних відносин. Цей тезис має особливий сенс під час розгляді всієї системи суспільних відносин у регіоні стосовно формування його конкурентоспроможності. Загальна взаємопрониклість, взаємозамінність ресурсів визначає багато варіантів розвитку регіональної економіки, який визначається соціальними, технологічними, інформаційними, науковими, зовнішньоекономічними чинниками тощо. Кількісно результат таких взаємовідносин повинен ураховуватися показником конкурентоспроможності.

Значну увагу теорія системи оптимального функціонування економіки приділяє питанням функціонування господарського механізму [8].

Системний характер управління регіональною конкурентоспроможністю повинен відповідати сучасним викликам науки та техніки, прогнозами та плановим розрахункам, мати на меті вирішення не лише економічних, а й соціальних проблем регіону. Використання як системного, так і програмно-цільового підходу становить основний методологічний інструментарій формування стратегії розвитку регіону, підвищення його конкурентоспроможності на основі синергетичного ефекту.

Виокремлення принципів системного підходу важливе з погляду обґрунтування ключових підходів до сталого конкурентоспроможного розвитку територіальних комплексів під час складання стратегії розвитку та моделювання економічних процесів.

1. Принцип системності та комплексності полягає у тому, що всі елементи системи повинні розглядатися в комплексі, оскільки, знаходячись у тісному зв'язку, вони впливають один на одного та їх об'єднані позитивні ефекти призводять до комплексного синергетичного ефекту. Майбутні будь-які дії в системі повинні також мати системний та комплексний характер, оскільки складний механізм системи повинен піддаватися, відповідно, системному впливу.

2. Принцип цілісності повинен виражатися у набутті цілісного ефекту під час взаємодії із системою. Про це необхідно пам'ятати під час планування результату взаємодії із системою. Як сам вплив, так і результат впливу повинні ґрунтуватися на можливості управління та коректування параметрів управління на основі цілісного принципу, на основі роботи із системою.

3. Принцип множинності описує багатоваріантність параметрів системи, на які може бути чинено вплив. Та існує багатоваріантність параметрів і багатоваріантність наслідків управління та можливостей коректування отриманих результатів.

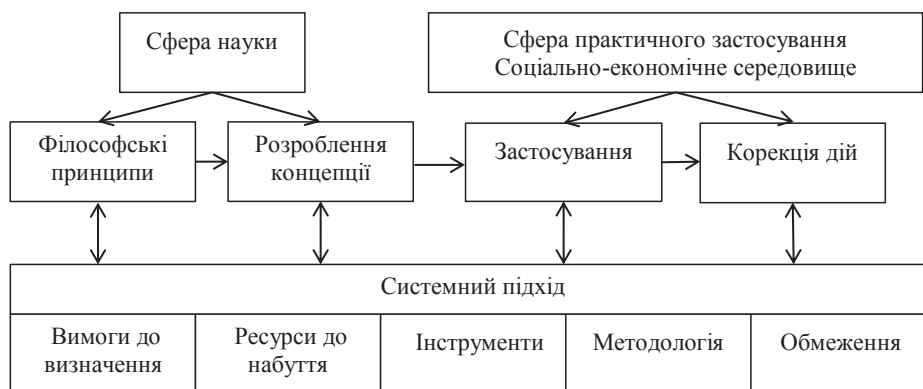
4. Принцип складності стверджує, що система має складну організаційну структуру функціонування, складається з декількох рівнів взаємопов'язаних елементів. Прогрес розвитку системи неодмінно пов'язаний із підвищенням її складності, оскільки збільшення обсягу інформації неодмінно призводить до підвищення варіативності елементів системи, зв'язків між ними. Складність системи, що розвивається, призводить до підвищення ступеню її організації та складності її розуміння відповідно.

5. Принцип функціональності – усі характеристики елементів у системі, її структури, зв'язків між параметрами системи проявляються в кінцевому підсумку у виконанні тієї чи іншої функції, що забезпечує гнучкість поведінки системи.

6. Принцип оптимізації розвитку системи – гнучкість системи забезпечує варіативність управлінських дій із метою оптимізації функціонування системи під час виконання різних умов (під час програмування цільової функції розвитку системи).

7. Принцип інтегральності полягає в інтегральній характеристиці системи, тобто елементи настільки пов'язані між собою певним законом, що зміна впливу або перерозподіл характеристик елементів призводить до змін між пов'язаними елементами так, що інтегральний показник системи залишається незмінним.

Розуміння методології системного підходу необхідне на початку дослідження будь-якого об'єкта, оскільки істинне розуміння управління інтегральною характеристикою системи, у

Рис. 1. Методологія системного підходу до управління регіональною конкурентоспроможністю

Джерело: розроблено автором

даному разі конкурентоспроможністю регіону, неможливе (рис. 1).

Розроблення теоретичних правил, концепцій, принципів управління регіоном як економічною системою для підвищення її конкурентоспроможності повинно мати на меті не лише теоретико-методологічний аналіз регіону як об'єкта управління, а й формування підходів до створення умов для творчого розвитку інтелектуального потенціалу його мешканців. А. Файоль писав: «Треба вміти оперувати людьми. Це важке мистецтво, яка потребує вдумливості, досвіду, рішучості і почуття міри» [9, с. 31]. «Будь-яка зміна стану є інформацією, і сама інформація завжди тягне за собою зміну стану системи» [10].

Висновки з даного дослідження. Системний підхід до конкурентоспроможності дає змогу враховувати ефект синергії. Він визначається властивістю системи як цілого володіти сукупністю властивостей, що не дорівнює сумі властивостей її компонентів (властивість неадитивності системи) [11, с. 37]. Ефект синергії полягає у тому, що «ефективність функціонування системи не дорівнює сумі ефективності функціонування її підсистем (компонентів). За налагодженої позитивної взаємодії підсистем (компонентів) досягається позитивний ефект синергії – ефект взаємодії, до отримання якого повинні прагнути управлінці» [12, с. 107]. Це створює сприятливі умови для розроблення стратегії підвищення конкурентоспроможності регіону.

Список використаних джерел:

1. Грицанов А.А., Румянцева Т.Г., Можейко М.А. История философии: энциклопедия. Минск : Книжный Дом, 2002.
2. Безхлібна А.П. Еволюція сутності формування теоретичних основ конкурентоспроможності регіону. *Бізнес Інформ*. 2017. № 5. С. 14–19.
3. Безхлібна А.П. Аналіз підходів до визначення факторів регіональної конкурентоспроможності. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 38. Ч. 2. С. 19–23.
4. Тихонов А.В. Об институционализации управления в современной России. *Управленческое консультирование*. 2010. № 1. С. 59–75.
5. Тикуришвили Н.А. Современная философская и научная интерпретация управления. *Молодой ученый*. 2013. № 8. С. 499–503.
6. Хайтун С.Д. Трактровка энтропии как меры беспорядка и ее воздействие на современную научную картину мира. *Вопросы философии*. 2013. № 2. С. 62–74.
7. Беляев С.В. Системный подход к управлению экономикой региона. *Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки»*. 2009. № 11(79). С. 119–123.
8. Федоренко Н.П. О разработке системы оптимального функционирования экономики. Москва, 1968.
9. Файоль А. Общее промышленное управление. Москва : Экономика, 1991. С. 374.
10. Назарчук А.В. Сетевое общество и его философское осмысление. *Вопросы философии*. 2008. № 7. С. 61–75.
11. Клековкин Л.И. Системный подход к пониманию конкурентоспособности как фактора устойчивого развития экономики. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2010. № 17 (74). С. 32–38.
12. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации : учебник ; 2-е изд., испр. и доп. Москва : Эксмо, 2005. 544 с.

References:

1. Gritsanov A.A., Rumyantseva T.G., Mozheyko M.A. (2002). Istoriya filosofii: entsiklopediya [History of philosophy: encyclopedia]. Minsk : Knizhnyiy Dom. (in Russian)
2. Bezkhlibna A.P. (2017). Evoliutsiia sutnosti formuvannia teoretichnykh osnov konkurentospromozhnosti rehionu [Evolution of the essence of forming the theoretical foundations of the region's competitiveness]. *Biznes Inform*, 5, 14–19. (in Ukrainian)
3. Bezkhlibna A.P. (2019). Analiz pidkhodiv do vyznachennia faktoriv rehionalnoi konkurentospromozhnosti [Analysis of approaches to determining the factors of regional competitiveness]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 38, 2, 19–23. (in Ukrainian)
4. Tihonov A.V. (2010). Ob institutsionalizatsii upravleniya v sovremennoy Rossii [On the institutionalization of management in modern Russia]. *Upravlencheskoe konsultirovanie*, 1, 59–75. (in Russian)
5. Tikurishvili N.A. (2013). Sovremennaya filosofskaya i nauchnaya interpretatsiya upravleniya [Modern philosophical and scientific interpretation of management]. *Molodoy uchenyy*, 8, 499–503. (in Russian)
6. Haytun S.D. (2013). Traktovka entropii kak meryi besporyadka i ee vozdeystvie na sovremennuyu nauchnuyu kartinu mira [The treatment of entropy as a measure of disorder and its impact on the modern scientific picture of the world]. *Voprosy filosofii*, 2, 62–74. (in Russian)
7. Belyaev S.V. (2009). Sistemnyiy podhod k upravleniyu ekonomikoy regiona [A systematic approach to managing the region's economy]. *Vestnik Tambovskogo universiteta. Seriya "Gumanitarnye nauki"*, 11(79), 119–123. (in Russian)
8. Fedorenko N.P. (1968). O razrabotke sistemy optimalnogo funktsionirovaniya ekonomiki [On the development of the system of optimal functioning of the economy]. Moskva. (in Russian)
9. Fayol A. (1991). Obschee promyshlennoe upravlenie [General industrial management]. Moskva : Ekonomika. (in Russian)
10. Nazarchuk A.V. (2008). Setevoe obschestvo i ego filosofskoe osmyslenie [Network society and its philosophical understanding]. *Voprosy filosofii*, 7, 61–75. (in Russian)
11. Klekovkin L.I. (2010). Sistemnyiy podhod k ponimaniyu konkurentospособnosti kak faktora ustoychivogo razvitiya ekonomiki [A systematic approach to understanding competitiveness as a factor in the sustainable development of the economy]. *Natsionalnyie interesy: prioritety i bezopasnost*, 17(74), 32–38. (in Russian)
12. Fathutdinov R.A. (2005). Upravlenie konkurentospособnostyu organizatsii : uchebnyk [Management of competitiveness of the organization: a textbook]; 2-e izd., ispr. i dop. Moskva : Eksmo. (in Russian)

Беля А.Р.

аспірант

Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України**Belya Andriana**Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy
of the National Academy of Sciences of Ukraine

МОЖЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

POSSIBILITIES FOR IMPLEMENTATION OF THE STATE FINANCIAL CONTROL OF LOCAL BUDGETS WORLD`S EXPERIENCE

У статті висвітлено основні засади світового досвіду управління місцевими бюджетами державними органами нагляду та контролю. Проаналізовано фінансовий контроль місцевих бюджетів в умовах мінливої української економіки. Розглянуто основні підходи до архітектури побудови системи державного контролю місцевих органів влади та самоврядування. Виокремлено головні, на думку автора, чинники незалежності та об'єктивності не лише органів контролю в країнах Європейського Союзу, а й очільників та співробітників цих установ. Окремо проаналізовано сфери повноважень установи, що здійснює державний фінансовий контроль у країнах Європейського Союзу. Запропоновано шляхи вдосконалення існуючої архітектури державного фінансового контролю бюджетів місцевих громад, ураховуючи світовий досвід та стандарти Лімської декларації, у тому числі імунітет, власні джерела наповнення бюджету Рахункової палати, надання ширших правових компетенцій тощо.

Ключові слова: ОТГ, місцевий бюджет, державний фінансовий контроль.

В статье освещены основные принципы мирового опыта управления местными бюджетами государственными органами надзора и контроля. Проанализирован финансовый контроль местных бюджетов в условиях меняющейся украинской экономики. Рассмотрены основные подходы к архитектуре построения системы государственного контроля местных органов власти и самоуправления. Выделены главные, по мнению автора, факторы независимости и объективности не только органов контроля в странах Европейского Союза, но и руководителей и сотрудников этих учреждений. Отдельно проанализированы сферы полномочий национального органа, осуществляющего государственный финансовый контроль в странах Европейского Союза. Предложены пути совершенствования существующей архитектуры государственного финансового контроля бюджетов местных общин, учитывая мировой опыт и стандарты Лимской декларации, в том числе иммунитет, собственные источники наполнения средствами бюджета Счетной палаты, предоставление более широких полномочий и тому подобное.

Ключевые слова: объединенные территориальные сообщества, местный бюджет, государственный финансовый контроль.

The present paper examines the main outposts of the world experience in managing local budgets by state bodies of supervision and control. To achieve this, we systemized the main approaches to the building architecture of a system of state control of local authorities and self-government. The financial control of local budgets in a mutable Ukrainian economy is analyzed. It was determined that similar function of state financial control performing Accounting Chamber of Ukraine (legislative branch) and State Audit Office (executive branch) which contradicts the myths of efficiency and independence under the Lima Declaration. Also, in this article we singled out the main factors of independence and objectivity of not only the control bodies in the countries of the European Union, but also factors that are relevant to the leaders and employees of these institutions. The spheres of authority of the national body carrying out state financial control in the countries of the European Union are analyzed severally. It was resolved that each EU country has its own central financial control body, but some of these structures are not controlled by regional and / or local governments of local self-government. This situation shows that the approaches of the Lima Declaration are not fully implemented in the EU, but the effectiveness of public financial control is maintained at a high level. In addition, it should be emphasized that

the place of state financial control in state branches of government (legislative, executive and judicial) is not unambiguous. Some countries delegate these functions to the legislative or executive branch of government, and some delegate this function to independent control. The results of study reveal that it is advisable to improve the building architecture of the state financial control of the local communities, taking into account foreign experience and standards of the Lima Declaration, including: immunity, own sources of filling the budget of the Accounting Chamber, granting the right to the Accounting Chamber of Ukraine to represent the interests of the state in civil and arbitration proceedings providing wider legal competences, etc.

Key words: amalgamated hromadas, local budget, state financial control.

Постановка проблеми. Реформа децентралізації, що розпочалася у 2014 р., має на меті радикально змінити адміністративний устрій України через створення об'єднаних територіальних громад. Створення таких громад передбачає перерозподіл функцій, повноважень та фінансових потоків на користь новостворених об'єднань. Водночас Україна не повинна втрачати контроль над бюджетними коштами, що є головним завданням Рахункової палати, але відсутність досвіду реформування та належних нормативних основ потребує перейняття досвіду країн, що вже реформували власну структуру та сформували достатньо потужну систему внутрішнього контролю над рухом коштів на рівні місцевого самоврядування. Саме тому потреба в імплементації світового досвіду й визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню фінансового контролю місцевих бюджетів присвячено праці таких учених, як Л.М. Біла, М.В. Васильєва, В.Б. Гройсман, В.І. Луніна, В.М. Опарін, С.Л. Шульц та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення заходів, що можуть посилити фінансовий контроль над органами місцевого самоврядування в Україні, враховуючи світовий досвід.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Загальні вимоги до державного фінансового контролю найбільш ґрунтовно розкрито в Лімській декларації про керуючі принципи контролю [1], до якої приєдналися практично всі країни, у тому числі й країни Європейського Союзу та Україна. Загальна схема функціонування органів фінансового контролю є подібною у цих країнах, хоча історична та національна ідентичність сформувала деякі відмінності у структурі та функціонуванні підрозділів системи управління державою.

Розглянемо загальні принципи побудови системи фінансового контролю, що були запропоновані Лімською декларацією для посилення ефективності фінансового контролю держави, у тому числі й на місцевому рівні: незалежність контролюючих органів; підзвітність вищого органу фінансового контролю саме законодав-

чій владі; всеохоплюючий контроль над фінансовими операціями держави (у тому числі й у підприємствах/установах/організаціях із державною участю); гласність; законність; ефективність; доцільність; економність управління фінансовими ресурсами; потенційна можливість доступу до фінансових операцій наднаціональних органів [1].

Уже на етапі розгляду принципів фінансового контролю варто визначити, що в українських реаліях спостерігається накладання функціоналу як мінімум двох державних установ двох гілок влади, а саме:

- Рахункової палати України;
- Державної аудиторської служби України.

Рахункова палата України свою діяльність базує на принципах законності, незалежності, об'єктивності, безсторонності, гласності, неупередженості та керується нормами, встановленими Міжнародною організацією вищих органів фінансового контролю (INTOSAI), Європейською організацією вищих органів фінансового контролю (EUROSAI) та Міжнародними стандартами вищих органів фінансового контролю (ISSAI) в частині, що не суперечить Конституції і законам України [2] та є підзвітною Верховній Раді України. Сьогодні Рахункова палата не виконує профілактичних функцій, а виступає «реєстратором» порушень бюджетного законодавства (інформує правоохоронні органи про допущені порушення).

Метою функціонування Рахункової палати України є фінансовий аудит та аудит ефективності щодо надходжень до державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів та інших доходів, включаючи адміністрування контролюючими органами таких надходжень, контроль над ефективністю їх витрачання та здійснення внутрішньодержавних трансфертів [2].

Розглядаючи Державну аудиторську службу України, відзначимо, що головною метою, з якою Кабінет Міністрів України створив дану структуру (орган виконавчої влади), є здійснення державного фінансового контролю, спрямованого на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання і збереження державних фінансових ресурсів,

необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів [3].

Таким чином, у контексті Лімської декларації спостерігається дублювання функцій, причому виконавча влада дублює майже всі функції державного контролю законодавчої, що можна трактувати як суперечність принципам ефективності й економічності управління фінансовими ресурсами.

Контрольна функція є надзвичайно важливим інструментом, що використовується державою, для забезпечення максимально ефективного використання державних коштів. А оскільки майже всі державні фінанси регулюються бюджетним законодавством та відображені у Зведеному бюджеті України на визначений рік, контроль над виконанням державного бюджету охоплює всі фази процесу (від планування бюджету, здійснення витрат і отримання доходів через відомства й установи виконавчої влади, звітування про результати бюджетного року). Крім того, згідно з Лімською декларацією, необхідно контролювати не лише фінансові, а й організаційні питання, обґрунтованість кожної операції, результативність та ефективність витрачання бюджетних ресурсів, оскільки помилки у цих питаннях можуть призвести до недоотримання значних вигід територіальною громадою та державою у цілому

Організація контролю над державними фінансовими потоками суттєво залежить від якості нормативного регулювання питання державного фінансового контролю. Відповідність фінансової системи державному устрою відображено в конституціях країн, відповідно, й ієрархія державного фінансового контролю (у тому числі й місцевого) теж переважно формується на основі конституцій (Австрія, Франція, Республіка Корея, Чеська Республіка) і рідше предметними законами (Німеччина).

Так, у законі про федеральний аудиторський суд закріплено статус Рахункової палати Німеччини: починаючи з 1985 р. призначення президента і віце-президента Рахункової палати Німеччини проводиться спільно з федеральним урядом (право затвердження), німецьким парламентом (вибір аудиторів) і президентом Німеччини (призначення).

Кожна із зазначених конституцій чи спеціалізованих законів визначає повноваження органів державного фінансового контролю. Так, ознаками, властивими зарубіжним контрольно-рахунковим органам, є:

- 1) незалежність контрольних-рахункових органів від виконавчої та законодавчої влади;
- 2) акцент на цільове використання, економічність, ефективність програм витрачання

фінансових коштів (з обов'язковим зазначенням її критеріїв);

3) ефективність діяльності контрольно-ревізійних органів, що визначається шляхом порівняння засобів, витрачених на її здійснення і отриманих у результаті «доходів» (грошові кошти, повернуті в бюджет і/або не витрачені з порушенням бюджетного законодавства, можлива упущена вигода від розпорядження державним чи муніципальним майном тощо) [4].

Ураховуючи активні кроки України у напрямку вступу до Європейського Союзу, варто розглянути розподіл повноважень національних органів фінансового контролю у країнах Європейського Союзу, що дасть змогу виокремити держави, де державний фінансовий контроль охоплює якомога більшу сферу діяльності. Відзначимо, що аналіз проводився за конкретним підрозділом, що займається вищим фінансовим контролем у розрізі держав – членів Європейського Союзу (в Україні – Рахункова палата України) (табл. 1). Окремо наголосимо, що орган фінансового контролю держави можна називати і національним органом фінансового контролю чи вищим органом фінансового контролю.

Згідно з даними табл. 1, можна зробити низку висновків:

– не всі національні органи державного контролю здійснюють відповідний нагляд за місцевою владою (більше 65%);

– існує певна залежність між формою державного устрою (федерація, конфедерація чи унітарна держава) та рівнем охоплення державним фінансовим контролем об'єктів контролю. Так, практично всі північноєвропейські країни мають місцеві органи контролю над фінансами муніципалітетів та регіональної влади (Великобританія, Фінляндія, Нідерланди тощо), а держава делегує ці повноваження або місцевим органам влади, або за функціональним призначенням підрозділам виконавчої влади.

Підсумуємо, що в основу організації контрольно-рахункових органів у зарубіжних країнах покладено дві моделі: централізовану та автономну.

1. Централізована модель передбачає моноцентричну систему, коли в організаційному підпорядкуванні у центрального (федерального) контрольно-рахункового органу, що здійснює зовнішній контроль, знаходиться система регіональних контрольно-рахункових органів (Австрія, Франція) [6, с. 4–20].

У комунах, департаментах і регіонах Франції контроль над місцевими фінансами здійснюють регіональні рахункові палати. Така модель забезпечує проведення бюджетно-фінансового контролю на всій території країни за єди-

Таблиця 1

Сфери повноважень національного органу, що здійснює державний фінансовий контроль у Європейському Союзі [5, с. 105]

Країна	Центральні органи влади	Регіональна влада	Місцева влада	Державні підприємства	Публічні установи	Муніципалітети	Інші одержувачі
Австрія	+	+	+	+	+	+	+
Бельгія	+	+	+	+	+	-	-
Великобританія	+	-	-	-	+	-	-
Греція	+	-	+	+	+	+	+
Данія	+	-	+	+	+	-	+
Естонія	+	+	+	+	+	+	+
Ірландія	+	-	-	-	+	+	+
Іспанія	+	+	+	+	+	+	+
Італія	+	+	+	+	+	+	+
Кіпр	+	-	+	+	+	+	+
Латвія	+	-	+	+	+	+	+
Литва	+	-	+	+	+	+	+
Люксембург	+	-	+	+	+	-	+
Мальта	+	-	+	+	+	-	+
Нідерланди	+	-	-	+	+	-	+
Німеччина	+	-	-	+	+	-	+
Польща	+	+	+	+	+	+	+
Португалія	+	+	+	+	+	+	+
Словаччина	+	+	+	+	+	+	+
Словенія	+	-	+	+	+	+	+
Угорщина	+	-	+	+	+	+	+
Фінляндія	+	-	-	+	+	-	+
Франція	+	-	-	+	+	-	+
Чехія	+	-	-	+	+	-	+
Швеція	+	-	-	+	+	-	+

ним системним планом, на підставі єдиних критеріїв аналізу, гарантуючи законне і доцільне управління всіма державними фінансами.

Наприклад, відповідно до Конституції, рахункова палата Австрійської Республіки наділена функцією перевірки фінансової діяльності федерального уряду, земель і комун із населенням не менше 20 тис осіб [7].

2. Автономна модель передбачає, що федеральні контрольно-рахункові органи, утворені для контролю над бюджетами держави та її політико-територіальними або адміністративно-територіальними суб'єктами, можуть не входити в єдину організаційну структуру. Члени контрольно-рахункового органу призначаються, як правило, законодавчим органом влади відповідної території, але незалежні у внутрішніх і зовнішніх питаннях своєї діяльності.

У низці країн (Австрія, Німеччина, США), як і в Україні, система державного і муніципального фінансового контролю вибудована як єдина система, яка базується на єдиних принципах і стандартах, що дає змогу ефективно взаємоді-

яти всім органам державного управління в рамках єдиної структури державної влади, а саме:

- системність взаємодії органів державної влади;
- створення організаційно-методичної основи спеціалізації і кооперування;
- синергетичний ефект у системі державного фінансового контролю;
- виконання професійно-інтегративної функції, яка об'єднує співробітників органів державного фінансового контролю.

Наприклад, Рахункова палата Австрії спільно з Федеральним міністром фінансів регламентує правила фінансової звітності на федеральному рівні [4], відповідно, й місцеві органи самоврядування теж виконують федеративні вимоги.

Досвід країн із розвинутою економікою, які мають давні традиції державного фінансового контролю (Франція, Німеччина, Великобританія, Австрія) [8], свідчить про структурну організацію органів фінансового контролю, який орієнтується, перш за все, на розмежування об'єктів контролю і характеризується необхід-

ністю створення архітектури горизонтальних і вертикальних владних відносин на основі чіткого розмежування контрольних повноважень (табл. 2).

Дуже важливим питанням є визначення місця органу державного фінансового контролю в структурі гілок влади та наявності в неї можливості контролювати органи виконавчої влади як на рівні міністерства, так і на місцях.

У низці зарубіжних країн інститут державного фінансового контролю функціонує як структурний підрозділ апарату парламенту, в інших – як структурний підрозділ уряду (Угорщина, Румунія, Данія). Однак законодавчо закріплений (у конституції країни або спеціальному законодавстві, яке регулює форми і методи організації фінансового контролю) статус даного органу – це завжди незалежний орган державної влади, який здійснює зовнішній фінансовий контроль над своєчасним, цільовим та ефективним витрачанням державних бюджетних коштів, а також управлінням державною власністю.

Наділення Міністерства фінансів України, відповідно до зарубіжного досвіду, повноваженнями державного фінансового контролю дещо ускладнене, оскільки фактично існує підрозділ, що здійснює подібні функції та підпорядковується Кабінету Міністрів – Державна аудиторська служба України, як було зазначено вище.

Якщо орган зовнішнього контролю входить у вертикаль виконавчої гілки влади (США, Швеція, Чехія, Італія, Болгарія та ін.), ефективність контролю знижується, що зумовлено наявністю «у ланцюжку реалізації його рішень» додаткової ланки – правоохоронного органу (наділення контрольно-ревізійних органів національного рівня квазісудовими функціями характерне для Албанії, Франції, Угорщини, Словенії, Румунії [9]). За відсутності у контрольних органів права прямого звернення до суду відшкодовується лише незначна частина виявленого збитку (10–20% від загальної суми виявлених порушень) [10].

Можна зробити висновок про необхідність наділення Рахункової палати України (її представ-

ників) правом представляти інтереси держави у цивільному й арбітражному судочинстві. Наприклад, Рахункова палата Албанії має право вимагати від перевірених суб'єктів і вищих органів державної влади застосування дисциплінарних заходів або виплати встановленої законом компенсації у разі виявлення прямого або непрямого збитку, а також за необхідності розгляду справи в суді. Органи державної влади зобов'язані відзвітувати протягом 20 днів про виконання або невиконання цих рекомендацій [8].

Рахункова палата Австрії в разі виявлення недоліків у діяльності бухгалтерських відділів міністерств або в ході перевірок лічильної палати Австрії дає відповідні розпорядження, як правило, Федеральному міністерству фінансів для їх усунення [11]. Після виконання зазначених розпоряджень вносяться виправлення в документи і, відповідно, у підсумкову звітність. Якщо ж установа, що перевіряється, відмовляється виконати це розпорядження, Рахункова палата за певних умов може зробити це сама. Тобто потенційно Рахункова палата Австрії може змінювати фінансові документи інших органів державної влади.

Оскільки органи державного фінансового контролю мають надзвичайно широкі повноваження, важливим є питання гарантування їх незалежності та автономності. Керівництво таких установ у зарубіжних країнах має різні гарантії, зокрема:

- свого перебування на посаді й гарантованого фінансування;
- свободи у визначенні пріоритетів у діяльності;
- у складанні планів роботи вищого органу фінансового контролю.

У більшості зарубіжних країн визначення пріоритетів у роботі вищих органів фінансового контролю (у тому числі затвердження початкового плану перевірок і ревізій):

- є його прерогативою (Польща, Японія [12, с. 70], Німеччина, Австрія, Бельгія, Чехія та ін.);
- розробляється за участю парламенту (Швеція) [8].

Таблиця 2

Організація фінансового контролю в розвинених країнах

Суб'єкт контролю	Відмінна особливість	
	Підпорядкованість	Об'єкт контролю
Вищий орган державного фінансового контролю	Парламенту або президенту	Видаткова (у низці країн – витратна частина бюджету)
Податкове відомство	Уряду або міністерству фінансів держави	Дохідна частина бюджету
Контрольно-ревізійні підрозділи в міністерствах і відомствах	Вищому органу державного фінансового контролю і відповідному міністерству, що фінансується за рахунок бюджету	Видаткова частина бюджету (деталізований контроль)

Рахункова палата України також володіє багатьма елементами організаційної незалежності. Однак Конституція України не передбачає чіткого визначення незалежного правового статусу Рахункової палати, що робить її діяльність потенційно вразливою.

На нашу думку, варто надавати вищому органу фінансового контролю правові повноваження для встановлення аудиторських стандартів до регіональних і місцевих органів зовнішнього контролю. Вищий орган фінансового контролю повинен мати повноваження задіяти свої ресурси там, де, на його думку, вони будуть використані найбільш ефективно. У зв'язку з необхідністю підвищення ролі Рахункової палати України та ефективності виконання його завдань необхідне створення поряд із регіональними контрольно-рахунковими органами його територіальних підрозділів, які б безпосередньо перебували в різних регіонах країни (досвід Румунії, Великобританії, Угорщини та інших країн).

Для того щоб уважатися повністю незалежними від виконавчих органів влади, вищі органи фінансового контролю фінансуються безпосередньо парламентами за допомогою особливого органу, створеного для проведення перевірок та пропозиції рекомендацій парламенту про бюджет вищих органів фінансового контролю. Так, у результаті реформи державного фінансового контролю бюджет національних органів фінансового контролю Данії сьогодні затверджується не міністром економіки, а парламентом, а Національне контрольно-ревізійне управління Республіки Болгарія має свій власний бюджет, який є незалежною частиною бюджету Республіки [12].

Бюджетна незалежність повинна врівноважуватися прозорістю в діяльності органів зовнішнього аудиту. Для забезпечення подальшого зміцнення незалежності Рахункової палати України доцільно розглянути можливість створення в структурі апарату Верховної Ради комісії для оцінки і затвердження щорічного бюджету Рахункової палати та визначити незалежний орган для проведення аудиту самої Рахункової палати України.

Рахункова палата України не володіє власними джерелами доходів, оскільки це не передбачається законами України. Однак більшість органів вищого фінансового контролю (зокрема, Європейського Союзу) наділена правом надання платних державних послуг (наприклад, плата за контрактами на аудит міжнародних агентств тощо). Звісно ж, даний досвід необхідно врахувати, підвищити незалежність процедур фінансування роботи Рахункової палати України, а також надати їй подібні повноваження.

Рахункова палата України як конституційний орган знаходиться поза структурою державної виконавчої влади. Вона вже сьогодні де-факто виступає як незалежний вищий державний орган фінансового контролю України, який здійснює фінансовий контроль над виконавчою владою від імені та в інтересах усього суспільства, від імені та в інтересах усіх платників податків, а не будь-якої гілки влади.

Водночас незалежність Рахункової палати України на відміну від низки країн світу має деякі обмеження. Вони пов'язані з чинним порядком визначення обсягу бюджетних видатків на утримання самої Рахункової палати [2].

Показовими у цьому відношенні є приклади таких країн, як США, Великобританія, Канада, Італія, Іспанія, Бельгія, Данія та ін. У зазначених країнах вищі органи фінансового контролю законодавчо наділені правом прямого звернення про виділення фінансових ресурсів на своє утримання в державні органи, які затверджують державні бюджети [12].

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити такі узагальнення:

- в Україні функціонує один вищий орган фінансового контролю – Рахункова палата України, однак її функції дублюються органами виконавчої влади;

- Україна є унітарною державою, тому Рахункова палата представлена в кожній області і має лише сім територіальних управлінь, які є її структурними елементами;

- оскільки Рахункова палата є незалежним органом та не входить до структури виконавчої влади, співпраця із силовими органами уповільнена та не забезпечує суттєвих покарань для порушників законодавства;

- Рахункова палата України не має окремого бюджету, як, наприклад, Національний банк України, а залежна від Верховної Ради України в частині фінансування, а отже, частина принципів Лімської декларації не виконуються;

- Рахункова палата України контролює фактично виключно фінансові потоки, а отже, існує ймовірність неефективного використання коштів.

Ураховуючи вищенаведене, пропонуємо здійснити такі заходи, спрямовані на посилення ролі та незалежності Рахункової палати України:

- 1) надання права законодавчої ініціативи Рахунковій палаті України, що додасть додаткової незалежності;

- 2) надання права Рахунковій палаті України представляти інтереси держави у цивільному й арбітражному судочинстві;

- 3) надання голові Рахункової палати імунітету (за аналогією з парламентарями України),

що зменшить важелі впливу на чиновника, а отже, дасть йому змогу бути об'єктивним;

4) рішення Рахункової палати України не можуть бути оскаржені в суді, що пришвидшить виправлення негативних явищ із бюджетними коштами;

5) наповнення бюджету Рахункової палати України частиною коштів, що була повернута до бюджету за рішенням окремої комісії Верховної Ради України;

6) надання можливості Рахунковій палаті України формування власних надходжень за рахунок консультативних послуг;

7) необхідне створення поряд із регіональними контрольно-рахунковими органами його територіальних підрозділів, які перебували б безпосередньо в різних областях країни.

Висновки з даного дослідження. Рахункова палата України як вищий орган фінансового

контролю є достатньо незалежною установою, підзвітною Верховній Раді України. Порівняно зі світовим досвідом в Україні реалізовано практично всі позиції Лімської декларації, однак дублювання функцій, відсутність власного бюджету, відокремленого від об'єкта контролю, відсутність значних важелів впливу на перевіряючих дещо ускладнюють ефективну роботу установи. Для забезпечення більш високого рівня контролю над органами місцевого самоврядування, на нашу думку, варто розширити структуру Рахункової палати, надати їй права законодавчої ініціативи, розширити джерела наповнення власного (відокремленого) бюджету за рахунок консультативних послуг, що дасть змогу державному контролеру виділити додаткові ресурси для контролю фінансових потоків новостворених об'єднаних громад.

Список використаних джерел:

1. Лімська декларація керівних принципів контролю від 01.01.1977. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001 (дата звернення: 01.06.2019).
2. Закон України «Про Рахункову палату». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 01.06.2019).
3. Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF> (дата звернення: 01.06.2019).
4. Мировой опыт организации государственного и муниципального финансового контроля. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/mirovoy-opyt-organizatsii-gosudarstvennogo-i-munitsipalnogo-finansovogo-kontrolya-i-vozmozhnost-ego-primeneniya-v-rossii> (дата звернення: 01.06.2019).
5. Обушна Н. Тенденції реалізації публічного аудиту в контексті європейського досвіду. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. № 3(34). С. 98–108.
6. Ганущак Ю.І., Чипенко І.І. Префекти: уроки Франції для України. Київ, 2015. 44 с.
7. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / за ред. С.Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с.
8. Досвід децентралізації у країнах Європи : збірник документів / за заг. ред. В.Б. Гройсмана ; пер. з ін. мов. Київ, 2015. 766 с.
9. Taxation Trends in the European Union. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2018.pdf (дата звернення: 01.06.2019).
10. Комітет статистики Європейського Союзу. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення: 01.06.2019).
11. ВОФК Австрії – єдиновластний орган, состоящий из президента и около 330 сотрудников, выявляющий в течение года нарушения расходования бюджетных средств на сумму более 300 млн евро. URL: http://www.jbaudit.go.jp/eng/pdf/contents08_audit_report.pdf (дата звернення: 01.06.2019).
12. Васильева М.В. Особенности контрольно-счетных систем зарубежных стран и опыт их интеграции. *Финансы и кредит*. 2009. № 6(342). С. 70–81.

References:

1. Limska deklaratsiia kerivnykh pryntsypiv kontroliu vid 01.01.1977 [The Lima Declaration on the Guiding Principles of Control of 01.01.1977]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001 (data zvernennia: 01.06.2019).
2. Zakon Ukrainy "Pro Rakhunkovu palatu" [Law of Ukraine "On the Accounting Chamber"]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (data zvernennia: 01.06.2019).
3. Polozhennia pro Derzhavnu audytorsku sluzhbu Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 liutoho 2016 r. № 43 [Regulation on the State Audit Office of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 3, 2016, No. 43]. *Kabinet Ministriv Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF> (data zvernennia: 01.06.2019).

4. Mirovoy opyt organizatsii gosudarstvennogo i munitsipalnogo finansovogo kontrolya [World experience in organizing state and municipal financial control]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/mirovoy-opyt-organizatsii-gosudarstvennogo-i-munitsipalnogo-finansovogo-kontrolya-i-vozmozhnost-ego-primeneniya-v-rossii> (data zvernennia: 01.06.2019).
5. Obushna N. (2017). Tendentsii realizatsii publichnoho audytu v konteksti yevropeiskoho dosvidu [Trends in the implementation of public audit in the context of European experience]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 3(34), 98–108. (in Ukrainian)
6. Hanushchak Yu.I., Chypenko I.I. (2015). Prefekty: uroky Frantsii dlia Ukrainy [Prefects: French lessons for Ukraine]. Kyiv. (in Ukrainian)
7. Rozvytok sotsialnoi sfery terytorialnykh hromad v umovakh administratyvno-finansovoi detsentralizatsii [Development of the social sphere of territorial communities in the conditions of administrative and financial decentralization] / za red. S.L. Shults. Lviv, 2018. 140 s. (in Ukrainian)
8. Dosvid detsentralizatsii u krainakh Yevropy : zbirnyk dokumentiv [The experience of decentralization in European countries: a collection of documents] / za zah. red. V.B. Hroismana ; per. z in. mov. Kyiv, 2015. 766 s. (in Ukrainian)
9. Taxation Trends in the European Union. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2018.pdf (data zvernennia: 01.06.2019).
10. Komitet statystyky Yevropeiskoho Soiuzu [Committee of Statistics of the European Union]. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (data zvernennia: 01.06.2019).
11. VOFK Avstrii – edinovlastnyiy organ, sostoyaschiy iz prezidenta i okolo 330 sotrudnikov, vyiyavlyayuschiy v techenie goda narusheniy rashodovaniya byudzhethnykh sredstv na summu bolee 300 mln evro [The SAI of Austria is the sole authority consisting of the president and about 330 employees, identifying during the year violations of budget spending in the amount of more than 300 million euros]. URL: http://www.jbaudit.go.jp/engl/pdf/contents08_audit_report.pdf (data zvernennya: 01.06.2019).
12. Vasileva M.V. (2009). Osobennosti kontrolno-schetnykh sistem zarubezhnykh stran i opyt ih integratsii [Vasilyeva M.V. Features of control and counting systems of foreign countries and the experience of their integration]. *Finansyi i kredit*, 6(342), 70–81. (in Russian)

Белявцева В.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств,
бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Димченко О.В.

доктор економічних наук,
професор кафедри економіки підприємств,
бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Рудаченко О.О.

старший викладач кафедри економіки підприємств,
бізнес-адміністрування та регіонального розвитку
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова

Belyavceva Viktoriia

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Dymchenko Olena

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Rudachenko Olha

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РАЙОНУВАННЯ ОБЛАСНИХ ТЕРИТОРІЙ

FEATURES OF THE REGIONAL ZONING AT THE CURRENT STAGE

У статті розглянуто актуальне завдання сучасної стратегії перебудови адміністративно-територіального устрою і реформи місцевого самоврядування – створення в областях України укрупнених районів замість роздрібненої їхньої структури, яка зі створенням ОТГ вичерпала свої можливості як механізм державного регулювання. Запропоновано розглядати сучасний етап такої перебудови гостро напруженим і стиснутим у часі, що вимагає від усіх учасників реформаційного процесу зосередити увагу на проблемах просторової організації й управління. Визначено систему головних протиріч, складники регіонального потенціалу та перелік компетенцій і напрямів роботи нових районів, що плануються до створення. Представлено особливості авторського підходу до проблеми й умови прискорення реформ, серед яких – право на експеримент, постійний науковий супровід перебудови, чіткий план організації робіт. Зроблено висновки, згідно з якими роботу із затвердження формату нових районів слід прискорити за спрощеною процедурою прийняття підзаконних актів та інституційних норм, а сам процес перебудови ввести в режим моніторингового контролю.

Ключові слова: державна регіональна політика, укрупнення районів, рушійні сили розвитку, протиріччя, потенціал, нові компетенції, специфіка етапу.

В статье рассмотрена актуальная задача современной стратегии перестройки административно-территориального устройства и реформы местного самоуправления – создание в областях Украины укрупненных районов вместо раздробленной их структуры, которая с созданием ОТГ исчерпала свои возможности как механизм государственного регулирования. Предложено рассматривать современный этап такой перестройки остро напряженным и сжатым во времени, что требует от всех участников реформационного процесса сосредоточить внимание на проблемах пространственной организации и управления. Определены система главных противоречий, составляющие регионального потенциала и перечень компетенций и направлений работы плани-

руемых к созданию новых районов. Представлены особенности авторского подхода к проблеме и условия ускорения реформ, среди которых – право на эксперимент, постоянное научное сопровождение перестройки, четкий план организации работ. Сделаны выводы, согласно которым работу по утверждению формата новых районов следует ускорить по упрощенной процедуре принятия подзаконных актов и институциональных норм, а сам процесс перестройки ввести в режим мониторингового контроля.

Ключевые слова: государственная региональная политика, укрупнение районов, движущие силы развития, противоречия, потенциал, новые компетенции, специфика этапа.

The article deals with the actual problem in the current strategy of restructuring the administrative-territorial structure and the reform of local self-government – the creation in the regions of Ukraine of enlarged areas, instead of their fragmentary structure, which with the creation of UTC has exhausted its capabilities as a mechanism of state regulation. It is proposed to consider the current stage of such a restructuring that is acutely tense and compressed in time, which requires all participants in the reform process to focus on the problems of spatial organization and management. The system of main contradictions, the components of regional potential and the list of competences and directions of work planned to create new districts are determined. The peculiarities of author's approach to the problem and the conditions for accelerating reforms, among which are the right to an experiment, constant scientific support of restructuring, a clear plan of organization of work, are presented. The study concludes that the development of approval of the format of new districts should be accelerated by a simplified procedure for the adoption of secondary legislation and institutional norms, and the process of restructuring to put into monitoring. The complex of main tasks of administrative activity of new districts is proposed, from which it follows that they assume responsibility for functions of state importance (legal, control, software, monitoring, analytical and design). There is a question of transferring part of these functions (tasks) from oblast state administrations to the level of newly created districts, which also means changes in the work of the (regional state administrative) RSA itself. It is proved that the process of formation of enlarged areas in the regions has successfully begun, but there is practically no time for its gradual deployment, since OTGs are already functioning effectively, and the distribution of competencies has not found a solution. At the same time, the current structure of the districts does not correspond to the new tasks of the development of territories and a decision was made to consolidate them. It is proposed to create a mechanism for reforming the administrative-territorial system on the principles of institutional expediency and novelty, at the will of the apparatus of state administration in support of its decisions on the part of society and its public institutions.

Key words: state regional policy, consolidation of districts, driving forces of development, contradictions, potential, new competencies, stage specifics.

Постановка проблеми. Два десятиріччя тому проведено значний обсяг робіт щодо адміністративно-територіального устрою і поділу України за ієрархічною моделлю на адміністративні одиниці. Але реформа свого часу не відбулася. За пройдений період ситуація в Україні докорінно змінилася, і ми маємо кардинально нові умови життєдіяльності громад і організацій управління [1; 5; 8].

У цих нових умовах проблема укрупнення районів як складова частина двох напрямів реформування (державної влади і місцевого самоуправління) виявилася практично не дослідженою.

Актуальність теми дослідження зумовлена зменшенням державного впливу на регіони у зв'язку з практикою створення об'єднаних територіальних громад, які значною мірою взяли на себе функції місцевої влади. У таких умовах районні державні адміністрації сучасної територіальної структури влади втратили можливість виконувати значну частину своїх функцій. Інший бік проблеми розбалансу влади

проявився в додаткових фінансових витратах на адміністративні структури старої системи і водночас на підтримку розвитку ОТГ. Постало нагальне завдання скоротити витрати на управління на місцевому рівні, що й має своє розв'язання в укрупненні районів.

Водночас проблема переформатування районних структур виявилася надзвичайно складною і новою в розробленні та науковому забезпеченні: власного досвіду бракує, превентивних наукових досліджень не здійснено, часу на прийняття рішень у складних політичних умовах і за наявності агресії з боку Росії не вистає. Усе це зумовлює як концентрацію зусиль на реформаційному процесі, так і гостроту проблем наукового обґрунтування моделей і механізмів створення нових районних структур.

Пошук нової стратегії перебудови влади в сфері компетенції обласних державних адміністрацій і робить досліджувану проблему актуальною і своєчасною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із напрацьованого багажу в науковому сек-

торі введення змін можна посилалися на розробки таких учених, як: О. Амоша, Л. Антонюк, В. Бабаєв, В. Білоус, В. Белявцева, Ю. Ганущак, В. Геєць, М. Долішній, О. Димченко, І. Дробенко, Л. Заставецька, С.М. Кастель, В. Коломійчук, М. Портер, О. Родченко, Ю. Світлична, А. Ткачук.

Але цей, безумовно, цінний матеріал необхідно адаптувати до нових умов нашої дійсності, а також увести в систему знань елементи нового пошуку і нового інструментарію. За останні десятиліття у цій сфері наукових знань значні позитивні зрушення визначалися в зарубіжних країнах, зокрема в країнах ЄС. Але й у цьому разі, як показав досвід, просте перенесення на наші умови їхнього досвіду не дає очікуваного ефекту, а адаптація теж потребує нової методології та організаційної роботи.

Отже, доходимо висновку, що тільки власна наука в поєднанні з практикою має забезпечити процес створення нових адміністративних оргструктур і нових механізмів регіонального розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розкрити специфіку сучасного етапу реформ децентралізації влади як жорстко обмеженого в часі і насиченого складними протиріччями щодо формування нової структури районів області.

Виклад основного матеріалу дослідження. У реформаційних процесах закономірно виникають певні періоди, коли трансформації мають бути проведені в стислі строки, щоб пусковий момент інноваційних змін задав ефективний імпульс розвитку ситуації, об'єкту чи явищу. На нашу думку, у реформах місцевого самоврядування й адміністративно-територіального устрою країни таким етапом є динамічна модель нашого сьогодення з його протиріччями і невизначеностями. «На перший план виходять інструменти, здатні забезпечити регіони та громади стимулами для пошуку власних ресурсів, стимулювати їх до активації внутрішніх резервів розвитку» [7, с. 4].

Одне із завдань у вирішенні питань перебування адміністративно-територіального устрою полягає в укрупненні районів обласного рівня. Зараз у структурі областей України по 19–27 районів, розгалужений і багаточисельний апарат відповідних органів управління (райдержадміністрації, районні ради та створені ними окремі структури), дублювання компетенцій і функцій з об'єднаними територіальними громадами. Сучасна система районного управління потребує значних бюджетних витрат, а разом із тим не забезпечує ефективного впливу на діяльність підприємств і установ на підпорядкованих територіях, не робить необхідний внесок

у вирішенні завдань стратегічного розвитку. Отже, «на порядок денний» вийшла проблема укрупнення територій районного рівня, підсилення їхньої спроможності та зміни завдань, функцій і методів управління.

Із цього приводу наведемо думку директора Інституту стратегічних досліджень А. Єрмолаєва: «По состоянию на сейчас уже очевидно, что особенно после трагических событий, связанных с аннексией Крыма, конфликтом на Донбассе, необходимы вынужденные региональные изменения». Цією цитатою ми маємо підкреслити, що процес регіональних змін є дійсно «вимушеним» і його лише треба ввести в механізм планової реалізації. З іншого боку, укрупнення районів має ціллю зберегти вплив державного управління на самоуправлінські структури базового рівня – об'єднані територіальні громади (ОТГ), на їхню спроможність ефективно використовувати на місцях економічні, промислові та трудові ресурси. Таким чином, у цьому процесі найбільш гостре і суттєве питання полягає у тому, щоб забезпечити баланс між «державним регулюванням» розвитку територій і «самоуправлінням» на цих територіях, оскільки «перезавантаження влади є природним явищем, як реакція на виклики, що виникають на політичному і соціальному рівнях» [4, с. 12].

Особливістю даного етапу реформи адміністративно-територіального устрою (АТУ) й укріплення місцевого самоуправління є «стислість часу» на введення змін: ОТГ уже створено реально і діють на значній території всіх областей, законодавство та зміни до Конституції лише в стадії підготовки і розгляду, тобто значно відстають за часом, компетенції та функції апарату управління нових районів не розроблені, а до Верховної Ради вже сім областей направили свої проекти (законопроекти) щодо меж і характеристик районних новоутворень.

У такому разі виникло реальне ситуаційне протиріччя між практикою введення змін і науковою й правовою обґрунтованістю нових моделей та конфігурацій районів. Варіантів виходу з такої ситуації є два: або гальмування реформ у комплексі (а не якоїсь однієї із цілого їх комплексу), або в стислі строки доопрацювати наукове та правове забезпечення. Зрозуміло, що правове забезпечення також базується на наукових доктринах і положеннях, доведених до законодавства й інституційно-проектного виконання [3].

Із загальнонаукових положень пропонуємо акцентувати увагу на концепції збалансованого розвитку, що характерно для систем типу «життєвий організм». Отже, новий район – це не сумарна величина характеристик, включених

у нього територій, поселень і об'єктів виробничої сфери та інфраструктури, а система нової якості із синергетичними можливостями, нерозкритим потенціалом, новими функціями і зв'язками в ієрархічній моделі управлінського підпорядкування: більшість «старих» функцій, прав і обов'язків переходить на базовий рівень.

Створюючи нові райони в областях, слід мінімізувати витрати на сам процес створення і на діяльність створеного управлінського апарату, а також мінімізувати ризики політичної і соціальної напруги за принципом «не зашкодити позитивам в існуючій системі». Для цього передусім слід розмежовувати по-новому компетенції адміністративних одиниць (АО). Є різні підходи до цього питання, версії, трактовки щодо концентрації і перерозподілу функцій у середній ланці (у новому районі), але підкреслюється важлива роль державного підходу до координації і взаємодії на базовому рівні, «особливо нагальною стає потреба у формуванні органів загальної компетенції, які координують роботу цих територіальних органів, фактично представництво уряду на території. Ним має стати префектура...». Саме участь префекта в системі зворотного зв'язку дасть змогу президентові приймати продумані та своєчасні рішення [4, с. 12].

Не менш важливо задіяти двосторонній вплив (держави та органів місцевої влади) на підвищення в регіонах інвестиційної активності. «Інвестиційна активність – не мета, а засіб досягнення економічних результатів. Політика державного стимулювання інвестицій має змінитися на стратегію інвестиційного та інноваційного менеджменту, маркетингу і банкінгу. Сфера інвестицій потребує не тільки адміністративних, а й ринкових стимулів» [10, с. 118].

Нині залишаються не визначеними як по суті, так і на законодавчому рівні компетенції і функції на рівні новоутворених районів, що робить сам процес районування (виділення районів) достатньо ризиковим, а запропоновані схеми (моделі) нових районів можуть виявитися соціально несприйнятним або економічно неефективними.

Пропонуємо свою версію щодо управлінських функцій і компетенцій створюваного району нового формату:

- нагляд і регулювання на своєму рівні основ державної регіональної політики, реформ і державних програм;
- технічний нагляд за будівництвом інженерних споруд і комплексів державного значення;
- компетенції у сфері ядерної та радіаційної безпеки;
- держконтроль і гірничопромисловий контроль;

– моніторинг навколишнього середовища та управління екологічною безпекою;

– моніторинг державної політики і контролю в правовому полі щодо відповідності рішень усіх гілок місцевої влади нормам законодавства;

– виконання державних функцій у сфері використання й збереження водоресурсів і гідросистем, завдань метеослужби, заповідників та історичних пам'яток, лісоресурсної бази;

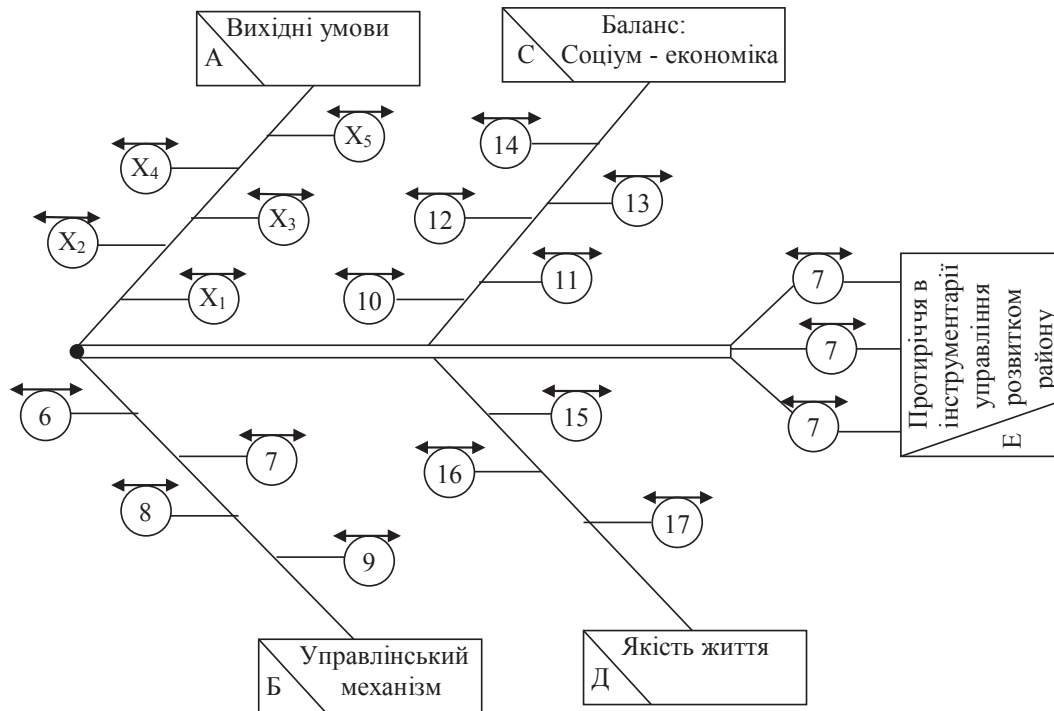
– розроблення і реалізація стратегічних планів інноваційного розвитку району.

Цей неповний перелік компетенцій і напрямів управлінської діяльності адміністративного апарату нових районів потребує ще досконалого обговорення й уточнення, але вже зараз є показовим, що пропонуються суттєві зміни у розподілі сфер впливу на регіональному рівні і що в районах нового формату утворюється складний та багатогранний комплекс (й обсяг) робіт, які своїми силами (своїм апаратом) вони неспроможні виконати. А отже, нові райони вимушені будуть створювати свої робочі структури на місцях, у центрах «старих» районів. Це можуть бути аналітичні центри, інформаційні вузли, консультаційні пункти, проектні організації та ін. [9].

Запровадження змін у державному управлінні на регіональному рівні у варіанті укрупнення районів є стратегічним управлінським завданням, і необхідно враховувати, що такі трансформації і суттєві зміни завжди відбуваються за механізмом розв'язання наявних протиріч (суперечностей, конфліктів). Цей феномен не потребує доведень, оскільки і життєва практика, і наукова методологія пізнання як еволюційних, так і революційних (біфуркаційних) процесів та ситуацій рушійну роль протиріч розвитку вже багатократно довела.

Особливість кожного конкретного об'єкта еволюційного розвитку (революційний шлях ми відкидаємо для укрупнення районів, оскільки він породжує некерованість і непередбачені наслідки) тільки в тому, які різновиди протиріч сконцентровані у внутрішньому потенціалі системи, їх сила дії і характер впливу.

Для нашої концептуальної моделі укрупненого району така система протиріч визначена на рис. 1. Поняття «протиріччя» пов'язане з еволюційним процесом, його сутність полягає у тому, що протиріччя є причиною руху і змін, запускає й підживлює механізм протиборства та конфлікту різних сторін. За визначенням, протиріччя породжуються наявністю в об'єкті «альтернативних сторін, властивостей, тенденцій, що знаходяться між собою в суперечливих відношеннях, але існують в єдності» [6].

A	①	– розбаланс	↔	рівновага
	②	– державні	↔	полюси зростання
	③	– пасивність населення	↔	активність
	④	– еміграція	↔	міграція
	⑤	– соціальна напруга	↔	соціальна стабільність

Б	⑥	– державне управління	↔	самоуправління
	⑦	– жорстка структура і механізми	↔	м'яка структура і гнучкі механізми
	⑧	– урбанізація	↔	субурбанізація
	⑨	– спеціалізація	↔	багатопрофільність

C	⑩	– соціум	↔	економіка
	⑪	– фінансова спроможність	↔	фінансова незабезпеченість
	⑫	– виробничий потенціал	↔	споживчий ринок
	⑬	– основне виробництво	↔	інфраструктура
	⑭	– експорт	↔	імпорт

Д	⑮	– демографічний спад	↔	демографічне зростання
	⑯	– матеріальна незабезпеченість	↔	висока якість життя
	⑰	– матеріальний	↔	духовний розвиток

E	⑱	– ситуаційні проблеми	↔	стратегічні завдання
	⑲	– закономірність	↔	випадковість
	⑳	– відоме	↔	невідоме

Рис. 1. Система протиріч у формуванні нових районів як структур АТУ

Характерними особливостями протиріч можна визначити: специфіку сторін, умови їх існування і боротьби, характер взаємодій сторін. Саме взаємодії змінюють об'єкт, а тому в таких об'єктах, як регіональне утворення, де стан і перспективу формує людський чинник, увесь комплекс протиріч створюється людьми,

розв'язується людьми за допомогою управлінських методів та інструментів, підпорядкований інтересам людей, а точніше – балансу інтересів в ієрархії влади та громад.

На моделі виділено п'ять угруповань протиріч, що мають місце у «вихідних умовах», балансі «соціальних норм і економічних мож-

ливостей», в якості життя населення в регіонах. Протиріччя привертають увагу дослідників і в самих механізмах та інструментах організації і розвитку системи управління. Складність завдання визначення й урахування протиріч у створенні нових адміністративно-територіальних форм полягає у тому, що всі протиріччя діють разом.

Маємо десь 20 протиріч як конгломерат (а не систему), що нам зрозумілі за своєю сутністю, але невідомі щодо механізмів їх розв'язання (зняття) й урахування сили впливу на об'єкт, ситуацію чи процес. При цьому, так чи інакше, а реальна соціально-економічна система (територія, район) існує і якимось усі ці протиріччя в ній свою силу впливу здійснюють. Тобто в житті все це спрацьовує, а в науковому розгляді рішення не знайдено. Єдиної логіки не існує, теоретичного рішення балансу «двадцяти» разом діючих протиріч в одній соціально-економічній системі (районі) не запропоновано, а на практиці, в управлінському розумінні, постійно віднаходиться комплекс заходів, що зберігають цільове призначення району і його органів управління та забезпечують функціонування всіх об'єктів на певній території. У реальних умовах саме така практика розв'язання протиріч просуває райони по траєкторії розвитку. Таке твердження слід прийняти як аксіому, оскільки в іншому разі система б зазнала колапсу й втратила своє існування. Як аксіому слід прийняти й те, що розвиток району як адміністративно-територіальної одиниці відбувається далеко від оптимальності.

Тому наукове завдання вирішення такої проблеми (впливу множини протиріч на розвиток району) полягає у тому, щоб:

- із високою вірогідністю спрогнозувати (визначити) «невидиму», але близьку до оптимальності траєкторію розвитку;
- визначити адекватну часу і ресурсам систему збалансованих заходів наближення до спрогнозованої лінії оптимального розвитку;
- поглиблено розглянути кожний окремих чинник впливу на розвиток (локалізоване протиріччя) і всю їх систему у цілому.

Це наукове завдання можна віднести до «вищої категорії складності» і в нашому дослідженні воно представлено лише деякими фрагментами, один з яких – структура потенціалу АТУ (району) (рис. 2).

Рис. 2. Структура потенціалу АТУ (району)

На рис. 2 представлено 15 складників потенціалу. На перше місце ми ставимо трудовий потенціал, бо це одночасно і людські ресурси, і рушійна сила змін, і споживчий сектор району. Отже, людина з її потребами, інтересами і можливостями є першоосновою районування території. «Людина є носієм людського потенціалу, вирішальною компонентою національного багатства, найважливішим стратегічним ресурсом кожної держави» [6, с. 44]. Усі інші складники потенціалу – у розпорядженні людини (НТП, надра, промисловість, інші галузі виробництва, інфраструктура і сфера послуг). Теоретично всі складники рівні між собою як об'єкт дослідження, але кожен із них має свою специфіку і відіграє свою роль у функціонуванні району як одиниці АТУ й як чинники впливу на його розвиток. Поєднуються ці дві моделі («протиріччя» (рис. 1) і «потенціал» (рис. 2)) у такому логічному ланцюжку (рис. 3).

Новим у нашому підході до перебудови управління на регіональному рівні є:

1. Система протиріч в її розширеному і згрупованому виді.

2. Система показників оцінки району як нової структури, що складається з двох блоків: а) показники, якими можна характеризувати обидва боки кожного протиріччя; б) показники, що визначають окремі характеристики кожного складника потенціалу (таких складників 15).

Рис. 3.

3. Формування і вибір показників для:

- реструктуризації старих районів у нові адміністративно-територіальні одиниці;
- формування потенціалу кожного нового району на принципах забезпечення рівних стартових умов;
- визначення найбільш гострих проблем для кожного району;
- визначення ресурсної бази для розвитку району й умов її ефективного використання.

4. У центрі уваги реформи (перебудови) в нашому підході визначаються дві рівноправні позиції:

- право і можливості впливу держави на соціально-економічний розвиток усіх структур адміністративно-просторової організації країни згідно з Державною стратегією регіонального розвитку;
- право і можливість людини, громади й у цілому громадського суспільства самостійно, з урахуванням своїх інтересів вирішувати завдання господарчої діяльності і розвитку своїх територій у рамках своїх компетенцій і згідно із законодавством щодо місцевого самоуправління [2; 5].

Сьогодні ситуація в трансформаційному процесі децентралізації влади і розвитку місцевого самоуправління є достатньо напруженою в частині включення всіх сил у цю роботу (державних інституцій, наукового сектору, безпосередньо громад) і водночас показує наявність значного кола невирішених питань, чим створюються перешкоди і бар'єрні негаразди для вже розгорнутого процесу історичних змін [8]. Етап трансформації АТУ можна характеризувати у цьому секторі перебудови як етап гостродинамічної нерівноваги, на якому загострилася боротьба «сил активу й умов пасиву».

Визначаючи один із боків протиріччя поняттям «умова пасиву», а не «сила пасиву», ми дійсно вважаємо, що в розгорнутому процесі змін «сили пасиву» вже мало впливові, а успіх у завершенні етапу формують тільки «умови» забезпечення змін. Таких умов значна кількість, але ми виділяємо з них п'ять головних, поліпшення яких забезпечить очікувані результати.

Перша умова – визначення по максимуму чітко кінцевих орієнтирів етапу. Розуміючи, що вдосконалення є процесом нескінченим у часі, слід закріпити (у показниках, оцінках, програмах) реперні точки завершення етапу: оргдокументи, введені інституційні норми, виконані рішення (розпорядження), введена законодавча база.

Друга умова – законодавчо закріпити права на експеримент і умови його проведення, на розроблення еталонних моделей, допуск ситу-

аційних варіантних (а не шаблонних) форматів, пілотних проектів, вихід за межі діючих законів (на певний період і в окремих випадках уведення змін). Має також бути впроваджений «спрощений» механізм прийняття нормативних актів.

Третя умова – цільове виділення коштів на процес трансформацій і перебудови.

Четверта умова – чіткий план організації робіт: строки, виконавці, результати. Запровадження моніторингу і санкцій за невиконання або порушення; стимулів – за досягнення цілей. Разом усе це – адміністрування процесу районування.

П'ята умова – постійний науковий супровід процесу (аналітика, розробки, оцінки, прогнози, інжинірингове забезпечення і деталізація розробки, проектне виконання, організація процесу управління проектами). Високий ступінь різноманітності, надзвичайна складність проблем суспільного розвитку, що безпосередньо пов'язані з існуючою можливістю розвитку людства, потребують постійного пошуку новітніх підходів до їх вирішення [8, с. 124].

Для скорочення перехідного етапу необхідні політичні вольові рішення і жорсткий контроль [2]. Зрозуміло, що помилки і «шкідливі відходи» є закономірними та неминучими, але із цим слід змиритися заради того, щоб потенціал перебудови створив ефективну «дорожню карту розвитку», виконання якої й стане другим етапом удосконалення роботи нової моделі адміністративно-територіального устрою України.

Висновки з даного дослідження. Децентралізація влади і розвиток місцевого самоврядування – двоєдиний трансформаційний процес, в якому започатковані й уже реалізуються суттєві організаційно-управлінські зміни в діючій системі адміністративно-територіального устрою України на місцевому і регіональному рівнях. Створені ОТГ уже перебирають на себе ресурси і компетенції райдержадміністрацій та районних рад. Це дало поштовх для перебудови РДА, перерозподілу компетенцій між районними структурами влади, зміни зв'язків у системі управління. На порядок денний вийшло завдання укрупнення районів в областях України.

Процес формування укрупнених районів в областях успішно розпочався, але часу на поступове його розгортання практично немає, оскільки ОТГ уже ефективно функціонують, а розподіл компетенцій не найшов вирішення. При цьому сьогоднішня структура районів не відповідає новим завданням розвитку території і прийнято рішення щодо їх укрупнення.

У нашому дослідженні запропоновано комплекс головних завдань управлінської діяльності нових районів, з якого слідує, що вони беруть на себе відповідальність за функції державного значення (правову, контрольну, програмну, моніторингову, аналітично-проектну). Постає питання передачі частини цих функцій (завдань) з обласних держадміністрацій на рівень новостворених районів, що означає і зміни в роботі самих ОДА.

Під час планування формату нових районів доцільно скористатися напрацьованими науковими розробками і певними орієнтирами із зарубіжного досвіду, але вітчизняні реалії сьогодення потребують власних наукових досліджень. У науковому розгляді формування нових районів має базуватися на характеристиках потенціалу об'єднаних територій та системи протиріч, що є рушійними силами розвитку. Проблема визначення, групування та відбору протиріч в аспекті створення територіальних органів управління в науковому середовищі практично недосліджена. У нашому дослідженні запропонована система протиріч, в якій акцент зроблено на протиріччі між соціальними нормами і потребами, між практикою активації полюсів розвитку і необхідністю вирівнювання депресивних територій, наближення їх до розвинутих, між урбанізацією і субурбанізацією. У проблематиці розгляду і використання протиріч у районуванні обласних територій поставлено завдання їх взаємозв'язку з економічним потенціалом територій (адміністративних одиниць), які можна досліджувати тільки на наявних даних існуючих сьогодні районів, де

хоча в обмежених рамках, але є низка аданих статистики.

Складність і актуальність завдання наукового забезпечення процесу укрупнення районів, уточнення їхніх нових компетенцій, міри впливу і відповідальності за розвиток території зумовлені цілою множиною чинників (конкуренція, специфіка територій, зв'язки, підпорядкованість, система протиріч та ін.), але зараз на перше місце виходить дещо нова ситуаційна проблема – специфіка реформаційного етапу. Цей етап максимально короткий за строком, оскільки ОТГ уже створені і працюють. У законодавчому полі безліч невіршених питань і прискорити роботу ВР можливості не має. Отже, залишається єдиний шлях – створити механізм реформування адміністративно-територіального устрою на принципах інституційної доцільності і новизни, з волі апарату державного управління за підтримки його рішень із боку суспільства і його громадських інституцій.

У забезпеченні успіху навіть окремої локальної частини реформ (створення нових районів з їх апаратом управління й оновленими сферами діяльності), за нашими пропозиціями, доцільно використовувати можливість доповнення правових норм підзаконними актами, оперативними державними рішеннями щодо дозволу на експериментальні моделі нових районів, постійне і широке залучення науки до вирішення цих проблем та прийняття чіткого «плану організації робіт» із моніторинговою компонентою забезпечення їх виконання. Саме цього вимагає специфіка етапу проведення реформ у цій сфері та революційний настрій суспільства на прогресивні зміни.

Список використаних джерел:

1. Суть реформи органів місцевого самоврядування (децентралізації). Міжнародний центр політичних досліджень. Київ : Аналітична записка. МЦПД, 2016. С. 1–16.
2. Плитахин П.А. Местное самоуправление в условиях перехода России к многоукладной рыночной экономике. Москва : Проспект, 2018. 318 с.
3. Ткачук А. Государственная региональная политика в Украине: от декларации до регионального развития. *IN UA*. 2018. № 41. 8 с.
4. Ганущак Ю. Конституювання децентралізації: поховати або порадити. *Зн*. 2018. № 1.
5. Громада. Эффективное управление. Инвестиции. *III Польско-украинский форум местного самоуправления* / сост. Т. Бельская, 2018.
6. Власюк О.С., Яценко Л.Д. Людський розвиток в Україні: чинники та проблеми. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 1 (38). С. 43–54.
7. Економіка регіонів у 2015 р.: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ. Аналітична доповідь / за ред. Д.І. Олійника. Київ, 2015. 73 с.
8. Місцевий розвиток: кращі практики та інструменти розумного зростання : колективна монографія / за заг. ред. В.Б. Родченка. Харків : Мадрид, 2017. 212 с.
9. Заставецька Л. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України. Тернопіль : Видавничий центр ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. 332 с.
10. Семиноженко В.П., Данилишин Б.М. Новий регіоналізм. Київ : Наукова думка, 2005. 160 с.

References:

1. Sut reformy orhaniv mistsevoho samovriaduvannya (detsentralizatsii). Mizhnarodnyi tsentr politychnykh doslidzhen [The essence of the reform of local self-government (decentralization). International Center for Policy Studies]. Kyiv : Analitychna zapyska. MTsPD, 2016. (in Ukrainian)
2. Plitahin P.A. (2018). Mestnoe samoupravlenie v usloviyah perehoda Rossii k mnogoukladnoy rynochnoy ekonomike [Local government in the conditions of Russia's transition to a mixed market economy]. Moskva : Prospekt. (in Russian)
3. Tkachuk A. (2018). Gosudarstvennaya regionalnaya politika v Ukraine: ot deklaratsii do regionalnogo razvitiya [State regional policy in Ukraine: from declaration to regional development]. *IN UA*, 41, 8. (in Russian)
4. Hanushchak Yu. (2018). Konstytuivannya detsentralizatsii: pokhovaty abo poradyty [Constituting decentralization: to bury or advise]. *Zn*, 1. (in Ukrainian)
5. Gromada. Effektivnoe upravlenie. Investitsii. III Polsko-ukrainskiy forum mestnogo samoupravleniya [The community. Effective management. Investments. III Polish-Ukrainian Local Government Forum] / sost. T. Belskaya, 2018. (in Russian)
6. Vlasiuk O.S., Yatsenko L.D. (2016). Liudskiy rozvytok v Ukraini: chynnyky ta problemy [Liudskiy rozvytok v Ukraini: chynnyky ta problemy]. *Stratehichni priorytety*, 1(38), 43–54. (in Ukrainian)
7. Ekonomika rehioniv u 2015 r.: novi realii i mozhlyvosti v umovakh zapochatkovanykh reform. Analitychna dopovid [Ekonomika rehioniv u 2015 r.: novi realii i mozhlyvosti v umovakh zapochatkovanykh reform. Analitychna dopovid] / za red. D.I. Oliinyka. Kyiv, 2015. (in Ukrainian)
8. Mistsevyi rozvytok: krashchi praktyky ta instrumenty rozumnoho zrostannia : kolektyvna monohrafiia [Mistsevyi rozvytok: krashchi praktyky ta instrumenty rozumnoho zrostannia : kolektyvna monohrafiia] / za zah. red. V.B. Rodchenka. Kharkiv : Madryd, 2017. (in Ukrainian)
9. Zastavetska L. (2011). Systemy rozselennia i heoprosorovi problemy vdoskonalennia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy [Systemy rozselennia i heoprosorovi problemy vdoskonalennia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy]. Ternopil : Vydavnychy tsestr TNPU im. V. Hnatiuka. (in Ukrainian)
10. Semynozhenko V.P., Danylyshyn B.M. (2005). Novyi rehionalizm [Novyi rehionalizm]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)

УДК 338.467.6

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-48>**Гаврилова О.В.**

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри готельно-ресторанного
і туристичного бізнесу
ВП «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

Havrylova Olena

Separated Subdivision "Mykolaiv Branch
of Kyiv National University of Culture and Arts"

СУЧАСНИЙ СТАН УПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ТУРИСТИЧНУ ГАЛУЗЬ МИКОЛАЇВСЬКОГО РЕГІОНУ

THE CURRENT STATE OF INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE TOURISM INDUSTRY OF THE MYKOLAIV REGION

У статті досліджено особливості туристичної галузі Миколаївщини, розкрито питання впровадження інноваційних технологій у туристичну галузь регіону, з'ясовано особливості просування іміджу Миколаївської області як одного з перспективних центрів внутрішнього та міжнародного туризму. Визначено, що вдосконалення інноваційної туристичної діяльності Миколаївщини відбувається через створення позитивного туристично привабливого іміджу області, нового туристичного продукту, розвиток водного екскурсійного туризму. Вважаємо, що перспективними і затребуваними видами туризму для Миколаївщини є індустриальний, етнічний, активний, сільський, екологічний туризм, рекреаційна та івент-діяльність. Ці кроки сприятимуть трансформації Миколаївської області в привабливий туристичний центр України, а також просуванню іміджу регіону, наповненню обласного бюджету, зростанню зайнятості населення.

Ключові слова: туризм, інновації, інновації туристичного продукту.

В статье исследованы особенности туристического бизнеса Николаевщины, раскрыты вопросы внедрения инновационных технологий в туристическую отрасль региона, выяснены особенности продвижения имиджа Николаевской области как одного из перспективных центров внутреннего и международного туризма. Определено, что совершенствование инновационной туристической деятельности Николаевщины будет эффективным в результате создания положительного туристически привлекательного имиджа области, нового туристического продукта, развития водного экскурсионного туризма. Определено, что перспективными и востребованными видами туристического бизнеса Николаевщины являются индустриальный, этнический, активный, сельский, экологический туризм и рекреационная и ивент-деятельность. Внедрение инноваций будет способствовать трансформации Николаевской области в привлекательный туристический центр Украины, а также продвижению имиджа региона, наполнению областного бюджета, росту занятости населения.

Ключевые слова: туризм, инновации, инновации туристического продукта.

The article reveals the features of the tourism industry of Mykolaiv region, analyses the issues of introduction of innovative technologies in the tourist industry of the region. The features of the image of the Mykolaiv region as one of the perspective centres of national and international tourism are also elucidated. It was also found that the innovations tourist activity of Mykolaiv region will possible to changes in the tourism product, marketing, organization and management. It is also definite that the improvement of the innovation tourist activity of Mykolaiv region, will be, as the result of creating a tourist attractive image of the region; the creation of a new tourist product; the development of water excursion tourism. The development of water excursion tourism is an important tool for shaping the image of the city, which influences the cultural and natural heritage, and contributes to the formation of a value relation to the Motherland. It was also found that promising and sought-after types of tourism are: industrial, ethnic, active, rural, ecological and recreational, as well as activities. These types of tourism will promote the attraction of tourists from other regions of Ukraine and foreign visitors in the

conditions of developed infrastructure. The current state of tourism development in the Mykolaiv region does not correspond to the existing potential of the region due to low awareness of tourists and potential investors. An important problem in the region is the non-systematic activity of introducing innovative tourism products and the lack of established cooperation between local authorities and business. The introduction of innovations will contribute to the transformation of the Mykolaiv region, into an attractive tourist center of Ukraine, as well as promoting the region's image, filling the regional budget, and increasing employment. The introduction of technological innovations in the tourism industry of the Mykolaiv region will improve the quality of the provided services.

Key words: tourism, innovations, innovations of a tourist product.

Постановка проблеми. Програма розвитку туризму і курортів Миколаївщини на 2016–2020 рр. потребує вдосконалення, урахування загальні тенденції розвитку туризму і курортів, загальні зміни, що продиктовані Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 р.

Важливим напрямом реалізації стратегії є «забезпечення наукового супроводження та досліджень у сфері туризму та курортів, запровадження прогресивних інноваційних розробок шляхом заохочення молоді до активної діяльності, розроблення інноваційних продуктів і започаткування бізнесу у сфері туризму та курортів за результатами проведення конкурсів на регіональному та галузевому рівнях» [1].

Удосконалення туристичної галузі Миколаївської області є одним із пріоритетів соціально-економічного розвитку Миколаївщини, адже це спричинить поліпшення якості життя населення, якості послуг, формування постійного туристичного потоку та залучення прямих іноземних інвестицій в економіку області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційну діяльність у сфері туризму розглядали О. Алейнікова, О. Василів, А. Гаврилюк, Н. Гуржій, О. Загорюлькін, М. Ізотова, А. Клейменов, Н. Малахова, Ю. Мігущенко, С. Мельниченко, В. Новіков, Т. Пінчук, М. Рега, О. Фастовець, В. Чернікова та ін.

Загалом проблемам організації туристичної діяльності присвячено роботи В. Кифяка, М. Сальської, В. Цибуха, Д. Берга, С. Хольдштейна, Н. Мойсеевої. Проблемами розвитку туризму в Українському Причорномор'ї займаються багато вчених, зокрема: І. Бондарчук-Чугіна, А. Молодецький, Г. Мінчева, О. Топчієв, С. Харічков, Т. Чичкалюк, В. Шмагіна та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження туристичної галузі Миколаївщини, пошук та впровадження інноваційних технологій у туристичну галузь регіону, розроблення та просування іміджу Миколаївської області як одного з перспективних центрів внутрішнього та міжнародного туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку для туристичної

галузі розвинених країн характерним є широке використання інноваційних технологій, що дає змогу на більш якісному рівні надавати туристичні послуги і, як наслідок, отримувати більш високі прибутки. Інновації стосуються самого туристичного продукту і сервісу, видів туризму, маркетингу тощо. Мода на нові туристичні продукти спричиняє інтенсивність застосування інновацій, удосконалення наявних видів туризму. Відповідно, вдосконалення інноваційної туристичної діяльності Миколаївщини відбуватиметься через запровадження таких кроків:

Створення позитивного туристично привабливого іміджу області. Наприклад, «Миколаїв – місто святого Миколая», «Миколаїв – місто-рекордсмен», «Миколаївщина – територія активного туризму» тощо.

Цей крок буде ефективно здійснено через участь представників області у професійних туристичних виставках для просування національного туристичного потенціалу, зокрема потенціалу Миколаївщини.

Створення нового туристичного продукту. Ураховуючи загальну ситуацію туристичної галузі України і Миколаївщини зокрема, доцільно сконцентрувати увагу на перспективних і затребуваних видах в'їзного туризму, а також зміні стратегії просування туристичного бренду території.

Завдяки унікальним культурно-історичним ресурсам Миколаїв може приваблювати туристів як **«місто-рекордсмен»**: у місті знаходиться одна з найстаріших обсерваторій Причорномор'я – Миколаївська морська астрономічна обсерваторія, чий вік нараховує без малого 200 років, одна з найстаріших обсерваторій Південно-Східної Європи, найстаріший в Україні яхт-клуб і найдовша пішохідна вулиця Європи – Соборна. Її протяжність – півтора кілометри. Також претендує на рекорд і Миколаївський обласний краєзнавчий музей – один із перших музеїв старожитностей в Україні. «Основна постійно діюча експозиція Миколаївського обласного краєзнавчого музею розміщена на другому і третьому поверхах будівлі № 1 комплексу «Старофлотські казарми». Її загальна площа становить близько 2 500 кв. м, що робить її однією з найбільших в Україні» [2]. У 18 залах

цього музею створено експозицію, яка відображає природно-екологічні особливості краю та історію північно-причорноморських земель від кам'яної доби до Середньовіччя.

Такий культурно-історичний ресурс Миколаєва, як городище Дикий Сад, підтверджує, що Миколаїв – найдавніше місто України і один із найдавніших міст Європи. Це місто-порт при впадінні Інгулу в Південний Буг з'явився за часів легендарної Трої, за півтисячоліття до підстави давньогрецької Ольвії. Однією з перших археологічних знахідок тут став бронзовий казан. Далі були виявлені уламки керамічного посуду, знаряддя праці, кістки тварин – ці знахідки представлені в краєзнавчому музеї. Городище Дикий Сад було добре укріпленим чорноморським містом-портом, важливим адміністративним і торговим центром, який брав суду та сухопутні каравани. Дослідники вважають це поселення протодержавою.

Одним із лідерів із залучення туристів є Миколаївський зоопарк, визнаний найкращим в Україні й одним із найкращих зоопарків в Європі. Миколаївський зоопарк – єдиний зоопарк в Україні, що входить до Світової організації асоціації зоопарків і акваріумів.

Перспективним для Миколаєва є **розвиток водного екскурсійного туризму**, тому що доля міста від його заснування тісно пов'язана з водними ресурсами – річками Південний Буг, Інгул, Бузьким та Дніпровсько-Бузьким лиманами і, власне, Чорним морем. Завдяки компаніям «Артіль» і «Нібулон» стало можливим використання потенціалу туристичного водного транспорту. Зокрема, такі судна компанії «Артіль», як «Анна II», «Любовь Иванова» і «Елена», були спеціально розроблені і спроектовані для пасажирських перевезень морськими та річковими маршрутами. Маршрути можуть бути найрізноманітнішими, наприклад рухаючись із Миколаєва за течією Південного Бугу, минаючи на узбережжі Бузького лиману Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія», проходимо уздовж Дніпровсько-Бузького лиману і наближаємося до виходу у відкрите море. У гирлі лиману, зліва, знаходиться унікальний рукотворний острів Первомайський – блокфорт, побудований в останній чверті XIX ст. з оборонною метою. Попереду – вихід у море, своєрідні «Чорноморські ворота», утворені Кінбурнською косою і Очаківським мисом. Зі зворотного боку вхід у нього перегороджує знаменитий острів Березань – унікальний куточок Північного Причорномор'я. Тут розгорталися події античної епохи, часів Київської Русі, періоду Литовського князівства і часу панування Османської імперії та Кримського ханства. Тут йшла боротьба між християнським та мусуль-

манським світом, активним учасником якої було українське козацтво, що влаштувало переможні морські походи.

Розвиток водного екскурсійного туризму є важливим інструментом формування іміджу міста, зачіпає культурну і природну спадщину, сприяє формуванню ціннісного ставлення до Батьківщини. Крім того, водний екскурсійний туризм дає можливість для економічного розвитку регіону, оскільки впливає на такі ключові сектори економіки, як транспорт, послуги готелів і ресторанів, торгівлю, будівництво та ін.

Зважаючи на вищезазначений потенціал Миколаївщини, перспективними і затребуваними видами туризму є індустриальний, етнічний, активний, сільський, екологічний туризм та рекреаційна та івент-діяльність. Ці види туризму допоможуть залучити туристів як з інших регіонів України, так і іноземних відвідувачів за умов налагодженої інфраструктури.

З огляду на те, що Миколаїв є індустриальним містом, а сьогодні у всьому світі популярний **індустріальний туризм**, вважаємо, що це є перспективним напрямом регіонального туризму, який варто розвивати в Миколаєві. Залишки старих заводів можуть стати цікавими туристичними об'єктами, усе залежить від форми подання нового туристичного продукту.

Етнічному туризму присвятили свої праці науковці Н. Алешугіна, О. Бейдик, А. Гаврилюк, Н. Кудокоцев, І. Кулаковський, А. Молодецький, М. Орлова та ін.

Етнічний туризм виокремлюється як підвид пізнавального туризму, метою якого є ознайомлення з матеріальною та духовною культурою певного етносу. Об'єктом етнічного туризму є історико-культурні об'єкти, що мають інформацію про етнічні прояви традиційно-побутової культури. Етнічний об'єкт, своєю чергою, слід розглядати як систему ознак, що характеризує культуру етносу у поєднанні його оригінальних і специфічних конкретних форм.

Головним ресурсом етнічного туризму виступають люди з їх характерним менталітетом, етнічною свідомістю та іншими проявами етнічної культури. Етнічний туризм є одним із сучасних засобів пізнання історико-культурної спадщини країни, регіону, що сприяє культуроохоронній діяльності, формуванню ціннісного і патріотичного ставлення до Батьківщини. Популяризація регіону через розвиток етнотуризму може відбуватися, наприклад, через дослідження особливостей і безпосереднє відвідування раніше моноетнічних поселень, проведення різноманітних івентів – фестивалів, ярмарок, карнавалів, виставок, концертів тощо із залученням громадських об'єднань, представників національних меншин, творчих колек-

тивів, що допомагає формуванню позитивного іміджу регіону та, як наслідок, залученню інвесторів. Етнічний туризм нині є популярним видом туризму, що пояснюється потребою людей в етнічній ідентифікації в умовах процесу глобалізації; розвиток етнічного туризму Миколаївщини дасть змогу освоїти депресивні території області, що спричинить поліпшення соціально-економічної ситуації внаслідок створення нових робочих місць, збільшення доходів населення та місцевих бюджетів.

Активний туризм є одним із пріоритетних видів туризму Миколаївщини, адже, як було зазначено, Миколаївщина багата на туристичні принади, що дає змогу розвивати водні види туризму, такі як яхтинг, рафтинг тощо.

На жаль, на Миколаївщині мало хто інтенсивно займається розвитком внутрішнього туризму, активного зокрема. Такі туристичні компанії, як «Котигорошко», «Мандрівчка», «Хан-Тенгри», «Лідер-тур», організують здійснення подорожей Миколаївщиною, але ці подорожі не завжди у пріоритеті серед замовників. Такі мандрівники, як Юрій Долганов, популяризують миколаївські маршрути на своїх youtube-каналах.

Проект «Мандруй Миколаївщиною» (discovermykolaiv.com.ua) презентує Миколаївщину на землі, на воді й у повітрі. Проект створений у рамках Кампанії цифрового перетворення Миколаївської області, реалізованої спільно Миколаївською обласною державною адміністрацією і місцевими громадами, за підтримки Google Україна. Сайт містить інформацію щодо можливостей активного туризму в Миколаївській області.

Активний туризм на землі найкраще реалізується через скелелазіння, пішохідний туризм і велотуризм.

Для скелелазіння якнайкраще підійдуть Національний природний парк «Бузький Гард», Регіональний ландшафтний парк «Приінгульський», Регіональний ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя», Трикратьський ліс і каньйони.

Для пішохідного туризму – Національний природний парк «Бузький Гард», Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський», Трикратьський ліс і Актівські каньйони, Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса», Природний заповідник «Єланецький степ».

Для велотуризму – Регіональний ландшафтний парк «Тилігульський», Регіональний ландшафтний парк «Приінгульський», Регіональний ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя».

Активний відпочинок на воді можна реалізувати завдяки рафтингу, сплавам на байдарках, каное і плотах, віндсерфінгу, кайтбордингу, водним лижам, бейкборду, а також рибальству.

Рафтинг – спортивний сплав стрімкими річками і каналами на 6-, 4- і 2-місцевих надуваних човнах. Найкраще місце для рафтингу в Україні – на Південному Бузі біля селища Мигія Миколаївської області. Саме тут розташована одна з найкращих в Європі природних трас для рафтингу «Інтеграл».

Для рафтингу найкраще підійдуть Національний природний парк «Бузький Гард», Регіональний ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя».

Сплави на байдарках, каное і плотах будуть доречними на території Національного природного парку «Бузький Гард».

Віндсерфінг – водний вид спорту, що об'єднує серфінг та вітрильний спорт. Для віндсерфінгу на території Миколаївщини найкраще підійдуть Коблеве, Очаків, Рибаківка, Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса», Національний природний парк «Білобережжя Святослава».

Кайтбординг, або кайтсерфінг, – екстримальний вид спорту, що передбачає катання спортсмена на дошці з повітряним змієм – кайтом. Кайт ловить стабільні вітряні потоки на висоті 10–40 м. Миколаївщина має усі можливості для ефективного катання: сезонні вітри, берегову лінію з малими хвилями і пологим дном.

Для кайтбордингу найкращі місця на території Миколаївщини – Коблеве, Очаків, Рибаківка, Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса», Національний природний парк «Білобережжя Святослава», регіональний ландшафтний парк «Тилігульський».

Водні лижі, вейкборд – вид поверхневого водного спорту, в якому човен за допомогою кабелю тягне водою спортсмена, який ковзає водою на двох або одній лижі. Для цього виду спорту підійдуть Коблеве, Очаків, Рибаківка, Регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса», Національний природний парк «Білобережжя Святослава».

Рибальство на Південному Бузі достатньо популярне. Для рибальства найкраще підійдуть території Національного природного парку «Бузький Гард» і Регіонального ландшафтного парку «Тилігульський».

Відпочинок у повітрі пов'язаний зі стрибками з парашутом та роупджампінгом. Стрибки проходять на аеродромах Миколаєва та області.

Роупджампінг передбачає стрибок із висотного об'єкта з використанням професійного альпіністського спорядження. Популярним для роупджампінгу є Іванівський міст у с. Іванівка Первомайського району Миколаївської області.

Отже, Миколаївщина має чудові можливості, але їх популяризація поки бажає бути кращою. Для зміни цієї ситуації підтримуємо

позицію А. Каташинської щодо: розроблення і законодавчого закріплення правових аспектів розвитку кожної окремої складової активного туризму; створення сприятливих умов для підприємницької діяльності у сфері активного відпочинку; проведення широкої рекламної кампанії з метою ознайомлення потенційних туристів різних країн з унікальними можливостями активного, подекуди екстремального, відпочинку [3].

Важливим кроком для вдосконалення активного туризму Миколаївщини вбачаємо створення маркованих маршрутів, що передбачає встановлення інформаційних табличок з QR-кодами, де буде зазначена основна інформація щодо маршруту, крім того, важливим наповненням є інформація щодо засобів розміщення і харчування на маршруті.

Важливим складником розвитку регіону є розвиток інфраструктури, адже сучасний клієнт, вітчизняний чи іноземний, не буде сплатувати кошти за недосконалий сервіс. Це дасть можливість для розвитку регіону, збільшить обізнаність вітчизняних і іноземних туристів про туристичні можливості Миколаївщини.

Сільський туризм сьогодні є перспективним напрямом розвитку туризму у світі взагалі і в Україні зокрема. Це спричинено, перш за все, його впливом на соціально-економічний розвиток регіонів України.

«Розвиток села – це зважений процес сталих і стійких економічних, соціальних, політичних, культурних та природних змін, спрямованих на поліпшення якості життя місцевого населення в сільських регіонах» [4, с. 8].

Розвиток сільського зеленого туризму позитивно впливає на економіку регіону, сприяє самозайнятості населення, забезпечуючи дохід завдяки використанню засобів розміщення, реалізації екологічно чистої власної продукції, гастрономічних пропозицій, майстер-класів та інших додаткових послуг.

На Миколаївщині популярності набирають садиби сільського зеленого туризму. Наприклад, спортивно-розважальний центр «Истоки» (с. Петрово-Солониha Миколаївського району) надає послуги відпочинку на природі, активного відпочинку (мотузковий парк, катання на конях, квадрациклах, човнах); окрім того, між господарями садиби і місцевим населенням налагоджено зв'язок, і, як наслідок, гості садиби можуть придбати екологічно чисті продукти у місцевих фермерів. Ферма «Кременівський страус» (с. Кременівка Веселинівського району) – унікальний для Миколаївщини агротуристичний комплекс. Ферма існує з 2007 р., для відвідувачів пропонуються екскурсійні послуги, на території облаштована зона

відпочинку зі штучним ставком, альтанками, мангалом, дитячими майданчиками, гостьовим будиночком із російською лазнею. У діючій кузні проводяться майстер-класи для дорослих і дітей. У ресторані «П'яна Хата» можна скуштувати страви зі свіжого м'яса тварин і птахів, вирощених на фермі. Любителям активного відпочинку пропонуються відвідати «Стрілецький хутір», де можна пограти в пейнтбол, прокотитися на баггі, постріляти з пневматичної гвинтівки, луків і арбалетів, бойової рогатки, освоїти навички в метанні ножа, списа, саперної лопатки або сокири.

Проаналізувавши діяльність асоціацій зеленого туризму Європи, можемо зазначити, що переважно їхня діяльність спрямована на розвиток маркетингової стратегії та підтримку членів асоціації. Для ефективного вибору клієнтами відповідного сервісу і продукту європейські асоціації пропонують категоризацію садиб. В Україні громадська організація (далі – ГО) «Спілка сільського зеленого туризму України» (офіційний сайт <https://www.greentour.com.ua/en>) сприяє популяризації сільського зеленого туризму й упроваджує європейський досвід.

Метою ГО «Спілка сільського зеленого туризму України» є «добровільне об'єднання фізичних осіб для захисту та задоволення суспільних економічних, соціальних, культурних та екологічних інтересів шляхом сприяння розвитку сільського зеленого туризму, несільсько-господарських видів діяльності, сільського розвитку та розвитку територіальних громад» [5].

На карті ГО «Спілка сільського зеленого туризму України» Миколаївщина представлена тільки спортивно-розважальним центром «Истоки». Більш активними виявляються власники садиб західних областей України.

Засобами підвищення конкурентоспроможності сільського зеленого туризму вважаємо: по-перше, правову підтримку, оскільки у Законі «Про туризм» зеленому туризму не відводиться належне місце, адже сільський зелений туризм передбачає надання послуг гостинності у сільській місцевості. Крім того, державна підтримка, що створює стимул для розвитку, набагато ефективніша за жорсткий контроль; по-друге, податкову підтримку; по-третє, пільгове кредитування; по-четверте, інформаційну підтримку учасників ринку.

Досвід дестинації «Зелені хутори Таврії», єдиної у Східній Європі, що розміщена на більше ніж ста гектарах Таврійської лісостепної зони, свідчить про затребуваність на автентичні ремесла, етнічні традиції, фольклор – культурне надбання Східної України.

Екотуризм пов'язаний із сільським зеленим туризмом і дуже часто супроводжує його.

Загальноприйнятими формами екотуризму є: активний екотуризм (рибальство, кінний та ін.) для різних туристичних груп; фауністичні і флористичні подорожі сприяють дослідженню природи. Етнографічні та соціокультурні подорожі допомагають вивчити культурні особливості регіону, поєднуючи їх із відпочинком в екологічно чистих зонах.

Рекреаційна діяльність на території Миколаївщини має можливість для успішного розвитку завдяки наявним значним природним рекреаційним ресурсам. Але конкурентоспроможність вимагає будівництва нових та реконструкцію вже існуючих засобів розміщення. Цього можна досягти завдяки інвестиціям, а також ефективному просуванню туристичного продукту на ринку внутрішнього та в'їзного туризму.

Природні можливості Миколаївщини – бальнеологічні, грязьові, кліматичні, кліматично-рязьові – дають змогу надавати оздоровчолікувальні послуги достатньо великому колу клієнтів.

Більш ефективною ця діяльність буде завдяки: по-перше, створенню нормативно-правової бази регулювання сфери рекреації; по-друге, запровадженню комплексу заходів щодо реконструкції та модернізації рекреаційних закладів; по-третє, забезпеченню останніх сучасним обладнанням, що дасть змогу надавати туристичні послуги світового рівня, насамкінець – реконструкції та модернізації рекреаційної інфраструктури [6].

Сучасним напрямом, що сприяє активізації туристичної активності, є івент-діяльність – проведення різноманітних фестивалів, ярмарок, карнавалів, виставок, концертів тощо із залученням громадських об'єднань, представників національних меншин, творчих колективів, що сприяє формуванню позитивного іміджу регіону і, як наслідок, залученню інвесторів. Івент-діяльність на території Миколаївщини може стати головним елементом просування туристичного продукту, адже з 2017 р. візитівками Миколаївщини стали фестивалі Tryhutty International Kite Festival та Миколаїв river Fest. Відчувається позитивна динаміка щодо відвідування Миколаївщини гостями фестивалів, наприклад 2017 р. Tryhutty International Kite

Festival відвідали 10 тис гостей, 2019 р. кількість відвідувачів сягала 50 тис.

Ураховуючи ситуацію, що склалася з туристичною індустрією Миколаївщини, вбачаємо створення регіонального туристично-інформаційного центру засобом популяризації області на внутрішньому туристичному ринку. Відсутність туристичного інформаційного центру, а також сучасних технічних засобів для інформування туристів негативно позначається на туристичному іміджі міста. Закритість Миколаєва як стратегічного міста негативно впливала на його туристичний імідж раніше, сучасне завдання – змінити цей образ.

Діяльність ТІЦ спрямовується на інформування туристів та інших суб'єктів туристичної галузі економіки, промоцію та рекламування туристично-рекреаційних ресурсів та інших принад місцевості тощо. Основна мета таких ТІЦ – надати туристові будь-яку інформацію про місце перебування, наприклад про кількість вільних місць у готелях чи про найпопулярніші пам'ятки. Але, на нашу думку, діяльність ТІЦ не має обмежуватися наданням інформаційно-консультаційних послуг, а має поширюватися на просування туристичного бренду території.

Для успішного розвитку туризму потрібна **державна підтримка туристичного бізнесу** – тісна співпраця органів влади, місцевого самоврядування і підприємств туристичної індустрії. Обмін інформацією між цими інституціями здійснюватиметься працівниками туристично-інформаційних центрів, мережа яких має покривати всю територію держави у місцях, де наявні туристичні ресурси.

Висновки з даного дослідження. Отже, сучасний стан розвитку туризму Миколаївщини не відповідає наявному потенціалу області через низьку поінформованість туристів і потенційних інвесторів. Окрім того, важливими проблемами регіону є безсистемна діяльність у впровадженні інноваційних туристичних продуктів і відсутність чітко налагодженої співпраці між місцевими органами влади та бізнесом, адже саме підтримка на державному й місцевому рівнях малого і середнього бізнесу, що є постачальником послуг індустрії туризму, забезпечить стабільність в інвестуванні регіону.

Список використаних джерел:

1. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168–р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 26. С. 86. Ст. 752. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80> (дата звернення: 01.02.2019).
2. Миколаївський обласний краєзнавчий музей. URL: <http://www.museum.mk.ua/2016-01-26-12-04-35> (дата звернення: 01.02.2019).
3. Каташинская А. Рафтинг на Николаевщине – удовольствие для слабонервных. *Новости турбизнеса*. 2004. № 15(17). С. 25.
4. Развитие сталоого сельского туризма : тематичний довідник. Ужгород, 2007. 89 с.

5. Статут спілки сприяння зеленому туризму. URL: <https://www.greentour.com.ua/en/statut/statut> (дата звернення: 01.02.2019).
6. Бортников Є.Г. Пріоритетні напрями розвитку туристичної галузі в Україні. *Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому»*. 2009. № 13. С. 157–163.

References:

1. Stratehiia rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 bereznia 2017 r. № 168–r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2017. № 26. S. 86. St. 752. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80> (data zvernennia: 01.02.2019).
2. Mykolaivskiy oblasnyi kraieznavchyi muzei. URL: <http://www.museum.mk.ua/2016-01-26-12-04-35> (data zvernennia: 01.02.2019).
3. Katashinskaya A. (2004). Rafting na Nikolaevschine – udovolstvie dlya slabonervnyih [Rafting in Nikolayevshchina is a pleasure for the faint of heart]. *Novosti turbiznesa*, 15(17), 25. (in Russian)
4. Rozvytok staloho silskoho turyzmu : tematychnyi dovidnyk [The development of sustainable rural tourism: a thematic guide]. Uzhhorod, 2007. (in Ukrainian)
5. Statut spilky spriannia zelenomu turyzmu [The charter of the promotion of green tourism]. URL: <https://www.greentour.com.ua/en/statut/statut> (data zvernennia: 01.02.2019).
6. Bortnykov Ye.H. (2009). Priorytetni napriamy rozvytku turystychnoi haluzi v Ukraini [Priority directions of development of tourism industry in Ukraine]. *Visnyk DITB. Seriiia "Ekonomika, orhanizatsiia ta upravlinnia pidpriemstvamy turystychnoi industrii ta turystychnoi haluzi v tsilomu"*, 13, 157–163. (in Ukrainian)

Науменко Н.Ю.

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки
Державного вищого навчального закладу
«Український державний хіміко-технологічний університет»

Naumenko Nataliia

State Higher Education Institution
“Ukrainian State University of Chemical Technology”

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО СИНТЕЗУ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

METHODICAL APPROACH TO THE SYNTHESIS OF INFORMATION SECURITY SYSTEMS IN THE CONTEXT OF THE REGIONAL SOCIO-ECONOMIC SYSTEM

У статті розглянуто основи методологічного підходу до структуризації моделі інформаційного процесу синтезу системи інформаційної безпеки на регіональному рівні. Встановлено, що швидкість переробки ринкової інформації стала вирішальним фактором конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів регіонів та галузей економіки. Запропоновано авторський підхід до концепт-моделі складових компонентів конкурентоспроможності регіону в контексті синтезу регіональної соціально-економічної системи. Виявлено основні вимоги до розроблення моделі процесу системи інформаційної безпеки. Проведено декомпозицію процесу динамічного конфлікту в межах системи інформаційної безпеки економічної безпеки регіону. Зазначено практичний погляд на систему інформаційної безпеки в широкому розумінні, що полягає у формуванні уявлень від загальних властивостей та способів застосування системи, та у вузькому, що передбачає сукупність її структурних та технічних параметрів.

Ключові слова: інформаційна безпека, безпека регіону, конкурентоспроможність регіону, модель, синтез, система інформаційної безпеки.

В статье рассмотрены основы методологического подхода к структуризации модели информационного процесса синтеза системы информационной безопасности на региональном уровне. Установлено, что скорость переработки рыночной информации стала решающим фактором конкурентоспособности хозяйствующих субъектов регионов и отраслей экономики. Предложен авторский подход к концепт-модели составляющих компонентов конкурентоспособности региона в контексте синтеза региональной социально-экономической системы. Выявлены основные требования к разработке модели процесса системы информационной безопасности. Проведена декомпозиция процесса динамического конфликта в рамках системы информационной безопасности экономической безопасности региона. Указан практический взгляд на систему информационной безопасности в широком понимании, что заключается в формировании представлений от общих свойств и способов применения системы, и в узком, что предусматривает совокупность ее структурных и технических параметров.

Ключевые слова: информационная безопасность, безопасность региона, конкурентоспособность региона, модель, синтез, система информационной безопасности.

The article considers the basics of methodological approach to structuring the model of information process of synthesis of information security system at the regional level. It is established that the speed of processing of market information became the decisive factors of competitiveness of economic entities of regions and industries. The author proposes a conceptual model of the components of the regional competitiveness in the context of the synthesis of a regional socio-economic system. The paper identifies the main requirements for the development of a model of the information security system process. These requirements led to the transition to dynamic models that take into account the integral effects and consequences of the use of information security systems. The formation of adequate information mechanisms for managing various economic entities acquires a unified methodolog-

ical basis for the information security system when information and knowledge are treated as the most important resource for ensuring the regional economic security and as a component of the economic potential of a regional socio-economic system. It is proposed in the general case that socio-economic systems with regard to the aggregate of system-valued properties be considered functional organizational-technical systems. To neutralize the threats of the use of functional organizational and technical systems from competing systems, methods and means of reducing the efficiency of their functioning, which are based on reducing the information content of the data that they need to make decisions, take on particular importance. Carrying out the decomposition of the process of dynamic conflict within the information security system of the region's economic security. The practical point of view on the information security system is indicated in a broad sense, which consists in forming ideas from the general properties and methods of using the system, in a narrow sense – a set of its structural and technical parameters. The implementation of the synthesis of information security systems from theoretical and practical points of view is based on solving external and internal contradictions. The information security system belongs to the class of multifactor stochastic dynamic systems with feedback, the definition of accounting parameters in which depends on the complex interaction of temporal distributions of various events and the presence of many interdependent constraints.

Key words: information security, regional security, regional competitiveness, model, synthesis, information security system.

Постановка проблеми. Запорукою ефективного функціонування системи економічної безпеки регіону (ЕБР) є, по-перше, стійкий розвиток усіх сфер життя регіону, а саме соціально-економічної, науково-технічної, виробничої та екологічної; по-друге, стабільність системи регіонального управління та контролю в зазначених сферах; по-третє, постійний моніторинг на системній основі та аналіз наявних і можливих загроз безпеки регіону та його території; по-четверте, обґрунтування та вжиття попереджувальних заходів щодо забезпечення економічної безпеки за її основними компонентами та регіональної безпеки загалом.

Управління регіоном зводиться до розв'язання декількох комплексів самостійних задач, які взаємопов'язані єдністю стратегічних цілей, таких як визначення пріоритетів розвитку регіону, розроблення стратегії соціально-економічної еволюції, формування консолідованого бюджету та контроль за його виконанням, управління соціальною сферою, сприяння діяльності та регулювання відносин господарюючих суб'єктів регіону, управління використанням регіональних ресурсів.

В сучасних умовах доцільно мати дійсну систему координації, яка розподілена за рівнями національного, регіонального та місцевого управління, що відображає структуру соціально-економічних, ресурсно-екологічних, науково-техніко-технологічних проблем в галузі інформаційної безпеки регіону (ІБР). Еволюція інформаційних технологій сприяє тому, що методи інформаційно-технологічного впливу набувають виборчого характеру, будучи націленими на конкретні соціальні групи структури управління, зокрема в межах регіональної соціально-економічної системи (РСЕС). Також важливою особливістю теперішнього часу є перехід від індустріального

суспільства до інформаційного, в якому інформація найчастіше стає більш важливим ресурсом, ніж матеріальні або енергетичні ресурси.

Загалом забезпечення інформаційної, інформаційно-психологічної та інтелектуальної безпеки регіонів є найважливішою умовою їх успішного соціально-економічного функціонування та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми впливу інформаційного простору на економічну безпеку регіону займаються як закордонні, так і вітчизняні науковці. Отже, слід відзначити дослідження І.М. Глобиної, А.Г. Светлакова [1], В.І. Дубницького [2], Л.Н. Мамаєвої [3], М.Ф. Мезинцевої [4], Дж. Нейсбіта [5], Е. Фогеля [6].

Метою статті є аналіз та застосування функціональних організаційно-технічних систем; обґрунтування особливих вимог до розроблення моделі синтезу системи інформаційної безпеки; декомпозиція процесу динамічного конфлікту в системі інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімке зростання та диференціація попиту на можливі види інформаційних продуктів та послуг з боку господарюючих суб'єктів на мезо- та макрорівнях в умовах тісної взаємодії глобальних, національних та міжрегіональних економічних процесів є стимулами до формування й розвитку ринків інформаційних та комунікаційних технологій.

Слід відзначити, що підвищення вимог до якості та часових характеристик інформаційних послуг об'єктивно обумовлене необхідністю оперативного розв'язання актуальних господарських та соціальних задач, розмірність та складність яких останніми роками суттєво зросли. Для господарюючих суб'єктів регіонів та галузей економіки якість та швидкість пере-

робки ринкової інформації стали вирішальними факторами їх конкурентоспроможності [4]. На рис. 1 представлена авторська точка зору на концепт-модель складових компонентів конкурентоспроможності регіону в контексті синтезу регіональної соціально-економічної системи.

Ці та інші сучасні перетворення в господарській системі України та її регіонів, розвиток підприємницької активності, становлення ринкових структур і викликані цим динамічні процеси необхідності швидкого й компетентного прийняття ініціативних рішень привели до суттєвих змін як у масштабах, структурі, функціях та потоках інформації, так і в організаційних

формах і методах оброблення, представлення та використання знань.

Особливого значення набуває управління інформаційними ресурсами, адже фактично воно стає найважливішим способом забезпечення ефективної діяльності підприємств, міжгалузевого комплексу, регіону. Утворення адекватних інформаційних механізмів управління різноманітними економічними об'єктами стає єдиною методичною основою системи інформаційної безпеки (СІБ), коли інформація та знання трактуються як найважливіший ресурс забезпечення економічної безпеки регіону (ЕБР) і як компонент (елемент) економічного потенціалу РЕС.

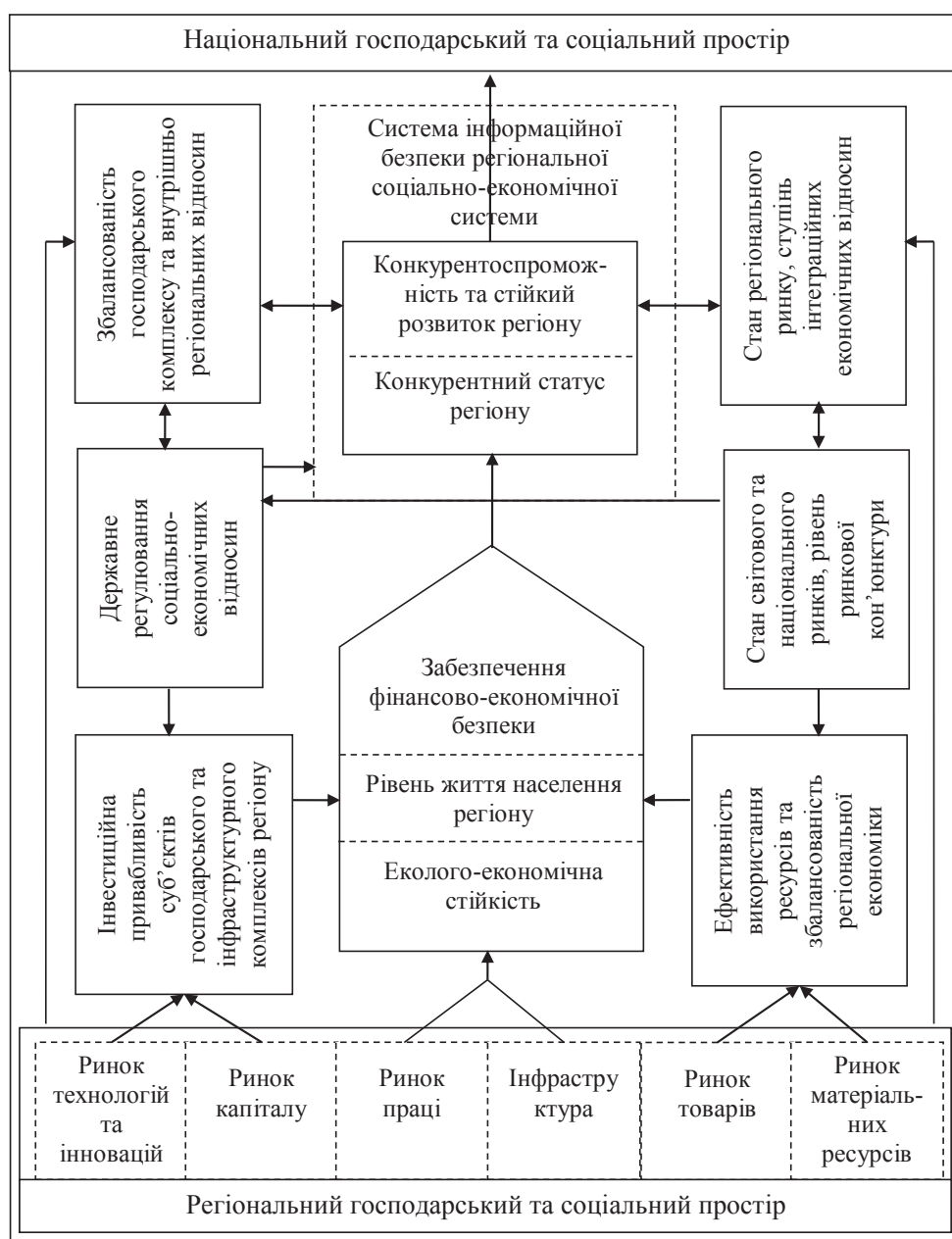

Рис. 1. Концепт-модель складових компонентів конкурентоспроможності регіону в умовах регіональної соціально-економічної системи

Інформаційна система (ІС) – це інтегральне поняття, яке включає впорядковану сукупність відомостей, фактів, документів та технологій, які забезпечують та реалізують інформаційні перетворення. Інформаційні ресурси (ІР) – це й окремі документи, й масиви документів в ІС (бібліотеках, архівах, банках даних та знань, гіпертекстових та інших інформаційних системах). Оброблення інформації відбувається в межах відповідних інформаційних технологій. Прийнято вважати, що інформаційна технологія (ІТ) передбачає сукупність процедур, регламентів, апаратно-технічних, математичних та лінгвістичних засобів, які функціонують задля збирання, зберігання, перероблення та поширення інформації.

Специфікою розвитку різного типу соціально-економічних систем (СЕС) є, з одного боку, посилення процесу інтеграції, концентрації та перерозподілу капіталу між секторами економіки та регіонами (територіями), а з іншого боку, виконання ними завдань в умовах конкуренції за володіння ресурсами, які перебувають у сфері економічних та політичних інтересів даних СЕС. Загалом СЕС за сукупністю системовизначних властивостей є функціональними організаційно-технічними системами (ФОТС), для яких характерні властивості адитивності та взаємообумовленості виконання із заданою ефективністю значних задач щодо різних елементів, децентралізована структура та адаптивне управління обмеженими ресурсами [7, с. 6].

Вони включають об'єднану єдністю мети та процесів її досягнення ієрархічну сукупність елементів (організаційних систем (ОС), ФОТС середнього та малого рівня функціональної діяльності, технічних систем (ТС) і комплексів) управління, здобування інформації та виконання. Застосування ФОТС з огляду на багаторівневість структури побудови здійснюється відповідно до умов конфлікту, структурованого відповідно до методики, запропонованої Л.Є. Містровим [7; 8], на ієрархічну систему типових ядер конфлікту рівня: конфлікт двосторонніх дій, що відповідає рівню ФОТС; конфлікт сценаріїв (ОС та ФОТС вищого рівня); конфлікт епізодів (ФОТС середнього та малого рівнів функціональної діяльності та ТС); конфлікт ситуації (комплекси); конфлікт дуелей (відображає умови конфлікту ОС (ІР) ФОТС із засобами ОС, конкуруючих ФОТС (наприклад, на мезо- та мікрорівнях) і стан, який характеризується інформаційною взаємодією окремих ОС (ІР) та джерел інформації (інформаційних засобів) конкурентів).

Основу ФОТС цільових дій на мезорівні складають фінансово-економічні операції, які

проводяться у формі одиночних, групових та масованих дій, які керуються виконавчими та забезпечувальними елементами (ОС, ІР), що визначають призначення СЕС. Виконання завдань з нейтралізації активних дій будь-якої конкуруючої ФОТС на кожному етапі конфлікту (виявлення та розпізнавання загрожуючих дій, вибір методів та засобів їх нейтралізації, цілерозподіл об'єктів та елементів впливу, видання вказівок для застосування сил і засобів, безпосередня нейтралізація дій елементів конкуруючої сторони) базується на прийнятті управлінських рішень в умовах визначеності, ризику, невизначеності та нечіткості на основі аналізу отриманої інформації, характеристики джерел інформації (ДІ) та способів їх застосування в прогнозованих обставинах.

Отже, для нейтралізації загроз застосування ФОТС з боку конкуруючих ФОТС особливого значення набувають методи та засоби зниження ефективності їх функціонування, які засновані на зменшенні інформативності даних, які необхідні для прийняття ними рішень. Як методи та засоби зниження інформативності елементів ФОТС в сучасних умовах найбільше застосування отримали методи та засоби інформаційної безпеки (ІБ). Це обумовлено такими причинами.

1) В основі прийняття рішень (на макро-, мезо- та макрорівнях) завжди є інформація, руйнування та/або викривлення якої в контурах управління будь-якої ФОТС приводить до зростання інформаційної невизначеності та ризику прийняття неадекватного реальним обставинам рішення.

2) Носіями інформації є співробітники ФОТС, які приймають та виконують рішення на всіх етапах її життєдіяльності.

3) В активній фазі конфлікт протікає у вигляді різного рівня інтенсивності інформаційних операцій, які логічно розпадаються на ієрархічну структуру інформаційних процесів взаємодії різного рівня елементів конкуруючих ФОТС (наприклад, інформаційний конфлікт у сфері економічних інтересів виконавчої влади регіону та бізнес-структур, господарюючих суб'єктів промислового комплексу та інфраструктурного комплексу регіону).

4) Забезпечення ефективного застосування ФОТС може досягатись тільки шляхом комплексного застосування методів та засобів захисту джерел інформації (зокрема, співробітників, які носіїв цінної інформації) та найбільш важливої інформації, яка циркулює в контурах управління ФОТС; протидії інформаційному процесу прийняття рішень в ієрархічній структурі контурів управління ФОТС (наприклад, ієрархічна структура економічних інтересів, що виглядає

так: національно-державні інтереси – регіональні інтереси – інтереси суб'єктів господарювання території регіону); інформаційного моніторингу обліку ФОТС (складу, характеристик та порядку/регламенту функціонування) та способів застосування конкуруючих ФОТС; інформаційного маркетингу продукції, що виробляється, на прогнозованому сегменті ринку.

Розглянемо основи методологічного підходу до структуризації моделі інформаційного процесу синтезу СІБ на регіональному рівні. В життєвому циклі СІБ можна виділити два основних етапи, таких як аналіз та синтез. Аналіз та синтез СІБ є двома різними процесами, хоча й взаємопов'язаними. З огляду на те, що проблема синтезу СІБ в межах ФОТС головним чином пов'язана з функціональним аналізом досліджуваної предметної галузі, необхідно провести аналіз наявних підходів до її моделювання на етапі синтезу.

Як показано в деяких роботах [9; 10; 11], розв'язок задачі в межах традиційних оптимізаційних моделей, як правило, ускладнений, оскільки використані при цьому спеціалістами синтезу критерії та обмеження, як правило, задаються в довільному вигляді, зокрема вербально, графіками, моделюючими алгоритмами, іншими словами, не аналітичним чином. Такі задачі розв'язуються переважно за допомогою методів імітаційного моделювання.

За математичного моделювання СІБ в умовах системи ЕБР для забезпечення заданої ефективності застосування ФОТС динаміка їх функціонування в моделях синтезу може бути представлена на основі формалізованого опису послідовності подій, що відбуваються. При цьому, як відзначає Л.Є. Містров, розрізняють типи аналітичних моделей, які описують динаміку функціонування досліджуваних об'єктів. Перший тип моделей має подієвий характер, йому відповідає така схема моделювання, за якої на розглянутому часовому відрізку відзначаються безпосередньо тільки моменти початку та закінчення модельованих подій. Відповідно до другого типу моделей цей часовий відрізок поділяється на відповідні інтервали, кожний з яких піддається розгляду незалежно від того, чи відбуваються в ньому досліджувані події. Для такого типу моделей характерний покроковий характер [7, с. 7–8].

В роботах В.М. Брука, В.І. Ніколаєвої [12], В.А. Вязгина, В.В. Федорова [13], А.В. Дабатяна [14], В.К. Дьоміна, Ю.В. Кобзаря, Л.В. Рибкіна [15] запропоновані моделі синтезу систем, за допомогою яких можна проводити імітацію функціонування об'єктів організаційно-технічних систем подієвим та покроковим способами. Це агреговані системи, мережі Петрі,

моделі системної економічної динаміки (як окремий випадок для стохастичних систем слід назвати моделі масового обслуговування). Як і в задачах статичної оптимізації, всі ці моделі орієнтовані на використання різних автоматизованих процедур, які дають змогу виконувати складні завдання імітаційного моделювання.

Залежно від типу процесу функціонування об'єкта ФОТС базової системи ЕБР (дискретний, неперервний), а також цілей моделювання спеціалісти синтезу вибирають ту чи іншу модель, яка описує динаміку її функціонування. Так, для систем ЕБР, функціонування яких описується диференціальними рівняннями, найбільш практичними імітаційними моделями є моделі системної динаміки. Для процесів, які відзначаються великим різноманіттям випереджаючих подій умов, а також дією складної та заплутаної системи причин та наслідків (наприклад, для комплексу загальної інформаційної безпеки КЗІБ), найбільш характерні моделі, які описуються системами Петрі.

В більш простих випадках, коли умови появи наступної події визначаються тільки виконанням усіх попередніх подій у мережі, можна скористатися моделями теорії розкладів з елементами теорії графів, марковських та напівмарковських процесів. Агреговані системи слугують певним узагальненням таких добре відомих схем, як автомати та моделі масового обслуговування.

Специфіка предметної галузі СІБ ЕБР полягає в самому моделюванні її як унікального (зі своєю специфікою) об'єкта. В ньому описані не тільки її специфічної структури та особливостей функціонування, але й поведінки моделей під час визначення ієрархічних стратегій поведінки та можливостей еволюції системи в часі. При цьому необхідно застосовувати такий підхід, який єдиною мовою давав би можливість описувати як об'єкт управління і його функціонування, так і процедуру управління ним. Саме таким підходом є змішане аналітико-імітаційне моделювання.

Модель об'єкта у вигляді СІБ (наприклад, в умовах системи ЕБР) повинна бути здатна забезпечити інформацією про поточний стан її функціональні процеси. Структурно-функціональний аналіз є методологічним стержнем практично всіх методів синтезу систем, тому концепція моделювання, яка розглядається, може бути визначена у вигляді аналітичного методу інформаційного процесу синтезу СІБ, що приймається як методологічна основа дослідження. Особливі вимоги до розроблення моделі процесу синтезу СІБ наведені на рис. 2.

Наведені вимоги (рис. 2) обумовили відмову від лінійно-статистичних моделей опе-

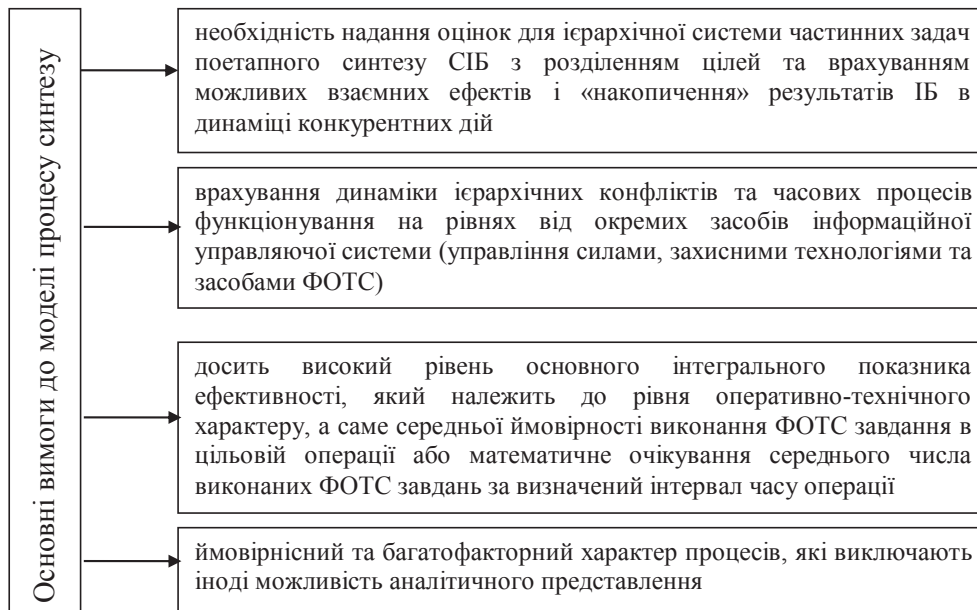

Рис. 2. Основні вимоги до розроблення моделі процесу синтезу СІБ

рацій та замінили їх динамічними моделями, які враховують інтегральні ефекти та наслідки застосування СІБ. В цьому полягають відмінні особливості запропонованого методу моделювання, який реалізується за допомогою часткової модифікації відомих та досить широко застосованих принципів і методів, основними положеннями яких є досліджувані принципи декомпозиції та логіко-ймовірнісного опису функціональних процесів.

Декомпозиція процесу динамічного конфлікту (наприклад, у межах конфлікту економічних інтересів регіону із суб'єктами регіонального бізнесу) кожного рівня на частинні підпроцеси конфліктів нижніх рівнів (мікро-рівня) апіорі передбачає таке (рис. 3).

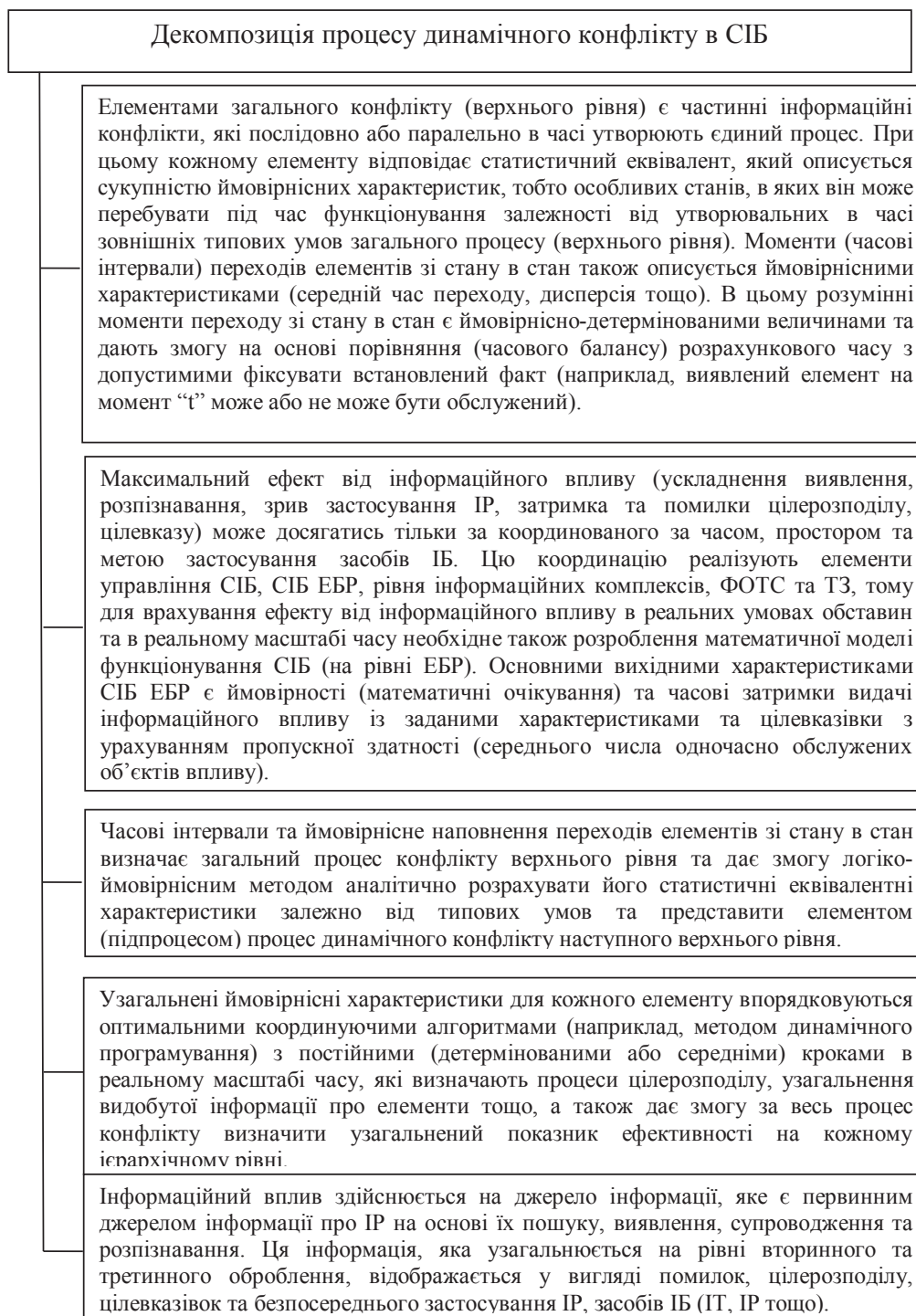
Модель процесу синтезу СІБ призначена для дослідження процесу її синтезу в умовах економічної безпеки регіону. Крім того, вона також може бути інваріантною для оцінювання ефективності СІБ різних рівнів (макро-, мезо-, мікро-) на основі ієрархічно взаємозв'язаної системи інтегральних, інформаційно-системних та інформаційних показників ефективності.

Під СІБ розуміється об'єднана єдністю цілі управління сукупність елементів управління, добування (пошуку, виявлення, аналізування, узагальнення та оброблення) інформації та виконання, призначених для забезпечення застосування із заданою ефективністю ФОТС в конфлікті з методами та засобами ІБ [3, с. 9]. Ефект застосування СІБ базується на порушенні часового балансу функціонування контурів прийняття рішень в ієрархічній структурі ФОТС та проявляється в зниженні кількості та ефек-

тивності застосування засобів і комплексів систем ведення наступальних та захисних дій із забезпечення безпеки.

Синтез СІБ як процесу наукового обґрунтування безпеки (наприклад, ЕБР) базується на організаційно-функціональному, системно-технічному та технічному методах синтезу. З теоретичної точки зору синтез – це зжате відображення історичного, теперішнього та прогнозованого розвитку СІБ на всіх етапах життєвого циклу (від розвитку наукових напрямів, розроблення ТЗ до розроблення, експлуатації та модернізації). З практичної точки зору СІБ у широкому розумінні є формуванням представлень від загальних властивостей та способів застосування системи, а у вузькому – сукупністю її структурних та технічних параметрів. Здійснення синтезу СІБ з теоретичної та практичної точок зору базується на розв'язанні зовнішніх та внутрішніх протиріч.

Зовнішні протиріччя (загрози, ризики) пов'язані із забезпеченням СІБ інформаційної переваги ФОТС на прогнозований період, що приведе до заданої ефективності її застосування. Внутрішні ж протиріччя обумовлені розв'язанням СІБ конфліктної взаємодії її елементів під час забезпечення просторово-розподілених цільових дій ФОТС в операції. Це досягається сукупністю управляючих, організаційних, інформаційних, структурних і технічних розв'язків та оптимальних способів розподілу ресурсу елементів СІБ. СІБ належить до класу багатофакторних стохастичних динамічних систем зі зворотнім зв'язком, визначення облікових параметрів в яких залежить від

Рис. 3. Концепт-модель декомпозиції процесу динамічного конфлікту в межах СІБ ЕБР

складної взаємодії часових розподілів різних подій та наявності множини взаємообумовлених обмежень.

Висновки з проведеного дослідження. Розв'язання подібних задач у сфері забезпечення ЕБР передбачає наявність моделі конфлікту двох цільових ФОТС різного рівня (мезо- та мікрорівнів), кожна з яких намага-

ється забезпечити собі максимальний вигреш шляхом вибору оптимального складу, структури та алгоритмів управління елементами добування інформації та виконання, розраховуючи на засоби ІБ та «розумні» засоби організаційної та технічної протидії іншої сторони, яка має свої цілі в конфлікті (у вигляді загроз та можливих ризиків).

Список використаних джерел:

1. Светлаков А.Г., Глотина И.М. Влияние информационного пространства на экономическую безопасность региона. *Экономика региона*. 2018. Т. 14. Вып. 2. С. 474–483.
2. Науменко Н.Ю., Білоброва О.В., Овчаренко О.В. Інформаційна безпека в умовах сучасного стану і перспектив розвитку соціально-економічної системи держави та регіону. *Організаційно-економічний механізм збалансованого розвитку регіонів. Фінансово-економічна безпека* : колективна монографія / за заг. ред. В.І. Дубницького. Дніпро : ДВНЗ УДХТУ, 2017. С. 73–92.
3. Мамаева Л.Н. Характерные проблемы информационной безопасности в современной экономике. *Информационная безопасность регионов*. 2016, № 1 (22). С. 21–24.
4. Мезинцева М.Ф. О формировании информационных механизмов развития региональных хозяйственных систем. *Экономическая система современной России*. 2001. № 2. С. 125–130.
5. Нейсбит Дж., Нейсбит Д. Китайские мегатренды: 8 столпов нового общества. Москва : Астрель. 2012. 315 с.
6. Voqel E. Information's managements. Berufliche Anforderungen und Konsequens fur die Ausbildung Universitatsverlag. Konstanz, 1992. 312 p.
7. Мистров Л.Е. Технологическая схема синтеза систем информационной безопасности социально-экономических организаций. *Информационная безопасность регионов*. 2014. № 4 (17). С. 5–17.
8. Мистров Л.Е. Методы и средства информационной безопасности организационно-технических систем. *Информационная безопасность регионов*. 2010. № 1 (6). С. 22–32.
9. Семкин С.Н., Беяков Э.В., Гребов С.В., Козачек В.И. Основы организационного обеспечения информационной безопасности объектов информатизации. Москва : Гелиос АРВ, 2015. 198 с.
10. Пименов В.В. Экономическая и информационная безопасность в условиях цифровой трансформации: инструменты и механизмы по их нейтрализации. *Экономическая безопасность и качество*. 2018. № 1. С. 25–30.
11. Емельянов С.В., Олейник А.Г., Попков Ю.С., Путилов В.А. Информационные технологии регионального управления. Москва : УРСС, 2004. 400 с.
12. Николаев В.И., Брук В.М. Системотехника: методы и приложения. Москва : Машиностроение, 1985. 199 с.
13. Вязгин В.А., Федоров В.В. Математические методы автоматизированного проектирования. Москва : Высшая школа, 1989. 184 с.
14. Дабатян А.В. Проектирование технических систем. Москва : Машиностроение, 1986. 251 с.
15. Рыбкин Л.В., Кобзарь Ю.В., Демин В.К. Автоматизация проектирования систем управления сетями связи. Москва : Радио и связь, 1990. 215 с.

References:

1. Svetlakov A.G., Glotina I.M. (2018). Vliyanie informatsionnogo prostranstva na ekonomicheskuyu bezopasnost regiona [The influence of the information space on the economic security of the region]. *Ekonomika regiona*, 14 (2), 474–483. (in Russian)
2. Naumenko N.Iu., Bilobrova O.V., Ovcharenko O.V. (2017). Informatsiina bezpeka v umovakh suchasnoho stanu i perspektyv rozvytku sotsialno-ekonomichnoi systemy derzhavy ta rehionu [Information security in the conditions of the current state and prospects of development of the socio-economic system of the state and the region]. *Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm zbalansovanoho rozvytku rehioniv. Finansovo-ekonomichna bezpeka* : kolektyvna monohrafiia / za zah. red. V.I. Dubnytskoho. Dnipro : DVNZ UDKhTU. (in Ukrainian)
3. Mamaeva L.N. (2016). Harakternyye problemy informatsionnoy bezopasnosti v sovremennoy ekonomike [Characteristic problems of information security in the modern economy]. *Informatsionnaya bezopasnost regionov*, 1 (22), 21–24. (in Russian)
4. Mezintseva M.F. (2001). O formirovanii informatsionnyih mehanizmov razvitiya regionalnyih hozyaystvennyih sistem [On the formation of information mechanisms for the development of regional economic systems]. *Ekonomicheskaya sistema sovremennoy Rossii*, 2, 125–130. (in Russian)
5. Neysbit Dzh., Neysbit D. (2012). Kitayskie megatrendyi: 8 stolpov novogo obschestva [Chinese Megatrends: 8 Pillars of a New Society]. Moskva : Astrel. (in Russian)
6. Voqel E. Information's managements. Berufliche Anforderungen und Konsequens fur die Ausbildung Universitatsverlag. Konstanz, 1992. 312 p.
7. Mistrov L.E. (2014). Tehnologicheskaya shema sinteza sistem informatsionnoy bezopasnosti sotsialno-ekonomicheskikh organizatsiy [Technological scheme of synthesis of information security systems of social and economic organizations]. *Informatsionnaya bezopasnost regionov*, 4 (17), 5–17. (in Russian)
8. Mistrov L.E. (2010). Metody i sredstva informatsionnoy bezopasnosti organizatsionno-tehnicheskikh sistem [Methods and means of information security of organizational-technical systems]. *Informatsionnaya bezopasnost regionov*, 1 (6), 22–32. (in Russian)

9. Semkin S.N., Belyakov E.V., Grebov S.V., Kozachek V.I. (2015). Osnovyi organizatsionnogo obespecheniya informatsionnoy bezopasnosti obektov informatizatsii [Fundamentals of organizational security of information security objects of information]. Moskva : Gelios ARV. (in Russian)
10. Pimenov V.V. (2018). Ekonomicheskaya i informatsionnaya bezopasnost v usloviyah tsifrovoy transformatsii: instrumentyi i mehanizmy po ih neytralizatsii [Economic and informational security in the conditions of digital transformation: tools and mechanisms for their neutralization]. *Ekonomicheskaya bezopasnost i kachestvo*, 1, 25–30. (in Russian)
11. Emelyanov S.V., Oleynik A.G., Popkov Yu.S., Putilov V.A. (2004). Informatsionnyie tehnologii regionalnogo upravleniya [Information technology of regional management]. Moskva : URSS. (in Russian)
12. Nikolaev V.I., Bruk V.M. (1985). Sistemotekhnika: metody i prilozheniya [System engineering: methods and applications]. Moskva : Mashinostroenie. (in Russian)
13. Vyazgin V.A., Fedorov V.V. (1989). Matematicheskie metody avtomatizirovannogo proektirovaniya [Mathematical methods of automated design]. Moskva : Vysshaya shkola. (in Russian)
14. Dabatyan A.V. (1986). Proektirovanie tehnikeskikh sistem [Design of technical systems]. Moskva : Mashinostroenie. (in Russian)
15. Ryibkin L.V., Kobzar Yu.V., Demin V.K. (1990). Avtomatizatsiya proektirovaniya sistem upravleniya setyami svyazi [Automation of designing of control systems of communication networks]. Moskva : Radio i svyaz. (in Russian)

**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

УДК 331.5,502.33

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-50>**Наумова М.А.**кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри математики і математичних методів в економіці
Донецького національного університету імені Василя Стуса**Пелехацький Д.О.**бакалавр
Донецького національного університету імені Василя Стуса**Naumova Maryna**

Vasyl' Stus Donetsk National University

Pelehatskyi Dmytro

Vasyl' Stus Donetsk National University

**АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ
ЯК СКЛАДОВОЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ****ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL SITUATION IN UKRAINE
AS A COMPONENT OF THE LABOR MARKET FUNCTIONING**

У статті розглянуто проблеми моніторингу екологічної ситуації в Україні як складової функціонування ринку праці. Ринок праці – це найважливіший елемент ринкової економіки, на формування якого впливає багато факторів, як позитивно, так і негативно, а деякі навіть створюють загрозу його розвитку. Отже, особливої актуальності сьогодні набуває постійний моніторинг стану ринку праці з урахуванням загальних соціально-економічних проблем, зокрема екологічних, застарілі методики оцінювання потребують доповнення й модифікації для визначення пріоритетних проблем та відповідних шляхів їх вирішення. Таксономічний метод є принципово новим способом ранжування регіонів за рівнем їх екологічної безпеки, що дає змогу визначити території з недосконалою природоохоронною політикою, яка потребує подальшої реконструкції та визначення нових пріоритетів. Наведено наслідки негативного впливу екологічних проблем на розвиток національного ринку праці. За допомогою таксономічного методу проводиться ранжування регіонів України за рівнем поточної екологічної безпеки шляхом стандартизації різнорідних показників та їх порівняння.

Ключові слова: ринок праці, екологія, довкілля, рейтингування, таксономічний аналіз.

В статье рассмотрены проблемы мониторинга экологической ситуации в Украине как составляющей функционирования рынка труда. Рынок труда – это самый важный элемент рыночной экономики, на формирование которого влияет много факторов, как положительно, так и отрицательно, а некоторые даже создают угрозу его развития. Итак, особую актуальность сегодня приобретает постоянный мониторинг состояния рынка труда с учетом общих социально-экономических проблем, в частности экологических, устаревшие методики оценивания нуждаются в дополнении и модификации для определения приоритетных проблем и соответствующих путей их решения. Таксономический метод является принципиально новым способом ранжирования регионов по уровню их экологической безопасности, что позволяет определить территории с несовершенной природоохранной политикой, которая требует дальнейшей реконструкции и определения новых приоритетов. Приведены последствия негативного воздействия экологических проблем на развитие национального рынка труда. С помощью таксономического метода проводится ранжирование регионов Украины по уровню текущей экологической безопасности путем стандартизации разнородных показателей и их сравнения.

Ключевые слова: рынок труда, экология, окружающая среда, рейтингование, таксономический анализ.

The article deals with the problems of monitoring the environmental situation in Ukraine as part of the labor market functioning. The labor market is an essential element of a market economy, the formation of which is influenced by many factors, both positively and negatively, and some even pose a threat to its development. Therefore, today the constant monitoring of the state of the labor market, taking into account general socio-economic problems, including environmental ones, becomes obsolete, outdated assessment methodologies need to be supplemented and modified in order to identify priority problems and corresponding solutions. At the moment, the environmental situation in some regions of Ukraine is in crisis. The amount of emissions of hazardous substances into the ecosystem exceeds generally accepted standards, the organization of social production does not necessarily meet accepted environmental standards, poor environmental conditions negatively affect people's health, including workers, which, in turn, leads to non-optimal functioning of the labor market. The taxonomic method acts as a fundamentally new way of ranking regions by their level of environmental safety; it allows you to identify areas with imperfect environmental policies that require further reconstruction and the identification of new priorities. Using the methodology and models of taxonomic analysis, it is possible to assess not only the level of pollution of the ecosystem of a region, but also the scale of countermeasures implemented on its territory, as well as determine the real level of ecological safety of the region. The article presents the consequences of the negative impact of environmental problems on the development of the national labor market. Using the taxonomic method, the regions of Ukraine are ranked by the level of current environmental safety by standardizing heterogeneous indicators and comparing them.

Key words: labor market, ecology, environment, rating, taxonomic analysis.

Постановка проблеми. Сучасна екологічна ситуація в деяких регіонах України перебуває в кризовому стані. Кількість викидів небезпечних речовин в екосистему перевищує загальноприйняті норми, організація суспільного виробництва не відповідає обов'язково прийнятним стандартам екологічності, поганий стан екологічної обстановки негативно впливає на здоров'я людей, зокрема працівників, що приводить до неоптимального функціонування ринку праці. В Україні також спостерігаються різке зменшення біорізноманіття, деградація земельних угідь, знищення лісових насаджень, утворення безпрецедентно великої кількості відходів, нестача водних ресурсів та низький рівень екологічної свідомості населення. Чинна система контролю, згідно з показниками екологічної безпеки в Україні, демонструє свою неефективність, методологія оцінювання стану екологічного середовища застаріла.

В сучасній світовій спільноті розв'язання екологічних проблем має один з найбільших пріоритетів, Україна тривалий час нехтувала ними, не розглядаючи можливості екологічного фактору безпосередньо впливати на економічні та соціальні інститути, розвиток ринку праці, що спричинило поглиблення проблеми забезпечення сталого розвитку країни надалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам впливу чинників зовнішнього середовища на функціонування ринку праці присвячено роботи таких вітчизняних учених, як Л.С. Лісогор [1], В.П. Петюх, В.П. Мікловда [2], В.О. Рубежанська [3]. Дослідженням у галузі екології займалися Н.О. Каменева, М.І. Косич, О.В. Александрова та інші науковці. На їхню думку, шляхом вирішення негативних еколо-

гічних наслідків суспільної діяльності на території України можуть стати зовнішні та внутрішні інвестиції через збільшення інвестиційної привабливості регіонів та прерогатива самих органів місцевого самоврядування до розвитку регіональної привабливості [4]. Є.М. Безсонов визначав рівень екологічної безпеки регіону методом токсико-енергетичного відгуку біотичних компонентів водних екосистем [5]. А.Е. Омаров у своєму дослідженні пропонує вирішення екологічних проблем України через удосконалення політики екологічної безпеки, подолання екологічно-інформаційної ізоляції влади та суспільства, розроблення новітньої системи управління за екологічним станом регіонів та країни загалом [6]. Однак, незважаючи на існування різних методів оцінювання екологічного середовища, вони потребують подальшого розвитку для більш об'єктивного визначення найбільш проблемних регіонів України.

Метою статті є розгляд взаємозв'язку між розвитком ринку праці й погіршенням екологічної ситуації в Україні, складання рейтингу регіонів за рівнем їх екологічності за допомогою таксономічного методу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок праці – це найважливіший елемент ринкової економіки, на функціонування якого впливає багато факторів. Деякі з них сприяють його розвитку, такі як збільшення інвестицій в економіку країни та регіонів, покращення міжнародної торгівлі, а інші фактори мають негативний вплив, навіть створюють загрозу формування ринку праці. До них можна віднести екологічні проблеми, що існують в Україні, адже рушіями наслідки техногенних катастроф, застарілі технологічні процеси, що не відповідають світовим

стандартам екологічності, забруднення довкілля безпосередньо впливають на здоров'я людей, продуктивність їх праці, що сприяє зростанню кількості витрат бюджетних коштів на лікарняні, державну допомогу та пенсії з інвалідності, підвищення рівня смертності та зменшення рівня народжуваності вже привели до загального старіння населення та наростання демографічної кризи, погіршення екологічної ситуації є однією з причин зростання міграції, зокрема трудової. Отже, особливої актуальності сьогодні набуває постійний моніторинг стану ринку праці з урахуванням загальних соціально-економічних проблем, зокрема екологічних.

Скласти актуальний та повноцінний рейтинг стану екологічного середовища регіонів України досить проблематично. В Україні дослідження ключових екологічних показників регулярно не проводяться, їх публікація відбувається майже в довільному проміжку часу, цих даних може взагалі не бути у відкритому доступі. На противагу цьому, в більшості країн світу можна стежити за станом основних екологічних показників в режимі реального часу. Доступ до цих даних є відкритим для кожного користувача. В Україні ж подібні моніторинги проводяться нерегулярно, у вільному доступі дані з'являються із запізненням, коли вони вже можуть стати неактуальними й не будуть відповідати дійсності. Однак це проблема саме моніторингу, щодо основних екологічних проблем України, то вони виникли внаслідок структурної деформації її економіки в бік сировино-заготівельного виробництва, низької зацікавленості виробничих суб'єктів в оновленні основних засобів виробництва та розробленні екологічно орієнтованих технологій, неактуальної і, відповідно, неефективної системи контролю за забрудненням навколишнього природного середовища. Ще однією причиною теперішньої негативної екологічної ситуації в деяких регіонах країни вважається недостатня поінформованість населення щодо вжиття необхідних заходів екологічної безпеки як в процесі виробництва, так і в процесі життєдіяльності.

Під час оцінювання екологічної ситуації регіону виникає необхідність одночасного обліку декількох різномірних характеристик, які неможливо порівняти між собою як за одиницями виміру, так і за абсолютними значеннями величин. Наприклад, показники викиду діоксиду вуглецю в атмосферне середовище та загальної площі застосування пестицидів на сільськогосподарських угіддях різняться на кілька порядків за абсолютною величиною й одночасно є непорівнюваними з фізичної точки зору.

На практиці різномірних параметрів, що впливають на об'єктивне оцінювання екологіч-

ності регіону, виявляється набагато більше, що ускладнює оцінювання такого багатовимірного фактору, як екологічність. З точки зору цілей аналізу, кількості параметрів та ознак об'єкта їх можна об'єднати загальним поняттям «багатовимірний об'єкт». Екологічна ситуація, яка є об'єктом дослідження, є типовим багатовимірним об'єктом. Задача оцінювання екологічної ситуації регіону може бути зведена до задачі впорядкування багатовимірних об'єктів і визначення кращого з них, що дає змогу використати для вирішення цього завдання таксономічну процедуру. Таксономія – це наука про правила впорядкування та класифікації багатовимірних об'єктів різної природи. Методи та моделі таксономії є більш універсальними, ніж, наприклад, методи факторного аналізу, оскільки пов'язані з меншим числом припущень відносно властивостей об'єктів та умов аналізу, мають менш складний математичний апарат. Здебільшого початковою метою аналізу є порівняння й вибір кращої багатовимірної одиниці або скорочення числа аналізованих одиниць чи їх ознак.

Ідея таксономічного впорядкування багатовимірних одиниць включає:

- визначення ідеальної точки багатовимірного об'єкта;
- визначення відстані кожної реальної точки (об'єкта) до ідеальної;
- впорядкування всіх багатовимірних точок (об'єктів) за ступенем їх близькості до ідеальної точки, вибір кращої з багатовимірних точок за критерієм мінімальної відстані до ідеальної точки.

В основі таксономічних оцінок лежить така гіпотеза: чим ближче між собою значення ознак двох об'єктів, тим ближче властивості цих об'єктів. Отже, для оцінювання ступеня подібності або відмінності об'єктів потрібно знайти відстань між об'єктами в просторі координат ознак. Таксономічна відстань обчислюється або між точками-одиницями, або між точками-ознаками, які кожного разу розташовуються в багатовимірному просторі. Знайдені відстані дають змогу визначити положення кожної точки відносно інших точок, виконати їх впорядкування та класифікацію.

Вихідним кроком, необхідним для таксономічних процедур, є формування матриці спостережень X розмірності $(m \times n)$, в кожному рядку якої записуються значення всіх n ознак конкретної i -ї одиниці.

Щодо цілей аналізу всі представлені ознаки слід розділити на стимулятори, чисельні значення яких позитивно впливають на результат оцінок (фактичні витрати на заходи, спрямовані на зменшення викидів в атмосферне повітря, потужність очисних споруд, утилізація відходів;

позначимо такі ознаки символом «+»), і дестимулятори, чисельні значення яких бажано мати якомога меншими (викиди діоксиду вуглецю, скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, утворення відходів, площа, на якій застосовувались пестициди; позначимо такі ознаки символом «-») [6].

Розглянемо таблицю основних показників, які характеризують рівень екологічної безпеки в регіоні й потрібні нам для подальших розрахунків [7], побудова яких проходить без урахування тимчасово окупованих територій і АР Крим на основі даних Державної служби статистики України (табл. 1).

Ознаки в матриці X описують різні показники з різними властивостями, вони можуть бути випадковими величинами з різними розкидом значень, можуть мати різні розмірності, тому виконаємо стандартизацію ознак шляхом переходу до нормованих безрозмірним значенням (табл. 2).

Стандартизацію ознак проводили за такою формулою:

$$y_{ik} = \frac{x_{ik} - m_k}{\sigma_k}, \quad i = 1, \dots, m, \quad k = 1, \dots, n, \quad (1)$$

де $m = 24$ – кількість одиниць-регіонів, що дорівнює кількості рядків матриці; n – кількість

Таблиця 1

Основні показники екологічної ситуації в регіонах України, 2017 р.

№	Область	Ознака						
		викиди діоксиду вуглецю, тис. т	фактичні витрати на заходи, вжиття яких спрямоване на зменшення викидів в атмосферне повітря, тис. грн.	потужність очисних споруд, млн. м ³	скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн. м ³	утворення відходів, тис. т	утилізація відходів, тис. т	площа, на якій застосовувались пестициди, тис. га
1	Вінницька	6 361	63 968,6	102	1	2 341,7	350,5	971,9
2	Волинська	520,8	281,4	83	0	733,1	112,2	199,2
3	Дніпропетровська	26 072,6	547 966,8	897	230	243 114,7	83 802,1	945,4
4	Донецька	22 879,8	476 641,3	688	200	22 434,6	5 395,5	519,5
5	Житомирська	702,8	9,4	102	2	550,3	82,8	496,3
6	Закарпатська	218,7	180,9	50	4	173,4	0,2	17,2
7	Запорізька	14 047,4	35 571,6	417	64	5 129,4	2 705,5	958,7
8	Івано-Франківська	11 965,1	14 074,6	111	1	19 48,8	651,6	156,1
9	Київська	3 049,5	3 066,4	156	2	1 265,6	20,2	584,1
10	Кіровоградська	1 081,4	3 043,5	70	1	37 623,3	1 471,4	1 012,3
11	Луганська	4 244,2	0	179	18	644	90,3	525,7
12	Львівська	3 886,3	662,6	278	71	2 483,1	603,0	281,9
13	Миколаївська	2 119	73 145,5	53	22	2 327,9	61,3	804,4
14	Одеська	1 806,2	307,0	280	33	739,9	10,5	988,3
15	Полтавська	3 553,5	4 030,8	68	2	4 192,7	2 780,5	1 026,5
16	Рівненська	1 433,7	7 902,9	116	4	457,7	23,6	165
17	Сумська	1 676,3	620,0	84	23	580,4	228,4	866,7
18	Тернопільська	611,3	15,1	51	3	1 905,8	98,7	434,9
19	Харківська	5 765,5	128 411,6	504	10	1 803,4	121,5	1 076,9
20	Херсонська	319,6	20,0	105	1	399,8	31,1	593,6
21	Хмельницька	2 326,7	16 738,8	147	1	928,2	397,0	676,7
22	Черкаська	2 422,1	9 013,1	83	4	1 295,1	766,9	861,7
23	Чернівецька	147,4	71,6	70	2	369	111,8	85,9
24	Чернігівська	1 627,8	1 989,5	64	14	732,7	130,6	805,5
		-	+	+	-	-	+	-

Джерело: складено авторами на основі джерела [7]

Таблиця 2

Стандартизовані значення основних показників

№	Область	Ознака						
		викиди діоксиду вуглецю	фактичні витрати на заходи, вжиття яких спрямоване на зменшення викидів в атмосферне повітря	потужність очисних споруд	скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти	утворення відходів	утилізація відходів	площа, на якій застосовувались пестициди
1	Вінницька	0,207	0,044	-0,449	-0,486	-0,248	-0,229	1,041
2	Волинська	-0,651	-0,409	-0,538	-0,503	-0,281	-0,244	-1,293
3	Дніпропетровська	3,101	3,484	3,262	3,393	4,717	4,783	0,961
4	Донецька	2,633	2,977	2,286	2,884	0,167	0,074	-0,326
5	Житомирська	-0,624	-0,411	-0,449	-0,469	-0,284	-0,245	-0,396
6	Закарпатська	-0,695	-0,410	-0,692	-0,435	-0,292	-0,250	-1,843
7	Запорізька	1,336	-0,158	1,021	0,581	-0,190	-0,088	1,001
8	Івано-Франківська	1,030	-0,311	-0,407	-0,486	-0,256	-0,211	-1,423
9	Київська	-0,279	-0,389	-0,197	-0,469	-0,270	-0,249	-0,130
10	Кіровоградська	-0,568	-0,389	-0,599	-0,486	0,480	-0,162	1,163
11	Луганська	-0,104	-0,411	-0,090	-0,198	-0,283	-0,245	-0,307
12	Львівська	-0,156	-0,406	0,372	0,699	-0,245	-0,214	-1,043
13	Миколаївська	-0,416	0,109	-0,678	-0,131	-0,248	-0,247	0,535
14	Одеська	-0,462	-0,409	0,382	0,056	-0,281	-0,250	1,091
15	Полтавська	-0,205	-0,382	-0,608	-0,469	-0,209	-0,083	1,206
16	Рівненська	-0,517	-0,355	-0,384	-0,435	-0,286	-0,249	-1,396
17	Сумська	-0,481	-0,407	-0,533	-0,114	-0,284	-0,237	0,723
18	Тернопільська	-0,637	-0,411	-0,687	-0,452	-0,257	-0,244	-0,581
19	Харківська	0,120	0,502	1,427	-0,334	-0,259	-0,243	1,358
20	Херсонська	-0,680	-0,411	-0,435	-0,486	-0,288	-0,248	-0,102
21	Хмельницька	-0,385	-0,292	-0,239	-0,486	-0,277	-0,227	0,149
22	Черкаська	-0,371	-0,347	-0,538	-0,435	-0,269	-0,204	0,708
23	Чернівецька	-0,705	-0,410	-0,599	-0,469	-0,288	-0,244	-1,635
24	Чернігівська	-0,488	-0,397	-0,627	-0,266	-0,281	-0,243	0,538
		<i>min</i>	<i>max</i>	<i>max</i>	<i>min</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>min</i>
		-0,705	3,484	3,262	-0,503	-0,292	4,787	-1,843

Джерело: розраховано авторами

ознак кожної статистичної одиниці; k – номер ознаки; x_{ik} – значення ознак номеру k для одиниці номеру i ; m_k – оцінка математичного сподівання значення ознаки x_{ik} ; σ_k – стандартне відхилення ознаки номеру k .

Для подальшого аналізу знайдемо координати y_{ok} ідеальної багатовимірної одиниці (точки Y_0), вибираючи кращі з наявних значень ознак:

$$y_{ok} = \begin{cases} \max_i y_{ik}, & \text{якщо показник-стимулятор,} \\ \max_i y_{ik}, & \text{якщо показник-дестимулятор.} \end{cases} \quad (2)$$

Вибрана таким чином багатовимірна одиниця реально не існує, але з точки зору цілей аналізу є еталоном розвитку. Розрахуємо відстані кожної точки до еталона розвитку:

$$d_{i0} = \sqrt{\sum_{k=1}^n (y_{ik} - y_{ok})^2}, \quad i = 1, \dots, m. \quad (3)$$

Чим ближче одиниця X_i сукупності розташована до точки еталона розвитку, тим менше буде значення d_{i0} . Однак конкретне значення відстані не дає однозначної характеристики ступеня віддаленості одиниці сукупності від ідеальної точки. Більш інформативним є від-

ношення d_i відстані d_{i0} до максимально можливої відстані d_0 в сукупності багатовимірних одиниць, яка досліджується.

Для переходу до показника d_i потрібно знайти статистичну оцінку величини d_0 . Задля цього спочатку знаходимо середнє по всіх одиницях значення відстані до ідеальної точки $M(d_{i0})$:

$$M(d_{i0}) = \bar{d}_0 = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m d_{i0} \quad (4)$$

й оцінку середнього квадратичного відхилення від цієї відстані:

$$\sigma_0 = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (d_{i0} - \bar{d}_0)^2} \quad (5)$$

Величина d_0 є оцінкою максимальної відстані й може бути знайдена з урахуванням «правила трьох сигм»:

$$d_0 = \bar{d}_0 + 3\sigma_0 \quad (6)$$

Результати обчислень оцінки максимальної відстані d_{i0} , проміжного показника c_i^* й таксономічного показника регіонів C_i наведено в табл. 3.

Далі для кожної i -ї одиниці сукупності X_i значення проміжного показника рівня розвитку знаходили за такою формулою:

$$c_i^* = \frac{d_{i0}}{d_0} \quad (8)$$

Таке відношення лежить в межах $[0, 1]$ й автоматично відображає ступінь близькості i -ї одиниці, тобто точки досліджуваної сукупності, до точки еталона розвитку. Кінцева формула показника рівня розвитку має такий вигляд:

$$C_i = 1 - c_i^* \quad (9)$$

Чим ближче до одиниці перебуває значення показника, тим вище рівень екологічної безпеки в регіоні.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами проведених розрахунків регіони України можна поділити на чотири групи. До першої групи входять Харківська, Донецька, Львівська області. На їх території спостерігається певний екологічний баланс між обсягом забруднення й масштабами контрзаходів, вжиття яких забезпечує очищення довкілля. До другої групи можна віднести такі області, як Рівненська, Луганська, Волинська, Чернівецька, Київська, Запорізька, Хмельницька, Івано-Франківська, Закарпатська, Житомирська, Херсонська. Так склалося, що на їх територіях вжиття заходів щодо забезпечення охорони

Таблиця 3

Матриця відстаней значень показників від точки еталона розвитку

№	Область	d_{i0}	c_i^*	C_i	Група
19	Харківська	6,962231539	0,833843524	0,166156476	I
4	Донецька	6,965175524	0,834196116	0,165803884	
12	Львівська	7,130250604	0,853966614	0,146033386	
16	Рівненська	7,320205745	0,876716915	0,123283085	
11	Луганська	7,382121876	0,884132406	0,115867594	II
2	Волинська	7,427225741	0,889534347	0,110465653	
23	Чернівецька	7,441731482	0,891271652	0,108728348	
9	Київська	7,443219686	0,891449889	0,108550111	
7	Запорізька	7,44621908	0,891809117	0,108190883	
21	Хмельницька	7,4618586	0,893682211	0,106317789	
8	Івано-Франківська	7,482814593	0,896192041	0,103807959	
6	Закарпатська	7,4920582	0,897299117	0,102700883	
5	Житомирська	7,505129767	0,898864656	0,101135344	
20	Херсонська	7,562009066	0,905676902	0,094323098	
18	Тернопільська	7,592062007	0,909276244	0,090723756	III
14	Одеська	7,599351814	0,91014932	0,089850680	
13	Миколаївська	7,621549305	0,91280784	0,087192160	
1	Вінницька	7,738210546	0,926779972	0,073220028	
22	Черкаська	7,785182335	0,932405629	0,067594371	
24	Чернігівська	7,823577112	0,937004045	0,062995955	
17	Сумська	7,843509455	0,939391276	0,060608724	IV
3	Дніпропетровська	7,913314595	0,947751607	0,052248393	
15	Полтавська	7,947086526	0,95179636	0,048203640	
10	Кіровоградська	8,000444075	0,958186818	0,041813182	

Джерело: розраховано авторами

довкілля не здатні повністю покрити сукупні обсяги забруднення, однак порівняно критичної ситуації не спостерігається. Тернопільська, Одеська, Миколаївська, Вінницька, Черкаська області належать до третьої групи. В їх межах рівень забруднення екосистеми значно перевищує кількість заходів, вжиття яких мало би бути спрямоване на встановлення екологічної рівноваги регіону, отже, вони потребують розширення. До четвертої групи можна віднести регіони, які перебувають на порозі екологічної кризи та потребують пріоритетного втручання через майже повну відсутність охоронних захо-

дів, вжиття яких змогло би стабілізувати екологічний стан регіону.

Отже, використовуючи методологію та моделі таксономічного аналізу, ми можемо оцінити не тільки рівень забруднення екосистеми регіону, але й масштаб контрзаходів, вжиття яких відбувається на його території, а також визначити реальний рівень екологічної безпеки регіону. Це дасть змогу спрямувати заходи щодо стабілізації екологічного середовища туди, де це найбільш необхідно, розробити напрями соціальної політики та реформування економіки в регіонах з найгіршим станом екології.

Список використаних джерел:

1. Лісогор Л.С. Чинники формування конкурентного середовища на ринку праці. *Соціальні аспекти конкурентоспроможності національної економіки*. 2008. № 12. С. 104–114.
2. Мікловда В.П., Пітюлич М.І. Ринок праці в системі фундаментальних інститутів ринкової економіки. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Економіка*. 2015. № 1 (3). С. 161–165.
3. Рубежанська В.О. Вплив факторів зовнішнього середовища на сучасний ринок праці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 20. Ч. 2. С. 136–140.
4. Каменева Н.О., Косич М.І., Александрова О.В. Екологічна складова забезпечення економічної безпеки регіону. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 36–44.
5. Безсонов Є.М., Андреев В.І., Смирнов В.М. Визначення рівня екологічної безпеки регіону методом токсико-енергетичного відгуку біотичних компонентів водних екосистем. *Східно-Європейський журнал передових технологій*. 2016. № 6/10 (84). С. 24–34.
6. Омаров А.Е. Сучасний стан екологічної безпеки в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2017. С. 156–164.
7. Ilchyshyn S. Taxonomic analysis in the study of the possibilities of innovative development of trade in tourist and recreational zones. *Innovative solutions in modern science*. 2018. Vol. 3. No. 22. URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/1531>.
8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.

References:

1. Lisohor L.S. (2008). Chynnyky formuvannia konkurentnoho seredovyschcha na rynku pratsi [Factors of formation of competitive environment in the labor market]. *Sotsialni aspekty konkurentospro-mozhnosti natsionalnoi ekonomiky*, 12, 104–114. (in Ukrainian)
2. Miklovda V.P., Pitiulych M.I. (2015). Rynok pratsi v systemi fundamentalnykh instytutiv rynkovoї ekonomiky [Labor market in the system of fundamental institutions of a market economy]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomika*, 1 (3), 161–165. (in Ukrainian)
3. Rubezhanska V.O. (2016). Vplyv faktoriv zovnishnoho seredovyschcha na suchasnyi rynek pratsi [Influence of environmental factors on the modern labor market]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 20(2), 136–140. (in Ukrainian)
4. Kameneva N.O., Kosych M.I., Aleksandrova O.V. (2018). Ekolohichna skladova zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky rehionu [Ecological component of economic security of the region]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 62, 36–44. (in Ukrainian)
5. Bezsonov Ye.M., Andriev V.I., Smyrnov V.M. (2016). Vyznachennia rivnia ekolohichnoi bezpeky rehionu metodom toksyko-enerhetychnoho vidhuku biotychnykh komponentiv vodnykh ekosystem [Determination of the level of ecological safety of the region by the method of toxic and energy response of biotic components of water ecosystems]. *Skhidno-Yevropeyskyi zhurnal peredovykh tekhnolohii*, 6/10 (84), 24–34. (in Ukrainian)
6. Omarov A.E. (2017). Suchasnyi stan ekolohichnoi bezpeky v Ukraini [The current state of ecological safety in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Serii: Derzhavne upravlinnia*, 156–164. (in Ukrainian)
7. Ilchyshyn S. Taxonomic analysis in the study of the possibilities of innovative development of trade in tourist and recreational zones. *Innovative solutions in modern science*. 2018. Vol. 3. No. 22. URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/view/1531>
8. Ofitsiynyi sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Committee of Ukraine]. URL: www.ukrstat.gov.ua

---

**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

УДК 331.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-51>**Дружиніна В.В.**доктор економічних наук, професор, професор кафедри туризму
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського**Лебедєва Д.О.**викладач циклової комісії загальноекономічних дисциплін
Кременчуцького льотного коледжу ХНУВС**Druzhynina Victoria**

Kremenchug Mikhail Ostrohradskiy National University

Liebiedieva Daria

Kremenchug Flight College

Kharkiv National University of Internal Affairs

**ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РІВНЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АКТИВНОСТІ
ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ****BASIC DETERMINANTS OF PROFESSIONAL ACTIVITY LEVEL
WITH RESTRICTED OPPORTUNITIES**

Стаття присвячена виявленню детермінант професійної діяльності осіб з обмеженими можливостями. Визначено основні причини низького рівня професійної активності осіб з особливими потребами, які об'єднані в чотири групи, такі як сфера відносин осіб з обмеженими можливостями; сфера відносин працедавців; сфера умов праці; сфера елементів зовнішнього середовища. Дослідження свідчить про те, що чим більш функціональні обмеження, тим більш пасивне життя й апатія інвалідів, а також час, витрачений на повну інвалідність. Доведено, що пасивні установки до професійної активації частіше зустрічаються серед людей з інвалідністю від народження, ніж у тих, у кого інвалідність наступила після досягнення 16 років. В рамках внутрішнього та зовнішнього вимірів визначені три основних галузі чинників (вміти; хотіти; могли), які суттєво впливають на прийняття рішень про активацію або деактивацію осіб з обмеженими можливостями. У кожній з цих трьох галузей виділені групи чинників, які важливі для професійної діяльності осіб з особливими потребами. Розроблено схему інтегративної взаємодії органів державної влади, осіб з обмеженими можливостями та бізнес-одиниць.

Ключові слова: особи з обмеженими можливостями, професійна активність, зайнятість, ринок праці, внутрішні та зовнішні чинники, бізнес-одиниці.

Статья посвящена выявлению детерминант профессиональной деятельности лиц с ограниченными возможностями. Определены основные причины низкого уровня профессиональной активности лиц с особыми потребностями, которые объединены в четыре группы, такие как сфера отношений лиц с ограниченными возможностями; сфера отношений работодателей; сфера условий труда; сфера элементов внешней среды. Исследование свидетельствует о том, что чем функциональнее ограничения, тем пассивнее жизнь и больше апатия инвалидов, а также время, затраченное на полную инвалидность. Доказано, что пассивные установки к профессиональной активации чаще встречаются среди людей с инвалидностью от рождения, чем у тех, у кого инвалидность наступила после достижения 16 лет. В рамках внутреннего и внешнего измерений определены три основные области факторов (уметь; хотеть; мочь), которые существенно влияют на принятие решений об активации или деактивации лиц с ограниченными возможностями. В каждой из этих трех областей выделены группы факторов, которые важны для профессиональной деятельности лиц с особыми потребностями. Разработана схема интегративного взаимодействия органов государственной власти, лиц с ограниченными возможностями и бизнес-единиц.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями, профессиональная активность, занятость, рынок труда, внутренние и внешние факторы, бизнес-единицы.

The article is devoted to the identification of determinants of professional activity of persons with disabilities. The main reasons for the low level of professional activity of persons with special needs are identified, which are grouped into four groups: sphere of relations of persons with disabilities; the sphere of employer relations; the sphere of working conditions; to the elements of the environment. The study also suggests that the greater the functional limitations, the more passive life and apathy of the disabled, as well as the time spent on full disability. It has been proved that passive settings for professional activation are more common among people with disabilities than those who have a disability after the age of 16. Within the framework of internal and external dimension, three main areas of factors have been identified that significantly influence the decision to activate or deactivate persons with disabilities: to be able to cover all issues related to the training and support throughout the life of the professional activity of the disabled; want to includes the characteristics of the individual, the psychological and social features of the disabled themselves and other people belonging to the generally accepted environment of the members of this community; can (this means covering all the objective factors on the part of the disabled and their environment, limiting the ability of people with anomalies to get a job that brings income to them). In each of these three areas, groups of factors were identified that are important for the professional activity of people with special needs. The scheme of integrated interaction of state authorities, persons with disabilities and business units is developed. The priority directions of work of employers, institutions and people with disabilities are determined. However, achievement of goals may be due to factors that motivate employers (the factors that have the greatest impact on the inclination of the disabled to seek, receive and continue work that generates income), institutions (direct, coordinate and control the work of such bodies, develops, formulates and presents substantiated proposals regarding the definition of the need for financial assistance, targeted loan, etc.) and people with disabilities (objective health and its subjective self-esteem, psychological conditions, attitude towards education, work, etc.).

Key words: persons with disabilities, occupational activity, employment, labor market, internal and external factors, business units.

Постановка проблеми. Проведення та продовження професійної діяльності людей з інвалідністю має велике значення як для членів цієї спільноти, так і для збалансованого економічного та соціального розвитку країни. Робота людей з інвалідністю дає змогу економіці використовувати потенціал цього населення, представники якого часто мають величезні ресурси знань та навичок. Для людей з обмеженими можливостями це дає змогу отримувати кошти, необхідні для утримання домогосподарства, проведення систематичної медичної реабілітації та закупівлі, обслуговування обладнання, що компенсує недоліки, спричинені порушенням здоров'я, а також реалізовувати інтереси та вживати позапланових заходів. Виконання дохідної роботи також є показником ефективності соціальної та професійної реабілітації. Отримання роботи інвалідом та підтримання його є підтвердженням того, що процес реабілітації був правильним. Прийняття та продовження професійної діяльності інвалідів також перешкоджає соціальному відторгненню членів цієї спільноти, оскільки вона дає змогу підтримувати більш широкі соціальні контакти, збагачуючи форми участі в суспільному житті, приносить задоволення й підвищує самооцінку. На жаль, як наявні статистичні дані, так і результати проведених досліджень свідчать про низький рівень професійної активності людей з інвалідністю у працездатному віці в

Україні. Статистичні дані показують, що тільки кожен четвертий інвалід, що належить до цієї вікової категорії, може й хоче працювати. Проведені дослідження також свідчать про низьку схильність інвалідів до занять і продовження професійної діяльності. Відсутність можливості або бажання працювати означає, що люди з інвалідністю втрачають можливість проходити професійну реабілітацію та переважно живуть з низькими соціальними виплатами, що сприяє їх пауперизації.

Низький рівень професійної активності інвалідів є одним з основних факторів, що спонукають людей до дій, переважно законодавчих, спрямованих на зміну цієї ситуації. Проте проведення ефективної політики в цій сфері вимагає систематичної діагностики ситуації та моніторингу впливу внесених змін на професійну діяльність людей з інвалідністю. Одним з джерел інформації про вплив політики на стимулювання та підтримку професійної діяльності цієї групи людей є визначення детермінант та чинників, які впливають на рівень професійної активності осіб з особливими потребами, що обумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом така проблема є однією з найбільш досліджуваних серед науковців, особливо закордонних, таких як А. Барчинський [1], М. Гумковська, О. Мачульська, Г. Сулейманова, Л. Фахрадова [2], які у своїх працях розглядали реальні бар'єри, які стримують професійну

активізацію осіб з особливими потребами, вивчали питання встановлення квот для працевлаштування та встановлення мінімальної кількості спеціальних робочих місць для такої категорії людей.

Дослідження таких вітчизняних науковців, як Г. Купалова [3], О. Лесько [3], Н. Коляденко [4], В. Панченко [5], О. Бабак, Н. Маліновська, В. Скаковська [6], присвячені питанням визначення соціально-економічного становища інвалідів в Україні та проблемам їх соціального захисту за умови трансформації економіки, проблемам надання соціальної допомоги особам з обмеженими можливостями. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць учених, особливо закордонних, питання професійної активації осіб з особливими потребами залишаються архіважливими, що визначило тему, мету та змістовну спрямованість дослідження.

Метою статті є визначення основних детермінант професійної активності людей з обмеженими можливостями.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз літератури, що представляє результати досліджень з оцінювання рівня професійної активності людей з обмеженими можливостями та діагностики основних детермінант у цій галузі, доводить складність цього питання. Вплив на рівень професійної активності цієї соціальної групи на українському ринку праці має багато чинників. Їх кількість настільки велика, а вплив настільки різноманітний, що в принципі кожна інклюзивна людина повинна розглядатись індивідуально під час активації. Фактори, що визначають рівень професійної активності цієї групи, включають самих людей з обмеженими можливостями, установи (як правило, ними є державні органи влади, відповідальні за застосовані правові норми й політику в цій галузі) та інших учасників ринку праці. Найчастіше такі чинники діляться на такі два основних типи:

– зовнішні, що включають всі чинники, властиві загальноприйнятому оточенню інваліда як в матеріальному, так і в соціальному світах; наявну інфраструктуру й ступінь її адаптації до потреб людей з обмеженими можливостями, ставлення найближчих родичів та друзів, працевлаштування посадових осіб, економічне становище компанії та тип проведеної кадрової політики, а також саму організацію, що впливають на готовність і здатність виконувати оплачувану роботу інвалідом; крім цього, до факторів, що впливають на професійну активацію осіб з особливими потребами, можуть бути віднесені правові, адміністративні, економічні та соціально-демографічні фактори;

– внутрішні, до яких найчастіше відносяться фактори, які належать до інвалідів, пов'язані з типом і ступенем пошкодження організму, віком, в якому виникла дисфункція організму, та його наслідками для раніше виконаної роботи, рисами характеру, професійними компетенціями та рівнем освіти, що означає, що всі ці фактори впливають безпосередньо на професійну діяльність інваліда, готовність до працевлаштування, соціальний капітал і курс професійної та навчальної біографії.

Експерти, що займаються питаннями професійної діяльності, роблять спроби класифікувати детермінанти, які можуть зробити істотний вплив на готовність інвалідів шукати й виконувати роботу, яка приносить дохід. Так, наприклад, науковці у своєму дослідженні [7] ділять їх на п'ять груп чинників, таких як соціально-демографічні (рівень освіти, вік виникнення інвалідності, стать, сім'я, матеріальне становище); медичні (ступінь, тип і тривалість непрацездатності, ускладнення зі здоров'ям, викликані безпосередньо травмою тіла, появою психіатричних симптомів, здатністю функціонувати, суб'єктивною оцінкою фізичного стану та можливістю його поліпшення); психологічні та соціальні (ставлення робочого середовища до інвалідності загалом та інваліда зокрема, форми проведення вільного часу, статеве життя інваліда, рівень професійних устремлінь, оцінювання їх незалежності від навколишнього середовища); професійні (ситуація на ринку праці, пов'язана зі стабільністю зайнятості професійна кваліфікація, передбачувана професійна позиція, приналежність до профспілки, ієрархія професійної діяльності); особистісні (рівень інтелекту, мотивація до роботи, спроможність адаптуватися до змін і здатність до самоконтролю емоцій та самокритики).

З іншого боку, польські автори [1] звертають увагу на той факт, що отримання роботи інвалідом є збігом багатьох різних видів сприятливих факторів, які різняться за рівнем чутливості до зовнішніх чинників. Причини низького рівня професійної активності інвалідів діляться на такі чотири основних сфери (рис. 1).

1) Сфера відносин людей з обмеженими можливостями. Ця сфера відображає перш за все явні проблеми такої категорії людей, до яких слід віднести проблеми зі здоров'ям, низьку схильність людей продовжувати та розвивати діяльність, яка приносить дохід. У зв'язку з цим можна виділити п'ять основних груп причин, таких як додаткові потреби людей з обмеженими можливостями (за цією групою причин виникла необхідність проводити систематичну медичну реабілітацію за умови перебування під постійним наглядом

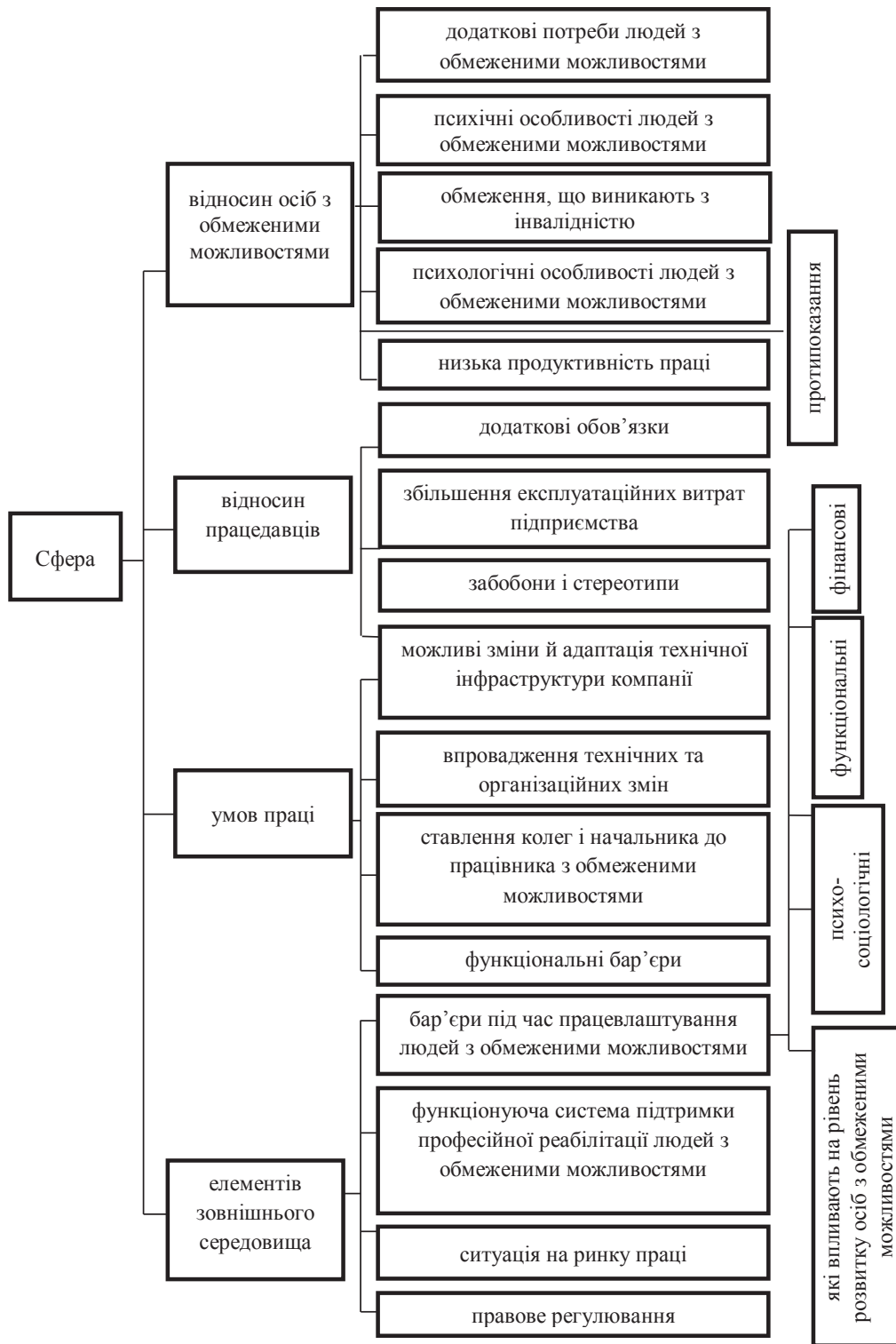

Рис. 1. Причини низького рівня професійної активності інвалідів

фахівців і користування послугами з догляду); психічні здібності інвалідів (ця група причин, що сприяють зниженню схильності до професійної діяльності, включала меншу концентрацію уваги, більш часте нетерпіння та занепокоєння); обмеження, що виникають з інвалідністю (наслідки нанесення шкоди організму, що стосуються адаптації умов, місця,

типу й часу роботи до потреб і можливостей людей з обмеженими можливостями); протипоказання (в цю групу причин входять вік, стан здоров'я, а також тип і ступінь інвалідності); психологічний профіль (в цю групу увійшли такі чинники, як низький рівень очікувань інвалідів та встановлення контактів, низька самооцінка, апатія, відсутність мотивації щодо пошуку

роботи; низька продуктивність праці (група чинників, обумовлених низькою кваліфікацією та професійними навичками більшості інвалідів, адже люди з обмеженими можливостями порівняно з іншою частиною трудових ресурсів мають більш низький рівень освіти, менше можливостей для отримання нових професійних кваліфікацій; нижчу продуктивність, якість роботи й мобільність, що прямо корелюють з типом хвороби; більш короткий робочий час, обумовлений вищим ступенем інвалідності та встановленими законом правами, що регулюють робочий час інвалідів)).

2) Сфера ставлення працевлаштованих. В цю сферу причин включені такі три групи детермінантів, як додаткові обов'язки (та категорія обов'язків, які пов'язані з веденням додаткової статистичної звітності та додатковими розрахунками); збільшення експлуатаційних витрат підприємства (під час працевлаштування людини з обмеженими можливостями потрібне створення відповідних умов праці, що тягне додаткові витрати економічного та соціального характеру); забобони і стереотипи, які не дають можливості людям з аномаліями повністю реалізуватись у суспільстві.

3) Умови робочого середовища. До цієї групи причин низької професійної активності інвалідів віднесені такі групи факторів, як внесення можливих змін та адаптація технічної інфраструктури підприємства відповідно до потреб і можливостей інваліда; внесення змін технічного та організаційного характеру (забезпечення надання медичної допомоги та систематичної участі в реабілітаційних процедурах, технологічних та організаційних змінах на підприємстві); ставлення колег і керівників до працівника-інваліда (ця група причин включає негативні стереотипи щодо працівників-інвалідів, якість виконуваної ними роботи, встановлені законом привілеї працюючим інвалідам та ризик конкурентоспроможності для людей з обмеженими можливостями, що відчувається іншими групами працівників); функціональні бар'єри (наприклад, комунікаційні, технічні та архітектурні бар'єри).

4) Елементи зовнішнього середовища. Вони були розділені на чотири групи причин низької професійної активності інвалідів, такі як бар'єри під час працевлаштування осіб з обмеженими можливостями (ця група причин була розділена на такі типи перешкод, як функціональні, що включають перешкоди, які заважають людям з обмеженими можливостями рухатися та спілкуватися (міські, транспортні, технічні, архітектурні та комунікаційні); психосоціальні (сегрегація та соціальна ізоляція людей з обмеженими можливостями); бар'єри, що впливають на рівень розвитку людей з

обмеженими можливостями, до яких можна віднести бар'єри, що перешкоджають доступу до інформації та утворення; фінансові, зокрема фінансові можливості державного бюджету. Функціонуюча система підтримки професійної реабілітації людей з аномаліями є нестабільною системою професійної реабілітації, має складні й комплексні процедури, а також розрізнені та диверсифіковані можливості фінансування. Ситуація на ринку праці характеризується рівнем послуг в галузі консультування й працевлаштування, а також додатковим навчанням людей з обмеженими можливостями, високим рівнем безробіття, відсутністю пропозицій про роботу для інвалідів та їх конкурентоспроможністю на ринку праці; правове середовище відзначається наявними правовими нормами.

Дослідження вчених цієї проблеми дали змогу представити інтерактивну модель, яка пояснює причини для людей з обмеженими можливостями щодо прийняття рішень в цій галузі. У цій моделі детермінанти, що впливають на професійну активізацію інвалідів, були розділені на два основних виміри, а саме внутрішні (індивідуальні, включаючи індивідуальні характеристики та схильність окремих осіб) та зовнішні (навколишні, що містять усі фактори в проксимальному та віддаленому оточенні людей з обмеженими можливостями) (рис. 2). Кожен із зазначених чинників є важливим, але дуже часто активність або інвалідність людей з обмеженими можливостями є результатом взаємодії між собою.

В рамках внутрішнього та зовнішнього виміру були визначені три основних галузі чинників, які суттєво впливають на прийняття рішень про активацію або деактивацію осіб з обмеженими можливостями.

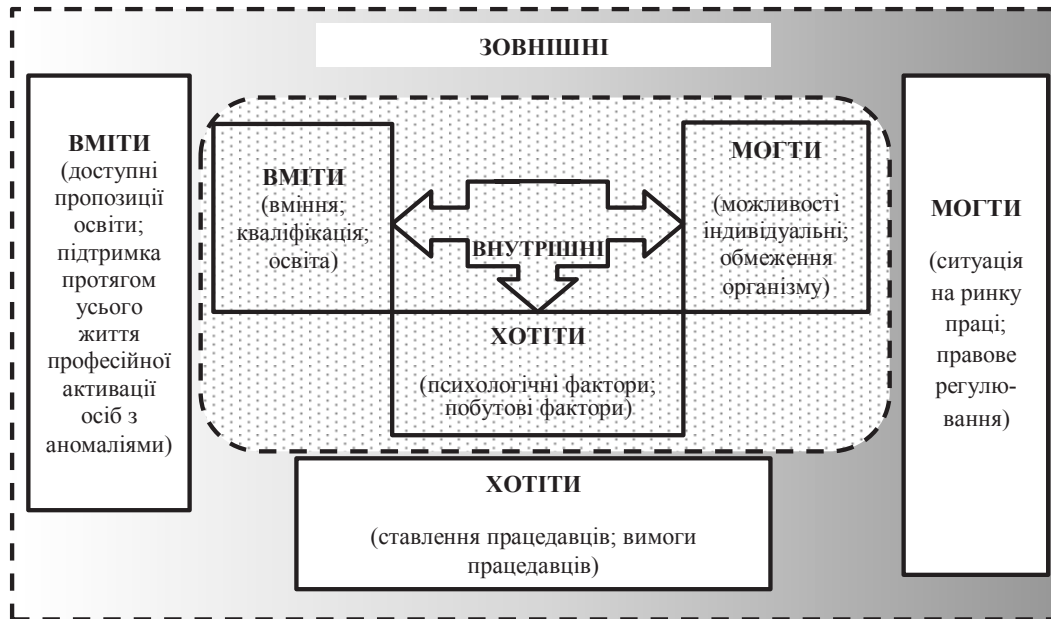
– Вміти (охопити всі питання, пов'язані з навчанням та підтримкою протягом усього життя професійної активності інвалідів).

– Хотіти (включає особливості індивідуума, психологічні та соціальні риси самих інвалідів та інших людей, що належать до загальноновизначеного середовища членів цієї спільноти).

– Могти (охопити всі об'єктивні чинники з боку інвалідів та їх середовища, що обмежують здатність людей з аномаліями влаштуватись на роботу, яка приносить їм дохід).

У кожній з цих трьох галузей були виділені групи чинників, які важливі для професійної діяльності людей з обмеженими можливостями (рис. 2).

Суб'єктний склад учасників професійної активізації осіб з обмеженими можливостями можна розглянуто шляхом взаємодії осіб з обмеженими можливостями з державними органами влади, закладами вищої освіти та біз-

Рис. 2. Чинники, які впливають на рівень професійної активності осіб з обмеженими можливостями

нес-одинацями (рис. 3). Згідно з рис. 3 визначені пріоритетні напрями роботи працедавців, установ і людей з обмеженими можливостями. Проте досягнення цілей є можливим за рахунок факторів, що мотивують працедавців, установи та людей з обмеженими можливостями.

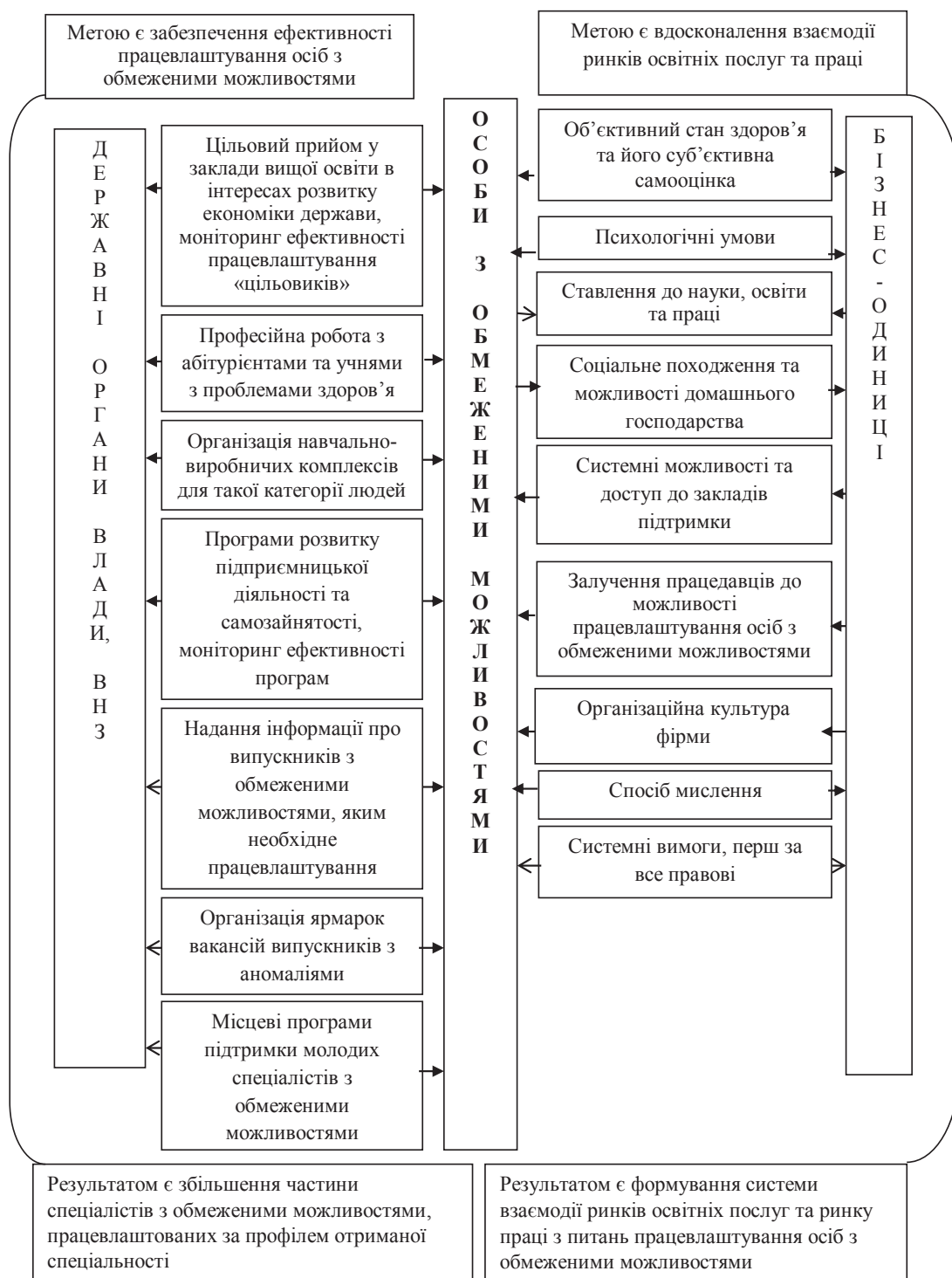
Наприклад, мотивуючі фактори для професійної активізації людей з обмеженими можливостями можна узагальнити в такі блоки, як об'єктивний стан здоров'я та його суб'єктивна самооцінка (час придбання інвалідності, ступінь інвалідності, суб'єктивне ставлення до інвалідності, доказ неможливості виконувати роботу через стан здоров'я); психологічні умови (професійна самооцінка, сприйняття себе у суспільстві, особливості характеру); ставлення до науки, освіти та праці (переконання себе у власній винахідливості або неможливості виконувати роботу професійно з позиції віку, стану здоров'я або рівня інвалідності); соціальне походження та можливості домашнього господарства (підходи до виховання з боку родини до особи з аномаліями, економічна ситуація родини); системні можливості та доступ до закладів підтримки (реабілітаційно-медичний спосіб мислення щодо осіб з обмеженими можливостями, переконання в неможливості працевлаштування, архітектурні бар'єри, обов'язкова правова система щодо соціального забезпечення та працевлаштування).

Наступна група детермінант з боку бізнес-одинаць (працедавців) демонструє ті чинники, які мають найбільший вплив на схильність інвалідів до пошуку, прийому та продовження роботи, яка приносить дохід.

До таких чинників належать залучення працедавців до можливості працевлаштування осіб з обмеженими можливостями (пропозиція місць праці, особливо особам із легким рівнем інвалідності, працевлаштування осіб з інвалідністю на посадах, які вимагають низької кваліфікації, взаємозамінність робочих місць, фінансова ситуація фірми); організаційна культура фірми (рівень спеціалізації робочих місць, організація робочого часу, розміри фірми, адміністративні компетенції); спосіб мислення (побоювання додаткових витрат, побоювання адміністративних витрат, побоювання витрат, пов'язаних із залежностями працівників); системні вимоги, перш за все правові (недостатня інформація про осіб з обмеженими можливостями, недосконалість правового середовища, недостатня інформація про умови та можливості працевлаштування такої категорії осіб).

Група детермінант із боку державних органів влади демонструє ті чинники, які спрямовують, координують та контролюють роботу таких органів, розробляє, формує та подає обґрунтовані пропозиції стосовно визначення потреби щодо надання фінансової допомоги, цільової позики, дотацій роботодавцям на створення робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, забезпечення функціонування реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю відповідно до законодавства, фінансування заходів, спрямованих на фізкультурно-спортивну реабілітацію осіб з інвалідністю, фінансування витрат на професійну підготовку, підвищення кваліфікації

Рис. 3. Суб'єктний склад учасників професійної активізації осіб з обмеженими можливостями

та перепідготовку осіб з інвалідністю, а також інші заходи відповідно до законодавства, бере участь у розробленні та вдосконаленні актів законодавства у сфері соціального захисту та працевлаштування, зокрема створення робочих місць для осіб з інвалідністю [8].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, дослідження, присвячені виявленню детермінант професійної діяльності інвалідів, свідчать про те, що ці заходи визначаються багатьма факторами, які виходять за межі та взаємодіють з різними сильними сторо-

нами. Це зумовлює те, що важко діагностувати ситуацію з цією категорією трудових ресурсів через складність проблеми, а також спланувати активізацію діяльності. Кількість чинників, що відповідають за прийняття рішень про професійну діяльність осіб з особливими потребами, настільки велика, що їх слід розглядати на індивідуальному рівні як окремих випадки. Це негативно впливає на ефективне планування діяльності та створення інструментів підтримки професійної діяльності людей з інвалідністю. Важко розробити набір рішень, які принесуть позитивні результати кожній особі, яка має посвідчення інвалідності. Група людей з інвалідністю внутрішньо відрізняється від ставлення до праці, психосоціальних та соціально-демографічних характеристик. Зовнішні детермінанти, такі як ситуація на ринку праці, ставлення працедавців, співробітників, батьків та опікунів, якість, доступність та ефективність інститутів та організацій, які підтримують професійну діяль-

ність цієї спільноти та освітніх установ, а також політика ринку праці, також мають вплив. На наш погляд, позитивний вплив на рівень професійної активації осіб з особливими потребами будуть спричинити інформаційна діяльність, яка спрямована на працедавців; організація інформаційної або медіа-кампанії, що інформує про можливості працевлаштування людей з інвалідністю; розвиток служб працевлаштування, консультування та професійне консультування; технічні консультаційні послуги. Очікуваними рішеннями працедавців, які матимуть позитивний вплив на їх готовність до працевлаштування працівників-інвалідів, є більші можливості для отримання субсидій, відшкодування та компенсації за працевлаштування інвалідів, збільшення можливостей та видів знижок і концесій. Підтримка професійної діяльності з боку держави має вирішуватися, охоплюючи всіх людей з обмеженими можливостями та влаштовуючи їх працедавців.

Список використаних джерел:

1. Barczyński A., Radecki R. Raport z badań. Identyfikacja przyczyn niskiej aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych, Warszawa. 2008. 39 s.
2. Фахрадова Л. Проблемы социальной инклюзии инвалидов: опыт регионального исследования. *Проблемы развития территории*. 2016. Вып. 6 (86). С. 58–75.
3. Купалова Г., Лесько О. Зайнятість та професійна реабілітація осіб з обмеженими фізичними можливостями: проблеми і шляхи вирішення. *Україна: аспекти праці*. 2004. № 5. С. 4–11.
4. Коляденко Н. Проблеми надання соціальної допомоги особам з обмеженими можливостями. *Ринок праці та зайнятості населення*. 2007. № 1. С. 24–27.
5. Панченко В. Надання соціальних послуг особам з обмеженими фізичними можливостями. *Роботодавець*. 2005. № 11. С. 10–11.
6. Бабак О., Маліновська Н., Скаковська В. Методичний посібник з організації професійного навчання за робітничими професіями та його соціально-психологічного супроводу в умовах центрів професійної реабілітації інвалідів / за заг. ред. М. Авраменка. Київ : Університет «Україна», 2006. 112 с.
7. Sokołowska M., Ostrowska A. Socjologia kalectwa i rehabilitacji. Wybrane problemy, IFiS PAN, Warszawa, 1976. 132 s.
8. Фонд соціального захисту інвалідів. URL: <http://www.ispf.gov.ua/ShowPage.aspx?PageID=8>.

References:

1. Barczyński A., Radecki R. Raport z badań. Identyfikacja przyczyn niskiej aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych, Warszawa. 2008. 39 s.
2. Fahradowa L. (2016). Problemy sotsialnoy inkluzii invalidov: opyt regionalnogo issledovaniya [Problems of social inclusion of the disabled: the experience of regional research]. *Problemy razvitiya territorii*, 6 (86), 58–75. (in Russian)
3. Kupalova H., Lesko O. (2004). Zainiatist ta profesiina reabilitatsiia osib z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy: problemy i shliakhy vyrishennia [Employment and professional rehabilitation of people with disabilities: problems and solutions]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 5, 4–11. (in Ukrainian)
4. Koliadenko N. (2007). Problemy nadannia sotsialnoi dopomohy osobam z obmezhenymy mozhlyvostiamy [Problems of providing social assistance to people with disabilities]. *Rynok pratsi ta zainiatosti naselennia*, 1, 24–27. (in Ukrainian)
5. Panchenko V. (2005). Nadannia sotsialnykh posluh osobam z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy [Provision of social services to persons with disabilities]. *Robotodavets*, 11, 10–11. (in Ukrainian)
6. Babak O., Malinovska N., Skakovska V. (2006). Metodichnyi posibnyk z orhanizatsii profesiinoho navchannia za robitnychymy profesiiamy ta yoho sotsialno-psykholohichnoho suprovodu v umovakh tsentriv profesiinoy reabilitatsii invalidiv [Methodical manual on the organization of vocational training for workers' professions and its socio-psychological supervision in the conditions of centers of professional rehabilitation of disabled people].

- training in the labor professions and its socio-psychological support in the conditions of vocational rehabilitation centers for disabled persons] / za zah. red. M. Avramenka. Kyiv : Universytet «Ukraina». (in Ukrainian)
7. Sokołowska M., Ostrowska A. Socjologia kalectwa i rehabilitacji. Wybrane problemy, IFiS PAN, Warszawa, 1976. 132 s.
  8. Fond sotsialnoho zakhystu invalidiv [Fund of social protection of invalids]. URL: <http://www.ispf.gov.ua/ShowPage.aspx?PageID=8>. (in Ukrainian)

УДК 005.95:316.47:316.62

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-52>

Калюжна Ю.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри управління персоналом і маркетингу
Запорізького національного університету

Захарова К.В.

студентка
Запорізького національного університету

Kaliuzhna Iuliia

Zaporizhzhya National University

Zakharova Kateryna

Zaporizhzhya National University

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ КОЛЕКТИВУ

FACTOR ANALYSIS OF THE FORMATION OF POSITIVE SOCIO-PSYCHOLOGICAL CLIMATE OF THE COLLECTIVE

У статті проаналізовано теоретичні аспекти та напрями тлумачення терміна «соціально-психологічний клімат» низкою науковців. Сформульовано таке визначення досліджуваного явища: соціально-психологічний клімат – це спільне сприйняття працівниками сукупності внутрішніх умов організації, що характеризується внутрішнім, емоційним настроєм трудового колективу та виявляється як складова системи взаємовідносин колективу організації. Визначено, що соціально-психологічний клімат у колективі формується під впливом багатьох різноманітних факторів, які можна об'єднати в такі групи, як організаційно-функціональні, економічні, управлінські, психологічні, професійно-кваліфікаційні, правові, інформаційні, світоглядно-культурні та феліцитарні. Виділено перелік умов, дотримання яких є запорукою сприятливого соціально-психологічного стану в колективі підприємства, задоволеності працівників трудовою діяльністю, високого рівня продуктивності праці.

Ключові слова: соціально-психологічний клімат, трудовий колектив, продуктивність праці, феліцитарна політика.

В статье проанализированы теоретические аспекты и направления толкования термина «социально-психологический климат» рядом ученых. Сформулировано такое определение исследуемого явления: социально-психологический климат – это общее восприятие работниками совокупности внутренних условий организации, что характеризуется внутренним, эмоциональным настроением трудового коллектива и проявляется как составляющая системы взаимоотношений коллектива организации. Определено, что социально-психологический климат в коллективе формируется под влиянием многих различных факторов, которые можно объединить в такие группы, как организационно-функциональные, экономические, управленческие, психологические, профессионально-квалификационные, правовые, информационные, идейно-культурные

и фелицитарные. Выделен перечень условий, соблюдение которых является залогом благоприятного социально-психологического состояния в коллективе предприятия, удовлетворенности работников трудовой деятельностью, высокого уровня производительности труда.

Ключевые слова: социально-психологический климат, трудовой коллектив, производительность труда, фелицитарная политика.

The socio-psychological climate of the collective is one of the main factors that determine the efficiency of labor activity of the staff and of the enterprise as a whole. The favorable state of the socio-psychological climate is one of the main reasons for the growth of productivity, increasing staff satisfaction with working conditions and relationships with colleagues. It is necessary to identify and study the factors of creating a socio-psychological climate to create a positive atmosphere in the labor collective. The purpose of the article is to identify and analyze the factors of formation of socio-psychological climate and study the conditions of their beneficial impact on the work of the collective. The author formed the definition of the investigated phenomenon. Socio-psychological climate is a common perception of employees of the set of internal conditions of the organization, which is characterized by internal, emotional mood of the workforce and manifests itself as a component of the system of relations of the collective organization. It is determined that the socio-psychological climate in the collective is formed under the influence of many different factors. They can be combined into the following groups: organizational-functional, economic, managerial, psychological, vocational qualification, legal, informational, ideological-cultural and phelicitis. Formation of a favorable socio-psychological climate in the team is possible in the absence of the negative influence of these factors. The governing bodies of enterprises must ensure decent working conditions, optimal wages, career prospects and the opportunity to improve the skills of staff, conduct a democratic leadership style, positive psychological atmosphere, ensure the documentary consolidation of labor relations, organize a system of information flows in the enterprise, promote development of corporate culture. These conditions are a guarantee of a favorable state of the socio-psychological climate in the company's collective, employee satisfaction with work, high level of productivity.

Key words: socio-psychological climate, labor collective, labor productivity, felicar politics.

Постановка проблеми. В сучасних умовах спостерігається зростання інтересу до значення стану соціально-психологічного клімату для злагодженої та продуктивної діяльності трудового колективу. Стан соціально-психологічного клімату виражає рівень соціального та психологічного розвитку колективу, а також його резервів з перспективою більш повної реалізації. Створення та підтримку сприятливого стану соціально-психологічного клімату в колективі можна забезпечити шляхом регулювання факторів його формування, що є можливим після їх виявлення та детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На проблемних аспектах соціально-психологічного клімату в трудовому колективі зосереджували увагу у своїх наукових працях українські та зарубіжні вчені. Сутність, особливості формування та дослідження соціально-психологічного клімату запропоновані в роботах Б.Д. Паригіна [1], Ю.Л. Неймера [3], В.М. Шепеля [4], Н.І. Бігуна [6], В.С. Лозниці [7], А.М. Бандурки [8], Д. МакГрегора [9], А.О. Комашні [11] та інших науковців. Однак, незважаючи на значну кількість та високий рівень наукових робіт у цьому напрямі, досі вченими не сформовано єдиного підходу до визначення поняття соціально-психологічного клімату, дискусійним залишається питання виділення та значущості факторів впливу на формування соціально-психологічного клімату в колективі.

Метою статті є дослідження факторів, що здійснюють вплив на формування сприятливого соціально-психологічного клімату. Мета розкривається в таких завданнях, як з'ясування напрямів визначення та формулювання тлумачення поняття «соціально-психологічний клімат»; виявлення та дослідження факторів формування соціально-психологічного клімату; визначення сприятливих умов реалізації досліджуваних факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах соціально-психологічний клімат посідає чільне місце серед чинників підвищення рівня продуктивності праці. Актуальність проблем соціально-психологічного клімату обумовлює необхідність створення та підтримки позитивної емоційної атмосфери в колективі задля забезпечення умов повної реалізації працівниками своїх здібностей.

Соціально-психологічний клімат є важливим чинником ефективної діяльності будь-якого трудового колективу. Для дослідження факторів його формування необхідно розкрити сутність поняття «соціально-психологічний клімат» (табл. 1).

Нині науковцями не сформований єдиний підхід до визначення сутності соціально-психологічного клімату. Це є наслідком наявності значної кількості факторів впливу на клімат, різної пріоритетності цих факторів для кожного окремого вченого.

Визначення поняття «соціально-психологічний клімат»

Автор	Напрямок визначення поняття	Визначення соціально-психологічного клімату
Б.Д. Паригін	Емоційний настрій колективу	Переважає й відносно стійка духовна атмосфера або психічний настрій колективу, що виявляється як у ставленні людей один до одного, так і в їх ставленні до спільної діяльності [1, с. 276].
Л.Е. Орбан-Лембрик		Морально-психологічний настрій, який відтворюється у взаєминах в колективі; умови, що створюють ефективний процес трудової діяльності [2, с. 214].
Ю.Л. Неймер	Внутрішній стан колективу	Внутрішній стан будь-якої спільноти, що відображає її комплексну здатність досягати поставлених цілей [3].
В.М. Шепель		Стійкий внутрішній емоційно-моральний стан колективу, в якому відображаються настрій людей, їх громадська думка, ставлення один до одного, матеріальні й духовні цінності, дух колективу [4, с. 254].
В.В. Москаленко	Аспект системи відносин колективу	Моральна й емоційна аспекти системи людських відносин, що склалися в групі [5, с. 555].
Н.І. Бігун		Якісний аспект міжособистісних відносин, що виявляється у сукупності внутрішніх умов, які сприяють продуктивній спільній діяльності або перешкоджають їй [6, с. 51].
В.С. Лозниця	Сукупність внутрішніх психологічних умов організації	Сукупність внутрішніх характеристик організації, що формуються в процесі розвитку та життєдіяльності групи, колективу [7, с. 155].
А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянська		Сукупність психологічних умов, що сприяють спільній продуктивній діяльності або перешкоджають їй [8, с. 117].
Д. МакГрегор	Сприйняття працівником	Внутрішні функції організації, виражені через призму сприйняття співробітниками [9].
М.Л. Гріффін	Трудового середовища	Безпосереднє сприйняття працівником його робочого середовища [10].

На основі даних табл. 1 можна виділити декілька основних напрямів визначення поняття «соціально-психологічний клімат». Б.Д. Паригін і Л.Е. Орбан-Лембрик визначають соціально психологічний клімат як емоційний настрій колективу; В.М. Шепель, Ю.Л. Неймер тлумачать вищенаведений термін як внутрішній стан трудового колективу; Н.І. Бігун та В.В. Москаленко у своїх працях наводять визначення соціально-психологічного клімату як аспекту системи відносин колективу; характеристика досліджуваного терміна як сукупності внутрішніх психологічних умов організації здійснена в роботах В.С. Лозниці, А.М. Бандурки, С.П. Бочарової, Е.В. Землянської; Д. МакГрегор, М.Л. Гріффін розглядають соціально-психологічний клімат як трудове середовище в контексті сприйняття працівником.

На основі проведеного аналізу тлумачення терміна «соціально-психологічний клімат» сформовано власне визначення цього поняття, яке запропоновано розглядати з використанням комплексного підходу до з'ясування сутності.

Отже, соціально-психологічний клімат – це спільне сприйняття працівниками сукупності внутрішніх, емоційних, психологічних, світоглядно-культурних, трудових умов організації, що сприяє або перешкоджає продуктивній діяльності колективу та особистісному, феліцитарному розвитку його членів.

Запорукою формування сприятливого соціально-психологічного клімату трудового колективу є виявлення та регулювання факторів, що впливають на цей клімат. Регулювання зазначених факторів для забезпечення їх сприятливого впливу задля підвищення ефективності трудової діяльності є можливим лише після їх виділення та детального вивчення.

Існує значна кількість різноманітних факторів, що здійснюють вплив на формування соціально-психологічного клімату в трудовому колективі та визначають характер його стану.

Очевидно, що соціально-психологічний клімат формується в результаті впливу багатьох факторів, які можуть позначатися на ньому як позитивно, так і негативно, тому важливим завданням керівників є забезпечення сприят-

ливих умов реалізації вищенаведених факторів соціально-психологічного клімату (табл. 2).

Сьогодні формується тенденція до врахування феліцитарної політики (від лат. «феліцитас» – «щастя») управління персоналом, яка передбачає, що щастя співробітника залежить від суспільства, його благополуччя та соціально-психологічного клімату, за які відповідає організація. Загалом проблема людського щастя стоїть досить гостро, адже успіх того чи іншого проекту може триматись на рівні щастя в колективі. Проте щастя не завжди пропорційне нововведенням або мотиваційним стимулам, адже продуктивність праці може зростати, а рівень щастя у групі – зменшуватись.

Таким чином, практичними задачами керівництва будь-якої організації повинні бути забезпечення працівників гідними умовами праці та достойним рівнем заробітної плати, сприяння формуванню позитивної психологічної атмосфери в колективі, відсутності тиску з боку керівництва, гарантування нормативно-правового регулювання трудової діяльності, відповідності кваліфікації працівника займаній посаді, організація інформаційних потоків,

створення або вдосконалення корпоративної культури, яка відображає місію та цілі підприємства. Наведені вище заходи є умовами формування та стійкості позитивного стану соціально-психологічного клімату, що забезпечує ефективність спільної діяльності членів колективу та більш повну реалізацію працівниками своїх здібностей.

Висновки з проведеного дослідження. Трудовий колектив є фундаментом для зростання та розвитку підприємства, тому соціально-психологічний клімат колективу є одним з головних елементів успішної діяльності підприємства. Це зумовлене підвищенням вимог до результативності колективної праці, складнощами під час вибору методів управління персоналом та регулювання міжособистісних відносин працівників.

За результатами дослідження з'ясовано, що соціально-психологічний клімат формується під впливом значної кількості факторів, виявлення й дослідження яких є основою визначення шляхів поліпшення його стану. Задоволеність працівників своєю діяльністю, постійний розвиток психологічних резервів персоналу,

Таблиця 2

Фактори соціально-психологічного клімату та умови їх сприятливої реалізації

Фактори соціально-психологічного клімату	Умови сприятливого впливу цих факторів
Організаційно-функціональні фактори	– Задовільні умови праці; – раціональний режим роботи та відпочинку; – ефективна організація праці.
Економічні фактори	– Ефективна система оплати праці; – розвинена система матеріального стимулювання (премії, винагороди, пільги).
Управлінські фактори	– Демократичний стиль управління; – новітні методи управління персоналом.
Психологічні фактори	– Тісні взаємини між колегами та між керівником і підлеглими; – швидке виявлення та розв'язання конфліктів; – психологічна сумісність членів колективу.
Професійно-кваліфікаційні фактори	– Висока кваліфікація персоналу; – розвинена система адаптації; – перспектива кар'єрного зростання.
Правові фактори	– Наявність нормативно-правових актів, що регулюють трудову діяльність персоналу; – законодавча захищеність працівників (наявність трудового договору, посадових інструкцій).
Інформаційні фактори	– Раціональна організація інформаційних потоків; – чітка постановка завдань; – розмежування формального та особистого спілкування.
Світоглядно-культурні фактори	– Наявність корпоративної культури; – привабливість колективу для нових членів; – високий соціальний статус членів колективу.
Особистісний розвиток	– Можливості кар'єрного зростання; – розширення світогляду.
Феліцитарна політика	Сукупність умов, що робить людину щасливою від здійснення групової трудової діяльності.

Джерело: складено авторами на основі джерел [11; 12]

підвищення рівня продуктивності праці та зростання показників ефективності функціонування будь-якого підприємства можна забезпечити лише за наявності сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є вдосконалення засобів регулювання факторів впливу на соціально-психологічний клімат задля підтримки його сприятливого стану в колективі.

Список використаних джерел:

1. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории : монография. Санкт-Петербург : ИГУП, 1999. 592 с.
2. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.
3. Неймер Ю.Л. Социально-психологический климат коллектива предприятия. *Социологические исследования*. 1990. № 11. С. 81–88.
4. Шепель В.М. Человековедческая компетентность менеджера. *Управленческая антропология*. Москва : Дом педагогики, 2000. 544 с.
5. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2008. 688 с.
6. Бігун Н.І. Соціальна психологія : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2011. 108 с.
7. Лозниця В.С. Психологія менеджменту : навчальний посібник. Київ : ТОВ «УВГПС ЕксСб», 2000. 512 с.
8. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянська Е.В. Психологія управління : навчальний посібник. Харків : Фортуна-прес, 1998. 340 с.
9. McGregor D. *The Human Side of Enterprise*. New York : McGraw-Hill Book Company, 1960.
10. Griffin M. L. Job satisfaction among detention officers: Assessing the relative contribution of organizational climate variables. *J. Crim. Justice*. 2001. № 29. P. 219–232.
11. Вертель В.В., Комашня А.О., Федорчук І.В. Соціально-психологічний клімат колективу. *Вісник економіки транспорту та промисловості*. 2012. № 40. С. 292–295.
12. Дідик А.М., Кузьмін О.Є. Шляхи покращення соціально-психологічного мікроклімату колективу в умовах полівекторного розвитку підприємства. *Ефективна економіка*. 2013. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5133>.

References:

1. Paryigin B.D. (1999). *Sotsialnaya psihologiya. Problemy metodologii, istorii i teorii : monografiya* [Social psychology. Problems of methodology, history and theory: monograph]. Sankt-Peterburg : IGUP. (in Russian)
2. Orban-Lembryk L.E. (2005). *Sotsialna psikhohihiia : navchalnyi posibnyk* [Social psychology: tutorial]. Kyiv : Akademvydav. (in Ukrainian)
3. Neymer Yu.L. (1990). *Sotsialno-psihologicheskii klimat kollektiva predpriyatiya* [Socio-psychological climate of the enterprise collective]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*, 11, 81–88. (in Russian)
4. Shepel V.M. (2000). *Chelovekovedcheskaya kompetentnost menedzhera. Upravlencheskaya antropologiya* [Human competence of the manager. Management anthropology]. Moskva : Dom pedagogiki. (in Russian)
5. Moskalenko V.V. (2008). *Sotsialna psikhohihiia : pidruchnyk* [Social psychology: textbook]. 2-he vyd., pererob. ta dop. Kyiv : TsUL, 688 s. (in Ukrainian)
6. Bihun N.I. (2011). *Sotsialna psikhohihiia : navchalno-metodychnyi posibnyk* [Social psychology: educational and methodical manual]. Kamianets-Podilskyi : Medobory, 108 s. (in Ukrainian)
7. Loznytsia V.S. (2000). *Psikhohihiia menedzhmentu : navchalnyi posibnyk* [Psychology of management: a manual]. Kyiv : TOV «UVHPS EksSb», 512 s. (in Ukrainian)
8. Bandurka A.M., Bocharova S.P., Zemlianska E.V. (1998). *Psikhohihiia upravlinnia : navchalnyi posibnyk* [Psychology of management: a manual]. Kharkiv : Fortuna-pres, 340 s. (in Ukrainian)
9. McGregor D. *The Human Side of Enterprise*. New York : McGraw-Hill Book Company, 1960.
10. Griffin M. L. Job satisfaction among detention officers: Assessing the relative contribution of organizational climate variables. *J. Crim. Justice*. 2001. № 29. P. 219–232.
11. Vertel V.V., Komashnia A.O., Fedorchuk I.V. (2012). *Sotsialno-psikhohichnyi klimat kolektyvu* [Socio-psychological climate of the collective]. *Visnyk ekonomiky transportu ta promyslovosti*, 40, 292–295. (in Ukrainian)
12. Didyk A.M., Kuzmin O.Ie. (2013). *Shliakhy pokrashchennia sotsialno-psikhohichnoho mikroklimatu kolektyvu v umovakh polivektornoho rozvytku pidpriemstva* [Ways of improvement of socio-psychological microclimate of a collective in conditions of poluvector development of the enterprise]. *Efektivna ekonomika*, 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5133>. (in Ukrainian)

УДК 336. 276

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-53>**Білявська А.Ю.**аспірантка кафедри фінансів
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана**Biliavska Alina**

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ
ВНУТРІШНІХ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ УКРАЇНИ****THE MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT
OF THE POLICY OF INTERNAL STATE BORROWING OF UKRAINE**

У статті проведено дослідження сучасного ринку здійснення державних запозичень та проаналізовано інституційне забезпечення управління ними. Визначено особливості державних запозичень в Україні. Виходячи із цього, можемо сказати, що сьогодні економічна ситуація характеризується нестабільністю, нарощенням кредитних зобов'язань, проблемами соціально-економічного характеру, низьким рівнем боргової безпеки, застоєм у перспективних галузях промисловості тощо. Загальний обсяг державного боргу України перебуває нині на значному рівні, а темпи його зростання виглядають загрозливими. З огляду на таку ситуацію, що склалася в Україні за останні роки у зв'язку із залежністю від зовнішнього кредитування та перспективами довгих років повернення отриманих коштів, питання вдосконалення управління політикою внутрішніх державних запозичень є актуальним і надзвичайно важливим. Проведений аналіз ринку державних цінних паперів дав змогу визначити напрями підвищення ефективності державних запозичень як важливого інструмента фінансової політики.

Ключові слова: державний кредит, дефіцит бюджету, державні запозичення, фінансування державних витрат, заощадження, державні інвестиції, ринок державних цінних паперів.

В статье проведено исследование современного рынка осуществления государственных займов и проанализированы институты обеспечения управления ими. Определены особенности государственных заимствований в Украине. Исходя из этого, можем сказать, сегодня экономическая ситуация характеризуется нестабильностью, наращиванием кредитных обязательств, проблемами социально-экономического характера, низким уровнем долговой безопасности, застоєм в перспективных отраслях промышленности и тому подобное. Общий объем государственного долга Украины находится сейчас на значительном уровне, а темпы его роста выглядят угрожающими. Учитывая такую ситуацию, которая сложилась в Украине за последние годы в связи с зависимостью от внешнего кредитования и перспективую долгих лет возврата полученных средств, вопрос совершенствования управления политики внутренних государственных заимствований является актуальным и чрезвычайно важным. Проведенный анализ рынка государственных ценных бумаг позволил определить направления повышения эффективности государственных заимствований как важного инструмента финансовой политики.

Ключевые слова: государственный кредит, дефицит бюджета, государственные заимствования, финансирование государственных расходов, сбережения, государственные инвестиции, рынок государственных ценных бумаг.

At the beginning of the XXI century. For Ukraine, the development and increase of the efficiency of the domestic state borrowing market remains topical. Given the general downturn in the country's economy (falling of the gross domestic product, which we know is the basis of the financial support of the state, increase of the share of defense expenditures, etc.), government borrowing is an integral part of the state financial policy. The following factors have had a major impact on the current state of Ukraine's economy: annexation of the Crimea, military conflict in the eastern part of the country. The combination of these factors negatively affected the economic and social indicators of Ukraine's development. Therefore, the issue of covering the budget deficit at this stage of development is one

of the priorities. The article analyzes the current market for the implementation of state borrowing and analyzes the institutional support for managing them. The features of state borrowing in Ukraine are determined. The analysis of the government securities market made it possible to determine the directions of increasing the efficiency of government borrowing as an important tool of financial policy. To reduce the negative impact of state borrowing is necessary by increasing the efficiency of their use in the processes of development of the national economy. Thus, the effectiveness of government borrowing will increase in the real sector of the economy, since the attraction of financial resources in the form of targeted lending or investing in the process of implementing investment potential in the areas of material production and transport, information technology will increase budget revenues, increase investment attractiveness of enterprises, reduce financial threats. It is worthwhile to carry out medium-term planning of state borrowing taking into account the development trends of the national and world economy. Consequently, it is necessary to continue the study of the use of state borrowing and ways to increase their efficiency, taking into account the processes of reform and development of the national economy of Ukraine.

Key words: state credit, budget deficit, state borrowing, financing of state expenditures, savings, state investments, government securities market.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. для України актуальними залишаються розвиток та підвищення ефективності ринку внутрішніх державних запозичень. Економічна ситуація, яка склалася на даному етапі розвитку, потребує додаткового залучення фінансових ресурсів. На нинішній стан економіки України мали великий вплив такі чинники, як анексія Криму, військовий конфлікт на сході країни. Сукупність цих чинників негативно вплинула на економічні та соціальні показники розвитку України, тому питання покриття бюджетного дефіциту на даному етапі розвитку є одним із першочергових. Досягнення фінансової стабілізації передбачає покриття державного дефіциту за рахунок неемісійних джерел фінансування через подальший розвиток внутрішніх державних запозичень, що, своєю чергою, допоможе скоротити обсяги зовнішніх запозичень, цим самим зменшивши валютне навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання внутрішніх державних запозичень та управління державним боргом є досить поширеними у працях вітчизняних учених, їх досліджували І. Лютий, В.П. Задорожний, О.С. Лондар, О.П. Макар, Н.М. Ухналь, Р. Рак та ін. Проте більшість дослідників розглядає лише загальні проблеми накопичення державного боргу, його економічні наслідки та загрози, що виникають унаслідок відсутності скоординованої та раціональної боргової політики держави. Невирішеними залишаються проблеми оптимізації боргового фінансування бюджетних видатків та розроблення пропозицій з мінімізації негативних наслідків державних запозичень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз сучасного стану ринку внутрішніх державних запозичень в умовах посткризової економіки та військового конфлікту, що, своєю чергою, дасть змогу обґрунтувати рекомендації щодо поліп-

шення в Україні практики внутрішніх державних запозичень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державні запозичення є одним із найпоширеніших засобів акумуляції грошових ресурсів, необхідних для розв'язання загальнодержавних проблем, зокрема для збалансування державного бюджету. Під час запозичення коштів уряд, як і будь-який інший позичальник, повинен урахувувати свої можливості щодо погашення боргу та його обслуговування, оскільки надмірні запозичення та нераціональне використання запозичених коштів можуть призвести до важкого боргового тягаря, а отже, до істотного ускладнення проведення соціально-економічної і фінансової політики.

Видатки держави постійно зростають, і в демократичних суспільствах цей процес є постійним, особливо в період соціального потрясіння, під час якого використовуються такі методи фінансування, які раніше вважалися неприйнятними. Позики стали альтернативним методом покриття видатків, оскільки податкових надходжень завжди не вистачає для покриття бюджетних видатків. Необхідно лише враховувати особливості позичкових фінансів. Принципи повернення, строковості та платності вимагають установлення оптимальних розмірів та ефективного використання залучених коштів.

Однією з проблем політики управління внутрішніми державними запозиченнями є відсутність використання та врахування ринкових принципів формування цін на ОВДП. Це не сприяє формуванню системи цінорієнтирів у результаті випуску облігацій у національній валюті. Використання неринкових підходів є типовою практикою під час здійснення внутрішніх позик через ОВДП. Наприклад, річні ОВДП розміщуються під 9% за умови, що однорічна позика надається на фінансовому ринку під 11%. Це сприяє скороченню витрат

на обслуговування ОВДП, проте не забезпечує ефективно регулювання фінансового ринку, розвиток вторинного ринку та «консервацію» цінних паперів у НБУ [1].

Оптимізація державного боргу, відповідно до міжнародної практики, передбачає зростання частки внутрішніх запозичень у загальній структурі державного боргу, тому політика управління внутрішніми запозиченнями та борговий менеджмент повинні бути спрямовані на залучення внутрішніх фінансових ресурсів, що сприятиме послабленню боргових ризиків. Сьогодні в Україні політика збільшення частки внутрішніх позик носить безсистемний характер, який зумовлюється здебільшого невиконанням плану щодо залучення зовнішніх запозичень (неотриманням траншів від МВФ).

Для забезпечення оптимальної структури зовнішніх та внутрішніх позик доцільно здійснювати порівняння вартості запозичень, урахувати макроекономічний ефект відповідного типу фінансування дефіциту бюджету. В Україні співвідношення зовнішніх та внутрішніх позик мінливе саме через неефективність політики управління запозиченнями, зміною вартості позик та курсові чинники, тому політика управління передбачає дотримання зобов'язань НБУ щодо цінової стабільності, узгодження фіскальної та монетарної політики, що спрямована на досягнення інфляційних цілей. Це не лише забезпечить скорочення вартості внутрішніх позик, обсягів зовнішніх позик та їх вартості, а й макроекономічну стабільність та економічне зростання [2].

Політика розвитку внутрішніх державних запозичень повинна передбачати заходи поступового продовження строків обігу ринкових випусків ОВДП разом зі зниженням рівня інфляції до середньострокового цільового діапазону. Одними з основних напрямів політики також є спрощення доступу інвесторів до ринку внутрішніх позик, активізація інформаційної та роз'яснювальної роботи серед фізичних осіб із метою популяризації та залучення фінансових ресурсів економічних агентів для оптимізації структури внутрішніх позик – від превалювання банків як основних суб'єктів придбання ОВДП до поступового включення фізичних осіб та інвесторів.

Останнє повинно передбачати розроблення програми здійснення випуску ОВДП та їх публікацію на офіційних сайтах емітентів, ведення випуску ОВДП на рахунку спеціального фонду державного бюджету, кошти якого будуть спрямовані на реалізацію проектів розвитку економіки, соціальних та інвестиційних проектів.

Варто відзначити, що НБУ та МФУ було використано репрофайлінг державних запозичень

для забезпечення полегшення навантаження на державний бюджет за рахунок обслуговування ОВДП та зміни строків погашення. Крім того, цей метод сприяє формуванню виваженої політики управління внутрішніми запозиченнями, зокрема фіскальної політики МФУ, яка повинна відповідати монетарній політиці НБУ щодо стабільної та низької інфляції за режиму інфляційного таргетування [3].

Репрофайлінг дає змогу конвертувати ОВДП у довгострокові облігації в національній валюті з урахуванням дохідності відповідно рівню інфляції та різних строків погашення. Це забезпечує рівномірність погашень зобов'язань, оптимізуючи структуру портфеля ОВДП. Використання зазначених методів дасть змогу мінімізувати витрати на обслуговування державних запозичень без отримання нових позик.

Під час розміщення облігаційних позик перевага повинна надаватися довгостроковим запозиченням у національній валюті, які проводяться на внутрішньому ринку. Крім того, потребує розвитку ринок муніципальних запозичень під державні гарантії, відповідальність за які повинна бути покладена на органи місцевого самоврядування у рамках делегованих їм повноважень [4].

Проведення політики управління внутрішніми запозиченнями повинне спрямовуватися на мінімізацію обсягів зовнішніх комерційних позик, які відзначаються високою мінливістю, та встановлення цільових показників, зокрема щодо частки довгострокової заборгованості у національній валюті на рівні 65–75% у довгостроковому періоді.

Внутрішні запозичення повинні стати ефективним інструментом управління інвестиційною політикою, що сьогодні впливає на інвестиційні процеси в країнах ЄС. Спрямування коштів, залучених у результаті випуску державних цінних паперів, на інноваційно-інвестиційні цілі може здійснюватися на фінансування новітніх пріоритетних проектів, що, своєю чергою, сприятиме забезпеченню економічного зростання держави. Державні цінні папери повинні виступати привабливим інвестиційним інструментом, який дає можливість приватним інвесторам тримати кошти в низькоризикових і високоліквідних активах, які приносять стабільний дохід, а інституційним інвесторам – збалансовувати свої портфелі [5].

Система управління внутрішніми запозиченнями повинна включати три рівні:

– центральний уряд (наприклад, на рівні Міністерства фінансів України в межах бюджетної політики, на рівні Національного банку, Державної фіскальної служби);

- органи державної влади;
- органи місцевого самоврядування.

Доцільно забезпечити збалансування структури внутрішніх позик відповідно до рівнів управління: відповідно до досвіду ЄС, близько 35–50% припадає саме на місцеві позики органів місцевого самоврядування. Тому під час розроблення середньострокової стратегії управління внутрішніми запозиченнями потрібно встановити цільові показники структури саме в межах таких значень.

Управління внутрішніми запозиченнями на рівні органів місцевого самоврядування має включати залучення нефінансових резидентів (домашніх господарств, некомерційних установ, що обслуговують домашні господарства, і нефінансових корпорацій), фінансових резидентів (фінансової корпорації), нерезидентів (решта). Шляхом публікації звітів про графік випуску ОВДП, вартості позик, структури внутрішніх позик, процентної ставки за позиками (дохідність планова) можна забезпечити зростання рівня довіри всіх суб'єктів ринку [6].

Доцільно використати досвід країн ЄС у таких напрямках політики управління:

- зниження ризиків щодо зміни процентних ставок через зменшення частки боргових цінних паперів із плаваючою процентною ставкою;
- встановлення верхньої межі державного боргу в розмірі 50% боргу від ВВП;
- використання похідних фінансових інструментів хеджування (процентні та валютні свопи, опціони);
- розроблення довгострокової стратегії здійснення державних запозичень, використовуючи різноманітний набір боргових інструментів та методів залучення;
- розроблення цільових показників структури внутрішніх позик у межах довгострокової стратегії здійснення запозичень.

У межах управління розвитком ринку внутрішніх запозичень доцільно впровадити новий вид цінних паперів – інфраструктурні облігації, управління якими покласти на органи місцевого самоврядування, що дасть змогу спрямувати кошти на реалізацію конкретних заходів на регіональному рівні та підвищити рівень довіри резидентів, забезпечуючи, таким чином, розвиток інвестиційної привабливості. Інфраструктурні облігації повинні стати одним із вагомих інструментів фінансування важливих суспільних потреб, таких як розвиток систем електропостачання, водопостачання та водовідведення, транспортних мереж, будівництво житла, закладів освіти, охорони здоров'я, культури, спорту тощо.

Інші види муніципальних позик із метою диверсифікації можуть включати угоди оренди,

лізингу обладнання та майна, податкові позики тощо. У законодавстві практично всіх зарубіжних країн міститься вимога щодо спрямування запозичених фінансових ресурсів виключно на інвестиції, тому на законодавчому рівні це повинно бути передбачено в рамках розробленої стратегії розвитку ринку внутрішніх запозичень.

Використання практики країн ЄС також може передбачати класифікацію муніципальних облігацій залежно від забезпечення, під яке вони випускаються. Ефективними можуть бути два основних типи облігацій місцевих органів влади: забезпеченням першого є податки, що збираються на відповідній території, або прибуткові облігації (revenue bonds), забезпечені майбутніми платами за послуги, що надаватимуться завдяки реалізації проектів, профінансованих випуском облігаційної позики.

Необхідно створити прозорі умови, сформулювати незмінні правила та не відхилятися від них, заздалегідь оголошувати графік розміщення з обсягами випуску ОВДП. Окрім того, управління боргом включає цілу низку важливих рішень щодо типу цінних паперів, їх розподілу за строками обігу, валютою випуску, видом відсоткової ставки та ін.

Система управління внутрішніми запозиченнями являє собою сукупність інструментів та методів мобілізації грошових коштів на внутрішньому ринку для реалізації пріоритетних напрямів державної боргової політики. У роботі Г.О. Дорошенко запропоновано виділяти правову, інституційну та технологічні підсистеми управління [7]. Відповідні підсистеми слугують основою для виділення відповідних напрямів політики управління політикою внутрішніх запозичень.

На макроекономічному рівні управління внутрішніми запозиченнями являють собою інструмент управління формуванням, розподілом національних доходів для уникнення протиріч між соціально-економічними потребами населення, тому управління ними в контексті ефективності державного регулювання передбачає вплив на сукупні витрати через використання інструментів податкової та бюджетної політики. Отже, ефективність управління внутрішніми запозиченнями залежить від режиму курсоутворення та регулювання, інструментів монетарної політики щодо цінової стабільності. Останні дають змогу забезпечити ефективність механізму внутрішніх запозичень в Україні, що проявляється в оптимізації структури внутрішнього боргу відповідно до потреб держави з мінімізацією вразливості фінансової системи до чинників соціально-економічних криз.

У контексті управління внутрішніми державними запозиченнями (зокрема, муніци-

пальними облігаціями) доцільно здійснювати розвиток механізмів державно-приватного партнерства та венчурного фінансування для скорочення «ефектів» витіснення інвестицій, здешевлення вартості позик (формування «вигідних» цін).

Окремим напрямом управління також виступає своєчасне та повне виконання зобов'язань для уникнення дефолтів (зокрема, на рівні органів місцевого самоврядування) та позиціонування держави як надійного позичальника на внутрішньому ринку, забезпечення ліквідності ринку, формування прозорого середовища та дієвих інструментів хеджування ризиків.

Висновки з даного дослідження. Основними напрямами розвитку та вдосконалення

політики внутрішніх державних запозичень в Україні є управління на трьох рівнях: центральному, рівні органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Крім того, управління повинно реалізовуватися за часовою та валютною структурами запозичень, інструментами та методами, а окремим важливим напрямом є управління під час фінансових криз та економічного спаду. Цілями політики управління в межах стратегії розвитку внутрішнього ринку запозичень повинні стати диверсифікація інвесторів та інструментів, активні публікації щодо поточного стану та майбутніх графіків випуску цінних паперів, оптимізація витрат, зростання рівня ліквідності ринку.

Список використаних джерел:

1. Лютий І., Курищук К. Механізм внутрішніх державних запозичень України. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 1. С. 27–36.
2. Задорожний В.П. Удосконалення механізму управління державним боргом України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 23–26.
3. Тимошенко Н.М. Ринок державних цінних паперів у системі управління дефіцитом бюджету. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 20. С. 93–96.
4. Рак Р. Регулювання ринку державних цінних паперів у розвинутих країнах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2007. № 92. С. 24–27.
5. Лондар О.С. Вдосконалення системи управління борговою сферою України в процесі інтеграції в ЄС. *Наукові праці НДФІ*. 2015. Вип. 2. С. 57–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2015_2_6
6. Макар О.П., Ільницька-Гикавчук Г.Я., Дулін І.С. Світовий досвід управління державним боргом та перспективи його застосування в Україні. *Ефективна економіка*. 2013. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&HYPERLINK=http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2435>
7. Ухналь Н.М. Фінансова безпека України в контексті сучасних трансформаційних процесів. *Наукові праці НДФІ*. 2014. Вип. 2. С. 126–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2014_2_15

References:

1. Liutyi I., Kuryshchuk K. (2016). Mekhanizm vnutrishnikh derzhavnykh zapozychen Ukrainy [The mechanism of internal state borrowing of Ukraine]. *Svit finansiv*, 1, 27–36. (in Ukrainian)
2. Zadorozhnyi V.P. (2015). Udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia derzhavnym borhom Ukrainy [Improvement of the mechanism of management of public debt of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 23, 23–26. (in Ukrainian)
3. Timoshenko N.M. (2016). Rynok derzhavnykh tsinnykh paperiv u systemi upravlinnia defitsytom biudzhetu [The government securities market in the budget deficit management system]. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 20, 93–96. (in Ukrainian)
4. Rak R. (2007). Rehuliuвання rynku derzhavnykh tsinnykh paperiv u rozvynutykh krainakh [Regulating the market for government securities in developed countries]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, 92, 24–27. (in Ukrainian)
5. Londar O.S. (2015). Vdoskonalennia systemy upravlinnia borhovoioiu sferoioiu Ukrainy v protsesi intehtatsii v YeS [Improvement of the debt management system of Ukraine in the process of integration into the EU]. *Naukovi pratsi NDFI*, 2, 57–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2015_2_6 (in Ukrainian)
6. Makar O.P., Ilynyska-Hykavchuk H.Ia., Dulyn I.S. (2013). Svitovi dosvid upravlinnia derzhavnym borhom ta perspektyvy yoho zastosuvannia v Ukraini [World experience in managing public debt and its prospects in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&HYPERLINK=http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2435> (in Ukrainian)
7. Ukhna N.M. (2014). Finansova bezpeka Ukrainy v konteksti suchasnykh transformatsiinykh protseiv [Financial security of Ukraine in the context of modern transformation processes]. *Naukovi pratsi NDFI*, 2, 126–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2014_2_15 (in Ukrainian)

Бодрецький М.В.кандидат економічних наук, докторант
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**Bodretskiy Mikhailo**

Taras Shevchenko National University

**АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ БАНКОМ:
ПРИЙНЯТТЯ КРЕДИТНИХ РІШЕНЬ
ЗА ДВОРІВНЕВОЮ СХЕМОЮ (ФІЗИЧНІ ОСОБИ)****ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN BANKS:
ACCEPTANCE OF CREDIT SOLUTIONS
BY TWO-LEVEL SCHEME (PRIVATE BANKING)**

У статті висвітлено результати дослідження змін у процесі прийняття кредитних рішень (у сфері роздрібного кредитування). Визначено новації у русі кредитних проектів за їх узгодження з урахуванням досвіду, отриманого українськими банками в ході протидії проявам кризових явищ у 2009 і 2014 рр. Формалізовано схему руху кредитних проектів, і визначено, що процес узгодження кредитних проектів має багаторівневу природу. Обґрунтовано важливість подальшого вдосконалення процесів прийняття кредитних рішень і управління банківськими портфелями як антикризового заходу. Визначено, що неякісні кредитні портфелі банків (у тому числі портфелі вкладень у кредити фізичним особам) є негативним чинником, що погіршує стан банківської установи під час протидії кризовим явищам. Обґрунтовано доцільність проведення подальших наукових досліджень для підвищення якості управлінських рішень у сфері кредитування і підвищення якості кредитних портфелів українських банків.

Ключові слова: антикризовий, управління, банк, кредитний портфель, кризис-менеджмент, кредитне рішення, якість.

В статье изложены результаты исследования изменений в процессе принятия кредитных решений (в сфере розничного кредитования). Определены новации в движении кредитных проектов при их согласовании с учетом опыта, полученного украинскими банками в ходе противодействия проявлениям кризисных явлений в 2009 и 2014 гг. Формализована схема движения кредитных проектов, и определено, что процесс согласования кредитных проектов имеет многоуровневую природу. Обоснована важность дальнейшего совершенствования процессов принятия кредитных решений и управления банковскими портфелями как антикризисной меры. Определено, что некачественные кредитные портфели банков (в том числе и портфели вложений в кредиты физическим лицам) являются негативным фактором, ухудшающим состояние банковского учреждения при противодействии кризисным явлениям. Обоснована целесообразность проведения дальнейших научных исследований для повышения качества управленческих решений в сфере кредитования и повышения качества кредитных портфелей украинских банков.

Ключевые слова: антикризисный, управление, банк, кредитный портфель, кризис-менеджмент, кредитное решение, качество.

The article presents the results of a study of changes in the decision-making process on granting loans in Ukrainian banks (in the field of retail lending). It is revealed that banks are making efforts to improve the quality of loan portfolios. For this, changes were made to the movement of credit projects, with their coordination, taking into account the experience gained by Ukrainian banks in countering the manifestations of crisis phenomena in 2009 and 2014. The article presents a formal scheme of movement of credit projects and it is determined that the process of coordination of credit projects has a multi-level nature. This is its main difference from the credit process, which was supported by Ukrainian banks until 2009. At the same time, the adoption of credit decisions is based on expert assessments of banking departments. This is a repetition of the old process. During the banking crises of 2009 and 2014, the inefficiency of such an organization of the credit decision-making process was demonstrated. Most loan portfolios became non-performing loans. The importance of further improving the processes

of credit decision making and bank portfolio management as some anti-crisis measure has been substantiated. If the lending decision-making process remains as it is, the next banking crisis will be even deeper than the previous ones. The variants of modernization of decision-making processes in the field of lending are proposed. It was found that poor-quality loan portfolios of banks (including portfolios of investments in loans to individuals) are a negative factor worsening the condition of a banking institution. To substantiate this thesis, the statistical data of the National Bank of Ukraine are given. Data on the quality of retail loan portfolios of Ukrainian banks are tabulated and subject to in-depth analysis. The interrelation of a high share of problem loans with the crisis state of banks has been established. The expediency of further research with the aim of improving the quality of management decisions in the field of lending and improving the quality of loan portfolios of Ukrainian banks is substantiated.

Key words: anti-crisis, management, bank, credit portfolio, crisis management, credit decision, quality.

Постановка проблеми. Перебування України у складних економічних умовах пов'язане як із зовнішніми, так і з внутрішніми чинниками, має суттєвий вплив на роботу всіх установ та організацій країни, зокрема на банки. Під час забезпечення працездатності банківської системи в умовах, що склалися, доцільним є застосування методів антикризового управління. Однак за спроб застосувати методи антикризового управління виникають системні проблеми, однією з яких є питання ефективного функціонування банківської системи та забезпечення високої якості її активів. Під час поглибленого дослідження питання визначення шляхів забезпечення ефективного функціонування банківської системи встановлено, що суттєвим активом банків є портфелі кредитів, наданих фізичним особам (за суттєвістю вони поступають лише портфелям кредитів, наданих суб'єктам господарювання). Проблемним питанням є якість управлінських рішень із надання кредитів фізичним особам, що й розглянуто у цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження якості управлінських рішень та загалом процесу кредитування в Україні присвячено праці таких вітчизняних науковців як: О.І. Береславська [1], Н.В. Височанська [2], Н.І. Волкова [3], С.М. Дячек [4], А.П. Жарук [5], О.Р. Маслій [6], Н.М. Попадинець [7], В.В. Ровенська [8], О.С. Сергеева [9], Ю.В. Табенська [10].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз процесу кредитування фізичних осіб, зокрема якості прийняття кредитних рішень із роздрібно-кредитування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значний вплив на життєздатність українських банків має фактична якість їхніх кредитних портфелів. [10] Другим за суттєвістю активом українських банків є портфель кредитів, наданих фізичним особам (роздрібний кредитний портфель). Аналіз процесів прийняття кредитних рішень щодо кредитів фізичним особам свідчить про його недосконалість. Кризи

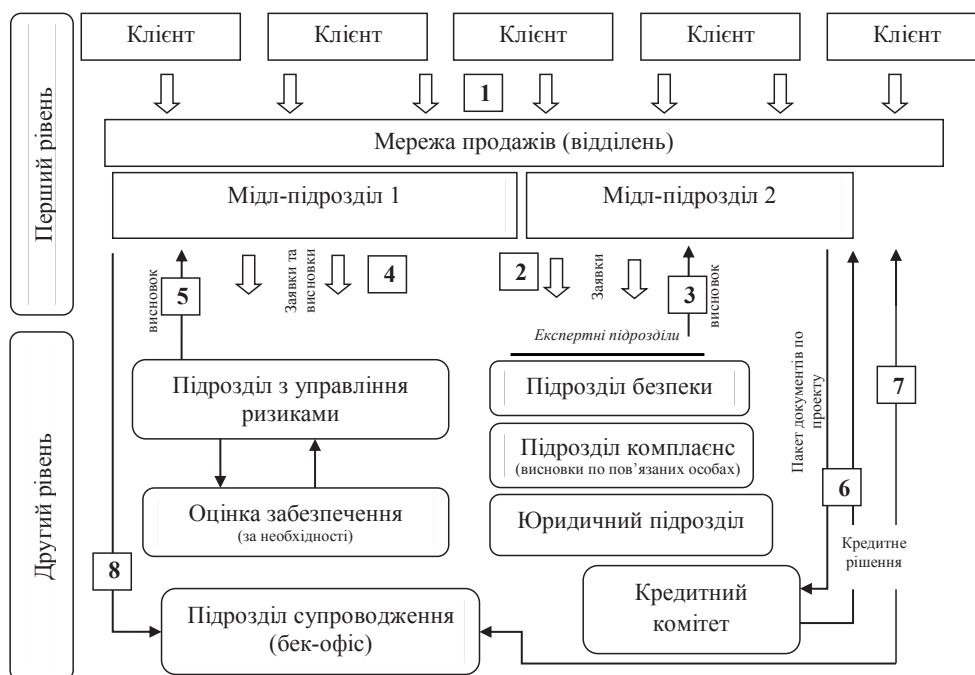
2009 та 2014 рр. показали, що значні обсяги роздрібних портфелів потрапили у розряд проблемних (таких, що не обслуговуються), чим посилили кризові явища, що мали прояв з інших, зовнішніх, причин [8; 6]. Доцільним є аналіз процесів прийняття кредитних рішень у сучасних умовах, співставлення раніше застосовуваних прийомів із сучасними та формулювання науково обґрунтованих пропозицій для банківських установ, спрямованих на підвищення якості їхніх кредитних портфелів, що у даному контексті є антикризовим заходом [5].

Процес розгляду та затвердження роздрібних кредитів (кредитів, наданих фізичним особам) у банківських установах відбувається сьогодні за багаторівневим принципом. У більшості установ базовою є схема руху кредитних проектів за (умовною) дворівневою системою прийняття кредитних рішень у сфері роздрібно-кредитування. При цьому схеми кредитування фізичних осіб (роздрібно-кредитування) та суб'єктів господарювання (підприємств та підприємців) мають відмінності.

У процесах прийняття рішення по роздрібних кредитах задіяні: мережа продажів, підрозділи мідл-офісу, підрозділ з управління ризиками, експертні підрозділи, підрозділ супроводження (бек-офіс). За аналізом результатів опитування банківських фахівців систему прийняття кредитних рішень по роздрібних кредитах зведено у базову схему (рис. 1).

У процесі прийняття рішень щодо роздрібно-кредитування забезпечується умовне розподілення на два рівні, які зображено на схемі 1 (рис. 1). Етапи процесу носять покроковий характер, що визначено на приведеній схемі. На першому етапі мережа продажів контактує з клієнтами (крок 1). У ролі мережі продажів можуть виступати партнери/агенти або Інтернет-сервіси. Підрозділами мідл-офісу готується заявка/запит на кредитування (крок 2). Зауважимо, що підрозділи мідл-офісу є не в усіх банківських установах і залучають їх не до всіх проектів. Водночас у банківських установах практикується утримання у своїй структурі декількох підрозділів мідл-офісу, спрямованих на різні

Рис. 1. Базова схема прийняття кредитних рішень щодо роздрібного кредитування

Джерело: авторська розробка

сегменти клієнтів. Запит опрацьовується експертними підрозділами, які надають свої висновки підрозділам мідл-офісу, а якщо їх немає в банківській установі, їхню функцію може брати на себе інший підрозділ або спеціаліст, наприклад мережа продажів, апарат/секретар кредитного комітету тощо (крок 3). Підрозділи мідл-офісу направляють пакет документів (заявку та висновки) до підрозділу з управління ризиками (крок 3), який, своєю чергою, проводить аналіз кредитного проекту та надає свій висновок з урахуванням відомостей із заявки та висновків експертних підрозділів. Висновок надається підрозділам мідл-офісу (крок 5). Після отримання всіх висновків відповідний підрозділ мідл-офісу направляє проект до кредитного комітету для генерації кредитного рішення (крок 6). За результатами розгляду пропозицій кредитний комітет приймає рішення щодо кредитування по отриманих пакетах документів. Отримання кредитного рішення запускає механізм формування пакету договорів (за типовими формами), що здійснюється шляхом надання кредитного рішення (його копії) до підрозділу супроводження (бек-офісу), який забезпечує заведення даних до прикладних облікових систем банку і можливість формування (типових) договорів (крок 7). За результатами підписання відповідних договорів із клієнтом оригінали передаються підрозділу супроводження (бек-офісу) (крок 8), копії заводяться до прикладних облікових систем банку.

Отримані дані про процес прийняття кредитних рішень у сфері роздрібного кредитування свідчать про намагання банківських установ дещо скорегувати даний процес, спираючись на раніше отриманий досвід. При цьому принципово процес не змінився. Як і до 2009 р., кредитні рішення приймаються за результатами відпрацювання проекту різними підрозділами. Це, безумовно, знижує рівень ризику вкладень банків у портфелі роздрібних кредитів, але водночас не змогло позитивно вплинути на якість портфелів у реальних кризових умовах. Необхідним є подальший пошук механізмів прийняття якісних управлінських рішень із роздрібного кредитування.

Висновки з даного дослідження. У сучасних умовах роль антикризового управління та якості управлінських рішень у діяльності банківських установ дуже зростає. Набула змін система прийняття рішень, зокрема система прийняття рішень із роздрібного кредитування. Однак питання достатності наявних змін залишається відкритим. Поява можливостей приймати кредитні рішення за даними великих баз даних, накопиченої (у тому числі кредитної) історії фізичної особи може дати можливість докорінно змінити принципи прийняття кредитних рішень у сфері роздрібного кредитування. Це може суттєво вплинути на якість портфелів роздрібних кредитів, що, своєю чергою, надасть більш високий рівень антикризової стійкості банківським установам.

Список використаних джерел:

1. Береславська О.І., Пернарівський О.В. Аналіз ризику та оцінка ефективності кредитних портфельів банків України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2018. № 9(37). С. 103–110.
2. Височанська Н.В., Гринчишин Я.М. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківського сектору України. *Молодий вчений*. 2018. Т. 61. № 9. С. 244–248.
3. Волкова Н.І., Кункель А.О. Тенденції та особливості кредитної діяльності вітчизняних банків на сучасному етапі розвитку економіки. *Економіка і організація управління*. 2018. № 1(29). С. 52–63.
4. Дячек С.М., Павловський Є.В. Прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банків України. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2018. № 1. С. 38–45. DOI: [http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2018-1\(39\)-38-45](http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2018-1(39)-38-45).
5. Жарук А.П., Ларіонова К.Л. Сучасний стан та управління кредитним портфелем комерційного банку. *Сучасний рух науки* : тези доп. IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 6–7 грудня 2018 р. Дніпро, 2018. С. 421–424.
6. Маслій О.Р., Артим-Дрогомирецька З.Б. Управління кредитним портфелем комерційного банку. *Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід* : матеріали IX Міжнародної науково-методичної Інтернет-конференції, 30 жовтня 2018 р. Львів, 2018. С. 93–95.
7. Попадинець Н.М. Державне регулювання розвитку споживчого кредитування: організаційно-економічні аспекти. *Науковий вісник PUET. Economic Sciences*. 2018. № 2. С. 150–155.
8. Ровенська В.В., Киркач В.Е. Кредитна політика та аналіз сучасного стану кредитного ринку України. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1(55). С. 103–108.
9. Сергеева О.С. Особливості бізнес-планування діяльності банківської установи в сучасних умовах. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 1. С. 310–315.
10. Табенська Ю.В. Аналіз та оцінка якості кредитного портфеля банку. *Молодий вчений*. 2018. Т. 60. № 8. С. 397–399.

References:

1. Bereslavska O.I., Pernarivskiy O.V. (2018). Analiz ryzyku ta otsinka efektyvnosti kredytnykh portfeliv bankiv Ukrainy [Risk analysis and estimation of the efficiency of credit banks of Ukrainian banks]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Ekononika»*, 9(37), 103–110. (in Ukrainian)
2. Vysochanska N.V., Hrynchyshyn Ya.M. (2018). Antykrizove upravlinnia v zabezpechenni finansovoi stiiikosti bankivskoho sektoru Ukrainy [Anticrisis management in ensuring financial stability of the banking sector of Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, 61(9), 244–248. (in Ukrainian)
3. Volkova N.I., Kunkel A.O. (2018). Tendentsii ta osoblyvosti kredytnoi diialnosti vitchyznianskykh bankiv na suchasnomu etapi rozvytku ekonomiky [Trends and peculiarities of credit activity of domestic banks at the present stage of economic development]. *Ekononika i orhanizatsiia upravlinnia*, 1(29), 52–63. (in Ukrainian)
4. Diachek S.M., Pavlovskiy Ye.V. (2018). Prohnozuvannia chastky prostrochenoi kredytnoi zaborhovavosti u kredytnomu portfeli bankiv Ukrainy [Forecasting the share of overdue credit indebtedness in the loan portfolio of Ukrainian banks]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, 1, 38–45. DOI: [http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2018-1\(39\)-38-45](http://dx.doi.org/10.26642/pbo-2018-1(39)-38-45). (in Ukrainian)
5. Zharuk A.P., Larionova K.L. (2018). Suchasnyi stan ta upravlinnia kredytnym portfelem komertsii-noho banku [Current status and management of a commercial bank loan portfolio]. *Suchasnyi rukh nauky* : tezy dop. IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii, 6–7 hrudnia 2018 r. Dnipro, 421–424. (in Ukrainian)
6. Maslii O.R., Artym-Drohomyretska Z.B. (2018). Upravlinnia kredytnym portfelem komertsii-noho banku [Commercial bank credit portfolio management]. *Modeliuvannia ekonomiky: problemy, tendentsii, dosvid* : materialy IKh Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi Internet-konferentsii, 30 zhovtnia 2018 r. Lviv, 93–95. (in Ukrainian)
7. Popadynets N.M. (2018). Derzhavne rehuliuвання rozvytku spozhyvchoho kredyтування: orhanizatsiino-ekonomichni aspekty [State regulation of consumer lending development: organizational and economic aspects]. *Naukovyi visnyk PUET. Economic Sciences*, 2, 150–155. (in Ukrainian)
8. Rovenska V.V., Kyrkach V.E. (2019). Kredytna polityka ta analiz suchasnoho stanu kredytnoho rynku Ukrainy [Credit policy and analysis of the current state of the Ukrainian credit market]. *Ekononichnyi visnyk Donbasu*, 1(55), 103–108. (in Ukrainian)
9. Serhieieva O.S. (2018). Osoblyvosti biznes-planuvannia diialnosti bankivskoi ustanovy v suchasnykh umovakh [Features of business planning activities of the banking institution in modern conditions]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 1, 310–315. (in Ukrainian)
10. Tabenska Yu.V. (2018). Analiz ta otsinka yakosti kredytnoho portfelia banku [Analysis and assessment of the quality of the loan portfolio of the bank]. *Molodyi vchenyi*, 60(8), 397–399. (in Ukrainian)

Грановська І.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Макарчук І.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Hranovskaya Inna

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

Makarchuk Inna

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ

THE INSTITUTIONAL FRAMEWORK OF THE FINANCIAL PROVISION OF SOCIAL STANDARDS

У статті досліджено нормативно-правову базу. Визначення, установлення та фінансування соціальних стандартів авторами впорядковано відповідно до розробленої моделі класифікації призначень. Визначена класифікація дає змогу чітко регламентувати правові документи як регулятори норм прямої дії за призначенням на документи загальнообов'язкового страхування, соціальної допомоги та надання соціальних послуг. Розроблено механізм фінансового забезпечення програм соціального розвитку в розрізі джерел фінансування, який показує пряму залежність соціального стандарту як основи визначення розміру соціальних гарантій, допомог та послуг до бюджетних витрат за цими напрямками відповідно до джерел фінансування програм соціального розвитку суспільства та взятих державою зобов'язань.

Ключові слова: фінансове забезпечення, соціальний стандарт, інститут, інституційний підхід, соціальні нормативи, соціальні гарантії, нормативно-правове забезпечення.

В статье исследована нормативно-правовая база. Определение, установление и финансирование социальных стандартов упорядочены в соответствии с разработанной моделью классификации назначений. Определенная классификация позволяет четко регламентировать правовые документы как регуляторы норм прямого действия по назначению на документы общеобязательного страхования, социальной помощи и предоставления социальных услуг. Разработан механизм финансового обеспечения программ социального развития в разрезе источников финансирования, который показывает прямую зависимость социального стандарта как основы определения размера социальных гарантий, пособий и услуг к бюджетным расходам по этим направлениям согласно источникам финансирования программ социального развития общества и взятым государством обязательствам.

Ключевые слова: финансовое обеспечение, социальный стандарт, институт, институциональный подход, социальные нормативы, социальные гарантии, нормативно-правовое обеспечение.

The article determines that in conditions of systemic transformation of the economy, an important factor in the management and institutionalization of the social sphere of the state is the legal regulation, represented by a variety of legal acts of direct and indirect action, which are based on the guarantee of execution of the main function of the state – provision of conditions for maintaining the level of human activity, guaranteeing the right to qualitative education, medical services, decent wages depending on professional qualification. The effectiveness of the execution of the main functions of the state depends on the existing and the search for new institutional mechanisms responsible for the formation of economic and social well-being not lower than the established legal standards. The authors considered that

today, these are state standards and norms that are used as the basis for the formation of incomes and social benefits of the population. The classification and quality of standards and norms as the institutional fundamentals for social security of the population depend on the stage of economic development of the state and democratic forces of society, which guarantee the level of income and expenditure. Given that the system of financing of state standards and norms plays a special role in ensuring the balance of satisfaction of the initial needs of individuals in the system of social relations and that the effectiveness of further socio-economic transformations, on the one hand, and the welfare and social stability of society closely related to the mechanism of their establishment, on the other hand, depend on its effectiveness, the authors propose to consider the sequence of the enforcement of sources of law of social standards in accordance with the model of regulatory support for the formation of social standards, guarantees, norms, and services. An important feature of the state social policy is the regulation of its provisions by unified legislation, which involves the use of common approaches and standards. On the basis of the study of the legal framework in terms of definitions, the authors systematized establishing and financing social standards according to the developed model of classification of functional purposes. The defined classification allows clearly regulating legal documents as regulators of norms of direct effect for the purpose of: compulsory insurance, social assistance, and provision of social services. Also, the authors developed a mechanism for financial support of social development programs in view of sources of financing, which shows the direct dependence of the social standard as the basis for determining the size of social guarantees, reliefs, and services to budget expenditures in these areas according to sources of financing of social development programs of society, in accordance with the state commitments.

Key words: financial support, social standard, institution, institutional approach, social norms, social guarantees, regulatory support.

Постановка проблеми. Для ефективного фінансового забезпечення соціальних стандартів необхідно визначити напрями розвитку соціальних інституцій. Саме вони повинні впливати на структуру суспільства з найменшими втратами та підтримувати соціальну безпеку держави. Нова інституційна економічна теорія передбачає поєднання соціальних, політичних та економічних інституцій для регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві [1, с. 98–105]. Комплекси діючих норм як інституції [2, с. 65] соціальних стандартів повинні містити підходи до формування джерел фінансового забезпечення та регулювання процесів соціальних витрат. Інституції як правила гри [3] повинні передбачати взаємодію між організаціями (інститутами) та різними верствами населення. Відповідні державні інститути мають поетапно й виважено вдосконалювати інституційну складову фінансового забезпечення соціальних стандартів, зокрема щодо доходів населення, освіти, охорони здоров'я, науки, інших галузей соціальної сфери. Результативність фінансових заходів стимулювання розвитку суспільства значною мірою залежить від ступеня розвиненості інститутів, які слід розглядати як сукупність формальних та неформальних правил, а також механізмів, що забезпечують їх дотримання.

Інституційний підхід передбачає розгляд фінансового забезпечення соціальних стандартів як динамічної системи, яка постійно вдосконалюється та трансформується під впливом ендогенних та екзогенних факторів. Важливим елементом розвитку цих інституційних засад є

пошук балансу між сукупністю інституційних обмежень, зокрема, у вигляді законодавчих імперативів, які лімітують діяльність економічних агентів у вигляді державних інститутів, юридичних та фізичних осіб, а також визначення відповідальності, що встановлюється державою в разі порушення цих правил; та стимулів для діяльності економічних агентів щодо зміцнення людського капіталу, підвищення рівня соціальних стандартів, посилення координації між державним та недержавним секторами економіки щодо досягнення цих цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення нормативно-правового регулювання, яке представлене різновидом нормативно-правових актів прямої та непрямої дії, в основу яких покладено гарантування виконання чільної функції держави, що полягає у забезпеченні умов для підтримки рівня життєдіяльності людини, зробили провідні вітчизняні науковці, такі як І.С. Андрієнко, Т.В. Капаєва, А.А. Мазаракі, А.В. Павленко, І.Я. Чугунов.

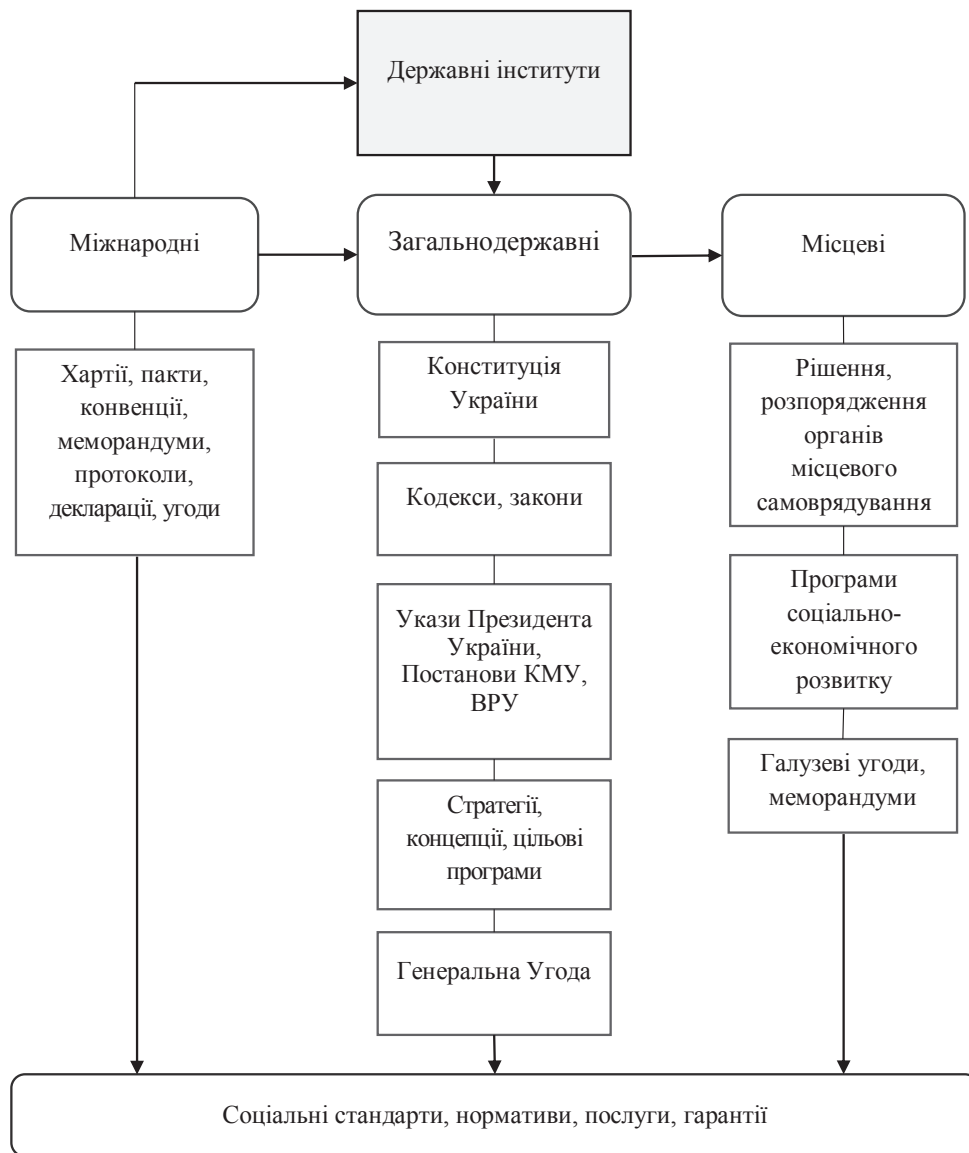
Однак поза увагою вчених залишаються вивчення та систематизація інституційних механізмів соціального спрямування, що підтверджує багатофункціональність застосування прожиткового мінімуму як визначального фактору, що лежить в основі не тільки значної кількості законів та інших нормотворчих документів, але й управлінських рішень.

Метою статті є поглиблення теоретико-методологічних підходів до формування моделі нормативно-правового забезпечення створення соціальних стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження правових забезпечень соціальних стандартів дає підстави стверджувати, що визнання Україною більшості універсальних договорів із прав людини, юрисдикції Комітету ООН та Європейського суду зумовило правомірність приведення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та визначило курс на забезпечення відповідності рівня соціальних стандартів рівню країн Європейського Союзу. Статті 22–25 Загальної декларації прав людини передбачають право на соціальне забезпечення кожної особи як члена суспільства та здійснення для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав в економічній, соціальній та культурній сферах до структури, ресурсів кожної держави, право на достатній життєвий рівень, що

охоплює їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування для підтримки здоров'я та добробуту самої особи, її сім'ї, право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості чи іншого випадку втрати засобів до існування від не залежних від неї обставин [4, с. 13–30].

Здійснений аналіз нормативного забезпечення за період незалежності України у стратегічному вимірі показав, що ратифікація норм міжнародного права та застосування положень уже ратифікованих міжнародно-правових документів як норм прямої дії у національному законодавстві мають фрагментарний характер, часткова ратифікація у 2006 році Європейської соціальної хартії, не взяття Україною зобов'язань щодо низки важливих соціальних

Рис. 1. Модель нормативно-правового забезпечення формування соціальних стандартів

норм, таких як соціальне забезпечення, соціальна та медична допомога, права працівників на захист їхніх прав у разі банкрутства роботодавця, встановлення доступних для малозабезпечених осіб цін на житло, ставлять під сумнів результативність майбутніх соціальних ефектів [5, с. 78–81].

Водночас, незважаючи на несприятливу економічну кон'юнктуру, держава продовжує імплементацію міжнародних норм, які визначають базові характеристики певних соціальних стандартів, означених Конвенціями Міжнародної організації праці (МОП) № 117 та № 102, які регламентують підвищення мінімальних розмірів окремих страхових виплат, а саме пенсій за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, на випадок безробіття та встановлення гарантії їх виконання [6]. У перспективі першочергових завдань, які ставить перед собою держава у соціально-трудої сфері, слід назвати запровадження європейських стандартів шляхом формування сучасного трудового законодавства та підвищення вартості праці, про що свідчить видане Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення виконання положень Європейської соціальної хартії на 2015–2019 роки» від 14 травня 2015 року № 450-р.

Шляхи розвитку системи соціального законодавства в Україні у сфері нормативного поля започатковано з моменту зміни інституційно-правових основ, визначених Законом України «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 року № 142-XII, яким регламентовано механізм господарювання, регулювання економіки та соціальної сфери, організації фінансово-бюджетної, кредитної та грошової системи, а також гарантовано громадянам прожитковий мінімум. Важливими документами врегулювання механізму соціального захисту населення та встановлення соціальних нормативів були Постанова Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про ціни і ціноутворення»», Закони України «Про мінімальний споживчий бюджет», «Про внесення змін і доповнень до Законів Української РСР «Про мінімальний споживчий бюджет», «Про індексацію грошових доходів населення», Законів України «Про прожитковий мінімум», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», відповідно до яких соціальні стандарти постають як встановлені законами імперативи мінімального забезпечення доходів населення та переліку надаваних державою публічних послуг. Одними зі значимих, на нашу думку, в системі законодавчого становлення державних соціальних стандартів і нормативів, дифе-

ренційованих за соціально-демографічними ознаками, щодо наукового обґрунтування норм споживання, гласності та громадського контролю під час їх визначення стали розроблення та затвердження у 2002 році Державного класифікатора соціальних стандартів і нормативів. Незважаючи на певні недоліки та недоопрацювання, означена система державних соціальних стандартів і гарантій в Україні стала основою формування основних джерел доходів населення та забезпечення соціальної підтримки, а щодо методологічного аспекту була частково впроваджена у сферах охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства, надання послуг закладами культури, побутового обслуговування, роботи з молоддю та різними категоріями сімей відповідно до прийнятих Законів України «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» тощо.

Наведені дослідження засвідчують, що соціальні стандарти встановлюються та гарантуються державою, вмотивування зобов'язань яких визначено статтею 48 Конституції України: «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [7].

Загалом на загальну оцінку рівня життя в Україні впливає визначений відповідно до статті 46 Основного Закону держави загальнонаціональний показник соціального характеру, а саме прожитковий мінімум [7]. Він є чинною основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм; встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат; визначення державних соціальних гарантій та стандартів обслуговування й забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування тощо; встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян; індексації доходів громадян, формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів [7].

Вивчення інституційних механізмів соціального спрямування підтвердило багатofункціональність застосування прожиткового мінімуму як визначального фактору, що лежить в основі не тільки значної кількості законів, інших нормотворчих документів, але й управлінських рішень.

На основі дослідження нормативно-правової бази щодо визначення, встановлення та фінансування соціальних стандартів вони були впорядковані відповідно до розробленої

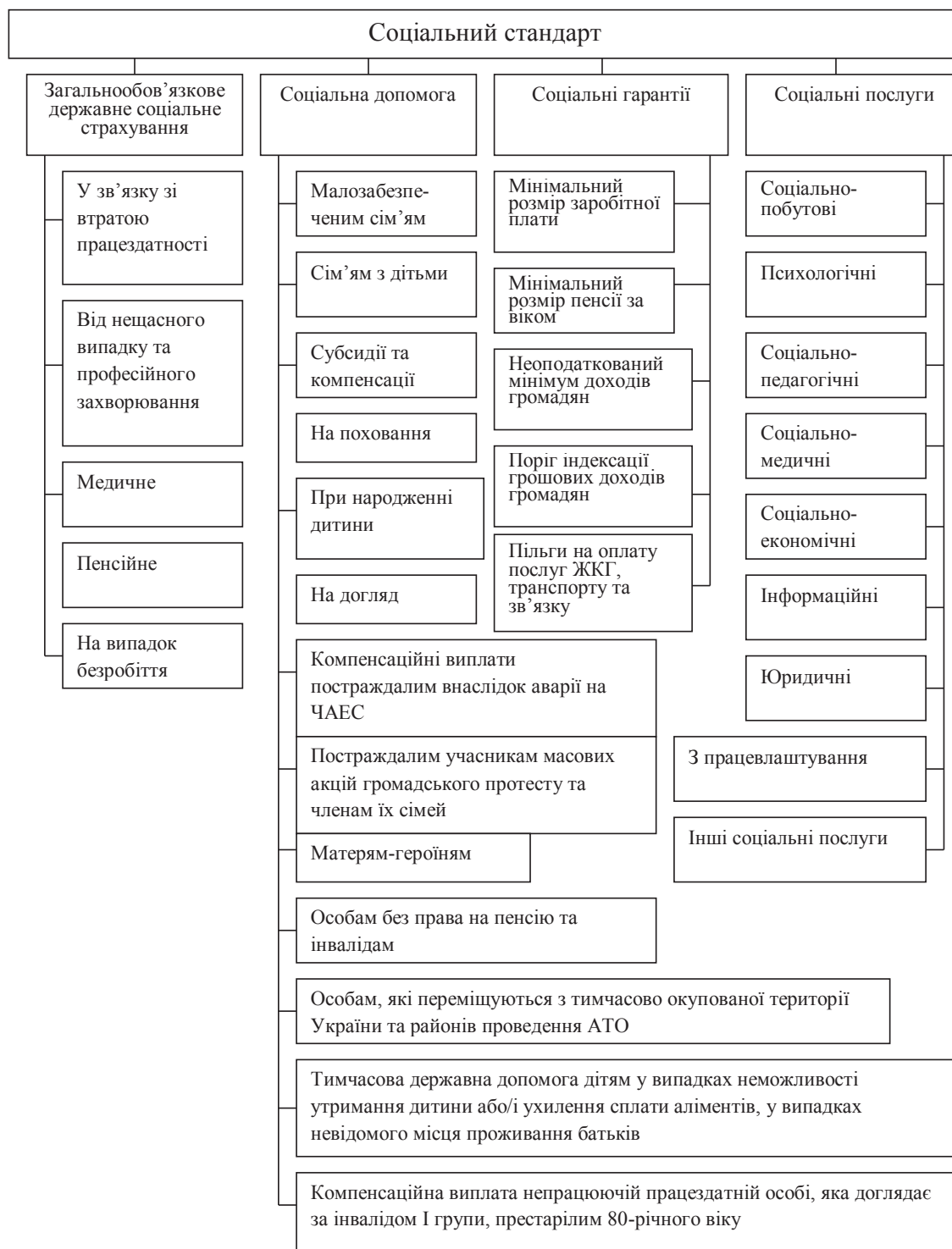

Рис. 2. Класифікація функціонального призначення соціального стандарту

моделі класифікації призначень, яка відображена на рис. 1.

Визначена класифікація дає змогу чітко регламентувати правові документи як регулятори норм прямої дії за призначенням на документи загальнообов'язкового страхування, соціальної допомоги та надання соціальних послуг.

Важливими факторами взаємодії встановленого державою мінімуму з іншими інститу-

тами є джерела права непрямої дії, що регулюють такі суспільні відносини, як фінансові, трудові, адміністративні. До них належать Закони України про Державний бюджет України на відповідний рік, «Про зайнятість», «Про статус суддів», «Про прокуратуру», «Про державну службу», «Про інформацію», «Про забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення», «Про звернення

громадян», «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про громадські об'єднання» тощо.

На нашу думку, модель класифікації функціонального призначення соціального стандарту як основи визначення розміру соціальних гарантій, допомог та послуг відображає багатовекторність функцій державного гарантованого мінімуму та пряму залежність бюджетних витрат за цими напрямками відповідно до джерел фінансування програм соціального розвитку суспільства та взятих державою зобов'язань, що відображено на рис. 3.

Розподіл витрат соціального спрямування відбувається відповідно до механізму фінансування соціальної сфери в Україні, підґрунтям якого є низка джерел, таких як бюджетні асигнування, кошти юридичних та фізичних осіб, ресурси страхових фондів, сформовані за рахунок страхових відрахувань застрахованих осіб та роботодавців, донорські кошти благодійних організацій та фондів, кредитування, гранти [8, с. 195–200]. Аналітичний аспект управлінських рішень щодо оцінювання ефективності моніторингу законодавчих, регуляторних актів і державних соціальних програм дає змогу говорити про звуженість поняття «прожитковий мінімум»; надмірний

обсяг документів, невідповідність їх вимогам часу; неузгодженість та непослідовність принципів джерел фінансування; відсутність системних розрахунків та об'єктивних фінансових обґрунтувань реалізації програм соціального спрямування на місцевому рівні; невизначеність відповідальності конкретної особи за реалізацію стратегій та програм, що приводить до недостатнього рівня забезпечення населення соціальними благами та послугами й досить високої соціальної напруженості.

Ситуацію ускладнює розбалансованість соціального законодавства через неузгодженість різних векторів законодавчої активності (Євроінтеграція, децентралізація, міжнародні угоди та рекомендації). Непридатність визначенню соціального стандарту значна кількість функцій відповідно до класифікації призначень потребує визначення інших критеріїв та закономірностей у формуванні поняття «прожитковий мінімум» та змістовності наповнення споживчого кошику відповідно до вимог часу.

Висновки з проведеного дослідження. Незважаючи на зміни, законодавчі засади моделі державного регулювання фінансового забезпечення соціального спрямування не сприяють залученню фінансових ресурсів до державного, місцевого бюджетів, оскільки наявна нормативно-правова база у зазначеній

Рис. 3. Механізм фінансового забезпечення програм соціального розвитку в розрізі джерел фінансування

сфері є недосконалою. Чинне законодавство фінансування соціальних стандартів потребує подальшого розвитку та приведення діючих нормативних актів у відповідність до базових законів, що регулюють питання фінансування.

Основною причиною низької ефективності моделі державного регулювання фінансового забезпечення державних гарантій є відсутність єдиного системного державного підходу до означеної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н. Нестеренко ; предисл. и научн. ред. Б.З. Мильнера. Москва, 1997. 180 с.
2. Ярош Н.П. Державне регулювання розвитку соціальних стандартів у сфері охорони здоров'я : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 ; Національна академія держ. управління при Президенті України, Київ, 2009. 226 с.
3. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / пер. с англ. Москва, 2010. 256 с.
4. Поляк Н.В. Удосконалення системи соціального забезпечення населення в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2011. № 3. С. 23–30.
5. Андриєнко І.С. Європейська соціальна хартія як джерело європейських міжнародних соціальних стандартів у сфері подолання бідності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 1. С. 78–81.
6. Про основні цілі та норми соціальної політики : Конвенція МОП від 22 червня 1962 року № 117. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_016.
7. Конституція України : станом на 28 січня 2016 року, відповідає офіційному тексту. Харків : Право, 2016. 64 с.
8. Чугунов І.Я., Павелко А.В., Канєва Т.В. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія / за заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2015. 376 с.

References:

1. Nort D. (1997). *Institutyi, institutsionalnyie izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy] / per. s angl. A.N. Nesterenko; predisl. i nach. red. B.Z. Milnera. Moskva. (in Russian)
2. Iarosh N.P. (2009). *Derzhavne rehuliuivannia rozvytku sotsialnykh standartiv u sferi okhorony zdorovia* [State regulation of the development of social standards in the field of health care] : dys. kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02 / Natsionalna akademiia derzh. upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, Kyiv. (in Ukrainian)
3. Nort D. (2010). *Ponimanie protsessa ekonomicheskikh izmeneniy* [Understanding the process of economic change] ; per. s angl. Moskva. (in Russian)
4. Poliak N. (2011). *Udoskonalennia systemy sotsialnoho zabezpechennia naseleння v Ukraini* [Improvement of the social welfare system in Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 3, 23-30. (in Ukrainian)
5. Andriienko I.S. (2014). *Yevropeiska sotsialna khartiia yak dzherelo yevropeiskykh mizhnarodnykh sotsialnykh standartiv u sferi podolannia bidnosti* [European Social Charter as a source of European international social standards in the area of poverty reduction]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys*, 1, 78-81. (in Ukrainian)
6. Konventsiiia MOP. «Pro osnovni tsili ta normy sotsialnoi polityky» № 117 vid 22.06.1962 r. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_016.
7. Konstytutsiia Ukrainy: stanom na 28 sichnia 2016 r. vidpovidaie ofits. tekstu [The Constitution of Ukraine: as of January 28, 2016, corresponds to the official text]. Kharkiv : Pravo, 2016. (in Ukrainian)
8. *Derzhavne finansove rehuliuivannia ekonomichnykh peretvoren* : monohrafiia [State financial regulation of economic transformations: monograph] / Chuhunov I. Ya., Pavelko A.V., Kanieva T.V., ta in. ; za zah. red. Mazaraki A.A. Kyiv. Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2015. (in Ukrainian)

УДК 336.143

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-56>**Іляшенко А.Х.**

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри
публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Баєтул Г.П.

асистент кафедри
публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ilyashenko Anfisa

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Baietul Halyna

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

РОЛЬ БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

ROLE OF BUDGET MECHANISM FOR PROMOTING SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

У статті розглянуто сутність та роль бюджетного механізму як складової бюджетної політики. На підставі проаналізованих трактувань поняття «бюджетний механізм» визначено його особливості. Бюджетний механізм характеризується своєю гнучкістю, що дає змогу оперативно реагувати на будь-які зміни бюджетної системи відповідно до умов бюджетної політики. Активне впровадження процедури фінансової децентралізації з 2014 року зумовило зміни у структурі бюджетного механізму. Соціально-економічний розвиток також зумовлює зміни у функціональній структурі бюджетного механізму. Так, змінилися джерела формування місцевих бюджетів, а також перерозподілено повноваження органів державної та місцевої влади щодо фінансування видатків. Бюджетний механізм відображає наявні в бюджетній системі економічні відносини. Загалом бюджетний механізм можна охарактеризувати як сукупність форм та методів організації бюджетних відносин, які використовує держава задля сприяння соціально-економічному розвитку.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетний механізм, місцеві бюджети, державний бюджет, фінансова децентралізація, бюджет.

В статье рассмотрены сущность и роль бюджетного механизма как составляющей бюджетной политики. На основе проанализированных трактовок понятия «бюджетный механизм» определены его особенности. Бюджетный механизм характеризуется своей гибкостью, что позволяет оперативно реагировать на любые изменения бюджетной системы в соответствии с условиями бюджетной политики. Активное внедрение процедуры финансовой децентрализации с 2014 года обусловило изменения в структуре бюджетного механизма. Социально-экономическое развитие также обуславливает изменения в функциональной структуре бюджетного механизма. Так, изменились источники формирования местных бюджетов, а также перераспределены полномочия органов государственной и местной власти по финансированию расходов. Бюджетный механизм отражает имеющиеся в бюджетной системе экономические отношения. В общем бюджетный механизм можно охарактеризовать как совокупность форм и методов организации бюджетных отношений, которые использует государство с целью содействия социально-экономическому развитию.

Ключевые слова: бюджетная политика, бюджетный механизм, местные бюджеты, государственный бюджет, финансовая децентрализация, бюджет.

The article examines the essence and role of the budget mechanism as a component of fiscal policy. The features of the "budget mechanism" category are formulated using the definition of this term by different scholars. The one of characteristics of budget mechanism is flexibility. It allows to react promptly and change to any changes in the budget system in accordance with the conditions of the bud-

get policy. In the process of realization of financial decentralization in Ukraine the structure of budgetary mechanism was improved in 2014. Socio-economic development also causes changes in the functional structure of the budget mechanism. Thus, the sources of the formation of local budgets have changed, as well as the reallocation of powers of state and local authorities to finance expenditures. Although, as a result of financial decentralization, local authorities are recognized as independent during the formation of their budgets, but in the structure of their expenditures, about 60% of all of expenditures are still directed towards financing the social sphere. Therefore, an important task of local self-government was improved the structure of the budget mechanism. This would provide an opportunity to provide the optimum balance when allocating budget resources between different spheres of the budget system. The budget mechanism reflects the existing system of economic relations in the budget system. In general, the budget mechanism can be characterized as a set of forms and methods of organization of budget relations, which are used by the state in order to promote social and economic development. In Ukraine was forming such a structure of the budget mechanism when the State Budget of Ukraine played a key role in the distribution processes gross domestic products. The current budget mechanism is a dynamic category, which can change for the purpose of rational organization of budget relations. In the process of financial decentralization it is necessary to take into account the budget and tax potential of the region when forming the system of financial provision of local self-government.

Key words: budgetary policy, budgetary mechanism, local budgets, state budget, financial decentralization, budget.

Постановка проблеми. В сучасних умовах соціальна функція держави набуває все більшого значення, що зумовлює потребу пошуку дієвих механізмів забезпечення розвитку та зростання добробуту громадян країни. З огляду на те, що саме бюджет є основою розвитку економіки, його виконання стало пріоритетним завданням уряду.

У процесі формування бюджетної політики необхідно визначити напрями використання бюджету відповідно до завдань соціально-економічного розвитку суспільства. Саме від її ефективності залежить економічний та соціальний розвиток країни.

Формування та успішне впровадження бюджетної політики відбуваються за допомогою її найбільш динамічної складової, якою є бюджетний механізм. Це пояснюється проведенням економічних змін, де активне використання бюджету є інструментом впливу на прискорення соціально-економічного розвитку. В умовах реалізації нової економічної стратегії органи державної влади стикаються з низкою проблем, об'єктивними причинами яких є економічна криза, значний рівень тінізації економіки, домінування у структурі виробництва застарілої техніки та технологій. До суб'єктивних причин варто віднести корупційні прояви, схильність до девіації в бюджетній сфері, недостатній рівень інвестиційної та економічної активності бюджетних відносин.

Загалом бюджетний механізм є сукупністю форм та методів організації бюджетних відносин, які використовує держава в розподільчих та перерозподільчих процесах ВВП задля регулювання соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування й реалізації бюджетної політики у соціальній сфері розглядали у

своїх працях О.І. Амоша, З.В. Бойко, А.В. Борсукова, Л.І. Луніна, І.О. Лютий, Ц.Г. Огонь, В.Н. Опарін, О.Р. Романенко, Н.М. Хижа та інші науковці.

Питанням сутності, ролі та структури бюджетного механізму як інструмента реалізації бюджетної політики держави присвячено праці О.Д. Василика, М.І. Крупка, В.М. Федосова, С.І. Юрія та інших вчених.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень щодо взаємовпливу бюджетної політики на соціально-економічний розвиток суспільства, у вирішенні проблем підвищення ефективності спрямування бюджетної політики на соціальний розвиток держави залишається багато прогалин. Недостатнє теоретичне обґрунтування основ бюджетного механізму зумовлює недостатньо ефективне використання бюджетного механізму у вирішенні соціально-економічних проблем.

Метою статті є дослідження впливу бюджетного механізму держави на соціально-економічний розвиток населення. Для досягнення мети необхідно розглянути теоретичні аспекти бюджетного механізму, визначити його роль у процесі соціально-економічного розвитку в умовах проведення фінансової децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні рідко в науковій літературі використовується термін «бюджетний механізм». Досить часто науковці ідентифікують бюджетний механізм як фінансовий механізм [1].

В сучасному розумінні бюджетний механізм має двоїстий характер, оскільки він є інструментом управління економічними процесами та зумовлює фінансові та бюджетні відносини, детермінуючи їх та чинячи на них зворотну дію. Розвиток економіки обумовлює зміни бюджетного механізму, при цьому в кожному періоді

видозмінюється та вдосконалюється функціональна структура бюджетного механізму.

Проблемним моментом є те, що вітчизняні науковці-економісти не можуть прийти до єдиного трактування терміна «бюджетний механізм». Часто його ототожнюють із методами, важелями та інструментами, що приводить до нерозуміння самої сутності бюджетного механізму та зумовлює прийняття необґрунтованих управлінських рішень.

Вперше економічну категорію «бюджетний механізм» започаткував радянський науковець Н.В. Гаретовський. На його думку, бюджетний механізм є сукупністю певних видів бюджетних відносин, специфічних методів формування та використання бюджетних коштів [2].

Під час формування бюджетного механізму державі потрібно намагатися змінити його відповідно до потреб діючої в той період бюджетної політики, що дасть змогу повністю реалізувати її мету та завдання. В процесі цього необхідно також забезпечувати кореляційне співвідношення складових елементів бюджетного механізму та суспільних інтересів.

Ключову роль у функціонуванні бюджетної системи відіграє бюджетний механізм. Ефективність бюджетного механізму залежить від рівня взаємодії його складових частин. Впливаючи на них, держава може сприяти соціально-економічному розвитку на певній території або в державі загалом.

Поняття «бюджетний механізм» в українській науковій літературі застосовується досить широко стосовно різних об'єктів спрямування його дії (наприклад, бюджетний механізм, що забезпечує зростання суспільного добробуту, бюджетний механізм фінансової стабілізації економіки). Однак загальноприйнятого визначення цього терміна немає, оскільки є чимало соціально-економічних явищ, на які чинить дію бюджетний механізм, відповідно, науковці трактують бюджетний механізм з позиції кожного конкретного явища.

М.М. Артус та Н.М. Хижа визначають бюджетний механізм як систему економічних заходів впливу на забезпечення мобілізації оптимальних обсягів фінансових ресурсів бюджету, їх найбільш ефективного розміщення та економічного використання задля забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства, визначеного економічною політикою держави [3].

С.І. Юрій, В.М. Федосов визначають бюджетний механізм як систему встановлених державою форм і методів організації бюджетних відносин [4].

Згідно з Л.Ю. Наумовою, сутність бюджетного механізму можна визначити двома під-

ходами до цього поняття. З одного боку, бюджетний механізм можна розуміти як функціонування самих бюджетних коштів. Матеріальним відображенням фінансових відносин є грошові потоки. Організація цих потоків, порядок їх здійснення відбуваються за певними правилами й напрямками. У цьому разі бюджетний механізм відображає внутрішню організацію функціонування фінансових ресурсів. З іншого боку, бюджетний механізм розглядається як сукупність методів та форм, інструментів, прийомів та важелів впливу на стан і розвиток економіки. Цей підхід відображає зовнішню дію функціонування бюджету й характеризує фінансові ресурси як фактор впливу на стан економіки [5].

Узагальнюючи наведені вище визначення, можемо зробити висновок, що економічну категорію «бюджетний механізм» варто розглядати у двох аспектах:

1) як об'єктивне економічне явище, адже бюджетний механізм представлений сукупністю різноманітних бюджетних відносин і забезпечує їх взаємозв'язок та взаємодію у процесі формування та використання коштів бюджету держави задля соціально-економічного розвитку, тому можна вважати, що бюджетний механізм є теоретичним відображенням державного бюджету;

2) як практичну модель формування та використання фінансових ресурсів держави в процесі виконання завдань та функцій, які поставлені перед державними органами влади.

Бюджетному механізму притаманні специфічні особливості:

– бюджетний процес є необхідною умовою існування бюджетного механізму, оскільки він забезпечує його організацію та реалізацію;

– сам по собі бюджетний механізм є статичним і перебуває в процесі очікування управління;

– бюджетний механізм характеризується сукупністю взаємопов'язаних підсистем, які самостійно забезпечують роботу певних напрямів, а в процесі їх взаємодії забезпечують функціонування всього механізму; така взаємодія складових під впливом керуючої підсистеми дає можливість перерозподіляти бюджетні та позабюджетні кошти;

– поєднання та зв'язки бюджетного механізму з управлінням відображають внутрішній зміст бюджетного процесу.

Ключовою властивістю, яка має бути притаманною бюджетному механізму в сучасних реаліях, є гнучкість. Під гнучкістю бюджетного механізму слід розуміти його здатність швидко перелаштовуватися в разі зміни вектору розвитку фінансової системи на вимогу часу та реалій [6].

В Україні до прийняття змін у бюджетному законодавстві у 2014 році склалася ситуація, коли місцеві органи влади не мали достатньої фінансової самостійності під час розв'язання задач соціально-економічного розвитку території, результатом чого була відсутність зацікавленості у стимулюванні суб'єктів господарювання збільшувати темпи зростання валового регіонального продукту. Внесення законодавчих змін вимагало оперативного запровадження змін у структуру діючого бюджетного механізму. Проведені зміни дають підстави говорити не про декларативну фінансову децентралізацію, а про реально діючу, яка спрямована на створення сприятливого клімату для місцевого бізнесу та підвищення добробуту регіонів.

Оцінювання процесів бюджетної децентралізації відбувається за показниками доходів та видатків місцевих бюджетів, ступенем самостійності органів місцевого самоврядування у питаннях їх формування та використання, висновки про яку можна зробити на підставі коефіцієнтів централізації та децентралізації доходів і видатків.

На підставі даних, наведених у табл. 1, бачимо, що значення коефіцієнта бюджетної централізації за доходами коливається від 77,6% у 2010 році до 81,5% у 2015 році, тому можемо зробити висновок, що понад $\frac{3}{4}$ бюджетних коштів в цей період акумулювалося саме в Державному бюджеті України. У 2015 році лише 18,5% усіх доходів бюджетної системи України припадали на місцеві бюджети. За таких умов важко говорити про фінансову самостійність органів місцевого самоврядування, яка є важливою передумовою комплексного фінансового забезпечення економічного та соціального розвитку регіону. Високий рівень фінансової централізації зумовив проблему несправедливого розподілу ВВП між регіонами.

Зменшення у 2016 році коефіцієнта бюджетної централізації та відповідне зростання коефіцієнта бюджетної децентралізації на 3,3% свідчать про перші позитивні результати реформи та початок формування фінансової незалежності органів місцевого самоврядування для забезпечення ними умов задоволення у відповідному обсязі, потреб громадян певної території.

Протягом 2017–2018 років спостерігається зміна ситуації, всі доходи бюджетної системи України, що акумулювалися, практично порівну розподілялися між державним та місцевими бюджетами (у 2017 році 50,6% усіх доходів припадали на державний бюджет, а 49,4% – на місцеві бюджети; у 2018 році – 52,5% та 47,5% відповідно).

Попри те, що, відповідно до законодавчих змін, зросла кількість податкових джерел формування доходів місцевих бюджетів, лівова частка доходів місцевих бюджетів припадає на субвенції з державного бюджету, що сприяло підвищенню фінансової залежності місцевих бюджетів.

За роки незалежності в Україні сформувалась така структура бюджетного механізму, за якої в розподільчих процесах ключову роль відгравав саме Державний бюджет України, тоді як місцеві органи влади, будучи агентами загальнодержавної влади, забезпечували лише гарантовані державою блага, не враховуючи специфіку місцевих уподобань. Отже, важливим завданням, яке постало перед органами державної влади, було покращення структури бюджетного механізму, який би забезпечив оптимальне співвідношення під час розподілу бюджетних ресурсів між різними сферами бюджетної системи.

Коефіцієнт децентралізації видатків у 2015 році зменшився до 40,7% порівняно з 42,8% у середньому за 2010–2014 роки, хоча протягом 2015 року на фінансування з місцевих бюджетів додатково було передано 638 об'єктів та заходів освіти, культури, охорони здоров'я та фізичної культури і спорту. Хоча внаслідок проведення фінансової децентралізації місцеві органи влади визнані самостійними під час формування своїх бюджетів, у структурі їх видатків все ще близько 60% коштів припадає на фінансування охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та соціального забезпечення населення. Як правило, такі видатки здійснюються за рахунок субвенцій, що надходять до місцевих бюджетів із Державного бюджету та мають цільове призначення. Значна частка субвенцій у структурі місцевих бюджетів є свідченням того, що необхідно переглянути систему фінансування видатків із державного та місцевих бюджетів.

Таблиця 1

Оцінювання показників бюджетної централізації та децентралізації за доходами у 2010–2018 роках

Показник	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Коефіцієнт бюджетної централізації за доходами	0,767	0,804	0,796	0,785	0,800	0,815	0,782	0,506	0,525
Коефіцієнт бюджетної децентралізації за доходами	0,233	0,196	0,204	0,215	0,200	0,185	0,218	0,494	0,475

Таблиця 2

Оцінювання показників бюджетної централізації та децентралізації за видатками у 2008–2018 роках

Показник / Період	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Коефіцієнт бюджетної централізації за видатками	0,590	0,586	0,598	0,572	0,551	0,569	0,573	0,593	0,586	0,536	0,544
Коефіцієнт бюджетної децентралізації за видатками	0,410	0,414	0,402	0,428	0,449	0,431	0,427	0,407	0,414	0,464	0,456

Висновки з проведеного дослідження. В процесі проведення фінансової децентралізації необхідно враховувати бюджетний та податковий потенціали регіону під час формування системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Це потребує від органів влади адаптації бюджетного механізму до змін бюджетної системи, використання тих методів, які дають змогу своєчасно та в достатньому обсязі акумулювати фінансові ресурси основного централізованого фонду грошових коштів задля їх подальшого використання для ефективного виконання функцій, які покладені на державу. Попри це, потрібно зважати на те, що під час використання різноманітних форм, методів, інструментів та важелів бюджетного механізму діють обмеження, які визначені законодавчими нормами.

Отже, чинний бюджетний механізм є динамічною категорією, оскільки може змінюва-

тися задля раціональної організації бюджетних відносин.

Бюджетний механізм відображає наявні в бюджетній системі економічні відносини щодо використання певних методів, інструментів, важелів задля формування та реалізації ефективної бюджетної політики для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів та держави загалом.

Проведене дослідження показало, що хоча було прийнято багато змін у нормативно-правових актах, що зумовили розширення повноважень органів місцевого самоврядування, зростання їх фінансової незалежності, проте процес фінансової децентралізації не можна вважати завершеним. Необхідно продовжувати пошук шляхів удосконалення бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіонів.

Список використаних джерел:

1. Дем'янишин В.В., Лободіна З.О. Концептуальні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Вип. 1. С. 77–88.
2. Гаретовский Н.В. Финансы в системе производственных отношений социалистического общества. *Финансы СССР*. 1983. № 11. С. 27–28.
3. Артус М.М., Хижа Н.М. Бюджетна система України : навчальний посібник. Київ : вид-во Європ. ун-ту, 2005. 220 с.
4. Юрій С.І., Федосов В.М. Финансы : підручник. Київ : Знання, 2008. 611 с.
5. Наумова Л.Ю. Бюджетний механізм фінансової стабілізації економіки. *Фінанси України*. 2003. № 4. С. 20.
6. Сокровольська Н.Я., Прядко В.В. Гносеологічні аспекти функціонування бюджетного механізму. *Економічний часопис – XXI*. 2014. № 11–12. С. 53–56.
7. Звітність про виконання бюджетів / Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 30.05.2019).

References:

1. Demianyshyn V.V., Lobodina Z.O. (2017). Kontseptualni zasady biudzhethnoho mekhanizmu sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy [Conceptual basis of the budget mechanism of socio-economic development of the state]. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 1, 77–88. (in Ukrainian)
2. Garetoivskiy N.V. (1983). Finansy v sisteme proizvodstvennyih otnosheniy sotsialisticheskogo obschestva [Finances in the system of production relations of socialist society]. *Finansyi SSSR*, 11, 27–28. (in Russian)
3. Artus M.M., Khyzha N.M. (2005). Biudzhethna systema Ukrainy : navchalnyi posibnyk [Budget system of Ukraine: textbook]. Kyiv : vyd-vo Yevrop. un-tu. (in Ukrainian)
4. Iurii S.I., Fedosov V.M. (2008). Finansy : pidruchnyk [Finances: a textbook]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)

5. Naumova L.Iu. (2003). Biudzhetnyi mekhanizm finansovoi stabilizatsii ekonomiky [Budgetary mechanism of financial stabilization of the economy]. *Finansy Ukrainy*, 4, 20. (in Ukrainian)
6. Sokrovolska N.Ia., Priadko V.V. (2014). Hnoseolohichni aspekty funktsionuvannia biudzhetnoho mekhanizmu [Epistemological aspects of functioning of the budget mechanism]. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*, 11–12, 53–56. (in Ukrainian)
7. Zvitnist pro vykonannia biudzhetiv / Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [Reporting on budget execution / State Treasury of Ukraine]. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (data zvernennia: 30.05.2019).

УДК 368+330.46

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-57>

Кобко Р.В.

кандидат економічних наук,
викладач кафедри економіки та фінансів
Харківського національного університету внутрішніх справ

Kobko Roman

Kharkiv National University of Internal Affairs

СТРУКТУРНА ДИНАМІКА У РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

STRUCTURAL DYNAMICS IN DEVELOPMENT OF UKRAINE'S INSURANCE MARKET

Розвиток кожного сектору економіки України в умовах сучасних інтеграційних процесів характеризується системними трансформаційними змінами. Найбільш динамічним сегментом економіки вважається страховий ринок. У зв'язку з цим дослідження структури страхового ринку та виявлення структурних зрушень набувають особливого значення. Мета статті полягає в проведенні системного аналізу структурної динаміки страхового ринку України. Розроблено методологічний підхід до проведення досліджень, який передбачає визначення основних сегментів страхового ринку та здійснення аналізу структурних зрушень. Запропоновано використання кількісних показників та методів прогнозування.

Ключові слова: страховий ринок, структура, структурні зрушення, структурна динаміка, тенденції розвитку, кількісні показники.

Развитие каждого сектора экономики Украины в условиях современных интеграционных процессов характеризуется системными трансформационными изменениями. Наиболее динамичным сегментом экономики считается страховой рынок. В связи с этим исследование структуры страхового рынка и выявление структурных сдвигов приобретают особое значение. Цель статьи заключается в проведении системного анализа структурной динамики страхового рынка Украины. Разработан методологический подход к проведению исследований, который предусматривает определение основных сегментов страхового рынка и осуществление анализа структурных сдвигов. Предложено использование количественных показателей и методов прогнозирования.

Ключевые слова: страховой рынок, структура, структурные сдвиги, структурная динамика, тенденции развития, количественные показатели.

Development of each sector of Ukraine's economy is characterized by systemic transformational changes in the conditions of the modern integration processes. The most dynamic economy segment is the insurance market. In this regard, research of the insurance market structure and the detection of structural changes acquire special significance. The purpose of the article is to conduct systematic analysis of the structural dynamics of the insurance market of Ukraine. The methodological approach to

research is developed, which involves the definition of the main segments of the insurance market and the analysis of the structural changes. The use of quantitative indicators and forecasting methods has been proposed. Trends of changes in structural components in the course of research on the structural dynamics of the insurance company's assets were identified and established, which allows forming the scientific basis for strategic decisions making.

Key words: insurance market, structure, structural changes, structural dynamics, development trends, quantitative indicators.

Постановка проблеми. В сучасних умовах європейської інтеграції розвиток економіки України пов'язаний із системними трансформаційними змінами, які відбуваються як на рівні економічної системи національної економіки, так і на рівні її підсистем, а саме окремих галузей, ринків та підприємств.

Одним з основних показників економічного розвитку економічної системи на рівні національної економіки вважається стан страхового ринку. Чисельні дослідження засвідчують, що з підвищенням рівня життя й добробуту людей розвиток страхового ринку набуває динамічного характеру [1–7]. В умовах трансформаційної економіки структурні зміни на будь-якому рівні економічної системи формують підґрунтя щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави [8].

У зв'язку з цим дослідження розвитку страхового ринку з урахуванням структурної динаміки та виявлення змін у структурі набувають особливого значення. Визначення закономірностей у структурній динаміці дасть змогу дослідити структурні зміни в розвитку та дізнатися рівень якості структурних перетворень внаслідок структурних зрушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та дослідженню страхового ринку як в Україні, так і за її межами приділяють увагу багато видатних учених та науковців, зокрема В. Базилевич, В. Берг, А. Вагнер, Н. Внукова, Т. Говорушко, О. Гвозденко, Ю. Журавльов, М. Мних, Р. Пікус, М. Ротшильд, П. Самуельсон, В. Федоренко, В. Фурман, В. Шахов.

Сучасні вчені досліджують основні проблеми страхових компаній та ринку страхових послуг [1], надають найпоширеніші визначення страхового ринку [7], оцінюють сучасний стан страхового ринку України [2], розглядають динаміку за окремими показниками [5; 6], встановлюють залежності рівня страхових виплат від ризику їх зміни [6].

Зокрема, О. Сукач та Л. Сарана [5] за результатами досліджень динаміки за окремими показниками за 2010–2015 рр. дійшли висновку, що страховий ринок є одним із найбільш динамічних сегментів економіки та одним із головних важелів фінансово-інвестиційного механізму щодо розв'язання соціальних проблем. Досліджуючи структуру страхового ринку,

Ю. Романовська [4] зазначає, що рівень проникнення страхування в Україні перебуває на низькому рівні, а також має місце низький рівень соціальної захищеності населення країни. В. Турко [6] за результатами досліджень динаміки чистих страхових премій, чистих страхових виплат і рівня страхових виплат за різними видами ризикового страхування зазначає, що Україна залишається країною з малорозвиненим ринком страхування.

За результатами оцінювання сучасного стану страхового ринку України встановлено дисбаланс за темпами зростання страхового ринку й економіки країни загалом [2], при цьому акцентовано увагу на досить мізерній частці валових страхових премій у ВВП країни.

Під час дослідження вчені зазначають основні недоліки страхового ринку [1; 5], вказують на низький рівень проникнення страхування в Україні [4] та пропонують заходи, вжиття яких спрямоване на підвищення ефективності функціонування страхового ринку України [1].

Автори роботи [5] вказують на основні недоліки страхового ринку, серед яких виділяють зниження якості виконання зобов'язань страховиками перед страхувальниками, низький рівень надання страхових послуг, зниження рівня довіри до страховиків.

Ю. Городніченко [1] досліджує основні проблеми страхових компаній та ринку страхових послуг, зазначаючи, що задля підвищення ефективності функціонування страхового ринку України необхідно вжити низку невідкладних заходів. До основних з них віднесено вдосконалення механізму формування страхових резервів та системи розміщення страхових резервів; законодавче врегулювання питань захисту заощаджень громадян за довгостроковим страхуванням життя, здоров'я та пенсійним страхуванням; розширення ринку перестраховування, активізації роботи з нерезидентами щодо взаємного перестраховування. Особливою складовою, на думку автора роботи [1], має бути відновлення довіри до страхування як інституту соціально-економічного захисту, що є однією з необхідних передумов розвитку страхового бізнесу в Україні.

Г. Пурій звертає увагу на те, що «ефективне функціонування страхового ринку в Україні гальмується відсутністю єдиної державної стра-

тегії щодо розвитку ринку страхових послуг, нестабільністю економічної ситуації в державі, низьким рівнем страхової культури та фінансової освіченості учасників страхового ринку, браком ліквідних фінансових інструментів для проведення ефективної політики інвестування коштів, низьким рівнем капіталізації вітчизняних страховиків, зволіканням із упровадженням обов'язкового медичного, аграрного та пенсійного страхування за участю страховиків, низьким рівнем якості послуг, що надаються окремими страховиками тощо» [3].

Проведені дослідження дають змогу зазначити, що найважливішою характеристикою кон'юнктури будь-якого ринку є його пропозиційність, тобто збалансованість попиту та пропозиції, співвідношення окремих елементів ринку та ринкової діяльності. Ступінь збалансованості є динамічним процесом, оскільки ринкова ситуація постійно змінюється, а закономірності та тенденції структурних зрушень необхідно постійно досліджувати, вивчати й прогнозувати задля формування ефективної стратегії соціально-економічного розвитку.

Метою статті є проведення системного аналізу структурної динаміки страхового ринку України, що дасть змогу виявити основні тенденції структурних зрушень та сформулювати наукове підґрунтя прийняття стратегічних рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-економічний розвиток національного господарства залежить від усіх елементів, які функціонують у системі національного господарства, тобто компаній, підприємств, організацій, фірм. Водночас різноманіття умов, в яких функціонують підприємства, породжують різноманіття ризиків, яким вони можуть піддаватися. У зв'язку з цим роль страхування як одного з найважливіших чинників забезпечення стабільності є дуже важливою.

Фактично страховий ринок є сукупністю економічних відносин щодо придбання або продажу страхового продукту. Між страховиком і страхувальником ринок забезпечує органічний взаємозв'язок, який трансформує відповідні відношення у вигляді страхової послуги. А. Шолойко [7] поділяє найпоширеніші визначення страхового ринку на дві великі групи, такі як загальна, що базується на загальних підходах до класифікації ринків, та спеціальна, що ґрунтується на особливостях класифікації страхування.

Одними з головних законів, які забезпечують функціонування страхового ринку, вважається закон вартості та закони попиту й пропозиції. У цих законах важливим інструментом впливу на попит і пропозицію є ціна. Важливою умовою є те, що страховий ринок повинен

передбачати самостійність суб'єктів ринкових відносин, а також їх паритетне партнерство щодо купівлі-продажу страхових послуг і наявності розвиненої системи горизонтальних і вертикальних зв'язків з їх забезпечення. Зокрема, Ю. Романовська зазначає [4], що в умовах ринкової економіки збільшуються ризики втрати майна, тому така ситуація породжує попит на послуги страхових компаній.

Відносини у сфері страхування спрямовані на створення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій та фізичних осіб, що регулюються Законом України «Про страхування» [9]. Страховий ринок формується в ході становлення товарного господарства та є його невід'ємним і важливим елементом, який функціонує в конкурентному середовищі на основі Закону України «Про захист економічної конкуренції» [10]. Умовою виникнення страхового ринку або товарного господарства є суспільний поділ праці, а також існування різних власників, що є відокремленими товаровиробниками. Отже, реальне співвідношення цих умов визначає ступінь розвитку ринкових відносин.

Незважаючи на те, що ринок страхових послуг практично сформований і функціонує, він характеризується наявністю таких проблем:

- диспропорції між обсягами страхових премій та внесків;
- низький рівень конкурентоспроможності порівняно з іноземними страховиками;
- низький рівень капіталізації страхових компаній;
- низький рівень страхової культури та громадянської відповідальності як керівників страхових компаній, так і населення;
- посилення практики злиття й поглинання структур, яка, з одного боку, підвищує капіталізацію страхових компаній, а з іншого боку, підвищує рівень монополізації страхового ринку.

Нині між страховими організаціями загрожується конкуренція, що змушує страховиків розробляти нові стратегії управління компанією, які ґрунтуються на сучасних методах аналізування й оцінювання як страхового ринку загалом, так і страхової компанії зокрема. До таких методів доцільно віднести, по-перше, математичне моделювання соціально-економічних процесів [8; 11], що дає змогу використати сучасний апарат математичної статистики, економетрики, теорії випадкових процесів, а по-друге, сукупність кількісних показників для оцінювання структурних зрушень, що відбуваються на ринку страхування в Україні.

На підґрунті такого методологічного підходу (рис. 1) доцільно сформулювати основу побудови

нових інструментальних засобів управління страховими компаніями та ринком страхування загалом. Відповідно до запропонованого методологічного підходу до проведення досліджень передбачено визначення основних сегментів страхового ринку та здійснення аналізу структурних зрушень з використанням кількісних показників та методів прогнозування. Зазначимо, що структуру ринку можна визначити співвідношенням окремих сегментів ринку та визначенням їх питомої ваги в загальному обсязі ринкового явища або процесу.

Використовуючи підхід до визначення основних сегментів ринку, зазначимо, що страхування в Україні здійснюється за двома основними сегментами страхування, такими як "Life" і "non-Life". Страхові компанії "Life" – це ті компанії, що здійснюють страхування життя, а "non-Life" – страхові компанії, що здійснюють страхування видів, інших, ніж страхування життя. За результатами оцінювання стану страхового ринку України встановлено зменшення кількості страхових компаній як у сегменті "Life", так і в ризикованому сегменті ринку страхових послуг [2].

Проаналізувавши дані страхових компаній та їх діяльність за окремими параметрами [12; 13], можемо визначити такі структурні зрушення. Кількість страхових компаній станом на 31 грудня 2018 р. становила 285, з яких 31 компанія (10,9%) представляла сегмент "Life", а

254 компанії (89,1%) – сегмент "non-Life". Порівняно з аналогічним періодом 2017 р. спостерігається зменшення сегменту "Life" на 2 страхові компанії (що складає 6%), а також зменшення сегменту "non-Life" на 7 компаній (або на 2,7%).

На рис. 2 відображено структуру загальних активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів (ст. 31 Закону України «Про страхування», де визначено перелік активів за відповідними категоріями) станом на 31 грудня 2018 р.

Обсяг активів, дозволених для представлення коштів страхових резервів, станом на 31 грудня 2018 р. становив 47 871 млн. грн., що на 11 787 млн. грн. більше, ніж на відповідну дату 2017 р. (або на 32,7% порівняно зі значен-

Рис. 1. Методологічні аспекти дослідження структурної динаміки у розвитку страхового ринку

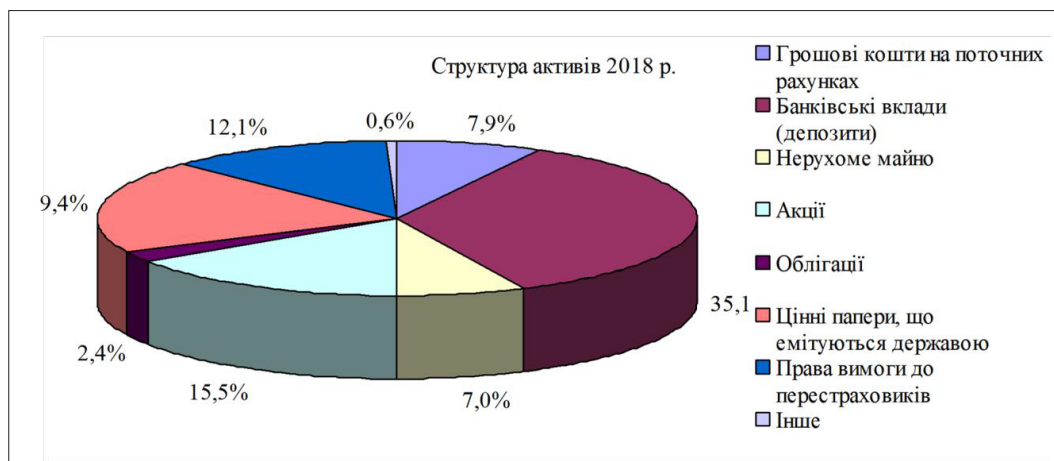

Рис. 2. Структура загальних активів станом на 31.12.2018 р.

ням активів на кінець 2017 р.). Основними факторами зростання активів страхових компаній є розвиток страхування життя та зростання капіталу.

Структура активів страхових компаній, яка визначена ст. 31 Закону України «Про страхування» для представлення страхових резервів, станом на 31 грудня 2018 р. порівняно з інформацією за станом на 31 грудня 2017 р. [12] має такі зміни:

– на 1 001 млн. грн. (або 36,3%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення грошовими коштами на поточних рахунках, що становив 3 758 млн. грн. (або 7,9% від загального обсягу активів);

– на 4 552 млн. грн. (або 37,2%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення банківськими вкладками (депозитами), що становив 16 790 млн. грн. (або 35,1% від загального обсягу активів);

– на 695 млн. грн. (або 26,2%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення нерухомим майном, що становив 3 350 млн. грн. (або 7% від загального обсягу активів);

– на 790 млн. грн. (або 11,9%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення акціями, що становив 7 443 млн. грн. (або 15,5% від загального обсягу активів);

– на 231 млн. грн. (або 25,8%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення облігаціями, що становив 1 129 млн. грн. (або 2,4% від загального обсягу активів);

– на 2 706 млн. грн. (або 41,2%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення цінними паперами, які емітуються державою, що становив 9 278 млн. грн. (або 19,4% від загального обсягу активів);

– на 1 791 млн. грн. (або 43,4%) збільшився обсяг активів, дозволених для представлення

правами вимог до перестраховиків, що становив 5 815 млн. грн. (або 12,1% від загального обсягу активів).

Позитивною складовою є те, що збільшується частка депозитних вкладів в активи страхових компаній, однак зростає частка державних боргових цінних паперів, які емітуються центральними органами влади, що підтверджує зростання боргових зобов'язань держави. Так, порівняно з 2015 р. частка цінних паперів, що емітуються державою, у 2018 р. зросла у 2,71 рази, а частка акціонерного капіталу у 2018 р. порівняно з 2015 р. знизилась у 2,1 рази.

Динаміку структури активів страхових компаній протягом 2010–2018 рр. за окремими показниками за статистичною інформацією [12; 13] представимо у графічному вигляді (рис. 3, 4). Як видно з рис. 3, 4 протягом 2010–2018 рр. спостерігається тенденція до зростання двох структурних складових, а саме депозитів та цінних паперів. Після спаду у 2012 р. спостерігається зростання таких складових, як грошові кошти на поточних рахунках, нерухоме майно та права вимоги до перестраховиків. Під час розвитку за акціями після тенденції зростання до 2012 р. спостерігається негативна тенденція суттєвого зменшення протягом 2013–2018 рр. Слід зазначити, що встановлені тенденції зростання для окремих складових структури активів страхових компаній свідчать про негативні явища в національній економіці. Зокрема, встановлена тенденція зростання цінних паперів свідчить про зростання державних запозичень, що не є позитивним явищем для національної економіки.

Дослідження структури були здійснені за номінальними значеннями,

Дослідження структури були здійснені за номінальними значеннями, однак задля визна-

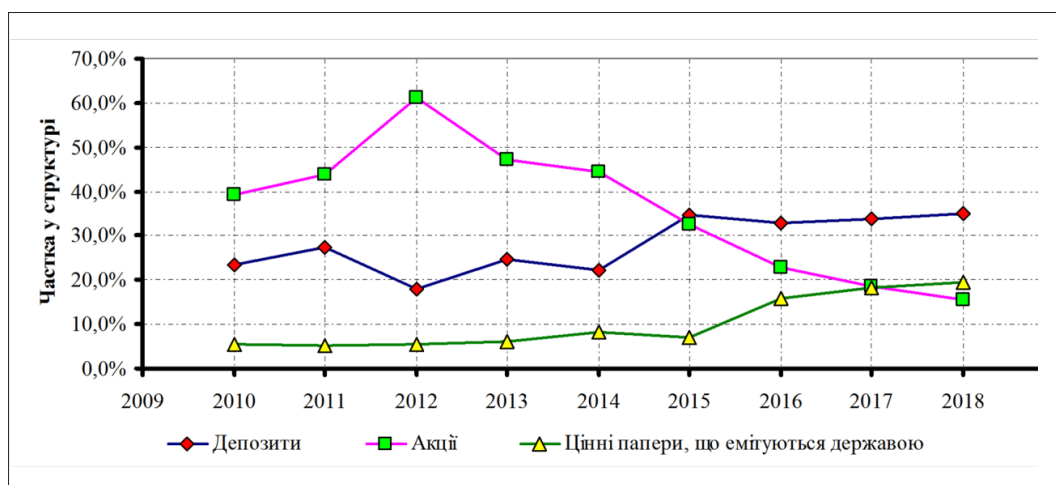

Рис. 3. Динаміка структури активів страхових компаній (депозити, акції та цінні папери)

чення тенденцій протягом декількох років доцільним, на нашу думку, є проведення аналізу активів страховиків за 2010–2018 рр. у порівняльних цінах (зокрема, у цінах 2010 р.). Внаслідок таких розрахунків нами сформовано інформаційні бази, побудовано тренди з визначенням показників адекватності отриманих математичних моделей. В основу отриманих математичних моделей прогнозування покладено функціональні залежності з високим рівнем адекватності за показником детермінації, що дає можливість використання їх для розрахунків прогнозних значень на 2019 р. (табл. 1).

Протягом 2017–2018 рр. практично за всіма структурними складовими активів страхових компаній спостерігається зростання. Особливо високих темпів зростання набувають такі складові, як «права вимоги до перестраховиків» та «цінні папери, що емітуються державою», при цьому акції протягом усього періоду характеризуються негативною тенденцією постійного зменшення, що говорить про погіршення стану економіки країни на системному рівні.

Задля більш ґрунтовної деталізації досліджень структурних зрушень передбачено вико-

ристання кількісних показників, зокрема маси, індексу та швидкості структурних зрушень [14; 15], які дають змогу ґрунтовно відобразити динаміку структури страхового ринку України.

Масу структурного зрушення розраховано за такою формулою:

$$M = P_1 - P_0, \quad (1)$$

де M – маса структурного зрушення, %; P_1 – значення величини, яка досліджується, в поточному періоді, %; P_0 – значення величини, яка досліджується, в базовому періоді, %.

Динаміку зміни маси структурних зрушень у структурі активів страхових компаній протягом 2010–2018 рр. представимо на рис. 5, 6.

Індекс маси структурного зрушення визначено за такою формулою:

$$I = \frac{P_1 - P_0}{P_0} = \frac{M_1}{P_0}, \quad (2)$$

де M_1 – значення маси структурного зрушення в поточному періоді, %.

Швидкість структурного зрушення розраховано як відношення маси структурного зрушення до параметру часу, за який здійснюється дослідження:

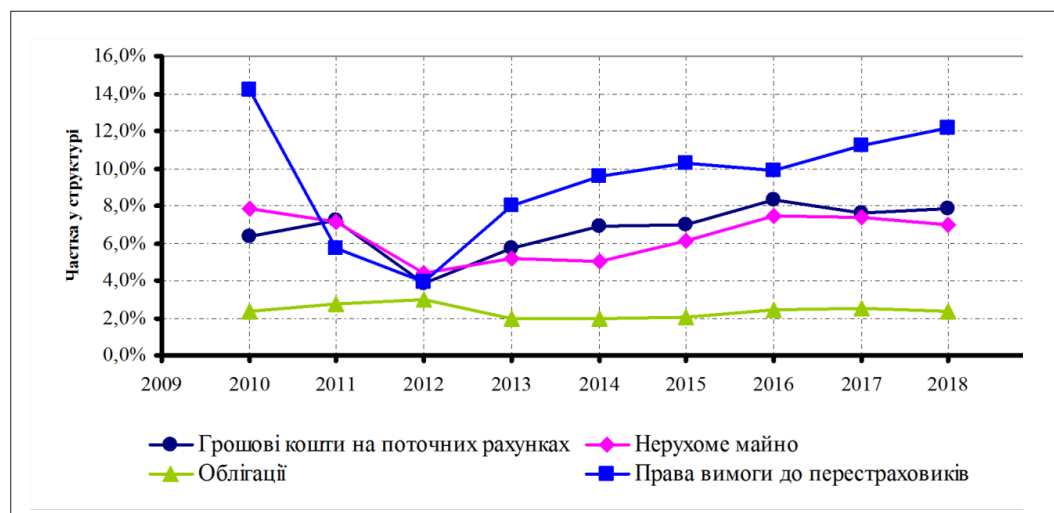

Рис. 4. Динаміка структури активів страхових компаній (облігації, нерухоме майно, грошові кошти та права вимоги до перестраховиків)

Таблиця 1

Темпи зростання та прогнозування структурних складових активів страхових компаній

Структурна складова	Темпи зростання 2017/2018 рр., %	Прогноз на 2019 р., млн. грн.
Загальні активи страховиків	11,2	11 417
Грошові кошти на поточних рахунках	14,3	910
Банківські вклади (депозити)	15,0	4 216
Нерухоме майно	5,8	872
Акції	-6,2	1 849
Облігації	5,4	255
Цінні папери, що емітуються державою	18,3	2 674
Права вимоги до перестраховиків	20,2	1 346

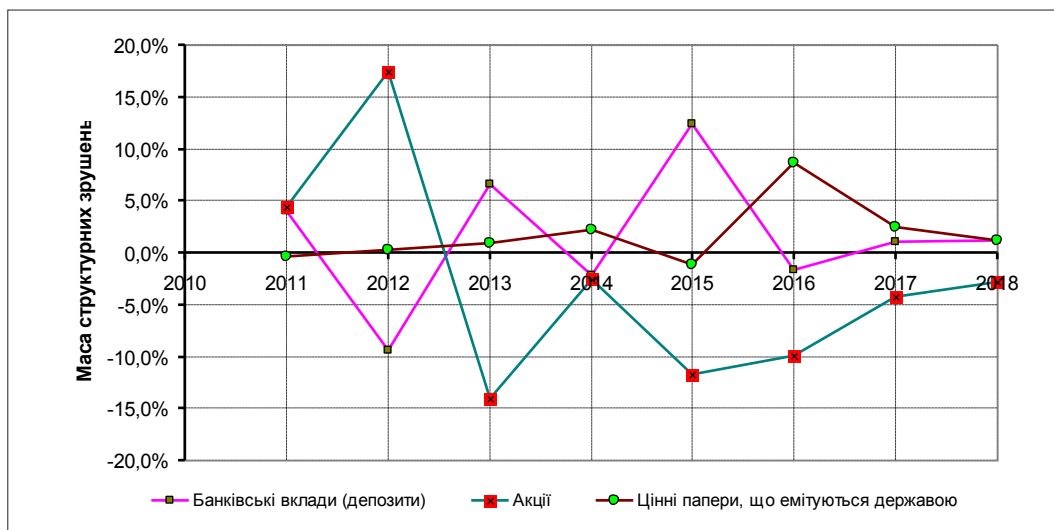

Рис. 5. Маса структурних зрушень (депозиції, акції та цінні папери)

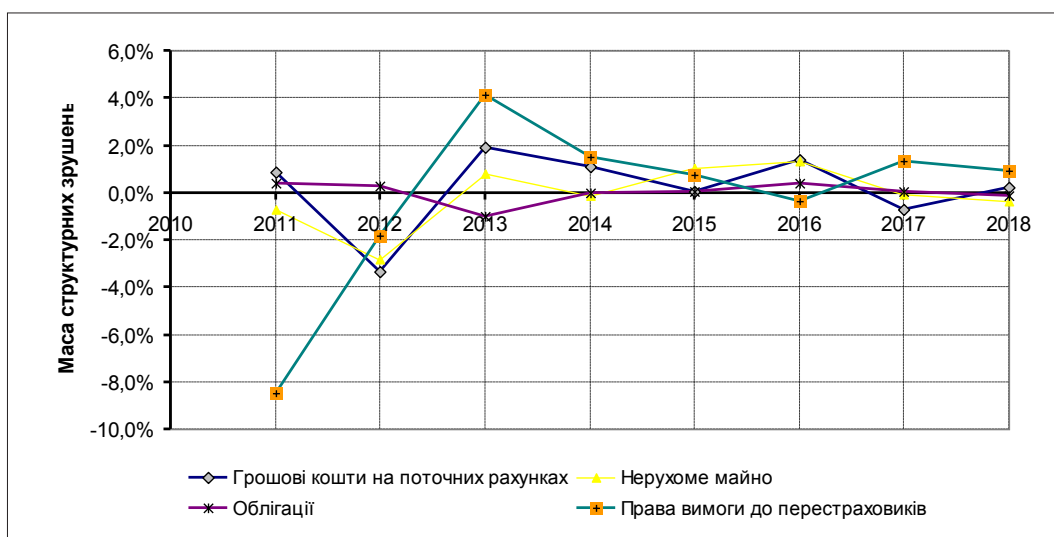

Рис. 6. Маса структурних зрушень (грошові кошти, облігації, нерухоме майно, права вимоги до перестраховиків)

$$V = \frac{P_1 - P_0}{T} = \frac{M_1}{T}, \quad (3)$$

де V – швидкість структурного зрушення.

Використання індексу маси структурного зрушення дає змогу визначити зміну маси структурного зрушення за визначений період часу.

Результати проведених досліджень показують, що протягом останніх п'яти років за багатьма складовими структури активів страхових компаній значних структурних зрушень не спостерігається, за винятком структурних зрушень у 2013 р. (рис. 6).

Однак протягом 2010–2018 рр. відбувалися суттєві зміни у значеннях маси структурних зрушень за депозитами та акціями, про що додатково свідчить індекс структурних зрушень (рис. 7).

Швидкість структурного зрушення дає змогу відобразити зміну маси структурного зрушення за одиницю часу. Дослідження швидкості структурних зрушень дає можливість відобразити зміну маси структурного зрушення за окремими періодами часу, зокрема 2010–2014 рр. та 2015–2018 рр. (табл. 2).

Протягом останнього періоду відбуваються більш суттєві дослідження порівняно з попереднім періодом, коли структурні зрушення за структурними складовими не перевищували 1%. Перевищення цього рівня спостерігається протягом останніх років у таких розділах, як «акції» та «цінні папери, що емітуються державою». Позитивним аспектом попереднього періоду дослідження є найбільш високий рівень зростання банківських вкладів та акцій, що говорить про спромож-

Таблиця 2

Швидкість структурних зрушень за періодами часу

№	Структура загальних активів	2010–2014 рр.	2015–2018 рр.
1	Грошові кошти на поточних рахунках	-0,28%	0,18%
2	Банківські вклади (депозити)	0,56%	0,09%
3	Нерухоме майно	0,03%	0,18%
4	Акції	0,65%	-3,43%
5	Облігації	0,01%	0,07%
6	Цінні папери, що емітуються державою	-0,54%	2,45%
7	Права й вимоги до перестраховиків	-0,38%	0,38%
8	Інше	-0,04%	0,08%

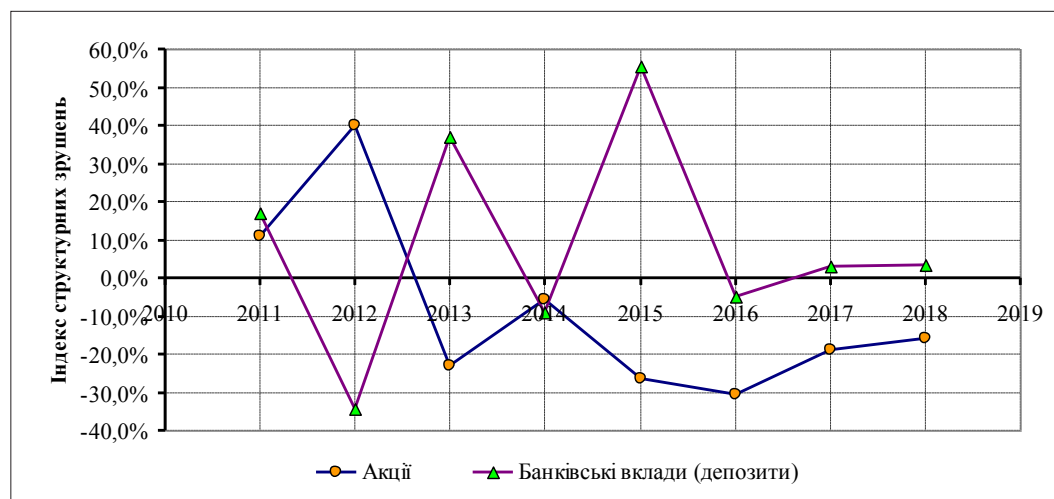

Рис. 7. Індекс структурних зрушень

ність населення до заощаджень та спроможність реального сектору до капіталізації економіки загалом.

Проте в наступному періоді, що досліджується, ситуація суттєво погіршується: банківські вклади мають тенденцію до зниження, суттєвого спаду набувають акції, при цьому цінні папери, що емітуються державою, набувають постійного зростання. Отримані розрахунки засвідчують негативну тенденцію розвитку національної економіки, яка характеризується динамічним зниженням капіталізації економіки та збільшенням заборгованості держави.

Висновки з проведеного дослідження. Розроблено методологічний підхід до проведення досліджень структурної динаміки в розвитку страхового ринку. Практичне використання методологічного підходу дало змогу визначити основні сегменти страхового ринку та здійснити аналіз структурних зрушень із застосуванням кількісних показників та математичних методів прогнозування економічних процесів.

В ході досліджень сформовано наукову основу прийняття стратегічних рішень за рахунок виявлення тенденцій у змінах структурних складових та визначення їх впливу на розвиток національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Городніченко Ю. Тенденції та перспективи розвитку страхового ринку України. *Економіка та суспільство*. 2017. № 10. С. 569–573.
2. Прокопчук Е. Оценка современного состояния и перспективы функционирования страхового рынка Украины. *Финансы и кредит*. 2017. Т. 23. № 12. С. 709–730.
3. Пурій Г. Страховий ринок України: сучасний стан та проблеми розвитку. *Ефективна економіка*. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/60.pdf (дата звернення: 28.03.2019).
4. Романовська Ю. Аналіз страхового ринку України. *Економіка та суспільство*. 2016. № 7. С. 830–837.
5. Сукач О., Сарана Л. Страховий ринок України: сучасні реалії та перспективи. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2016. № 1 (20). С. 106–113.

6. Турко В. Дослідження рівня страхових виплат та ризику їх зміни на страховому ринку України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 767. С. 362–367.
7. Шолойко А. Страховий ринок України: підходи до його класифікації та періодизації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 200 (3). С. 94–102.
8. Паршин Ю. Стратегія забезпечення сталого економічного розвитку національного господарства: теорія, методологія і практика : монографія. Дніпропетровськ : Університет імені Альфреда Нобеля, 2016. 408 с.
9. Про страхування : Закон України ; введено в дію Постановою ВР від 7 березня 1996 р. № 86/96-ВР, із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.05.2019).
10. Про захист економічної конкуренції : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 12.03.2019).
11. Павлова В., Паршина О. Управління бізнес-процесами підприємства з використанням сучасних аналітичних технологій. *Академічний огляд*. 2017. № 1 (46). С. 54–61.
12. Статистика страхового ринку України. Національні рахунки України. URL: <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення: 14.03.2019).
13. Національні рахунки України : статистичний збірник. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ3_u.htm (дата звернення: 17.04.2019).
14. Аксянова А., Хайрутдинова Ю. Оценка структурных сдвигов в социально-экономическом развитии региона. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/otsenka-strukturnykh-sdvigov-v-sotsialno-ekonomicheskom-razviti-ii-regiona> (дата звернення: 04.04.2019).
15. Красильников О. Проблемы структурных преобразований в экономике. *Экономист*. 2005. № 8. С. 52–58.

References:

1. Gorodnichenko Ju. (2017), "Tendencies and perspectives of the insurance market development in Ukraine", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 10, pp. 569–573.
2. Prokopchuk E. (2017), "Assessment of the current state and prospects of the insurance market of Ukraine", *Fynansy u kredyt*, t. 23, vol. 12, pp. 709–730.
3. Purij G. (2018), "Insurance market of Ukraine: current state and problems of development", *Efektivna ekonomika*, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/60.pdf (accessed: 28 March 2019).
4. Romanovs'ka Ju. (2016), "Analysis of insurance market of Ukraine", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 7, pp. 830–837.
5. Sukach O. and Sarana L. (2016), "Insurance market of Ukraine: modern realities and perspectives", *Visnyk Shidnojevropejs'kogo universytetu ekonomiky i menedzhmentu*, vol. 1 (20), pp. 106–113.
6. Turko V. (2013), "Study of insurance payments and risk of their changes on the Ukrainian insurance market", *Visnyk Nacional'nogo universytetu "L'vivs'ka politehnika"*, vol. 767, pp. 362–367.
7. Sholojko A. (2014), "Insurance market of Ukraine: approaches to its classification and periodicals", *Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukraïny*, vol. 200 (3), pp. 94–102.
8. Parshyn Ju. (2016), *Strategija zabezpechennja stalogo ekonomichnogo rozvytku nacional'nogo gospodarstva: teorija, metodologija i praktyka: monografija* [Strategy for sustainable economic development of the national economy: theory, methodology and practice], Universytet imeni Al'freda Nobelja, Dnipropetrovs'k, Ukraine.
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On Insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 15 May 2019).
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the protection of economic competition", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (accessed: 12 March 2019).
11. Pavlova V. and Parshyna O. (2017), "Business processes management of the enterprise using modern analytical technologies", *Akademichnyj ogljad*, vol. 1 (46), pp. 54–61.
12. Forinsurer (2019), "Statistics of insurance market of Ukraine. National accounts of Ukraine", available at: <https://forinsurer.com/stat> (accessed: 14 March 2019).
13. State Statistics Service of Ukraine (2019), "National accounts of Ukraine. Statistical book", available at: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ3_u.htm (accessed: 17 April 2019).
14. Aksjanova A. and Hajrutdinova Ju. (2014), "Assessment of structural shifts in socio-economic development of the region", available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/otsenka-strukturnykh-sdvigov-v-sotsialno-ekonomicheskom-razviti-ii-regiona> (accessed: 4 April 2019).
15. Krasil'nikov O. (2005), "Problems of structural transformations in economy", *Jekonomist*, vol. 8, pp. 52–58.

Литвинова Є.В.аспірант кафедри фінансів, банківської справа та страхування
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**Lytynova levgeniia**

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ПРОБЛЕМА АДМІНІСТРУВАННЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ
МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ****THE PROBLEM OF ADMINISTERING AND REFORMING
THE MECHANISM OF CUSTOMS PAYMENTS OF UKRAINE
IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

Стаття присвячена розгляду системи адміністрування митних платежів, виявленню проблем в умовах глобалізації, які заважають досягненню цілей митної політики, таких як захист національного ринку від іноземної конкуренції та розвиток зовнішньої торгівлі. Проаналізовано наукові праці провідних учених економічних наук щодо адміністрування митних платежів, розглянуто сучасні проблеми збереження конкурентоспроможності українського виробника, що є надважливим завданням укріплення економіки України. Зазначено можливі нововведення щодо оптимізації системи митно-тарифних платежів, які будуть захищати внутрішній ринок та стануть помічником у завоюванні зовнішніх ринків вітчизняними підприємствами у глобальному вимірі й на локальних національних ринках.

Ключові слова: адміністрування податків, адміністрування митних платежів, зовнішньоекономічна діяльність, державна митна справа, митні платежі, фіскальні органи, митниця.

Статья посвящена рассмотрению системы администрирования таможенных платежей, выявлению проблем в условиях глобализации, которые мешают достижению целей таможенной политики, таких как защита национального рынка от иностранной конкуренции и развитие внешней торговли. Проанализированы научные труды ведущих ученых экономических наук касательно администрирования таможенных платежей, рассмотрены современные проблемы сохранения конкурентоспособности украинского производителя, что является сверхважным заданием укрепления экономики Украины. Указаны возможные нововведения касательно оптимизации системы таможенно-тарифных платежей, которые будут защищать внутренний рынок и станут помощником в завоевании внешних рынков отечественными предприятиями в глобальном измерении и на локальных национальных рынках.

Ключевые слова: администрирование налогов, администрирование таможенных платежей, внешнеэкономическая деятельность, государственное таможенное дело, таможенные платежи, фискальные органы, таможня.

The article is devoted to reviewing the system of customs administration, to show which problems in the globalization conditions are hinder the realization of customs policy goals, such as protection of the national market from foreign competition and development of foreign trade. The article analyzes the scientific works of the leading scientists in the economic sciences relations to the customs payments administration, examines the current problems of preserving the competitiveness of the Ukrainian producer, which is a critical task for strengthening the Ukrainian economy and noted possible innovations in the system of customs tariff payments that will protect the domestic market and become an assistant in the conquest of foreign markets by domestic enterprises, in the global dimension and in local national markets. The key factor for competing in a globalizing environment is the price that manufacturer can offer to the buyer. In part cases the raw material used for production could have the Ukrainian certificate of origin, but what should be if the raw material could be only with foreign certificate of origin / or partly collected not in Ukraine and necessary for local producer to import it. In this case, the Ukrainian producer faces the problem of high customs duties and VAT, and as a result, the cost of its products is increasing. In some cases, those percentages are the main cost problem of the most Ukrainian enterprises, the price of which is 20% higher than foreign producers offer. That is why for now we need detailed consideration of the factors influencing the efficiency of customs payments in Ukraine, as well as the improvement of these processes, are relevant in the context of globalization to help Ukrainian producers to be more effective all over the world, in the global dimension and in local national markets.

Key words: administration of taxes, administration of customs payments, foreign economic activity, state customs, customs payments, fiscal authorities, customs.

Постановка проблеми. За останні 5 років ми спостерігаємо за розширенням експортних ринків та підписанням нових міждержавних угод, що має впливати на збільшення збуту української продукції за кордон, але не на кожному ринку український виробник може витримати конкуренцію, тому зберігається диспропорційно низький рівень участі українських підприємств в експорті. Ключовим фактором конкурування в умовах глобалізації є ціна, яку виробник може запропонувати покупцю. Добре, якщо сировина, яка використовується для виробництва, має українське походження. Що ж робити тоді, коли потрібна сировина може бути лише закордонного виробництва/збору, отже, її необхідно імпортувати? Тоді український виробник стикається з проблемою високих митних платежів та ПДВ, внаслідок чого собівартість його продукції зростає. Іноді саме ті відсотки стають ключовими для більшості українських підприємств, ціна на продукцію яких на 20% більше, ніж у закордонних виробників. Саме тому детальне та всебічне врахування чинників, що впливають на ефективність справляння митних платежів, й удосконалення цих процесів є актуальними в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень та публікацій показує, що проблема адміністрування й реформування механізму митних платежів в умовах глобалізації досліджена недостатньо. Як правильно зазначають Ю.О. Голиницький та О.В. Яцишин, недостатньо уваги приділяється дослідженням можливостей удосконалення управління митними платежами під час здійснення експортно-імпортних операцій [1]. Питання також досліджували А.С. Абрамова, Т.М. Савчук, А.В. Жаворонок, які вважали, що необхідно працювати на сприяння розвитку міжнародної торгівлі [2], але конкретних пропозицій не створили. Л.О. Батанова проаналізувала діючу систему адміністрування митних платежів та зміни, які відбуваються в контексті сучасних державних реформ, але пропозиції також не зазначалися. О.І. Новік вважає, що зрушення необхідні кожній державі, що є наслідком постійних змін у сучасному світі, постійних викликів, які висуває глобалізація [4]. Йдучи в ногу з часом, захист нашої економіки через захист вітчизняного виробника та за допомогою реформування механізму митних платежів в умовах розвитку фінансової політики України неодмінно матиме своє місце в цілісних системних перетвореннях нашої держави.

Метою статті є спрямування митної політики на зменшення навантаження на експортерів в умовах глобалізації для збільшення прибут-

ковості українських підприємств та економіки загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для держав, що розвиваються, митна справа є важливим інструментом забезпечення її державних інтересів. Як зазначає О.Є. Найденко, принцип виключних повноважень митних органів України щодо здійснення державної митної справи спирається на розуміння того, що безпосередньо митні органи України мають повноваження та компетенції здійснювати митну справу, які визначені на законодавчому рівні. Це проявляється в тому, що Україна має власну митну систему та власні митні органи, які можуть співпрацювати з митними органами інших держав, виконувати з ними спільні функції та завдання в межах чинного законодавства [5].

Які ж цілі вони переслідують? Розглянемо цілі митної політики з позиції І.О. Лютого. По-перше, це захист національного ринку від іноземної конкуренції та розвиток зовнішньої торгівлі, створення умов для прогресивних перетворень у структурі виробництва й споживання товарів, забезпечення умов полегшення доступу національних експортерів на ринки інших країн. По-друге, це інтеграція країни у світову систему господарювання, оптимізація структури імпорту та експорту товарів, підтримка раціонального співвідношення експорту та імпорту товарів, підтримка необхідного співвідношення надходжень іноземної валюти в країну та її відтоку з країни, поповнення доходів держави [6, с. 326–327].

Зосередимося на захисті національного ринку від іноземної конкуренції та розвитку зовнішньої торгівлі, створенні умов для прогресивних перетворень у структурі виробництва й споживання товарів, забезпеченні умов для полегшення доступу національних експортерів на ринки інших країн. В умовах глобалізації найважливішим фактором під час вибору будь-якого постачальника є ціна. Ціна на закордонному ринку має такі складові:

- 1) собівартість товару на території України;
  - 2) пакування товару згідно з нормами та стандартами закордонних країн;
  - 3) додаткові аналізи продукції, документи;
  - 4) вартість доставки товару зі складу виробника до складу покупця й страхування;
  - 5) вартість замитнення на території України;
  - 6) вартість розмитнення у країні призначення
- Якщо вартість останніх п'яти пунктів менше залежить від виробника, то вартість першого пункту є ключовою під час формування експортної ціни.

Виробники діляться на дві категорії:

- ті, в кого є імпортна складова в товарі;

– ті, хто має товар виключно з української сировини.

Більшість українських виробників належить до першої категорії прямо чи опосередковано.

Можна виділити два основних канали, якими імпорتنі ресурси використовуються для виробництва вітчизняних експортних товарів:

– прямий, що застосовується тоді, коли вітчизняний виробник безпосередньо імпортує окремі складові для виробництва готової продукції (відношення вартості імпорتنих складових до загального обсягу експорту буде прямим внеском імпорту);

– непрямий, що застосовується тоді, коли експортер купує у інших вітчизняних виробників продукти, для виробництва яких були використані імпорتنі комплектуючі (такий імпорту має бути врахований у вітчизняному експорті у вигляді непрямого внеску імпорту) [7].

Український експорт суттєво залежить від проміжного споживання імпоротної сировини, матеріалів та комплектуючих, в чому немає нічого надзвичайного з огляду на посилення вертикальної спеціалізації у зовнішній торгівлі, що є глобальною тенденцією. Відповідно до проведених узагальнених розрахунків імпоротної складової експорту України встановлено, що майже третина вартості вітчизняних експортних товарів сформована за рахунок проміжного споживання імпорту. При цьому найбільш залежним від кон'юнктури світових товарних ринків є експорт вторинного сектору національної економіки, тобто переробної промисловості, імпортна складова експорту в межах якого перевищувала 40% [7].

Зростання імпоротної складової експорту малих відкритих економік є об'єктивним наслідком лібералізації міжнародної торгівлі. Цей феномен обов'язково має враховуватися під час розроблення митних тарифів. Ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності національного експорту в умовах зростання залежності від проміжного споживання імпорту може бути зниження податкового навантаження на імпорту сировину, матеріали, обладнання та комплектуючі, що використовуються для виробництва вітчизняних експортних товарів [7].

Економіка України характеризується високою часткою критичного імпорту товарів кінцевого споживання. В умовах сповільнення економічного розвитку такі процеси можуть стати каталізатором поглиблення спаду національної економіки. З огляду на структуру виробництва в межах ключових експортних секторів раціональним є використання механізмів зниження податкового навантаження на імпорту проміжне споживання українських експортерів.

Такі механізми активно використовуються розвиненими країнами, не суперечать вимогам міжнародних торговельних організацій, тому можуть бути вдалою опцією в контексті стимулювання українського експорту [7].

Акцизні товари (спирт етиловий та інші спиртові дистилати, алкогольні напої, пиво, тютюнові вироби, тютюн та промислові заміники тютюну, нафтопродукти, скраплений газ, легкові автомобілі, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли) не є лівовою часткою експорту, тому ми їх не аналізуємо.

Однак більш складним завданням є адміністрування ПДВ в експортно-імпортних операціях. Мито здебільшого становить від 1% до 10%, а ціна в українських виробників більше ніж на 20% вища за ціну зарубіжних конкурентів.

Чому це трапляється? З огляду на структуру митних платежів за 20% ПДВ навіть 1% мита не є ключовим. Лівовою часткою є 20% ПДВ, які потрібно сплатити живими коштами на митниці, навіть якщо в українській компанії є податковий кредит.

Таким чином, податковий кредит зростає, а повернення ПДВ у повному обсязі не відбувається, тому українські експортери змушені покладати ці витрати на собівартість, що неодмінно збільшує вартість товарів для зовнішнього ринку.

Отже, потрібно, поки не буде спрощено повернення ПДВ, дозволити експортерам користуватися податковими кредитами, які вже були сплачені раніше до бюджету України.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного аналізу ми можемо впевнено сказати, що цілі митної політики, такі як захист національного ринку від іноземної конкуренції та розвиток зовнішньої торгівлі, створення умов для прогресивних перетворень у структурі виробництва й споживання товарів, забезпечення умов для полегшення доступу національних експортерів на ринки інших країн, можуть бути досягнуті. Імпортна складова експорту в межах 40% є надвеликим показником, і на 2019 рік зменшити собівартість експортно орієнтованих виробництв можна шляхом надання їм можливості витратити кошти податкового кредиту в ході розмитнення товарів на компенсацію ПДВ під час сплати митних платежів, оскільки не всім підходить давальницька схема. Вирішення цієї проблеми забезпечить більш ефективну роботу українських підприємств шляхом виконання митною службою частини її цілей. В такий спосіб можна буде спрямувати митну політику на зменшення навантаження на експортерів в умовах глобалізації для збільшення прибутковості українських підприємств та економіки загалом.

Імпортна складова українського експорту за видами економічної діяльності [7]

Вид економічної діяльності	Показник
Сільське, лісове та рибне господарство	27,20%
Добування кам'яного та бурого вугілля	24,00%
Добування сирової нафти та природного газу	14,00%
Добування металевих руд, інших корисних копалин та розроблення кар'єрів	27,10%
Виробництво харчових продуктів; напоїв та тютюнових виробів	38,90%
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та інших матеріалів	32,90%
Виробництво деревини, паперу; поліграфічна діяльність та тиражування	48,90%
Виробництво коксу та коксопродуктів	52,80%
Виробництво продуктів нафтоперероблення	57,20%
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	59,00%
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	46,00%
Виробництво гумових і пластмасових виробів	64,80%
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	40,10%
Металургійне виробництво	45,20%
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	42,80%
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	46,70%
Виробництво електричного устаткування	46,10%
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	45,00%
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	59,30%
Виробництво інших транспортних засобів	30,20%
Виробництво меблів; іншої продукції; ремонт і монтаж машин та устаткування	36,60%
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	36,10%
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	27,70%
Будівництво	41,60%
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	17,90%
Транспорт, складське господарство	30,10%
Поштова і кур'єрська діяльність	14,60%
Тимчасове розміщення й організація харчування	20,00%
Видавнича діяльність; виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів; діяльність радіомовлення та телевізійного мовлення	25,60%
Телекомунікації (електрозв'язок)	13,20%
Комп'ютерне програмування, консультування та надання інформаційних послуг	17,50%
Фінансова та страхова діяльність	9,30%
Операції з нерухомим майном	8,50%
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку; діяльність головних управлінь (хед-офісів); консультування з питань керування; діяльність у сферах архітектури та інжинірингу	18,50%
Наукові дослідження та розробки	10,50%
Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку; наукова та технічна діяльність	15,70%
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	17,70%
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	12,60%
Освіта	8,60%
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	17,60%
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	11,90%
Надання інших видів послуг	13,00%
<i>Усього по економіці</i>	<i>36,6%</i>

Список використаних джерел:

1. Голинський Ю.О., Яцишин О.В. Управління митними платежами при здійсненні експортно-імпортних операцій та шляхи його покращення. *Young scientist*. 2018. № 10 (62). С. 753–756.
2. Абрамова А.Т., Савчук Т.М., Жаворонок А.В. Митні платежі, як складова доходів державного бюджету. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 4 (15). С. 270–275.
3. Батанова Л.О. Система адміністрування митних платежів у контексті сучасних державних реформ в Україні на шляху до Євроінтеграції. *Lex Portus*. 2017. № 6 (8). С. 65–71.
4. Новік І.О. До питання теоретичних основ адміністрування митних платежів в умовах глобалізаційних викликів. *Збірник наукових праць Національного університету податкової служби України*. 2016. № 1. С. 159–170.
5. Найденко О.Є., Єніна А.О., Костяна О.В. Основні аспекти становлення та розвитку митної справи України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 23. С. 506–511.
6. Лютий І.О., Боринець С.Я., Боринець З.С., Варналій З.С. *Фінанси : підручник*. Київ, 2017. 728 с.
7. Інститут податкових реформ. URL: <https://ngoipr.org.ua> (дата звернення: 05.06.2019).

References:

1. Holynskiy Yu.O., Yatsyshyn O.V. 2018. Upravlinnia mytnymy platezhamy pry zdiisnenni eksportno-importnykh operatsii ta shliakhy yoho pokrashchennia [Management of customs payments in the course of export-import operations and ways to improve it]. *Young scientist*, 10 (62), 753–756. (in Ukrainian)
2. Abramova A.T., Savchuk T.M., Zhavoronok A.V. 2015. Mytni platezhi, yak skladova dokhodiv derzhavnoho biudzhetu [Customs payments as part of the state budget revenues]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 4 (15), 270–275. (in Ukrainian)
3. Batanova L.O. 2017. Systema administruvannia mytnykh platezhiv u konteksti suchasnykh derzhavnykh reform v Ukraini na shliakhu do Yevrointehratsii [The system of administration of customs payments in the context of modern state reforms in Ukraine on the way to European integration]. *Lex Portus*, 6 (8), 65–71. (in Ukrainian)
4. Novik I.O. 2016. Do pytannia teoretychnykh osnov administruvannia mytnykh platezhiv v umovakh hlobalizatsii nykh vyklykiv [On the theoretical basis of the administration of customs payments in the context of globalization challenges]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu podatkovoї sluzhby Ukrainy*, 1, 159–170. (in Ukrainian)
5. Naidenko O.Ie., Yenina A.O., Kostiana O.V. 2018. Osnovni aspekty stanovlennia ta rozvytku mytnoi spravy Ukrainy [The main aspects of the formation and development of the customs business of Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 23, 506–511. (in Ukrainian)
6. Liutyi I.O., Borynets S.Ia, Borynets Z.S., Varnalii Z.S. 2017. *Finansy : pidruchnyk* [Finances: a textbook]. Kyiv. (in Ukrainian)
7. Instytut podatkovykh reform [Institute for tax reforms]. URL: <https://ngoipr.org.ua> (data zvernennia: 05.06.2019).

Малишко В.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Доброскок С.С.

здобувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Malyshko Vitalina

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University

Dobroskok Stefaniya

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University

РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗМІЦНЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL POLICY AND STRENGTHENING THE FISCAL SECURITY OF UKRAINE

У статті охарактеризовано мету, сучасний стан фінансової політики, її складові та чинники формування. Виявлено проблеми й тенденції її розвитку, особливо щодо забезпечення бюджетної безпеки на основі всебічного оцінювання індикаторів і загроз останньої. Особлива увага серед них приділена наявності державного боргу та його аналізу, а також бюджетних видатків на потреби оборони й національної безпеки. Це дало змогу обґрунтувати пріоритетні завдання, напрями та джерела реалізації державної фінансової політики на середньострокову перспективу, визначити основні індикатори та інструменти їх досягнення щодо зміцнення бюджетної безпеки. Фінансова політика відіграє значну роль у забезпеченні функціонування національного господарства. Як форма реалізації функцій фінансів фінансова політика спрямована на досягнення цілей держави з мінімальними витратами та достатньою ефективністю. З іншого боку, системність, прозорість фінансової політики, підпорядкованість цілям та завданням загального соціально-економічного розвитку країни складає концептуально важливий методологічний підхід, який сприятиме ефективному використанню притаманних їй важелів та інструментів зміцнення державних фінансів й бюджетної безпеки загалом.

Ключові слова: фінансова політика, бюджетна безпека, дефіцит, державний борг, видатки, ресурси, механізми, інструменти.

В статье охарактеризованы цель, современное состояние финансовой политики, ее составляющие и факторы формирования. Выявлены проблемы и тенденции ее развития, особенно касательно обеспечения бюджетной безопасности на основе всестороннего оценивания индикаторов и угроз последней. Особое внимание среди них уделено наличию государственного долга и его анализу, а также бюджетных расходов на нужды обороны и национальной безопасности. Это дало возможность обосновать приоритетные задания, направления и источники реализации государственной финансовой политики на среднесрочную перспективу, определить основные индикаторы и инструменты их достижения по укреплению бюджетной безопасности. Финансовая политика играет значительную роль в обеспечении функционирования национального хозяйства. Как форма реализации функций финансов финансовая политика направлена на достижение целей государства с минимальными затратами и достаточной эффективностью. С другой стороны, системность, прозрачность финансовой политики, подчиненность целям и задачам общего социально-экономического развития страны составляет концептуально важный методологический подход, который будет способствовать эффективному использованию присущих ей рычагов и инструментов укрепления государственных финансов и бюджетной безопасности в целом.

Ключевые слова: финансовая политика, бюджетная безопасность, дефицит, государственный долг, расходы, ресурсы, механизмы, инструменты.

The article described the purpose, the modern state financial policy, its components and factors of formation. Problems and tendencies of its development, especially in terms of ensuring fiscal security based on a comprehensive assessment of the indicators and threats last. Particular attention is among them paid to the state debt and its analysis, and budget expenditures on defense and national security. This gave the opportunity to explain the priorities and directions of realization of state financial policy in the medium term, to identify the main indicators and instruments of their achievement to strengthen fiscal security. Fiscal policy plays a significant role in the functioning of the national economy. From its components depends on the investment attractiveness of sectors and activities, financial and budgetary security, financial-economic sustainability of economic entities, socio-economic growth in General. As a form of realization of the functions of Finance, financial policy aimed at achieving the goals of the state with minimal cost and reasonable efficiency. Ensuring its effectiveness is possible provided a well-founded analysis and assessment of the state, as well as diagnostics and forecasting development based on the identified priorities of the growth. On the other hand, system city, transparency of financial policy, subordination to the goals and objectives of the overall socio-economic development of the country is a conceptually important methodological approach that will promote effective use of its inherent levers instruments for strengthening public finances and budgetary security in general. The financial policy of the country needs good institutions for implementation is well structured, provides great mission to justify and maintain budget of income and expenditure, social protection of the population. However, its development in conditions of permanent world and national financial crisis, a recession in the real sector of production characterize significant problems and contradictions. This is manifested in the growth of external debt, the need to ensure increasing military expenditure, inflation and devaluation of the national currency, the threats and risks fiscal security. So important to solve these problems, including strengthening of budget security is the further development of financial policy based on the improvement of financial tools, instruments and mechanisms of support of domestic commodity production, profit-making industries and enterprises, increase public financial resources, disbursements and the reduction in the external debt.

Key words: fiscal policy, fiscal security, the deficit, national debt, spending, resources, machinery, tools.

Постановка проблеми. В умовах великого зовнішнього боргу та його збільшення, значних соціальних видатків для переселенців зі Сходу, зменшення надходжень до бюджету через зупинку значної кількості промислових підприємств, знецінення національної валюти особливої уваги потребує дослідження національної фінансової політики та бюджетної безпеки. Саме вони визначають ефективність відтворення фінансових ресурсів країни, виконання її фінансових функцій в усіх сферах життєдіяльності населення, забезпечення фінансових джерел національної безпеки загалом.

З іншого боку, важливим завданням національної фінансової політики є нарощування фінансових ресурсів на основі зростання базових факторів формування валового внутрішнього продукту (ВВП), тому поглиблених розробок потребує обґрунтування її спрямованості на усунення диспропорцій у розподілі первинних доходів між працею, капіталом та державою; зростання ролі бюджетних фінансів у підвищенні добробуту населення, зміцненні обороноздатності країни, поліпшенні міжнародного іміджу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням фінансової політики та бюджетної безпеки займалися відомі вітчизняні науковці, зокрема О. Білик, І. Валуйський, Е. Гатаулліна, Л. Зверук, В. Кравець, С. Онищенко, Т. Сіташ, О. Тарасова, В. Ящук.

У їхніх працях висвітлено зміст, складники й механізми здійснення державної фінансової політики, проблеми формування й використання бюджетних ресурсів та управління бюджетним процесом. Проте її зміст, структура, сукупність інструментів та напрямів здійснення в умовах значного зовнішнього боргу, дефіциту бюджету на тлі посилення загроз бюджетній та національній безпеці загалом потребують подальшого наукового опрацювання.

Метою статті є аналіз змісту, складників, проблем і тенденцій розвитку державної фінансової політики, виявлення її ризиків і загроз, методів протидії ним, отже, формування й зміцнення бюджетної безпеки країни на перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова політика є однією з головних функцій державної діяльності. Вона спрямована на ефективний розподіл фінансових ресурсів та їх використання для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку суспільства й сталого розвитку довкілля. Її основними завданнями є формування механізму фінансового управління, регулювання й стимулювання організаційно-інвестиційних, інноваційних, виробничо-економічних та соціальних процесів у життєдіяльності суспільства. Щоби забезпечити покращення добробуту громадян, фінансова політика повинна спрямовуватись на постійне зростання економіки, для чого

потрібно забезпечувати рівень оптимізації розподілу валового внутрішнього продукту. Загалом вона повинна мати чітку стратегію та враховувати можливості й потреби національної економіки.

На нашу думку, слід погодитися з Е. Гатаулліною про те, що пріоритетними заходами державної фінансової політики, вжиття яких відбувається в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою, є підвищення фіскальної ефективності податкової системи, вдосконалення системи управління державними фінансами, підвищення дієвості механізму середньострокового бюджетного планування та прогнозування. Також до них належить зниження показників структурного дефіциту бюджету та державного боргу, оптимізація видаткової частини бюджету [1].

Отже, в такому розумінні фінансова політика є одним з основних інструментів розвитку суспільства та регулює соціально-економічні процеси. У період структурних реформ її вплив на економіку необхідно посилювати, вдосконалюючи фінансові механізми та інструменти економічного зростання. Дуже важливим є створення такої структури фінансової системи, яка би базувалась на взаємодії державного регулювання економічних процесів та механізмів саморегулювання. Для цього потрібна відповідна інституційна система з розвинутими фінансовими інститутами. Ініціювання змін у структурі фінансових відносин, своєчасне врахування впливу зовнішніх соціально-економічних та виробничо-економічних факторів є важливими новітніми завданнями фінансово-економічної політики.

Як зазначає В. Кравець, під час формування фінансової політики на середньострокову перспективу необхідно враховувати вплив екзогенних та ендогенних факторів на економічну систему, які визначають тенденції соціально-економічного розвитку. До екзогенних факторів належать темпи зростання валового внутрішнього продукту країн, що формують попит на основні групи товарів вітчизняного експорту; рівень цін на продукти експорту та імпортовані енергоносії; обсяги та структура іноземних інвестицій; кон'юнктура на світових фінансових ринках, яка впливає на можливості держави здійснювати запозичення та операції щодо рефінансування державного боргу.

До ендогенних або внутрішніх факторів належать частка перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджет та державні цільові фонди; прогнозований обсяг бюджетних доходів та видатків, дефіциту (профіциту) бюджету; обсяг прямого та гарантованого державного боргу; показники співвідношення

заощаджень та інвестицій в економіку, грошово-кредитного регулювання [2]. Як зазначає В. Малишко, реалізація фінансової політики держави здійснюється у вигляді комплексу заходів, вжиття яких відбувається через фінансове право, фінансову систему та фінансовий механізм задля найбільш повного виконання фінансами своїх функцій. Через норми фінансового права та елементи фінансової системи й фінансового механізму здійснюється реалізація положень концепції економічного розвитку. Якщо остання відсутня, то навряд чи можна говорити про ефективну фінансову політику загалом [3, с. 4].

Нині вітчизняні науковці, досліджуючи фінансову політику України, зазначають, що її проблемними наслідками є низька конкурентоспроможність та відсутність динаміки зростання національної економіки, а також повільне впровадження нової моделі фінансового механізму. Тільки системне вирішення зазначених проблем належним чином дасть країні можливості поступального розвитку. За наявного ресурсного потенціалу та належного фінансового забезпечення його відтворення вона має всі можливості займати вищі позиції в рейтингах серед найрозвинутіших країн світу. Так, Т. Сіташ вважає, що поглиблення ринкових реформ на інноваційних засадах та їх прискорення, радикалізація системних перетворень можуть забезпечити прогресивний розвиток країни [4].

Як вже зазначалося, державна фінансова політика є важливою складовою соціально-економічної політики держави. До основних її складників можна віднести бюджетно-податкову політику, грошово-кредитну політику та політику управління державним боргом. Ці види розкривають сутність, напрями й механізми формування фінансової політики держави загалом, адже саме від їх показників залежать економічний розвиток та бюджетна безпека країни. Зміст нинішнього етапу розвитку фінансової політики розроблено на основі вимог фінансової стратегії та з урахуванням сформованих соціально-економічних умов. Вона насамперед передбачає системне управління фінансами, виявлення й розвиток джерел збільшення державних фінансів, збалансування надходжень та видатків.

Для економічного зростання потрібно створити систему ефективного управління державними фінансовими ресурсами. На нашу думку, її важливим завданням є подолання чинників, що здійснюють негативний вплив на бюджетну безпеку країни. Насамперед до них належать великий дефіцит державного бюджету; зростання внутрішнього й зовнішнього державного

боргу; недостатні податкові внески великих корпорацій та холдингів, які зареєстровані в офшорах; значне фіскальне навантаження на малий та середній бізнес, фізичних осіб, що не дає змогу середньому класу зміцнитися; зростання незавершеного будівництва; знецінення національної валюти.

Для їх подолання потрібно виробити таку стратегію, яка би давала змогу уникати цих явищ та знаходити оптимальні шляхи їх нівелювання. Проте фінансова політика, що реалізується через фінансову систему країни, не завжди відповідає стандартам економічно розвинених країн ЄС. Ми вважаємо, що В. Ящук має рацію в тому, що її основними напрямками на середньострокову перспективу мають бути оптимізація розміру бюджетного дефіциту; підвищення ефективності формування видатків бюджету, використання бюджетних коштів; посилення регулюючої функції податкової системи; проведення ліберальної монетарної політики; удосконалення системи управління державними фінансами з одночасним стимулюванням економічного зростання шляхом використання відповідних інституційних фінансових механізмів [5].

Крім вказаного раніше, триваючі військові дії на сході країни, необхідність здійснення величезних соціальних виплат населенню, зменшення реального сектору економіки, практична відсутність бюджетоутворюючих державних підприємств привели до певної розбалансованості структурних складників бюджетної системи. Це викликає занепокоєння станом бюджетної безпеки та її розвитком на перспективу. Як вважає О. Тарасова, бюджетна безпека розуміється як рівень забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що дає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції [6].

Подібної думки дотримуються Л. Зверук та О. Білик, визначаючи бюджетну безпеку як спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність та стійкість держави, ефективно використовувати бюджетні кошти в процесі виконання функцій соціального захисту, державного управління та міжнародної діяльності, фінансування науки, освіти, культури й охорони здоров'я, забезпечення національної безпеки та оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики [7].

Доповнюючи попереднє визначення, Л. Зверук зазначає, що «бюджетна безпека держави – стан забезпечення платоспроможності (рівень бюджетного потенціалу) держави щодо виконання нею своїх функцій із урахуванням балансу доходів і видатків державного

й місцевих бюджетів та доцільності, законності й ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях» [8]. Проаналізувавши термін «бюджетна безпека», можемо зауважити, що найважливішими її критеріями є ефективне використання позикових коштів для фінансування бюджетних видатків, визначення необхідних цілей, які б відповідали інтересам держави, контроль за ефективністю використання бюджетних коштів згідно з бюджетним законодавством.

Бюджетна безпека – це фінансова стійкість державних фінансів, системна допомога органам державної влади ефективно виконувати свої функції. Бюджетна безпека оцінюється через відношення дефіциту (профіциту) державного бюджету до ВВП (%); рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (%); відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету (%) [8]. Основними характеристиками бюджетної безпеки має бути співвідношення доходів та видатків державного й зведеного бюджетів. Якщо ці характеристики не задовольнятимуть бюджетну безпеку, то будуть порушуватися інші індикатори.

Також вважається, що співвідношення податкових та неподаткових надходжень забезпечує нестабільність бюджетних доходів загалом, але податкові надходження більш стабільні, економічно обґрунтовані, завдяки чому вони позитивно впливають на рівень бюджетної безпеки держави. Економічне зростання нашої держави буде досягнуто, якщо буде зменшене податкове навантаження на вітчизняних виробників продукції, а зменшення видатків держави приведе до зменшення дефіциту бюджету України. Саме ці показники будуть пріоритетними напрямками реформування економіки країни [9].

У табл. 1 наведені значення обсягів та динаміки державного боргу країни.

Отже, основними загрозами для бюджетної безпеки визначено високий рівень державного боргу, який станом на 31 січня 2019 року складав 2 171 918 млн. грн.; його постійне збільшення (він зріс на 242 159 млн. грн. проти обсягу 2016 року); зменшення обсягу внутрішнього боргу, який гарантовано державою; наявність все ще значної його негарантованої частки. При цьому зовнішній борг гарантується державою у значно більших обсягах, ніж внутрішній. Динаміку державного боргу у відсотках до валового внутрішнього продукту ілюструє рис. 1.

Незважаючи на поступове зменшення обсягів зовнішнього державного боргу відносно ВВП (рис. 1), співвідношення залишається досить значним, складаючи на початок 2019 року до 55,1%. Проте його критичне значення на рівні

80,9% у 2016 році вдалося знизити на суттєву величину, а саме 25,8%. У табл. 2 наведені дані дефіциту державного бюджету та його динаміки як важливі індикатори ефективності фінансової політики та бюджетної безпеки країни.

Аналіз даних табл. 2 вказує на значні коливання бюджетного дефіциту. Так, у 2017 році його вдалося значно скоротити проти 2016 року, а саме на 22 280 млн. грн., або на 32%, однак вже у 2018 році він зріс проти попереднього року майже вдвічі, а саме на 46 266 млн. грн., або на 96%. Притому, що у 2018 році відбувалися значні надходження від приватизації та фінансових операцій, але значно менші запозичення з урахуванням погашення.

У 2019 році дефіцит державного бюджету вдалося дещо знизити, а саме на 3,6 млн. грн., але його загальний обсяг залишився досить значним (рис. 2).

Наявність бюджетного дефіциту значною мірою зумовлюється не тільки зниженням виробничо-економічних показників розвитку національного господарства, недосконалим оподаткуванням великого бізнесу та зменшеннями надходженнями від його діяльності, але й значними видатками на фінансування оборони та збройних сил (рис. 3).

Так, обсяг видатків державного бюджету на фінансування потреб оборони та безпеки у 2016 році становив 58 097 млн. грн., у 2017 році – 68 859 млн. грн., у 2018 році – 98 800 млн. грн. Станом на 31 січня 2019 року його величина дорівнювала 102 910 млн. грн. Це на 4 110 млн. грн., або на 4%, більше, ніж у 2018 році, та на 44 813 млн. грн. і 44% більше, ніж у 2016 році.

Дані рис. 3 вказують на деяке зниження військових видатків відносно ВВП за їх абсо-

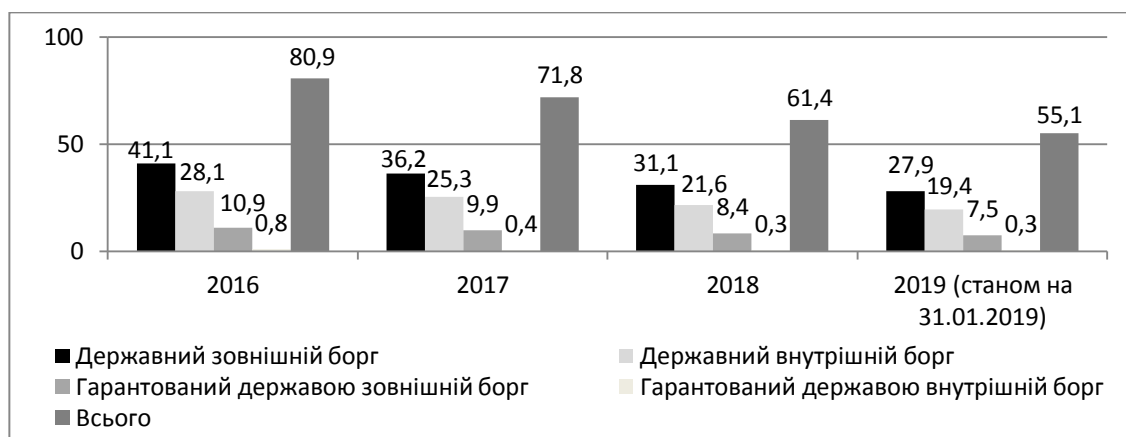

Рис. 1. Обсяги та динаміка державного боргу України, % до ВВП

Джерело: побудовано авторами на основі даних Міністерства фінансів України [11]

Таблиця 1

Державний борг України, млн. грн.

Показник	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік (станом на 31 січня 2019 року)
Державний зовнішній борг	980 185	1 080 310	1 099 408	1 101 898
Державний внутрішній борг	670 646	753 399	761 089	764 657
Гарантований державою зовнішній борг	259 843	294 685	297 810	295 170
Гарантований державою внутрішній борг	19 084	13 280	10 320	10 193
Всього	1 929 759	2 141 674	2 168 627	2 171 918

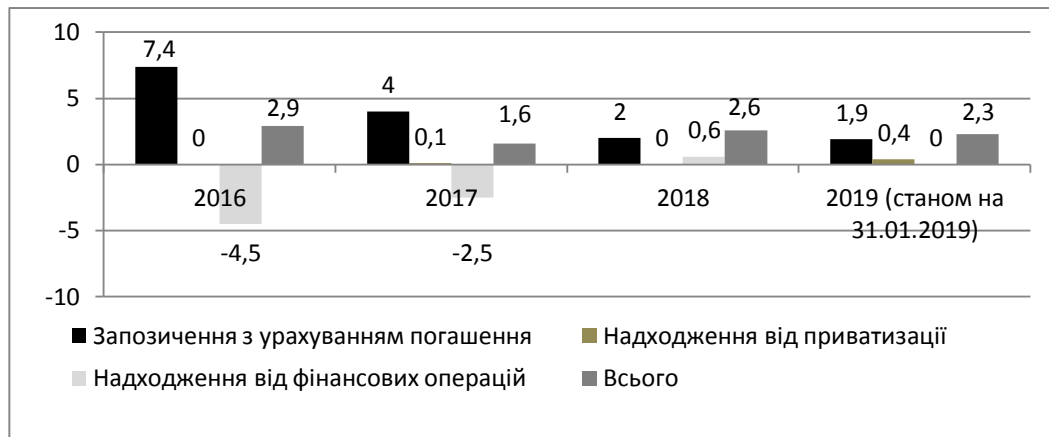
Джерело: складено на основі даних Міністерства фінансів України [11]

Таблиця 2

Дефіцит державного бюджету та його динаміка, млн. грн.

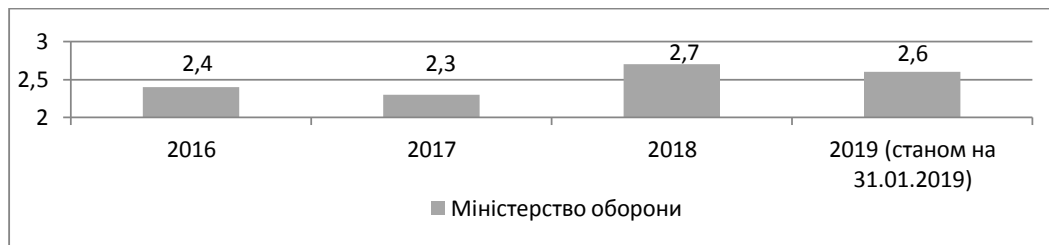
Показник	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік (станом на 31 січня 2019 року)
Запозичення з урахуванням погашення	177 261	120 437	71 681	73 678
Надходження від приватизації	189	3 377	355	17 100
Надходження від фінансових операцій	-107 319	-75 964	22 080	-46
Всього	70 130	47 850	94 116	90 732

Джерело: складено на основі даних Міністерства фінансів України [11]

Рис. 2. Динаміка дефіциту державного бюджету, % до ВВП

Джерело: побудовано авторами на основі даних Міністерства фінансів України [11]

Рис. 3. Динаміка видатків державного бюджету на фінансування потреб оборони та безпеки, % до ВВП

Джерело: побудовано автором на основі даних Міністерства фінансів України [11]

лютного зростання у грошовому виразі. Таким чином, проаналізувавши зазначені та інші індикатори ефективності фінансової політики й бюджетної безпеки, можемо зробити висновки, що нині державні фінанси, процеси їх формування й відтворення, джерела надходжень не мають достатньої стабільності. Це негативно впливає на соціально-економічний розвиток та бюджетну безпеку країни. Для зміцнення бюджетної безпеки необхідно створити таке інституційне середовище в інформаційному, економічному, соціальному, політичному та правовому аспектах, яке буде збалансовувати бюджетний та податковий процеси. Як їх пріоритети обґрунтовані розроблення сукупності індикаторів, інструментів, методів, механізмів уникнення загроз бюджетній системі країни; підтримка бюджетної спроможності держави; розвиток бюджетної децентралізації; зменшення бюджетного дефіциту й державного боргу; системний моніторинг та контроль фінансових ресурсів; стратегічне планування й прогнозування фінансів; залучення громадян до управління публічними фінансами.

Висновки з проведеного дослідження. Фінансова політика є важливою складовою

соціально-економічної політики держави, яка забезпечує бюджетну безпеку, соціально-економічне зростання та має чітке стратегічне спрямування. В сучасних умовах господарювання вона спрямована на зменшення зовнішнього боргу, пошук внутрішніх фінансових джерел для зміцнення обороноздатності, країни, забезпечення соціального захисту населення, здійснення адміністративно-територіальної, освітньої, медичної реформ, розвиток громадянського суспільств загалом за умов збереження й посилення бюджетної безпеки.

Бюджетна безпека розуміється не тільки як інструмент забезпечення та регулювання соціально-економічного розвитку національного господарства. Вона є гарантією фінансової стабільності країни, цілісності та єдності фінансової системи, подолання різних загроз і ризиків у фінансовій сфері. Отже, перспективи подальших досліджень цієї важливої проблематики мають бути пов'язані з подальшим пошуком інструментів удосконалення фінансової політики та збереження бюджетної безпеки, зокрема, на засадах діджиталізації, автоматизації та інших інноваційних укладів високого порядку.

Список використаних джерел:

1. Гатаулліна Е. Державна фінансова політика у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2015_27%281%29_25.
2. Кравець В. Основні напрями фінансової політики в умовах економічних перетворень. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4151&i=8>.
3. Малишко В., Пучко А. Фінансова політика України на сучасному етапі. *Траекторія науки*. 2017. Т. 3. № 1. С. 4.1–4.8.
4. Сіташ Т. Фінансова політика держави: прагматика та проблематика. *Академічний огляд*. 2015. № 1 (42). С. 29–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2015_1_6.
5. Ящук В. Фінансова політика в умовах економічних перетворень. URL: <https://knteu.kiev.ua/file/NzM1OQ==/ab0627d04c00563fc649a7575cb93e21.pdf>.
6. Тарасова О. Фінансова політика і бюджетна безпека України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2018_10_1_11.
7. Зверук Л., Білик О. Бюджетна безпека як важливий пріоритет розвитку бюджетної системи України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2017_2_8.
8. Зверук Л. Фінансова безпека – основа стабільного розвитку України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_7_21.
9. Валуйський І. Сучасний стан забезпечення бюджетної безпеки України URL: http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/7_valyjskij.htm.
10. Онищенко С. Засади формування ефективної державної політики, орієнтованої на забезпечення бюджетної безпеки. URL: http://papers.univ.kiev.ua/1/ekonomika/articles/onishchenko-s-bases-of-public-policy-formation-directed-at-ensuring-budget-secur_24560.pdf.
11. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua>.

References:

1. Hataullina E. Derzhavna finansova polityka u krainakh z rozvynutoiu ta transformatsiinoiu ekonomikoiu [State financial policy in developed and transformational economies]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2015_27%281%29_25.
2. Kravets V. Osnovni napriamy finansovoi polityky v umovakh ekonomichnykh peretvoren [The main directions of financial policy in the context of economic transformation]. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=4151&i=8>.
3. Malyshko V., Puchko A. (2017). Finansova polityka Ukrainy na suchasnomu etapi [Financial policy of Ukraine at the present stage]. *Traiektoriia nauky*. Т. 3. № 1. S. 4.1–4.8.
4. Sitash T. (2015). Finansova polityka derzhavy: prahmatyka ta problematyka [Financial policy of the state: pragmatics and problems]. *Akademichnyi ohliad*, 1 (42), 29–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2015_1_6.
5. Iashchuk V. Finansova polityka v umovakh ekonomichnykh peretvoren [Financial policy in conditions of economic transformation]. URL: <https://knteu.kiev.ua/file/NzM1OQ==/ab0627d04c00563fc649a7575cb93e21.pdf>.
6. Tarasova O. Finansova polityka i biudzhethna bezpeka Ukrainy [Financial policy and budget security of Ukraine]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2018_10_1_11.
7. Zveruk L., Bilyk O. Biudzhethna bezpeka yak vazhlyvyi priorytet rozvytku biudzhethnoi systemy Ukrainy [Budget security as an important priority of the development of the budgetary system of Ukraine]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2017_2_8.
8. Zveruk L. Finansova bezpeka – osnova stabiľnoho rozvytku Ukrainy [Financial security is the basis of the stable development of Ukraine]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_7_21.
9. Valuiskiy I. Suchasnyi stan zabezpechennia biudzhethnoi bezpeky Ukrainy [The modern state of budget security of Ukraine]. URL: http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/7_valyjskij.htm.
10. Onyshchenko S. Zasady formuvannia efektyvnoi derzhavnoi polityky, oriietovanoi na zabezpechennia biudzhethnoi bezpeky [Principles of the formation of an effective state policy focused on ensuring budget security]. URL: http://papers.univ.kiev.ua/1/ekonomika/articles/onishchenko-s-bases-of-public-policy-formation-directed-at-ensuring-budget-secur_24560.pdf.
11. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://www.minfin.gov.ua>.

УДК 336.1:352

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-60>**Мартиненко В.В.**кандидат економічних наук, доцент,
заступник директораНавчально-наукового інституту обліку, аналізу та аудиту
Університету державної фіскальної служби України**Martynenko Valentyna**Educational and Research Institute of Accounting, Analysis and Audit,
National University of State Fiscal Service of Ukraine**ПРОБЛЕМИ КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ РІВНЯ
ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ****PROBLEMS OF QUANTIFICATION
OF FINANCIAL DECENTRALIZATION LEVEL**

У статті розглянуто основні проблеми, що виникають під час кількісного оцінювання рівня фінансової децентралізації. Обґрунтовано, що оцінювання фінансової децентралізації має враховувати один з методів: фінансову деволюцію або фінансову деконцентрацію. Визначено, що показник відношення обсягу субнаціональних доходів до сумарного обсягу податкових надходжень до бюджету, за яким Світовий банк рекомендує оцінювати рівень фінансової децентралізації, потребує суттєвого доповнення. Запропоновано для розширення об'єкта оцінювання рівня фінансової децентралізації використовувати п'ять показників впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів, п'ять показників оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно з бюджетною класифікацією, три показники оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів.

Ключові слова: фінансова децентралізація, фіскальна політика, місцева влада, державна влада, повноваження, самоврядування, коефіцієнт.

В статье рассмотрены основные проблемы, возникающие при количественном оценивании уровня финансовой децентрализации. Обосновано, что оценивание финансовой децентрализации должно учитывать один из методов: финансовую деволюцию или финансовую деконцентрацию. Определено, что показатель отношения объема субнациональных доходов к суммарному объему налоговых поступлений в бюджет, по которому Всемирный банк рекомендует оценивать уровень финансовой децентрализации, требует существенного дополнения. Предложено для расширения объекта оценивания уровня финансовой децентрализации использовать пять показателей воздействия децентрализации на формирование доходов местных бюджетов, пять показателей оценивания децентрализации доходов местных бюджетов согласно бюджетной классификации, три показателя оценивания зависимости доходов местных бюджетов от официальных трансфертов.

Ключевые слова: финансовая децентрализация, фискальная политика, местная власть, государственная власть, полномочия, самоуправление, коэффициент.

The article deals with the main problems that arise during the quantitative assessment of the level of financial decentralization. Decentralization in the sphere of realization of the fiscal policy of the state is an actual process, since it lays fundamentally new principles for the formation and use of financial resources of the state at the level of territorial-administrative units. At the same time, an important component of fiscal policy is the assessment of the level of financial decentralization. The purpose of the study is to develop conceptual approaches to the quantitative assessment of the level of financial decentralization. The assessment of the level of financial decentralization is based on the methods of the theory of cognition, economic-logical and economic-mathematical methods of research. It is substantiated that the evaluation of financial decentralization should take into account one of the methods: financial evolution or financial deconcentration. It is determined that the ratio of the ratio of subnational income to the total amount of tax revenues to the budget, which the World Bank recommends to assess the level of financial decentralization, needs to be substantially complemented. It is suggested to use five indicators of the impact of decentralization on the formation of local budget revenues, five

indicators of decentralization of local budget revenues according to the budget classification, and three indicators for assessing the dependence of local budget revenues from official transfers, to expand the object of evaluation of the level of financial decentralization. The practical value of the article is the possibility of applying applied indicators of financial decentralization on the basis of official statistics, regardless of which country's fiscal policy will be the subject of evaluation. The inclusion of 13 indicators in the existing methodology of the World Bank broadens the analytical base and provides the basis for the formation of methodological principles for an integrated assessment of the level of financial decentralization in Ukraine.

Key words: fiscal decentralization, fiscal policy, local government, state power, powers, self-government, coefficient.

Постановка проблеми. Реформа децентралізації, розпочата у 2014 році, стала ключовим напрямом розвитку вітчизняного публічного управління, що реалізується задля передачі владних і фінансових повноважень центральній державній владі місцевому самоврядуванню. Процедурно територіально-адміністративні одиниці одержують розширення повноважень стосовно незалежності та самоврядності прийняття управлінських рішень і виконання делегованих владних повноважень. Особливої актуальності набуває децентралізація у сфері реалізації фіскальної політики, оскільки вона закладає кардинально нові засади формування й використання фінансових ресурсів держави на рівні територіально-адміністративних одиниць. При цьому важливою складовою фіскальної політики стає оцінювання рівня фінансової децентралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових праць стосується розроблення методичних підходів до оцінювання рівня децентралізації з використанням вихідних даних шляхом відбору найнадійніших показників. Дослідження проблем децентралізації стає все більш комплексним. Так, позитивні та негативні наслідки децентралізації досліджував Ч.К. Шарма [1]. За емпіричними даними 69 країн А.А. Шнайдер довів взаємозв'язок між фіскальним, адміністративним та політичним рівнями децентралізації [2]. Дж.Е. Кі обґрунтував об'єктивне існування перешкод щодо визначення рівня децентралізації на основі даних з ідентичних джерел [3]. Серед праць вітчизняних учених слід відзначити колективну монографію [4] за редакцією А.І. Крисоватого та О.М. Десятнюк, у якій сформовано напрями податкової політики України в контексті фіскальної децентралізації та розширення бази оподаткування. При цьому проблема оцінювання рівня фінансової децентралізації залишається маловивченою, тому потребує дослідження.

Метою статті є розроблення концептуальних підходів до кількісного оцінювання рівня фінансової децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж останніх десятиліть велика кількість унітарних країн прагнула децентралізації як

засобу пошуку більш економічно ефективного публічного управління. Інші країни були розчаровані виконанням колишньої планової та централізованої політики. Децентралізація безпосередньо впливає як на організацію державної влади, так і на створення можливостей для більшого економічного зростання та добробуту суспільства. Децентралізація публічного управління може відновити довіру до державної політики та забезпечити основу задля досягнення ширшого політичного консенсусу. Також існують вимоги, спрямовані на досягнення демократичних ідеалів через децентралізацію. Для України характерною є залежність місцевих бюджетів від державного бюджету, де важливу роль відіграють трансферти та дотації вирівнювання. Органи місцевої влади наділені лише окремими повноваженнями щодо можливості впливу на податкову систему. Територіальні органи не спроможні запроваджувати нові податки, встановлювати податкові ставки та використовувати різні механізми розрахунку та сплати обов'язкових платежів.

Оскільки органи місцевого самоврядування нині є ключовими учасниками процесу надання суспільних благ та послуг громадянам в усьому світі, виникає необхідність дослідження впливу фінансової децентралізації на економіку та суспільство. Масштаб соціально-економічних питань є широким та включає зростання й розвиток, скорочення бідності, підвищення ефективності публічного управління або досягнення більшої макроекономічної стабільності та фіскальної стійкості. Фундаментальне питання полягає в тому, чи сприяє поточна тенденція до децентралізації досягненню цих важливих цілей. Сукупність питань, які можна вирішити шляхом децентралізації, широка й різноманітна, включає єдність країни і боротьбу із сепаратизмом, зниження рівня корупції, скорочення обсягів тіньової економіки, захист національних інтересів тощо.

В Україні фіскальні функції покладені на центральні органи законодавчої та виконавчої гілок влади й закріплені в Податковому кодексі України [5]. Щодо адміністрування податкових платежів зауважимо, що в кожному регіоні

створені підрозділи контролюючих органів у сфері оподаткування, які забезпечують процес надходження податків до бюджетів країни. Кожен територіальний фіскальний орган підпорядкований центральному апарату Державної фіскальної служби України, тому необхідно дослідити, що є основним суб'єктом реалізації фіскальної політики: центральна державна влада, яка лише делегує певні повноваження органам місцевої влади, або органи місцевого самоврядування, яким передано фіскальні повноваження. У зв'язку з цим виокремлюють два методи фінансової децентралізації, такі як фінансова деволуція та фінансова деконцентрація. Фінансова деволуція передбачає передачу фіскальних повноважень органам місцевого та регіонального самоврядування. За фінансової деконцентрації центральний уряд лише передає частину загальнодержавних податків і зборів та обов'язкових платежів до територіальних бюджетів у вигляді закріплених та регулюючих доходів.

Рівень децентралізації Світовий банк пропонує оцінювати як відношення обсягу субнаціональних (регіональних, місцевих) доходів до сумарного обсягу податкових надходжень до бюджету. Для оцінювання рівня фінансової децентралізації окремо взятої країни вона має відповідати низці таких вимог:

- система трансфертів повинна мати зрозумілі завдання, щоби характер грантів їм відповідав;

- повинна бути прозорість, щоби субнаціональні керівні органи мали уявлення про те, як працює ця система (які ресурси необхідно розподілити, як буде проходити цей розподіл між субнаціональними керівними органами);

- повинні підтримуватися певні рамки, які б давали змогу субнаціональним керівним органам стратегічно планувати свою діяльність (що й скільки розподіляти);

- має бути справедливість для розв'язання проблеми вертикальних дисбалансів згідно з різними рівнями держави, а також упровадження механізмів коригування регіональних та горизонтальних нерівностей;

- система має надавати адекватні стимули субнаціональним керівним органам для прийняття правильних рішень [6].

Отже, чим більші місцеві та регіональні податкові надходження, тим більший рівень децентра-

лізації. Визначення співвідношення «централізація – децентралізація» наведено в табл. 1.

На думку експертів Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР), обсяг податкових надходжень до місцевих бюджетів є недостатньо об'єктивною оцінкою фіскальних повноважень органів місцевої влади. Обсяг фіскальних повноважень та рівень фінансової децентралізації органів місцевої влади залежать від делегованих їм прав щодо встановлення бази оподаткування, податкових ставок і пільгового оподаткування [8, с. 149].

Факторний аналіз впливу різноманітних економічних показників на зміну обсягу податкових надходжень до державного бюджету М.Й. Головка пропонує проводити за допомогою коефіцієнта еластичності податкових надходжень:

$$E_{пн} = \frac{\frac{\Delta y}{y}}{\frac{\Delta x}{x}}, \quad (1)$$

де $E_{пн}$ – коефіцієнт еластичності податкових надходжень; Δy – приріст податкових надходжень; y – початковий обсяг податкових надходжень; Δx – приріст фактору, що досліджується; x – початковий обсяг фактору, що досліджується [9, с. 22].

За формулою (1) еластичність податкових надходжень може використовуватися під час оцінювання рівня фінансової децентралізації, коли як результуючі ознаки будуть братися окремо податкові надходження місцевих бюджетів та податкові надходження зведеного бюджету, а як факторна ознака – один і той самий економічний чинник. Порівняння значень коефіцієнта еластичності податкових надходжень до місцевого бюджету та коефіцієнта еластичності доходів зведеного бюджету дасть змогу зробити висновки про рівень фінансової децентралізації.

Під час оцінювання рівня фінансової децентралізації виникає проблема визначення рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів, що потребує використання комплексу показників, які найбільш повно характеризуватимуть фінансову децентралізацію. Отже, вона передбачає розгляд динамічного інформаційного масиву статистичних даних, що стосуються кількісного та якісного оцінювання фінансової децентралізації за надходженнями до місцевих

Таблиця 1

Критерії для визначення співвідношення «централізація – децентралізація»

Визначення	Співвідношення
Децентралізація	Субнаціональні доходи > національні доходи
Централізація	Субнаціональні доходи < національні доходи

Джерело: сформовано автором за даними джерел [6; 7]

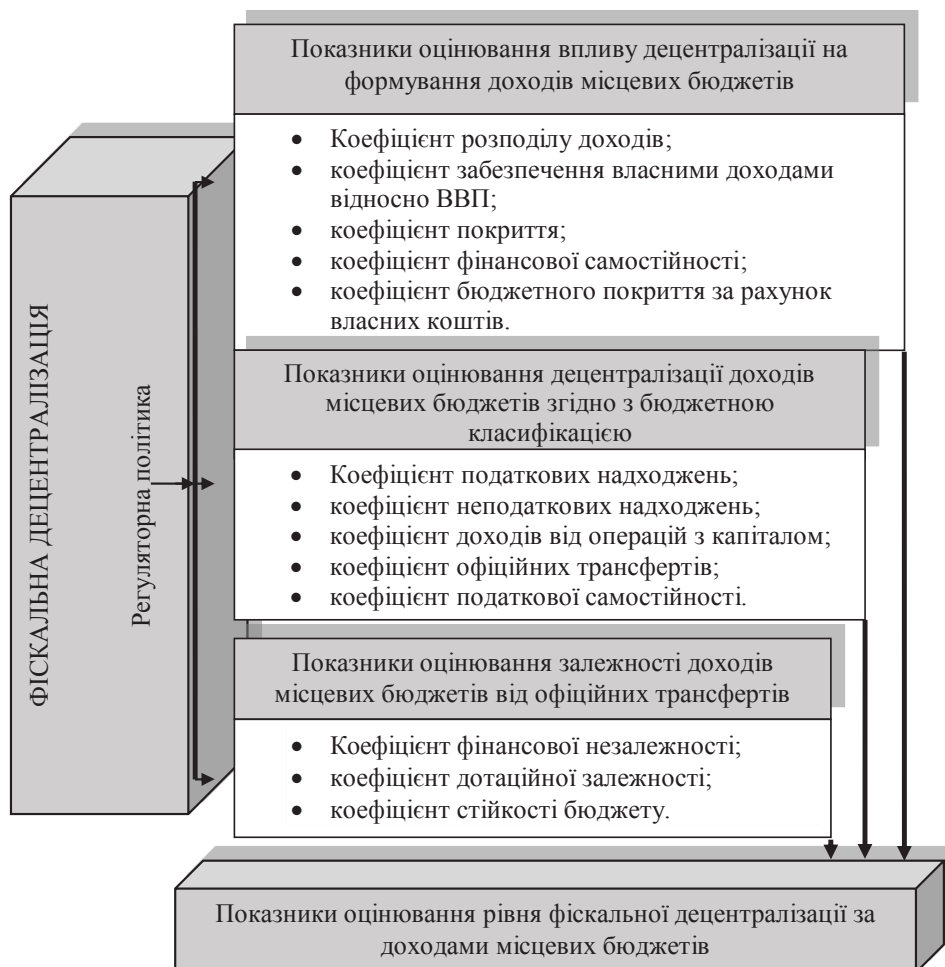
бюджетів. Проведений аналіз економічної літератури дав змогу умовно розподілити показники оцінки фінансової децентралізації за доходами місцевих бюджетів за трьома основними критеріями (рис. 1).

Запропоновану систему окремих показників, які можна використовувати для оцінювання рівня фінансової децентралізації органів місцевої влади, узагальнимо в табл. 2.

13 показників, охарактеризованих на рис. 1 і в табл. 2, згруповано за такими трьома критеріями, як оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів; оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно з бюджетною класифікацією; оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, до основних проблем фінансової децентралізації, виявлених під час дослідження, слід віднести такі. По-перше, обґрунтовано, що оцінювання фінансової децентралізації має базуватись на одному з таких методів, як фінансова

деволюція, коли органам місцевого самоврядування передаються фіскальні повноваження, та фінансова деконцентрація, коли до місцевих бюджетів у вигляді закріплених та регулюючих доходів передається лише частина загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів. По-друге, визначено, що оцінка рівня фінансової децентралізації як відношення обсягу субнаціональних доходів до обсягу національних податкових надходжень, запропонована Світовим банком, потребує доповнення іншими показниками заради охоплення більшості аспектів. По-третє, запропоновано для розширення об'єкта оцінювання використовувати показники впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів, оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно з бюджетною класифікацією, оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів. Перспективами подальших розвідок автора стане інтегральна оцінка рівня фінансової децентралізації в Україні на основі запропонованих показників.

Рис. 1. Показники оцінювання рівня фінансової децентралізації за доходами місцевих бюджетів

Джерело: сформовано за даними, наведеними у джерелі [10, с. 9]

Таблиця 2

Система окремих показників для оцінювання рівня децентралізації доходів місцевих бюджетів

Найменування показника	Метод розрахунку
<i>Критерії оцінювання впливу децентралізації на формування доходів місцевих бюджетів</i>	
Коефіцієнт розподілу доходів	Відношення доходів місцевих бюджетів до доходів зведеного бюджету.
Коефіцієнт забезпечення власними доходами відносно ВВП	Відношення власних доходів місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів) до валового внутрішнього продукту у фактичних цінах.
Коефіцієнт покриття	Відношення власних доходів місцевих бюджетів до видатків місцевих бюджетів.
Коефіцієнт фінансової самостійності	Відношення власних доходів місцевих бюджетів до доходів місцевих бюджетів (включаючи трансферти).
Коефіцієнт бюджетного покриття за рахунок власних коштів	Відношення власних доходів місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів) до видатків місцевих бюджетів.
<i>Критерії оцінювання децентралізації доходів місцевих бюджетів згідно з бюджетною класифікацією</i>	
Коефіцієнт податкових надходжень	Відношення податкових надходжень місцевих бюджетів до доходів місцевих бюджетів (включаючи трансферти).
Коефіцієнт неподаткових надходжень	Відношення неподаткових надходжень місцевих бюджетів до доходів місцевих бюджетів (включаючи трансферти).
Коефіцієнт доходів від операцій з капіталом	Відношення надходжень від операцій з капіталом місцевих бюджетів до доходів місцевих бюджетів (включаючи трансферти).
Коефіцієнт офіційних трансфертів	Відношення офіційних трансфертів до доходів місцевих бюджетів (включаючи трансферти).
Коефіцієнт податкової самостійності	Відношення місцевих податків до податкових доходів місцевих бюджетів.
<i>Критерії оцінювання залежності доходів місцевих бюджетів від офіційних трансфертів</i>	
Коефіцієнт фінансової незалежності	Відношення власних доходів місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів) до офіційних трансфертів.
Коефіцієнт дотаційної залежності	Відношення дотацій місцевим бюджетам до доходів місцевих бюджетів (включаючи трансферти).
Коефіцієнт стійкості бюджету	Відношення офіційних трансфертів до власних доходів місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів).

Джерело: вдосконалено автором за даними, наведеними у джерелі [10]

Список використаних джерел:

1. Sharma Ch.K. Decentralization Dilemma: Measuring the Degree and Evaluating the Outcomes. MPRA Paper 204, University Library of Munich, Germany, revised Nov. 2005. URL: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/204/1/MPRA_paper_204.pdf (дата звернення: 10.06.2019).
2. Schneider A. Decentralisation: Conceptualisation and Measurement. *Studies in Comparative International Development*. 2003. Vol. 38 (3). P. 32–56.
3. Edwin K.J. Fiscal decentralization: Theory as Reform. *VII Congreso Internacional del CLAD sobre la Reforma del Estado y de la Administracion Publica*. Panama, 28–31 Oct. 2003.
4. Напрями формування податкової політики України в контексті фіскальної децентралізації та розширення бази оподаткування : монографія / за ред. А.І. Крисоватого, О.М. Десятнюк. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 182 с.
5. Fiscal Decentralization: Intergovernmental Transfers. URL: http://web.worldbank.org/archive/website01061/WEB/0_CO-55.HTM (дата звернення: 10.06.2019).
6. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 10.06.2019).
7. Луніна І.О., Кириленко О.П., Лучко А.В. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів. Київ : НАН України; Ін-т економіки та прогнозування, 2010. 320 с.
8. Глуха Г.Я., Бондаренко О.О. Основні підходи щодо розрахунку рівня фіскальної децентралізації. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Економіка*. 2011. № 2 (46). С. 139–144.

9. Головка М.Й. Оцінка структури та динаміки податкових надходжень до зведеного бюджету України. *Modern Economics*. 2017. № 5. С. 20–28. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/5-2017/UKR/holovko.pdf> (дата звернення: 10.06.2019).
10. Вінницька О.А. Формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08. Чернівці, 2017. 20 с.

References:

1. Sharma Ch.K. Decentralization Dilemma: Measuring the Degree and Evaluating the Outcomes. MPRA Paper 204, University Library of Munich, Germany, revised Nov. 2005. URL: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/204/1/MPRA_paper_204.pdf (data zvernennia: 10.06.2019).
2. Schneider A. Decentralisation: Conceptualisation and Measurement. *Studies in Comparative International Development*. 2003. Vol. 38 (3). P. 32–56.
3. Edwin K.J. Fiscal decentralization: Theory as Reform. *VII Congreso Internacional del CLAD sobre la Reforma del Estado y de la Administracion Publica*. Panama, 28–31 Oct. 2003.
4. Napriamy formuvannya podatkovoi polityky Ukrainy v konteksti fiskalnoi detsentralizatsii ta rozshyrennia bazy opodatkovannia : monohrafiia / za red. A.I. Krysovatoho, O.M. Desiatniuk. Ternopil : TNEU, 2016. 182 s.
5. Fiscal Decentralization: Intergovernmental Transfers. URL: http://web.worldbank.org/archive/website01061/WEB/0_CO-55.HTM (дата звернення: 10.06.2019).
6. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 roku № 2755-VI / Verkhovna Rada Ukrainy [The Tax Code of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2755-VI / The Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (data zvernennia: 10.06.2019).
7. Lunina I.O., Kyrylenko O.P., Luchko A.V. (2010). Dyversyfikatsiia dokhodiv mistsevykh biudzheti [Diversification of local budget revenues]. Kyiv : NAN Ukrainy; In-t ekonomiky ta prohnozuvannia, 320 s.
8. Hlukha H.Ia., Bondarenko O.O. (2011). Osnovni pidkhody shchodo rozrakhunku rivnia fiskalnoi detsentralizatsii [The main approaches to calculating the level of fiscal decentralization]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Ekonomika*, 2 (46), 139–144.
9. Holovko M.I. (2017). Otsinka struktury ta dynamiky podatkovykh nadkhodzen do zvedenoho biudzhetu Ukrainy [Estimation of the structure and dynamics of tax revenues to the consolidated budget of Ukraine]. *Modern Economics*, 5, 20–28. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/5-2017/UKR/holovko.pdf> (data zvernennia: 10.06.2019).
10. Vinnytska O.A. (2017). Formuvannya dokhodiv mistsevykh biudzhetyv v umovakh detsentralizatsii [Formation of local budget revenues in the conditions of decentralization] : avto-ref. dys. ... kand. ekon. nauk : spets. 08.00.08. Chernihiv, 20 s.

Солопенко Т.В.аспірант кафедри фінансів
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана**Solopenko Tetiana**

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

**ПРОГНОЗУВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВИДАТКІВ
ЕКОНОМЕТРИЧНИМИ МЕТОДАМИ
В КОНТЕКСТІ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО БЮДЖЕТУВАННЯ****FORECASTING BUDGET EXPENDITURE BY ECONOMETRIC METHODS
IN THE CONTEXT OF PROGRAM-TARGET BUDGETING**

У статті розглянуто сутність програмно-цільового методу та його особливості у бюджетному процесі України. Визначено важливість застосування даного методу у бюджетуванні видатків. Проаналізовано загальні видатки з Державного бюджету України та центральних бюджетів інших країн на душу населення за даними Світового Банку. Автором наведено порівняльний аналіз обсягів державних видатків у 2000 та 2016 роках десяти світових держав-лідерів, що найбільше фінансують у розвиток країни. Досліджено сучасний стан бюджетних видатків України та наведено порівняльний аналіз динаміки бюджетних видатків у гривнях та доларах США, визначено середні показники рядів динаміки. Проведено оцінку якості трьох типів трендових моделей і визначено найбільш якісну модель для прогнозування обсягів бюджетних видатків. Побудовано коротко-строковий прогноз обсягів видатків з Державного бюджету України до 2025 року у двох валютах: гривня та долар США. Зроблено висновки за результатами побудованого прогнозу. Автором окреслено напрямки подальшого розвитку даного наукового дослідження.

Ключові слова: бюджет, видатки бюджету, однофакторне прогнозування, трендова модель, програмно-цільове бюджетування.

В статье рассмотрена сущность программно-целевого метода и его особенности в бюджетном процессе Украины. Определены важность применения данного метода в бюджетировании расходов. Проанализированы общие расходы из Государственного бюджета Украины и центральных бюджетов других стран на душу населения по данным Всемирного Банка. Автором приведен сравнительный анализ объемов государственных расходов в 2000 и 2016 годах десяти мировых государств-лидеров, наиболее финансируют в развитие страны. Исследовано современное состояние бюджетных расходов Украины и приведен сравнительный анализ динамики бюджетных расходов в рублях и долларах США, определены средние показатели рядов динамики. Проведена оценка качества трех типов трендовых моделей и определена наиболее качественная модель для прогнозирования объемов бюджетных расходов. Построено краткосрочный прогноз объемов расходов из Государственного бюджета Украины до 2025 года в двух валютах: гривна и доллар США. Сделаны выводы по результатам построенного прогноза. Автором обозначены направления дальнейшего развития данного научного исследования.

Ключевые слова: бюджет, расходы бюджета, однофакторные прогнозирование, трендовая модель, программно-целевое бюджетирование.

The essence of the program-target method and its features in the budget process of Ukraine is considered in the article. The publications of domestic scientists, who studied issues of budget expenditures, were mentioned. The importance of using this program-target method in the budgeting of expenditures is determined. The total expenditures from the State Budget of Ukraine and central budgets of other countries (Norway, Sweden, Germany, Russia and the Congo) per capita for the period 2000-2017 are analyzed according to the World Bank data, and conclusions are made on the state of financing of the fulfillment of the functions of the state in Ukraine. The author presents a comparative analysis of government expenditures in 2000 and 2016, broken down by the top ten world leaders in financing the country's development. The present state of the budget expenditures of Ukraine for the period from 2008 to 2018 is researched and a comparative analysis of the dynamics of budget expenditures in hryvnias and US dollars is given, and the average indicators of dynamics series are determined. The

estimation of quality of three types of trend models (linear, exponential, and polynomial) is evaluated and the most qualitative model for forecasting the further dynamics of expenditure volumes by 2025 is determined. A short-term forecast of expenditure volumes from the State Budget of Ukraine up to 2025 in two currencies: hryvnia and US dollars was constructed, and pessimistic and optimistic forecasts were calculated with the help of calculation of point and interval forecasts. The conclusions are drawn based on the results of the built forecast on the desirability and reluctance of using the two Models in forecasting the volume of budget expenditures in Ukraine. The author also outlines directions for the further development of this scientific research.

Key words: budget, budget expenditures, one-factor forecasting, trend model, program-target budgeting.

Постановка проблеми. В умовах транзитивної економіки, переходу до ринкових відносин змінюються як роль державного бюджету в національній економічній системі, так і методи управління його видатками. Крім того, з розвитком ринкових відносин виникають нові проблеми. Тому вплив держави на економіку з допомогою видатків бюджету потребує подальших досліджень. На сьогодні розвиток бюджетних відносин в Україні відрізняється посиленням ролі видатків бюджету у процесі регулювання соціально-економічного та політичного розвитку держави в цілому та окремих її регіонів [1, с. 96].

Багато країн у світі реалізовує свої функції в умовах дефіциту бюджетних коштів. Саме тому важливою та актуальною є проблема підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів. Запровадження програмно-цільового методу у бюджетному плануванні надає можливість більш продуктивного використовувати фінансові ресурси та підвищувати рівень відповідальності посадових осіб, тому що в його основу покладено забезпечення необхідної інформації про ресурси та ефективність видатків, від яких залежить виконання бюджетної програми [2].

Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі (далі – ПЦМ) – метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У багатьох публікаціях вітчизняних вчених, зокрема І. Запатріної, Л. Лисяк, І.Я. Чугунова, В.М. Федосова, Н. Корнієнко [2; 7; 11-13] приділено увагу проблемам удосконалення системи управління бюджетними видатками, обґрунтуванню методології обчислення їх обсягу та структури у майбутньому з урахуванням впливу на соціально-економічний розвиток, що сприяє поглибленню розуміння видатків бюджету як економічної категорії та важливого регулятора соціально-економічних процесів.

Проте, незважаючи на такі вагомі кроки, сьогодні є необхідність продовження реформ у

бюджетній системі для підвищення ефективності та результативності впливу видатків бюджету на реалізацію стратегічних цілей економічного, політичного й соціального розвитку України.

Удосконалення програмно-цільового методу бюджетного планування на основі розвитку інституційного середовища бюджетної системи, використання дієвих фінансових механізмів, спрямованих на управління результатами розглядається як важливий інструмент підвищення рівня обґрунтованості планування бюджету з урахуванням пріоритетів економічного та соціального розвитку країни [4, с. 112].

Метою дослідження є аналіз та виявлення основних тенденцій фінансового прогнозування бюджетних видатків в Україні для подальшого дослідження проблематики програмно-цільового бюджетування фінансових ресурсів. Базою для дослідження обрані сукупні видатки Державного бюджету України за період 2008-2018 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Удосконалення механізму ефективного управління бюджетними видатками потребує запровадження системи оцінювання обґрунтованості проекту бюджету. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо оптимальності обсягів видатків бюджету для країн із транзитивною економікою. Зазначене пояснюється неможливістю вироблення єдиної позиції у зв'язку із різноманітністю національних, соціальних та економічних, історичних та геополітичних умов розвитку кожної держави.

Так, Світовий банк та Міжнародний валютний фонд у своїх рекомендаціях щодо якісного управління державними видатками наголошують не на оптимізації обсягів видатків, а саме на принципах ефективного управління державними коштами. До таких принципів належать: прозорість бюджету, стабільність та довгострокова стійкість бюджету, ефективна та справедлива система міжбюджетних відносин, консолідація бюджетного процесу, застосування програмно-цільового методу бюджетного планування. Запровадження у бюджетний механізм системи зазначених принципів ефек-

тивного управління державними коштами, забезпечення їх дотримання та проведення аналізу ступеня їх виконання доцільно здійснювати на основі показників, що мають бути визначені з урахуванням адаптації критеріїв оцінювання до національних особливостей соціального та економічного розвитку та існування держави [5, с. 124].

Для запровадження системи оцінювання у процес планування, розгляду, ухвалення та виконання проектів державного та місцевих бюджетів потрібен науково обґрунтований механізм оцінювання показників видаткової частини. Водночас важливим є удосконалення механізму посилення позитивного впливу держави на соціально-економічний розвиток на основі переходу від управління видатками до управління запланованими результатами як складової бюджетного планування [6, с. 233].

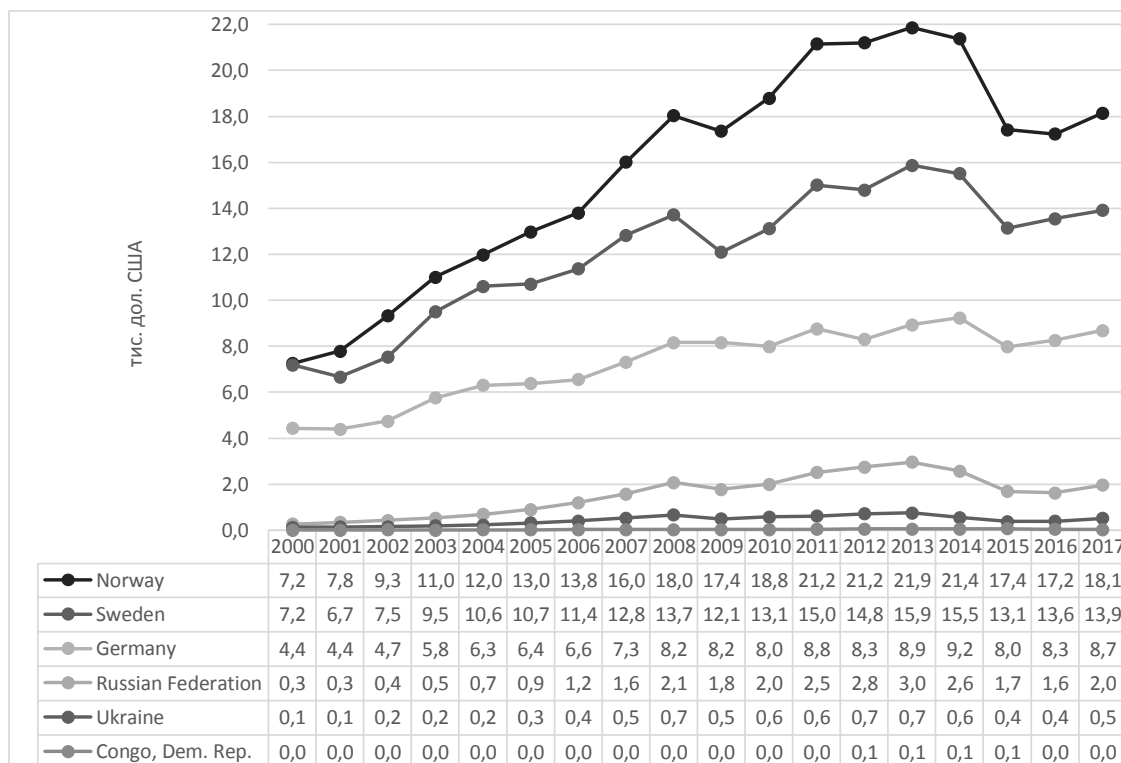
Розробка прогнозних бюджетних показників на довгострокову перспективу на основі діючих нормативно-правових актів, бюджетної стратегії з урахуванням незмінності законодавчої бази та циклічності економічного розвитку сприятиме підвищенню керованості бюджетного процесу. Від виваженості та своєчасності прийняття зазначених рішень залежить рівень ефективності бюджетної політики та функціонування бюджетної системи в цілому. Розробка довгострокової бюджетної політики повинна

відбуватися виходячи з інституційного розвитку країни, невідповідність її отриманих результатів встановленим цілям є наслідком недостатнього врахування інституційного середовища суспільства [7, с. 218].

На рис. 1 показано, що видатки на душу населення в країнах світу значно відрізняються: так, найбільше видатків на душу населення у 2017 році спрямовувалось у Норвегії, найменше у Конго. Також на даному рисунку можна спостерігати, що видатки на душу населення в Україні в середньому а період 2000-2017 років становить 0,5 тис. дол. США в рік, що значно нижче, ніж в інших досліджуваних країнах.

Світові держави-лідери, що найбільше фінансують у розвиток країни у 2016 році є США, Китай, Японія, Німеччина, Франція та Великобританія, що видно на рисунку 2. Для прикладу, у 2000 році шістьку держав-лідерів очолювали США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія та Італія.

Пропоную розглянути обсяг видатків Державного бюджету України (табл. 1) та проаналізувати їх. Для дослідження взято динаміку видатків з Державного бюджету України за 2008-2018 роки. Для аналізу динамічних рядів необхідно порівнювати швидкість змін ознаки. Це можливо зробити через порівняння між собою середніх темпів зростання чи зменшення, розрахованих за відповідний проміжок

Рис. 1. Загальні видатки Державного бюджету країн світу на душу населення

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [8]

часу в межах ряду динаміки. У табл. 1 наведений перелік показників за якими відбувається аналіз рядів динаміки.

Для аналізу взято дані у гривнях та доларах США для порівняння тренду, оскільки зважаючи на зміну вартості гривні до долара США протягом аналізованого періоду, оперувати даними лише в гривнях може нести похибку в прогнозуванні. Отож, абсолютне значення приросту є найбільшим позитивним числом у 2013 році для даних в доларах та на 2018 рік для даних в гривнях. Даний показник характеризує збільшення обсягів на 4,6 млрд. дол. США (за період 2008-2013 рр.) та на 744,4 млрд. грн (за період 2008-2018 рр.) (табл. 2, 3).

Темп зростання та темп приросту – взаємозалежні змінні. Розрахунок даних показників потрібний для визначення, на скільки відсотків змінився обсяг видатків. За результатами нашого дослідження за весь період обсяг видатків збільшився на 79% у доларах та на 408% у

гривнях, ланцюговий темп приросту постійно коливається, а базовий поступово збільшується для даних у гривнях і у 2018 році становить 308%, що свідчить про зростання обсягів видатків, проте для видатків скоригованих на офіційний курс долара США у 2018 році відбувається навпаки скорочення обсягу на майже 21% від обсягу 2008 року.

Абсолютне значення 1% приросту вказує на абсолютну величину, яка доводиться на кожен процент приросту. Найбільше значення для даних у доларах у 2013 та 2014 роках свідчить, що в цьому році на 1% приросту довелось 0,5 млрд. дол. США та у 2018 році для даних у гривнях – 8,4 млрд. грн.

У табл. 4 відображений розрахунок середніх показників аналізу рядів динаміки.

Так, обсяг видатків упродовж аналізованого періоду в середньому щорічно зростає на 67,7 млрд. грн та скорочується на 0,9 млрд. дол. США. Це означає, що відбувається нарощення

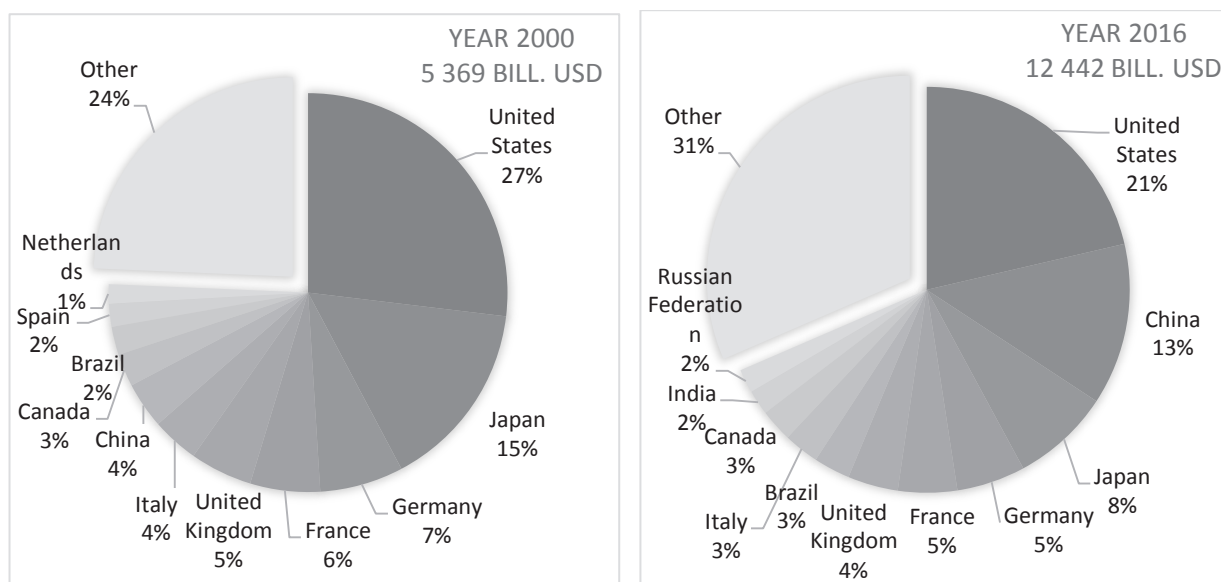

Рис. 2. ТОП-10 країн світу за обсягом державних видатків

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [8]

Таблиця 1

Досліджувані змінні рядів динаміки

Показник	Значення	Од. виміру
GE	видатки Державного бюджету України	млрд. дол. США/ млрд. грн
Δ_l	абсолютний приріст ланцюговий	млрд. дол. США/ млрд. грн
Δ_b	абсолютний приріст базисний	млрд. дол. США/ млрд. грн
$T_{р,l}$	темп зростання ланцюговий	%
$T_{р,b}$	темп зростання базисний	%
$T_{пр,l}$	темп приросту ланцюговий	%
$T_{пр,b}$	темп приросту базисний	%
A_i	абсолютне значення 1% приросту	млрд. дол. США/ млрд. грн

Джерело: складено автором за даними [9]

Таблиця 2

Аналіз динаміки обсягів видатків ДБУ за період 2008-2018 р.р. у гривнях

№	Рік	Видатки, млрд. грн	Δл, млрд. грн	Δб, млрд. грн	Тр.л, %	Тр.б, %	Тпр.л, %	Тпр.б, %	Аі, млрд. грн
1	2008	241,45	-	-	-	-	-	-	-
2	2009	242,44	↑ 0,99	↑ 0,99	100,41	100,41	↑ 0,41	↑ 0,41	2,41
3	2010	303,59	↑ 61,15	↑ 62,14	125,22	125,74	↑ 25,22	↑ 25,74	2,42
4	2011	333,46	↑ 29,87	↑ 92,01	109,84	138,11	↑ 9,84	↑ 38,11	3,04
5	2012	395,68	↑ 62,22	↑ 154,23	118,66	163,88	↑ 18,66	↑ 63,88	3,33
6	2013	403,40	↑ 7,72	↑ 161,95	101,95	167,07	↑ 1,95	↑ 67,07	3,96
7	2014	430,22	↑ 26,82	↑ 188,77	106,65	178,18	↑ 6,65	↑ 78,18	4,03
8	2015	576,91	↑ 146,69	↑ 335,46	134,10	238,94	↑ 34,10	↑ 138,94	4,30
9	2016	684,74	↑ 107,83	↑ 443,29	118,69	283,59	↑ 18,69	↑ 183,59	5,77
10	2017	839,24	↑ 154,50	↑ 597,79	122,56	347,58	↑ 22,56	↑ 247,58	6,85
11	2018	985,84	↑ 146,60	↑ 744,39	117,47	408,30	↑ 17,47	↑ 308,30	8,39

Джерело: складено автором за даними ДКСУ [10]

Таблиця 3

Аналіз динаміки обсягів видатків ДБУ за період 2008-2018 рр. у доларах США*

№	Рік	Видатки, млрд. дол. США	Δл, млрд. дол. США	Δб, млрд. дол. США	Тр.л, %	Тр.б, %	Тпр.л, %	Тпр.б, %	Аі, млрд. дол. США
1	2008	45,84	-	-	-	-	-	-	-
2	2009	31,12	↓ -14,72	↓ -14,72	67,88	67,88	↓ 32,12	↓ -32,12	0,46
3	2010	38,26	↑ 7,14	↓ -7,58	122,94	83,45	↑ 22,94	↓ -16,55	0,31
4	2011	41,85	↑ 3,60	↓ -3,99	109,40	91,30	↑ 9,40	↓ -8,70	0,38
5	2012	49,52	↑ 7,66	↑ 3,67	118,31	108,02	↑ 18,31	↑ 8,02	0,42
6	2013	50,47	↑ 0,95	↑ 4,63	101,93	110,10	↑ 1,93	↑ 10,10	0,50
7	2014	36,19	↓ -14,28	↓ -9,65	71,71	78,95	↓ 28,29	↓ -21,05	0,50
8	2015	26,41	↓ -9,78	↓ -19,43	72,97	57,61	↓ 27,03	↓ -42,39	0,36
9	2016	26,80	↑ 0,39	↓ -19,04	101,47	58,46	↑ 1,47	↓ -41,54	0,26
10	2017	31,55	↑ 4,76	↓ -14,29	117,75	68,83	↑ 17,75	↓ -31,17	0,27
11	2018	36,24	↑ 4,69	↓ -9,60	114,86	79,06	↑ 14,86	↓ -20,94	0,32

Примітка.* за середнім курсом НБУ за звітний період.

Джерело: складено автором за даними ДКСУ [10]

Таблиця 4

Розрахунок середніх показників і коефіцієнту прискорення/уповільнення для аналізу динаміки прогнозування фінансових ресурсів ДБУ за період 2008-2018 рр.

Показник	Од. виміру	Значення, грн	Значення, дол. США*
Δсеред.	млрд. дол. США/ млрд. грн	67,67	-0,87
Тр. серед.	%	105,05	90,84
Тпр. серед.	%	14,14	-0,07
Асеред.	млрд. дол. США/ млрд. грн	4,05	0,34
Тр. 2008-2013	%	111,22	104,09
Тр. 2014-2018	%	119,89	95,75
Кприскор./уповіл.	-	1,08	0,92

Примітка.* за середнім курсом НБУ за звітний період.

Джерело: складено та розраховано автором за даними Світового Банку [8]

обсягів видатків у гривнях в середньому на 5% та скорочення у доларах на 9% відповідно і на кожен відсоток приросту доводиться 0,34 млрд. дол. США та 4,05 млрд. грн.

Також розрахований коефіцієнт приросту чи уповільнення. Для розрахунку прийнято 2 періоди 2008-2013 і 2014-2018. Цей показник свідчить про відчутне уповільнення зростання обсягів видатків сьогодні порівняно з початком існування держави в доларах (-8%) та прискорення зростання обсягів видатків у гривнях (+8%).

Для прогнозування подальшої зміни обсягів видатків визначено найбільш якісну модель за критеріями Стюдента, Фішера, коефіцієнт детермінації, коефіцієнт автокореляції та визначена відносна помилка апроксимації.

Досліджувалось 3 типи моделей: лінійна, експоненціальна та поліноміальна. Найкращою для побудови прогнозу виявилась поліноміальна модель.

На рисунку 3 побудовано прогноз видатків до 2025 року, а також розраховано песимістичний та оптимістичний прогнози за допомогою розрахунку точкового та інтервального прогнозів. Інтервальный прогноз розраховувався виходячи з похибки прогнозного показника за формулою:

$$K = t_a \cdot Sy \cdot \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{3(n+2L-1)^2}{n(n^2-1)}}$$

У таблиці 6 наведено порівняльний аналіз двох моделей: Модель 1 – видатки у гривнях та Модель 2 – видатки у доларах США. Для Моделі 1 відносна помилка апроксимації рівна 6,35%, оскільки $6,35\% < 7\%$ це свідчить про можливість використання даного рівняння в якості тренду (межі 5%-7% свідчать про хорошу трендову модель), в той час для Моделі 2 похибка 16,89%, що свідчить про небажаність використання даного рівняння в якості тренду.

Для визначення розмірів похибки або точності прогнозу обсягів видатків розраховуємо коефіцієнт невідповідності Тейла. Цей показник змінюється від 0 до 1. Чим ближче до 0, тим якісніші результати прогнозу. У досліджуваних моделях прогноз більш якісний у гривнях, ніж у доларах.

Коефіцієнт детермінації для Моделі 1 дорівнює 0,985 – це означає, що прогноз має тісний зв'язок між змінними, тобто у 98,8% випадках змінна t (час) впливає на зміну обсягу видатків, а для Моделі 2 – 0,231, що свідчить про низьку точність підбору змінних.

Здійснимо перевірку гіпотез щодо коефіцієнтів лінійного рівняння тренду.

1. Згідно критерію Стюдента, $a_0=0$, статистична значимість коефіцієнта a_1 та a_2 підтверджується для Моделі 1 (тренд у часового ряду існує) та не підтверджується для Моделі 2.

2. Критерій Фішера свідчить, про статистичну значущість лише рівняння тренду Моделі 1 (оскільки $F > F_{кр}$). Рівняння тренду Моделі 2 – статистично не значуще.

Перевірка на наявність автокореляції залишків: важливою передумовою побудови якісної регресійної моделі по МНК є незалежність значень випадкових відхилень від значень відхилень у всіх інших спостереженнях. Це гарантує відсутність корельованості між будь-якими відхиленнями i , зокрема, між сусідніми відхиленнями.

Автокореляція (послідовна кореляція) визначається як кореляція між що спостерігаються показниками, впорядкованими в часі (часові ряди) або в просторі (перехресні ряди). Автокореляція залишків (відхилень) зазвичай зустрічається в регресійному аналізі при використанні даних часових рядів і дуже рідко при використанні перехресних даних.

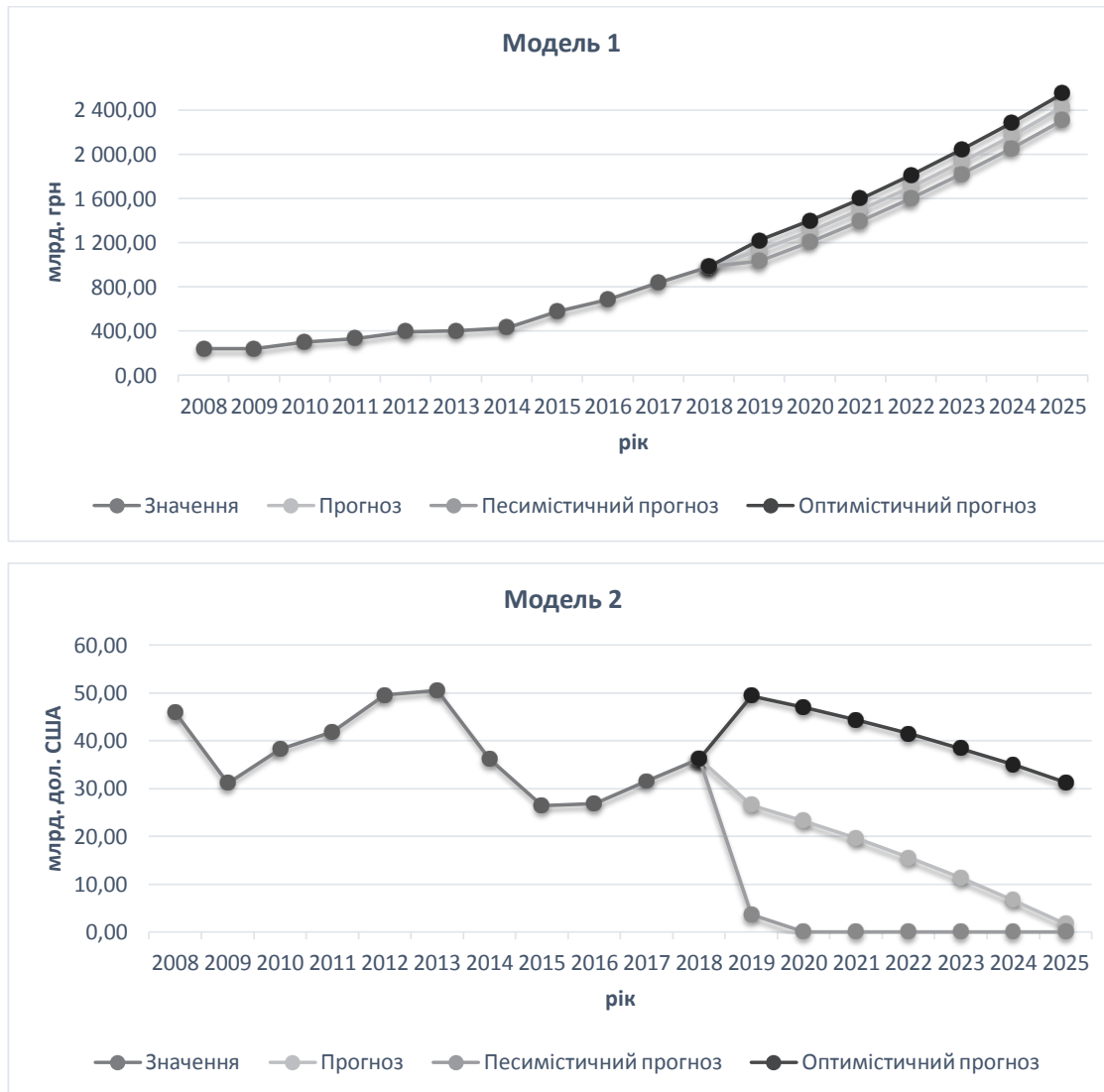
В економічних задачах значно частіше зустрічається позитивна автокореляція, ніж негативна автокореляція. У більшості випадків

Таблиця 5

Рівняння різних типів ліній тренду для моделей в гривнях та доларах США

	Значення, грн	Значення, дол. США
Лінійна модель	$y = 70,673x + 70,231$ $R^2 = 0,8928$	$y = -1,1347x + 44,467$ $R^2 = 0,1972$
Експоненціальна модель	$y = 189,49e^{0,142x}$ $R^2 = 0,9708$	$y = 44,339e^{-0,031x}$ $R^2 = 0,2057$
Поліноміальна модель	$y = 8,1373x^2 - 26,974x + 281,8$ $R^2 = 0,9851$	$y = -0,1671x^2 + 0,871x + 40,122$ $R^2 = 0,2305$

Джерело: розроблено автором за допомогою програми «MS Excel»

Рис. 3. Трендові моделі зростання обсягів видатків на період до 2025 р.

Примітка. * за середнім курсом НБУ за звітний період.

Джерело: розроблено автором за допомогою програми «MS Excel»

позитивна автокореляція викликається спрямованим постійним впливом деяких неврахованих в моделі факторів.

Серед основних причин, що викликають автокореляцію, можна виділити згладжування даних. Найчастіше дані по деякому тривалому тимчасовому періоду отримують усередненням даних за складовими його інтервалах. Це може привести до певного згладжування коливань, які були всередині розглянутого періоду, що в свою чергу може служити причиною автокореляції.

Наслідки автокореляції схожі з наслідками гетероскедастичності: висновки по t - і F -статистикам, що визначають значимість коефіцієнта регресії і коефіцієнта детермінації, можливо, будуть невірними.

Критерій автокореляції найбільш відомий для винайдення автокореляції. Виходячи з розрахунку в Моделі 1 та 2 автокореляція відсутня.

Висновки з проведеного дослідження.

Дослідження сучасного стану видатків Державного бюджету України а також прогнозування бюджетних видатків за допомогою економетричних методів надало можливість формалізувати взаємозв'язки між одержаними результатами та використаними бюджетними коштами. Так, з аналізу стає зрозуміло, що зростання видаткової частини Державного бюджету України відбувається лише у гривнях, проте скоригувавши дані на середній курс долара США за рік, стає зрозуміло, що бюджетні видатки зростають нерівномірно протягом аналізованого періоду. Щодо прогнозу за допомогою економетричних методів, варто зазначити, що використовувати Модель 2 (в дол. США) для прогнозування видатків Державного бюджету України не бажано.

Серед напрямків подальшого розвитку даного наукового дослідження варто відзна-

Таблиця 6

Перевірка якості побудованої моделі короткострокового прогнозу бюджетних видатків до 2025 року

	Розрахунок	Значення, грн Модель 1	Значення, дол. США Модель 2	Результат
Відносна помилка апроксимації	$\bar{A} = \frac{\sum y_i - \hat{y}_i \cdot y_i}{n} \cdot 100\%$	$\bar{A} = \frac{0.6983}{11} \cdot 100\% = 6.35\%$	$\bar{A} = \frac{1.8581}{11} \cdot 100\% = 16.89\%$	Реферативне значення: $7 > A > 5$ можливість використання даного рівняння в якості тренду в Моделі 1, небажаність у Моделі 2
Коефіцієнт невідповідності Тейла	$K_T = \frac{\sqrt{\sum (y_i - \bar{y})^2}}{\sqrt{\sum y_i^2}}$	$K_T = \frac{916025}{33027194855} = 0.00277$	$K_T = \frac{552621}{163186457} = 0.0339$	Реферативне значення: $1 > K_T > 0$, Прогноз більш якісний у Моделі 1
Коефіцієнт детермінації	$R^2 = 1 - \frac{\sum (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum (y_i - \bar{y})^2}$	$R^2 = 1 - \frac{916025}{615388324} = 0.985$	$R^2 = 1 - \frac{552621}{718367} = 0.231$	Точність підбору прогнозу висока у Моделі 1 та низька у Моделі 2
Критерій Стьюдента	$t_{aj} = \frac{a_j}{S_{aj}}$	$t_{a0} = \frac{32831752.2553}{NaN}$ $t_{a1} = \frac{-326899869}{46509202} = 7.0287$ $t_{a2} = \frac{8.1373}{1.1552} = 7.0439$	$t_{a0} = \frac{-675351.2233}{NaN}$ $t_{a1} = \frac{672.164}{11423494} = 0.5884$ $t_{a2} = \frac{-0.1672}{0.2837} = 0.5894$	$T_{\text{табл}}(n-m-1; \alpha/2) = (8; 0.025) = 2.306$, Модель 1: $a_0 \neq 0$, a_1 , a_2 - статистичну значимість підтверджено Модель 2: $a_0 \neq 0$, a_1 , a_2 - статистичну значимість не підтверджено.
Критерій Фішера	$F = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m-1}{m}$	$F = \frac{0.99}{1-0.99} \cdot \frac{11-2-1}{2} = 264.72$	$F = \frac{0.2307}{1-0.2307} \cdot \frac{11-2-1}{2} = 1.20$	$F_{\text{кр}}(2; 8; 0.05) = 4.46$, Модель 1: $F > F_{\text{кр}}$, рівняння тренду статистично значуще; Модель 2: $F < F_{\text{кр}}$, рівняння тренду статистично не значуще
Коефіцієнт автокореляції	$r_1 \approx \frac{\sum e_i \cdot e_{i-1}}{\sum e_i^2}, S_{ey} = \frac{1}{\sqrt{n}}$ $S_{ey} = \frac{1}{\sqrt{11}} = 0.302$	$r_1 = \frac{2983.64}{9160.25} = 0.326$	$r_1 = \frac{162.398}{552.621} = 0.294$	$-2.306 * 0.302 < r_1 < 2.306 * 0.302$ Модель 1: автокореляція відсутня Модель 2: автокореляція відсутня

Джерело: складено автором

чити доцільність порівняльного аналізу ефективності різних програм в Україні та співставлення із зарубіжними аналогами шляхом запровадження критеріїв оцінювання результативності і ефективності видатків бюджету,

а саме критеріїв умови, структури та ефекту. Такі порівняння мають уможливити вибір напрямків удосконалення методології реалізації українських державних цільових програм.

Список використаних джерел:

1. Циганов С.А., Табакова Т.В. Еволюція концептуальних підходів щодо ролі видатків бюджету в розвитку економіки. *Фінанси України*. 2013. № 12. С. 89–99.
2. Чугунов І.Я., Запатріна І.В. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету. *Фінанси України*. 2008. № 5. С. 3–14.
3. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI: редакція від 11.01.2019. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Шаповал С. Система бюджетного планування в Україні. *Вісник КНТЕУ*. 2016. С. 112–124.
5. Корнієнко Н.М. Планування видатків державного бюджету як інструмент соціально-економічного зростання. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 12(2). С. 123–128.
6. Корнієнко Н.М. Аналіз показників дохідної та видаткової частин Державного бюджету України. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2015. Т. 20. Вип. 5. С. 231–235.
7. Корнієнко Н.М. Перспективне бюджетне планування у системі економічного розвитку. *Економічний вісник університету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний університет імені Григорія Сковороди»*. 2014. № 23/1. С. 216–222.
8. Офіційний сайт The World Bank. URL: <http://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 19.03.2019).
9. Чистик О.М. Однофакторне прогнозування фінансових ресурсів Збройних сил України в умовах прагнення України до стандартів НАТО. *Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем*. 2016. Вип. 21. С. 398–413.
10. Офіційний сайт Державної Казначейської Служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 19.03.2019).
11. Запатріна І. В. Бюджетний механізм економічного зростання : монографія. Київ : Ін-т соц.-екон. Стратегій. 2007. 528 с.
12. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія. Київ : ДННУ АФУ, 2009. 600 с.
13. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / за наук. ред. В. Федосова. Київ : Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. 2002. 387 с.

References:

1. Cyganov S.A., Tabakova, T.V. (2013). Evolyuciya konceptualnykh pidkhodiv shhodo roli vydatkiv byudzhetu v rozvytku ekonomiky. *Finansy Ukrainy*, 12, 89–99. (in Ukrainian)
2. Chugunov I.Ya., Zapatrina I.V. (2008). Rozvytok programno-cilovogo metodu lanuvannya byudzhetu. *Finansy Ukrainy*, 5, 3-14. (in Ukrainian)
3. Byudzhetnyj kodeks Ukrainy vid 8 lypnya 2010 roku № 2456-VI: redakciya vid 11.01.2019. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (in Ukrainian)
4. Shapoval, S. (2016). Systema byudzhetnogo planuvannya v Ukraini. *Visnyk KNTEU*, 112-124. (in Ukrainian)
5. Korniyenko N.M. (2016). Planuvannya vydatkiv derzhavnogo byudzhetu yak instrument socialno-ekonomichnogo zrostannya. *Prychornomorski ekonomichni studiyi*, 12(2), 123-128. (in Ukrainian)
6. Korniyenko N.M. (2015). Analiz pokaznykiv doxidnoyi ta vydatkovoyi chastyn Derzhavnogo byudzhetu Ukrainy. *Visnyk Odeskogo nacionalnogo universytetu. Ekonomika*, 5, 231-235. (in Ukrainian)
7. Korniyenko N.M. (2014). Perspektyvne byudzhetne planuvannya u systemi ekonomichnogo rozvytku. *Ekonomichnyj visnyk universytetu DVNZ «Pereyaslav-Xmelnyczkyj derzhavnyj universytet imeni Grygoriya Skovorody»*, 23/1, 216-222. (in Ukrainian)
8. Oficijnyj sajт The World Bank. *data.worldbank.org/indicator* (in Ukrainian)
9. Chystyk O.M. (2016). Odnofaktorne prognozuvannya finansovykh resursiv Zbrojnykh syl Ukrainy v umovax pragnennya Ukrainy do standartiv NATO. *Ekonomiko-matematychne modelyuvannya socialno-ekonomichnykh system*, 21, 398-413. (in Ukrainian)
10. Oficijnyj sajт Derzhavnoyi Kaznachejskoyi Sluzhby Ukrainy. www.treasury.gov.ua/ua (in Ukrainian)
11. Zapatrina I.V. (2007). *Byudzhetnyj mexanizm ekonomichnogo zrostannya*. In-t socz.-ekon. Strategij. (in Ukrainian)
12. Lysyak L.V. (2009). *Byudzhetna polityka u systemi derzhavnogo regulyuvannya socialno-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy*. DNU AFU. (in Ukrainian)
13. Fedosov V., Oparin V., Lovochkin S. (2002). *Finansova restrukturyzaciya v Ukraini: problemy i napryamy*. Kyiv. nacz. ekon. un-t im. V. Getmana ; za nauk. red. V. Fedosova. (in Ukrainian)

УДК 657.658

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-62>**Бондарчук Н.В.**

доктор наук з державного управління,
професор кафедри обліку, оподаткування
та управління фінансово-економічною безпекою
Дніпровського державного аграрно-економічного університету

Тімашова А.М.

магістр
Дніпровського державного аграрно-економічного університету

Bondarchuk Nataliia

Dnipro State Agrarian and Economic University

Timashova Anastasia

Dnipro State Agrarian and Economic University

МОДЕЛЬ АНАЛІЗУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ: ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ

METHOD OF ANALYZING ACCOUNTS RECEIVABLE OF ENTERPRISES

У статті розглянуто сутність дебіторської заборгованості. Досліджено значення дебіторської заборгованості для забезпечення фінансової стабільності підприємства. Ураховуючи основні етапи проведення комплексного аналізу дебіторської заборгованості, розроблено організаційно-економічну модель аналізу дебіторської заборгованості для підприємства, в якій визначено склад і структуру дебіторської заборгованості, аналіз відхилень та тенденцій у змінах у статтях дебіторської заборгованості за встановлений період. Окреслено основні принципи, на яких функціонує запропонована модель управління дебіторською заборгованістю: повноти; достовірності; оперативності; етапності; динамічності; безперервності; збалансованості. Констатовано, що під час прийняття управлінських рішень щодо управління дебіторською заборгованістю слід ураховувати всі чинники та причини, які впливають на її виникнення. Для виявлення найбільш істотних чинників та причинно-наслідкових зв'язків між ними побудовано діаграму Ішікави.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, аналіз, фінансова стійкість, показники, коефіцієнт.

В статье рассмотрено экономическое содержание дебиторской задолженности. Исследовано значение дебиторской задолженности для обеспечения финансовой устойчивости предприятия. Учитывая основные этапы проведения комплексного анализа дебиторской задолженности, разработана организационно-экономическая модель анализа дебиторской задолженности на предприятии, в которой определены состав и структура дебиторской задолженности, анализ отклонений и тенденций в изменениях в статьях дебиторской задолженности за определенный период. Определены основные принципы, на которых функционирует предложенная модель управления дебиторской задолженностью: полноты; достоверности; оперативности; этапности; динамичности; непрерывности; сбалансированности. Констатировано, что при принятии управленческих решений по управлению дебиторской задолженностью следует учитывать все факторы и причины, которые влияют на возникновение такой задолженности. Для выявления наиболее существенных факторов и причинно-следственных связей между ними построена диаграмма Ишикавы.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, анализ, финансовая устойчивость, показатели, коэффициент.

The article considers the essential nature of accounts receivable and researches their importance for ensuring the financial firmness of an enterprise. Taking into account the main stages of implementing a comprehensive analysis of accounts receivable, an organizational and economic model of an analysis of accounts receivables for an enterprise was developed, which determined the composition and structure of accounts receivable for an enterprise, an analysis of deviations and trends in changes in accounts receivable over the specified period of years. The main principles of functioning of the sug-

gested management model for accounts receivable have been outlined: completeness, certainty, efficiency, stage-by-stage approach, dynamism, continuity, and balance. All the principles are important for an efficient management of accounts receivable of an enterprise. The following main five stages of the comprehensive analysis of accounts receivable of enterprises have been defined: definition of the scope, goals, and main objectives of the analysis; collection and processing of information sources for the purposes of an analysis; analysis of accounts receivable at an enterprise; assessment of the results of the analysis of accounts receivable and formation of analytical findings; adoption of managerial decisions based on analysis results. Existing indicators of the analysis of accounts receivable have been processed. The article states that all factors and reasons influencing the occurrence of such accounts receivable should be taken into account when making managerial decisions on their management. An Ishikawa diagram has been constructed in order to determine the most significant factors and cause-and-effect relations between them. This diagram allowed identifying key complementary dependencies between various factors and understanding the process under study with greater certainty. Based on the developed diagram, the article suggests strategic directions that will improve the management of accounts receivable at the enterprise.

Key words: accounts receivable, analysis, financial firmness, indicators, coefficient.

Постановка проблеми. За сучасних умов господарювання особливого значення набуває аналіз фінансового стану підприємства. Головним джерелом інформації щодо фінансового стану суб'єкта господарювання є його фінансова звітність. Своєю чергою, дебіторська заборгованість є складником оборотних активів та має вплив на показники фінансової стабільності. Вона являє собою заборгованість перед підприємством із боку дебіторів, тобто її клієнтів, за товари або послуги, які були поставлені або надані, але ще не оплачені. Управління дебіторською заборгованістю має досить вагоме значення в діяльності кожного підприємства. Розглядаючи фінансову стійкість підприємства, доцільно вивчати її динаміку, склад, структуру, а також причини, строки існування і давності її виникнення. Під час дослідження дебіторської заборгованості необхідно спиратися на Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», оскільки в ньому визначено методологічні засади формування бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості та розкриття у фінансовій звітності інформації щодо неї [13].

Одним із найбільш складних і дискусійних питань є методика проведення економічного аналізу дебіторської заборгованості на підприємствах. Значення цього аналізу особливо підвищується у період інфляції, коли іммобілізація власних коштів стає не вигідною. Саме тому нині актуальним залишається питання щодо методики проведення аналізу дебіторської заборгованості на підприємствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам управління дебіторською заборгованістю присвячено багато праць. Зокрема, питанням сутності дебіторської заборгованості присвячували праці М.Д. Білик [2] та Є.В. Дубровська [4]. Науковці І. Власова [3], Т. Єдинак [5], О. Кияшко [7], М. Нашкерська [10], С. Пілецька [12], Г. Савицька [14], О. Федор-

ченко [15] у своїх працях розглядають методику аналізу дебіторської заборгованості.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження методики аналізу дебіторської заборгованості на підприємстві та процесу управління нею для забезпечення ефективного господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вагому роль в управлінні дебіторською заборгованістю відіграють планування, організація та контроль розрахунків із дебіторами. Налагоджений облік та своєчасно проведений аналіз зменшують суму дебіторської заборгованості на підприємствах. Сучасний практичний досвід в управлінні підприємствами свідчить, що має сенс здійснювати як кількісний, так і якісний аналіз показників щодо оцінки поточного стану дебіторської заборгованості. Це дає змогу забезпечити ефективність відповідних сфер діяльності підприємства.

Перед тим як проводити аналіз наявної дебіторської заборгованості, слід визначити основні його структурні компоненти, які об'єднані між собою. Враховуючи це, запропоновано організаційно-економічну модель аналізу дебіторської заборгованості для підприємства, в якій визначено склад і структуру дебіторської заборгованості для підприємства, аналіз відхилень та тенденцій змін у статтях дебіторської заборгованості за встановлений період.

Ефективність функціонування запропонованої моделі управління дебіторською заборгованістю базується на певних принципах: повноті; достовірності; оперативності; етапності; динамічності; безперервності; збалансованості. Усі принципи є важливими для ефективного управління дебіторською заборгованістю підприємства.

Аналіз дебіторської заборгованості на підприємствах охоплює п'ять основних етапів, які функціонально пов'язані один з одним (рис. 1) [11].

Організаційно-економічна модель аналізу дебіторської заборгованості підприємства

Мета аналізу	Визначення повноти, своєчасності та правильності здійснення підприємством операцій із дебіторами, якість дебіторської заборгованості за узагальнюючими і частковими показниками, виявлення чинників, а також установлення причин їх зміни			
Завдання аналізу	Оцінювання величини, структури та динаміки поточної дебіторської заборгованості за її видами. Дослідження структури поточної дебіторської заборгованості за часом виникнення. Дослідження наявності існуючої сумнівної заборгованості			
Об'єкт аналізу	Фінансовий стан підприємства			
	Ліквідність та платоспроможність	Фінансова стійкість	Рентабельність	Ефективність діяльності
Суб'єкт аналізу	Бухгалтерська, фінансова, економічна служби підприємства	Керівники функціональних та структурних підрозділів	Власники підприємства	Зовнішні користувачі інформації
Інформаційне забезпечення	Зовнішня інформація		Внутрішня інформація	
	Нормативно-довідкова		Облікова, звітна, поза облікова	
Система економічних показників аналізу поточної дебіторської заборгованості	Абсолютні вартісні показники		Відносні показники	
	Наявна поточна дебіторська заборгованість		Структура поточної дебіторської заборгованості, динаміка поточної дебіторської заборгованості	
Узагальнення і реалізація результатів аналізу поточної дебіторської заборгованості	Узагальнення результатів: систематизація інформації та оформлення результатів аналізу; оцінка поточної дебіторської заборгованості		Реалізація результатів аналізу: посилення контролю над дебіторською заборгованістю через створення спеціальних підрозділів, розроблення ефективних схем проведення розрахунків зі споживачами; запровадження схем погашення дебіторської заборгованості; зміцнення платіжної дисципліни на підприємстві, запобігання утворенню дебіторської заборгованості в майбутньому; розроблення та вжиття плану заходів із реструктуризації дебіторської заборгованості та координації у цій сфері	

На першому етапі визначаються об'єкт, мета та завдання аналізу. У даному разі об'єкт дослідження – дебіторська заборгованість. Метою аналізу є визначення повноти, своєчасності та правильності здійснення підприємством операцій із дебіторами, якість дебіторської заборгованості по узагальнюючих і часткових показниках, виявлення чинників, а також установлення причин їх зміни.

На другому етапі аналізу дебіторської заборгованості підприємства збирають і опрацьовують джерела інформації. Ними є Баланс підприємства, Звіт про фінансові результати та Примітки до річної фінансової звітності, а для внутрішнього аналізу також застосовуються відомості аналітичного обліку.

Третій етап комплексного аналізу дебіторської заборгованості найбільш об'ємний і трудомісткий, адже існує дуже багато методів аналізу заборгованості, які містять певні показники та коефіцієнти. Так, за даними бухгалтерської звітності (ф. 1, ф. 2) можна визначити цілу низку показників, що характеризують стан дебіторської заборгованості. До основних із них можна віднести [14]:

1. Оборотність дебіторської заборгованості. Значення показника демонструє кількість оборотів дебіторської заборгованості, тобто скільки разів дебітори погасили свої зобов'язання перед підприємством:

$$Od = B / CDZ, \quad (1)$$

Рис. 1. Етапи комплексного аналізу дебіторської заборгованості на підприємствах

де Од – оборотність дебіторської заборгованості;

В – виручка від реалізації продукції;

СДЗ – середньорічна сума дебіторської заборгованості (СДЗ = Сума значень дебіторської заборгованості на кінець кожного робочого дня/Кількість робочих днів).

Варто розглянути показник у динаміці за досліджуваний період. Переважно збільшення оборотності дебіторської заборгованості буде позитивною тенденцією для підприємства.

2. Період погашення дебіторської заборгованості – індикатор ефективності відносин із клієнтами, який показує, як довго останні погашають свої рахунки. Коефіцієнт дає уявлення про платіжну дисципліну покупців:

$$Пд = 360 / Од, \quad (2)$$

де: Пд – період погашення дебіторської заборгованості;

Од – оборотність дебіторської заборгованості.

Отримані значення бажано порівнювати зі значеннями конкурента. Для порівняння варто вибирати підприємства однакового розміру,

наприклад за критерієм вартості активів. Цей тип порівняння може проводитися під час як внутрішнього, так і зовнішнього аналізу.

Також варто розглянути значення показника в динаміці. Зменшення показника говорить про те, що клієнти відволікають фінансові ресурси підприємства на менший термін. Однозначно стверджувати про те, що це є позитивною тенденцією чи негативною, неможливо. Якщо підприємство використовує товарне кредитування як частину маркетингової стратегії, то дебіторська заборгованість підприємства буде збільшуватися, проте це призведе до збільшення рівня збуту. Для формування однозначних висновків необхідно також провести аналіз якості дебіторської заборгованості, розрахувати економічну ефективність товарного кредитування.

3. Частка заборгованості дебіторів у загальному обсязі поточних активів підприємства, що дає змогу дослідити, яку питому вагу займає заборгованість у загальній сумі поточних активів, рівень її збільшення чи зменшення на протязі періоду, що аналізується [14]:

$$Чд = ДЗ / ПА * 100, \quad (3)$$

де: Чд – частка дебіторської заборгованості у поточних активах;

ДЗ – дебіторська заборгованість;

ПА – поточні активи (II + III розділ активу балансу).

Чим вищий цей показник, тим меншою є мобільна структура майна підприємства.

4. Частка сумнівної дебіторської заборгованості в загальному обсязі заборгованості, %:

$$Чсд = ДЗс / ДЗ * 100, \quad (4)$$

де: Чсд – частка сумнівної дебіторської заборгованості в загальному обсязі заборгованості;

ДЗс – сумнівна дебіторська заборгованість.

Показник сумнівної дебіторської заборгованості може бути взятий із довідки бухгалтерії про стан активів. Збільшення частки сумнівних боргів свідчить про виникнення проблеми неплатежів і потребує прийняття негайних управлінських рішень щодо її вирішення.

Важливим у процесі аналізу також є контроль над співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості. Значне перевищення дебіторської заборгованості завжди створює загрозу фінансовій стійкості підприємства і робить необхідним залучення додаткових джерел фінансування [5].

Проведемо аналіз дебіторської заборгованості ТДВ «ПВРЗ» (табл. 2).

У середньому коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості для багатьох галузей (винятки – сільське господарство, виробництво продуктів харчування та переробна галузь) має становити 12. На підприємстві протягом трьох років даний показник не досягнув цієї межі. Це свідчить про те, що дебітори відволікають фінансові ресурси підприємства. Проте в динаміці можна побачити позитивну тенденцію збільшення коефіцієнта.

Період погашення дебіторської заборгованості для підприємств (окрім вищезазначених винятків) має бути до 30 днів. За досліджений період не вдалося досягти такого результату. Але все ж більш наблизити показник до норми вдалося, його зменшення говорить, що клієнти відволікають фінансові ресурси компанії на менший термін.

На початок досліджуваного періоду дебіторська заборгованість займала дуже велику частку в поточних активах підприємства, що свідчило про низьку їхню мобільність. Скорочення частки дебіторської заборгованості в загальній сумі поточних активів може позитивно характеризувати стан дебіторської заборгованості на підприємстві. Можна сказати, що значна частка сум із заборгованості перетворилася на наявні грошові кошти (вони, своєю чергою, є найбільш ліквідними активами підприємства).

Під час порівняння кредиторської та дебіторської заборгованості зазвичай оптимальним значенням показника є значення, яке приблизно дорівнює одиниці. На даному підприємстві це значення є далеким від значення 1 і має тенденцію до скорочення. Можна побачити, що на кінець 2015 р. грошових коштів, які підприємство отримує від дебіторів наприкінці терміну погашення дебіторської заборгованості, вистачить для того, щоб покрити лише 60% його найбільш строкових зобов'язань. А на кінець 2016 р. це значення зменшилося до 8%. Звичайно, у 2017 р. показник трохи збільшився, але до розміру 2015 р. так і не наблизився. Це свідчить про зниження фінансової стійкості підприємства. Отже, можна зробити висновок, що на підприємстві стан управління дебіторською заборгованістю знаходиться на незадовільному рівні.

На четвертому етапі аналізу дебіторської заборгованості результати досліджень необхідно узагальнити та систематизувати, сформулювати відповідні висновки щодо стану дебіторської заборгованості на підприємстві.

Якщо порівняти показники дебіторської заборгованості, можна зробити висновок щодо того, поліпшився чи погіршився стан розрахунків із покупцями порівняно з минулим роком. Якщо на підприємстві зросла сумнівна дебіторська і зросла загальна частка дебіторської заборгованості в загальному обсязі оборотних коштів, то можна зробити висновок про зниження ліквідності поточних активів у цілому, а отже, погіршення фінансового стану підприємства.

Таблиця 2

Аналіз дебіторської заборгованості підприємства

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відносне відхилення (2017 р. до 2015 р.), %
Оборотність ДЗ	6,8	7,3	9,6	+41
Період погашення ДЗ, днів	52,9	49,3	37,5	-30,1
Частка ДЗ у загальному обсязі поточних активів, %	64,35	9,3	16,6	-47,75
Співвідношення ДЗ та КЗ	0,6	0,08	0,12	-80

На завершальному етапі слід прийняти управлінські рішення, які будуть сприяти підвищенню ефективності господарської діяльності підприємства і зниженню ризику неповернення боргів.

Під час прийняття управлінських рішень щодо управління дебіторською заборгованістю слід урахувувати всі чинники та причини, які впливають на виникнення такої заборгованості. Для виявлення найбільш істотних чинників та причинно-наслідкових зв'язків між ними пропонуємо використовувати діаграму Ішікави. Така діаграма дає змогу виявити ключові взаємозв'язки між різними чинниками й більш точно зрозуміти досліджуваний процес. Діаграма сприяє визначенню головних чинників, що здійснюють найбільш значний вплив на розвиток розглянутої проблеми, а також попередженню або усуненню дії даних чинників [6]. Побудуємо діаграму для досліджуваного підприємства (рис. 2).

Так, досліджуваному підприємству для поліпшення управління дебіторською заборгованістю слід здійснити такі заходи.

На рівні формування політики підприємства:

- визначити терміни прострочених залишків на рахунках дебіторів і порівняти ці терміни із середніми показниками в галузі, показниками конкурентів і даними минулих років;
- сформувати рейтинг кредитоспроможності основних контрагентів;

- здійснити класифікацію дебіторської заборгованості за різними ознаками;

- посилити контроль над погашенням дебіторської заборгованості;

- встановити зв'язок системи мотивації персоналу з розміром дебіторської заборгованості.

На рівні покупців та отримувачів послуг слід:

- встановити граничні суми кредиту виходячи з реального фінансового стану контрагентів підприємства;

- надавати заставу під час укладання угод (за необхідності);

- за необхідності використовувати арбітражні суди для стягнення боргів за наявності порук чи гарантій;

- відправляти поштою рахунки покупцям за декілька днів до настання терміну платежу.

На рівні реалізації продукції та наданні послуг слід:

- формувати пропозиції відстрочки у виплаті грошей для стимулювання попиту;

- розширити диверсифікацію покупців.

Маючи таку причинно-наслідкову модель, можливо не лише сформувати стратегію діяльності підприємства, а й спрямувати управлінські дії на формування ефективних систем контролю руху та своєчасного погашення дебіторської заборгованості підприємства.

Висновки з даного дослідження. Отже, виникнення великої суми дебіторської забор-

Рис. 2. Причинно-наслідкова модель К. Ішікави під час управління дебіторською заборгованістю підприємства «ТДВ «ПВРЗ»

гованості може призвести до зниження показників фінансової стійкості, таких як платоспроможність підприємства та фінансова активність. Тож в умовах, коли платіжний оборот значно сповільнюється, що призводить до збільшення сум дебіторської заборгованості на підприємствах, важливим питанням є ефективне і своєчасне управління дебіторською заборгованістю на кожному окремому підприємстві, що має бути спрямованим на оптимізацію розміру боргу та забезпечення прискорення його обороту. За правильного та своєчасного здійснення аналізу дебіторської заборгованості забезпечується можливість оцінки ефективності і збалансованість роз-

рахунків із покупцями та іншими дебіторами, обґрунтованість надання товарного кредиту і знижок покупцям; можна визначити сфери, щодо яких необхідно докласти додаткових зусиль для повернення боргів; визначається база для створення резерву сумнівних боргів; полегшується прогнозування надходження коштів.

Але аналіз є лише однією зі складових частин управління дебіторською заборгованістю. Отже, для того щоб забезпечити стабільність фінансового стану підприємства, зростання його платоспроможності, необхідно приділяти увагу й іншим її складникам. Це питання потребує подальшого більш детального дослідження.

Список використаних джерел:

1. Бондарчук Н.В., Васильєва Л.М. Теоретико-методичні основи бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 16(1). С. 135–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_16%281%29_35 (дата звернення: 05.06.2019).
2. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю. *Фінанси України*. 2003. № 12. С. 24–36.
3. Власова І.О. Політика управління заборгованістю в системі фінансового менеджменту підприємств. *Схід. Серія «Економіка»*. 2011. № 5(112). С. 17–20.
4. Дубровська Є.В. Оцінка ефективності управління дебіторською заборгованістю підприємств вантажного автотранспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2011. № 36. С. 253–256.
5. Єдинак Т.С. Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємства в умовах фінансово-економічної кризи. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2011_36_53.
6. Исикава К. Японские методы управления качеством / под. ред. А.В. Гличева. Москва, 1988. 214 с.
7. Кияшко О.М. Облік дебіторської заборгованості з позиції концепції збереження капіталу. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2009. Вип. 16(1). С. 190–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2009_16%281%29_34.
8. Костюк О.М. Економічний аналіз фінансових результатів підприємства. Харків : ХНАУ, 2017. 612 с.
9. Міщук Є.В., Сидорова І.І. Аналіз дебіторської та кредиторської заборгованості: проблемні аспекти. *Економічна наука*. 2018. № 2. С. 54–57. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2018/12.pdf (дата звернення: 05.06.2019).
10. Нашкерська М.М. Управління дебіторською заборгованістю у структурі оборотного капіталу підприємства. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. 2009. № 4. С. 136–140.
11. Паянок Т., Савченко А. Аналіз дебіторської заборгованості підприємства за допомогою економіко-математичних методів. *Виклик часу*. 2017. № 3. С. 27–32. URL: <http://ua-ekonomist.com/archive/2017/3/raupanok.pdf> (дата звернення: 07.06.2019).
12. Пілецька С.Т. Оцінка фінансово-економічного стану підприємства в системі антикризового управління. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 23. № 2. С. 139–145.
13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість». № 237 від 08.10.1999. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99> (дата звернення: 05.06.2019).
14. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства : навчальний посібник. Київ : Знання, 2015. 662 с.
15. Федорченко О.Є. Облік і аналіз розрахунків з дебіторами : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09. Київ, 2009. 23 с.
16. Ishikawa K. Guide to Quality Control. Tokyo, Asian Productivity Organization, 1976.

References:

1. Bondarchuk N.V., Vasylieva L.M. (2016). Teoretyko-metodychni osnovy bukhgalterskoho obliku debitorskoi zaborhovanosti [Theoretical and methodological principles of accounting of accounts receivable]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky»*, 16(1), 135–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_16%281%29_35 (data zvernennia: 05.06.2019).

2. Bilyk M.D. (2003). Upravlinnia debitorskoïu zaborhovanistiu [Debt management]. *Finansy Ukrainy*, 12, 24–36. (in Ukrainian)
3. Vlasova I.O. (2011). Polityka upravlinnia zaborhovanistiu v systemi finansovoho menedzhmentu pidpriemstv [Debt management policy in the system of financial management of enterprises]. *Skhid. Seriia «Ekonomika»*, 5(112), 17–20. (in Ukrainian)
4. Dubrovska Ye.V. (2011). Otsinka efektyvnosti upravlinnia debitorskoïu zaborhovanistiu pidpriemstv vantazhnoho avtotransportu [Assessment of the efficiency of management of accounts receivable of enterprises of freight vehicles.]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 36, 253–256. (in Ukrainian)
5. Iedynak T.S. Problemy upravlinnia debitorskoïu zaborhovanistiu pidpriemstva v umovakh finansovo-ekonomichnoi kryzy [Problems of management of receivables of the enterprise in the conditions of financial and economic crisis]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2011_36_53.
6. Isikava K. (1988). Yaponskie metody upravleniya kachestvom [Japanese quality management methods] / pod. red. A.V. Glicheva. Moskva. (in Russian)
7. Kyiashko O.M. (2009). Oblik debitorskoï zaborhovanosti z pozytsii kontseptsii zberezhennia kapitalu [Accounts receivable from the standpoint of the concept of saving capital]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 16(1), 190–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2009_16%281%29_34.
8. Kostyuk O.M. (2017). Ekonomichniy analiz finansovykh rezultativ pidpriemstva [Economic analysis of financial results of the enterprise]. Kharkiv : KhNAU. (in Ukrainian)
9. Mishchuk Ye.V., Sydorova I.I. (2018). Analiz debitorskoï ta kredytorskoï zaborhovanosti: problemni aspekty [Analysis of receivables and payables: problem aspects]. *Ekonomichna nauka*, 2, 54–57. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2018/12.pdf (data zvernennia: 05.06.2019).
10. Nashkerska M.M. (2009). Upravlinnia debitorskoïu zaborhovanistiu u strukturi oborotnoho kapitalu pidpriemstva [Management of accounts receivable in the structure of working capital of the enterprise]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*, 4, 136–140. (in Ukrainian)
11. Paianok T., Savchenko A. (2017). Analiz debitorskoï zaborhovanosti pidpriemstva za dopomohoiu ekonomiko-matematychnykh metodiv [Analysis of receivables of the enterprise with the help of economic and mathematical methods]. *Vyklyk chasu*, 3, 27–32. URL: <http://ua-ekonomist.com/archive/2017/3/paianok.pdf> (data zvernennia: 07.06.2019).
12. Piletska S.T. Otsinka finansovo-ekonomichnoho stanu pidpriemstva v systemi antykryzovoho upravlinnia [Estimation of the financial and economic condition of the enterprise in the system of crisis management]. *Ekonomichniy analiz*. 2016. T. 23. № 2. S. 139–145. (in Ukrainian)
13. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 10 «Debitorska zaborhovanist». № 237 vid 08.10.1999 [Regulation (standard) of accounting 10 "Accounts Receivable". No. 237 dated 08.10.1999]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99> (data zvernennia: 05.06.2019).
14. Savytska H.V. Ekonomichniy analiz diialnosti pidpriemstva : navchalnyi posibnyk [Economic analysis of the enterprise: a manual]. Kyiv : Znannia, 2015. 662 s. (in Ukrainian)
15. Fedorchenko O.Ie. Oblik i analiz rozrakhunkiv z debitoramy [Accounting and analysis of settlements with debtors]: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.09. Kyiv, 2009. 23 s. (in Ukrainian)
16. Ishikawa K. Guide to Quality Control. Tokyo, Asian Productivity Organization, 1976.

Васи́лін С.І.кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
Харківського національного аграрного університету
імені В.В. Докучаєва**Vasylishyn Stanislav**

Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaiev

**РИЗИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
В СИСТЕМІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ****THE RISKS OF ECONOMIC SECURITY IN THE SYSTEM
OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT
OF MANAGEMENT OF THE ENTERPRISES**

Статтю присвячено встановленню сутності, визначенню особливостей класифікації та ідентифікації ризиків економічної безпеки в системі обліково-аналітичного забезпечення управління підприємствами, а також теоретико-методичних підходів до підвищення його ефективності. Досліджено сутність економічної безпеки та її роль в організаційно-економічному механізмі управління господарюючими суб'єктами. Установлено економічну сутність господарських ризиків та їхню класифікацію за найбільш поширеними ознаками. Визначено особливості ідентифікації ризиків у контексті посилення функції обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства і ризик-менеджменту. Проаналізовано взаємозв'язок між видами ризиків та об'єктами обліку, на які вони впливають, і статтями фінансової звітності, які такі об'єкти репрезентують. Виокремлено найбільш важливі види ризиків, що потребують належного інформаційного забезпечення. Охарактеризовано вихідні положення методології обліково-аналітичного забезпечення управління ризиками в системі економічної безпеки. Запропоновано структурно-логічну модель обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств і напрями його вдосконалення.

Ключові слова: ризики, економічна безпека, обліково-аналітичне забезпечення, облік, аналіз, контроль, управління.

Статья посвящена установлению сущности, определению особенностей классификации и идентификации рисков экономической безопасности в системе учетно-аналитического обеспечения управления предприятиями, а также теоретико-методических подходов к повышению его эффективности. Исследованы сущность экономической безопасности и ее роль в организационно-экономическом механизме управления хозяйствующими субъектами. Установлены экономическая сущность хозяйственных рисков и их классификация по наиболее распространенным признакам. Определены особенности идентификации рисков в контексте усиления функции учетно-аналитического обеспечения экономической безопасности предприятия и риск-менеджмента. Проанализирована взаимосвязь между видами рисков и объектами учета, на которые они влияют, и статьями финансовой отчетности, которые такие объекты представляют. Выделены наиболее важные виды рисков, требующие надлежащего информационного обеспечения. Охарактеризованы исходные положения методологии учетно-аналитического обеспечения управления рисками в системе экономической безопасности. Предложены структурно-логическая модель учетно-аналитического обеспечения управления экономической безопасностью предприятий и направления его совершенствования.

Ключевые слова: риски, экономическая безопасность, учетно-аналитическое обеспечение, учет, анализ, контроль, управление.

The article is devoted to the ascertainment of the essence, determination of the features of classification and identification of risks of economic security in the system of accounting and analytical support of management of the enterprises, as well as the theoretical and methodological approaches to increase its efficiency. The essence of economic security and its role in the organizational and eco-

economic mechanism of economic entities management have been determined. It has been substantiated that risk management is a complex and dynamic branch of economic science that has developed as an objective process, designed to prevent the probable negative (destructive) consequences of impact of various economic phenomena and processes on the state and the final results of entrepreneurial activity. The classification of risks according to the most common features has been established. The peculiarities of risks identification in the context of strengthening the function of accounting and analytical support of an enterprise's economic security and risk management have been determined. The relationship between the types of risks and accounting objects which they affect and the financial reporting items which represent such entities have been analyzed. It has been proved that accounting, combined with analysis and control is a universal method for describing economic life, its interconnection with the environment of functioning and risks of entrepreneurial activity. Identification of risks of economic security is impossible without improving the existing approaches to accounting and analytical support of risk management, which determines the strategy and tactics of managerial decisions. The initial regulations of the methodology of accounting and analytical support of risk management in the system of economic security have been characterized. The structural and logical model of accounting and analytical support of economic safety management of the enterprises and the directions of its improvement has been proposed, among them: creation of the units for monitoring the state of economic security; development of a specific piece of document circulation in the part of compilation and processing of the documents and registers related to economic security; development of the specific approaches to accounting policies in terms of recognizing, evaluating and reflecting on the accounts of operations related to economic security of an enterprise; disclosure of economic security information in management reporting; continuous monitoring of the safety level and forecasting its development on the basis of econometric modeling and factor analysis. The proposed system approach to identifying the risks of economic security in the system of accounting and analytical support of enterprises management will increase the information, protection and control functions of accounting and will allow making more effective management decisions.

Key words: risks, economic security, accounting and analytical support, accounting, analysis, control, management.

Постановка проблеми. Визначальною підсистемою управління підприємствами в умовах постійних флуктуацій зовнішнього середовища функціонування є ризик-менеджмент, що забезпечує сталий розвиток та задовільний рівень економічної безпеки господарюючого суб'єкта. Поєднання стратегічного і тактичного компонентів управління ризиками неможливе без належного рівня обліково-аналітичного забезпечення як на рівні всього підприємства, так і на рівні його структурних підрозділів.

Саме бухгалтерський облік, аналіз та контроль забезпечують методологічну основу управління складними процесами операційної діяльності, надають користувачам достовірну та неупереджену інформацію про факти господарського життя, що здатні вплинути на рівень економічної безпеки і ступінь загроз від ризиків різних видів діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом економічна безпека все частіше стає об'єктом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних економістів, оскільки є індикатором рівня захищеності підприємства, галузі чи економіки країни у цілому від ризиків, які особливо загострюються в період економічних криз.

Суть економічної безпеки компанії полягає у забезпеченні її прогресивного економічного розвитку для виробництва необхідних товарів

і надання послуг, що відповідають потребам підприємства та соціальним потребам. Економічна безпека підприємства виявляється у забезпеченні її стабільної діяльності, запобігаючи витоку з нього будь-якої інформації [1, с. 99]. Водночас, на думку Г. Ткачук, ідентифікація ризиків і пов'язаних із ними потенційних загроз бізнесу, у т. ч. мінімізація ризиків, пов'язаних із недостовірною обліковою інформацією, є основним завданням обліково-аналітичного забезпечення підприємства [2, с. 82].

Обліково-аналітичні аспекти управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти: Н. Аванесова, І. Вигівська, І. Грабчук, О. Зеленіна, О. Косіюк, Т. Назарчук, Л. Тітенко, Г. Ткачук, І. Федулова, А. Яніогло та ін.

Однак окремі аспекти сутності та особливостей ідентифікації ризиків економічної безпеки в системі обліково-аналітичного забезпечення підприємств висвітлено недостатньо глибоко, що потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження сутності, особливостей класифікації та ідентифікації ризиків економічної безпеки в системі обліково-аналітичного забезпечення управління підприємствами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під економічною безпекою підприємств розу-

міємо сукупність інструментів зниження загроз внутрішнього та зовнішнього середовища для отримання максимального прибутку та мінімізації впливу ризиків. При цьому серед об'єктів економічної безпеки, що вимагають захисту, ми виділяємо корпоративний, ресурсний, інформаційний, техногенно-енергетичний, інвестиційно-інноваційний, кадрово-соціальний, фінансовий та екологічний складники.

Комплексна система забезпечення економічної безпеки являє собою сукупність засобів, методів і заходів, спрямованих на здійснення якісного захисту інтересів господарюючого суб'єкта від внутрішніх та зовнішніх загроз, які могли б призвести до економічних утрат [3, с. 71].

Вихідними деструктивними чинниками зниження рівня економічної безпеки є ризики і загрози зовнішнього та внутрішнього середовища, які класифікують за низкою критеріїв (табл. 1).

Управління ризиками – це складна й динамічна галузь економічної науки, яка склалася як об'єктивний процес, покликаний запобігти ймовірним негативним (деструктивним) наслідкам впливу різноманітних економічних явищ та процесів на стан і кінцеві результати підприємницької діяльності.

Уважаємо, що з економічного погляду під ризиками слід розуміти набір загроз невизначеності, волатильності та нестабільності параметрів виробничих, технологічних і фінансово-результативних напрямів діяльності підприємств, що можуть суттєво знижувати рівень економічної безпеки.

Ідентифікація ризиків – процес виявлення, дослідження та опису ризиків, які можуть вплинути на досягнення цілей організації в рамках інтегрованої системи менеджменту. Цей процес включає виявлення джерел ризиків, дослідження подій, причин і можливих наслідків. Перелік повинен бути максимально повним,

Таблиця 1

Класифікація ризиків у системі управління підприємствами

Критерій класифікації	Види ризиків
За видами діяльності підприємства	виробничий
	фінансовий
	комерційний
	інвестиційний
	валютний
	юридичний
	інноваційний
Залежно від можливого результату	чистий
	спекулятивний
За сферою походження	соціально-політичний
	адміністративно-законодавчий
За причинами виникнення	природно-екологічний
	географічний
	геополітичний
	ризик невпевненості в майбутньому
	ризик нестачі інформації
	суб'єктивний
За ступенем обґрунтованості прийняття ризику	обґрунтований
	частково обґрунтований
	авантюрний
За відповідністю допустимим межах	допустимий
	критичний
	катастрофічний
За ступенем впливу під час реалізації ризику	негативний
	нульовий
	позитивний
За можливістю прогнозування	прогнозований
	форс-мажорний
	непрогнозований

Джерело: систематизовано на основі [7]

адже неідентифіковані ризики можуть становити суттєву небезпеку для досягнення поставлених цілей, зумовлювати втрату контролю над процесами і призвести до втрати перспективних можливостей [4, с. 91].

Традиційні функції обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства і ризик-менеджменту такі:

1) інформаційна функція, що надає інформацію про рівень економічної безпеки, вплив ключових загроз і ризиків внутрішніх та зовнішніх суб'єктів безпеки;

2) бухгалтерська функція, яка передбачає реєстрацію всіх фактів господарської діяльності;

3) функція контролю, що дає змогу перевіряти первинну інформацію обліку, контролювати ефективність суб'єктів безпеки;

4) аналітична функція, яка дає змогу проводити ретроспективний, поточний і стратегічний аналіз на основі первинної облікової інформації [5, с. 314].

Оскільки виміряти (оцінити) підприємницький ризик дуже складно, він безпосередньо не може бути об'єктом обліку. Система бухгалтерського обліку може фіксувати лише його ймовірні та дійсні наслідки (негативні та позитивні), а також відображати результати управління ризиками підприємницької діяльності (заходи ризик-менеджменту) [6, с. 69].

Саме тому в системі обліково-аналітичного забезпечення управління підприємствами важ-

ливо аналізувати взаємозв'язок між видами ризиків та об'єктами обліку, на які вони впливають, і статтями фінансової звітності, які такі об'єкти репрезентують. У табл. 2 ми виокремили найбільш важливі, на нашу думку, види ризиків, що потребують належного інформаційного забезпечення.

Обліково-аналітичне забезпечення ідентифікації ризиків підприємства являє собою систему збирання, підготовки, реєстрації та обробки даних первинного, бухгалтерського, фінансового, податкового, статистичного та управлінського обліку, а також даних аналітичних розрахунків та необлікової інформації для прийняття на їх основі управлінських рішень, спрямованих на забезпечення захисту економічних інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз [2, с. 83].

Водночас методологія обліково-аналітичного забезпечення управління ризиками в системі економічної безпеки має врахувати низку вихідних положень, серед яких:

– урахування специфіки функціонування підприємств окремих галузей національної економіки і дослідження її впливу на методологію бухгалтерського обліку, аналізу та контролю у цілому;

– визначення інституційних передумов системи бухгалтерського обліку в контексті управління економічною безпекою з огляду на міжнародну і національну практику;

Таблиця 2

Обліково-аналітичний базис управління окремими ризиками в системі економічної безпеки

Класифікаційні групи ризиків	Сутність	Статті фінансової звітності чи об'єкти обліку
Інвестиційний ризик	Полягає у загрозі нездійснення інвестування чи отримання збитків від здійснення інвестицій	Показники зі статтями капітальних чи фінансових інвестицій
Ризик неефективності управління активами	Визначається через низький рівень віддачі необоротного та оборотного капіталу, що загрожує внутрішній економічній безпеці підприємства	Запаси, дебіторська заборгованість, основні засоби та нематеріальні активи
Інфляційний ризик	Пов'язаний із негативним впливом на господарську діяльність зростання індексу інфляції	Монетарні статті фінансової звітності, особливо гроші та їх еквіваленти
Юридичний ризик	Полягає в імовірності настання необхідності суттєвих поточних виплат за договірними зобов'язаннями	Кредиторська заборгованість та інші види зобов'язань
Валютний ризик	Зумовлює ймовірність втрати економічних вигід чи зниження вартості окремих об'єктів обліку внаслідок стрімкого зниження валютного курсу	Монетарні статті, оцінені в іноземній валюті
Кредитний ризик	Виникає в разі несплати дебіторами вартості реалізованої продукції, виконаних робіт чи наданих послуг згідно з договірними умовами	Статті дебіторської заборгованості
Інформаційний ризик	Дії або події, які можуть спричинити втрати інформації чи несанкціоноване її використання, а також розголошення комерційної таємниці	Рахунки управлінського та фінансового обліку

Джерело: систематизовано автором

– обґрунтування методології формування архітектури системи обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою бізнес-структур;

– виокремлення інформаційної безпеки як складової частини економічної безпеки та організаційних регламентів її захисту;

– запровадження діагностики економічної безпеки на основі економетричного моделювання та прогнозування економічних явищ і процесів;

– розроблення методичних підходів до зміцнення економічної безпеки підприємств на основі стратегічного аналізу.

Таким чином, за допомогою послідовного функціонування підсистем обліку, аналізу та контролю забезпечується прийняття управлінських рішень, зокрема в частині управління ризиками діяльності, що забезпечить належний рівень економічної безпеки підприємств (рис. 1).

Отже, тільки чітка та послідовна організація обліку, аналізу і контролю на всіх стадіях виробничого процесу дасть змогу сформуванню належного стану економічної безпеки й нівелювати загрози для середовища функціонування підприємства та його інформаційної оболонки.

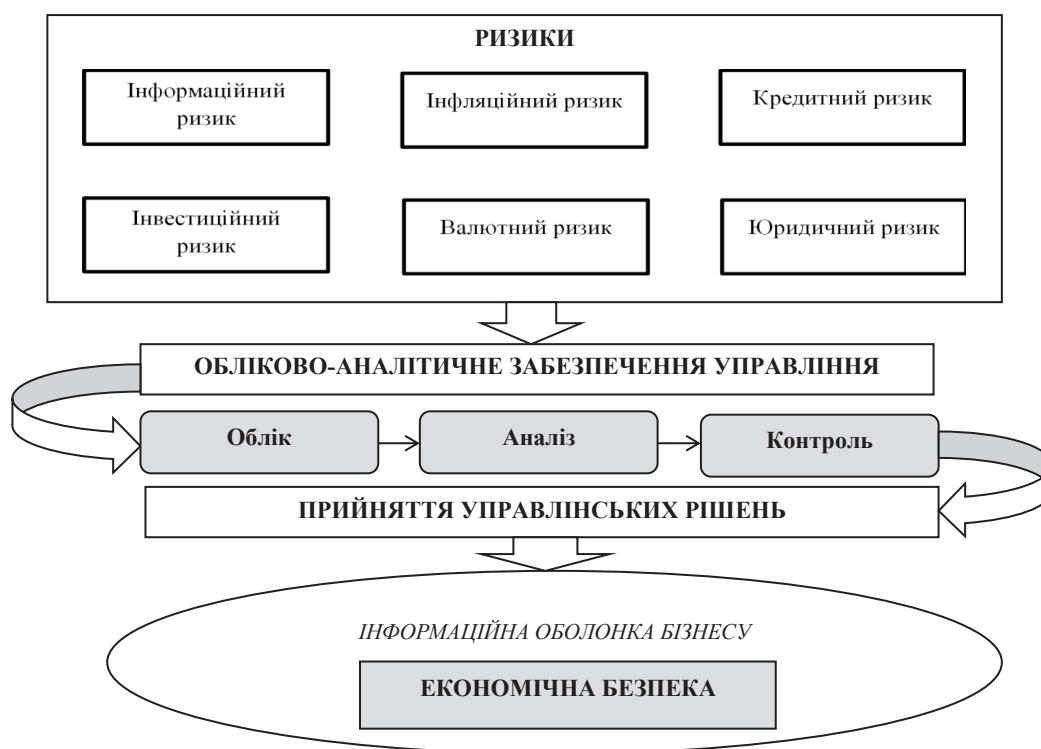
Висновки з даного дослідження. Бухгалтерський облік у поєднанні з аналізом та контролем є універсальним методом опису господарського життя, його взаємозв'язку із середовищем

функціонування та ризиками підприємницької діяльності. Ідентифікація ризиків економічної безпеки неможлива без удосконалення існуючих підходів до обліково-аналітичного забезпечення управлінських процесів, що визначає стратегію і тактику управлінських рішень.

Уважаємо, що основними напрямками вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств мають стати:

- створення підрозділів із моніторингу стану економічної безпеки;
- розроблення специфічного фрагмента документообігу в частині складання й обробки документів та реєстрів, пов'язаних з економічною безпекою;
- розроблення специфічних підходів до облікової політики в частині визнання, оцінки та відображення на рахунках обліку операцій, пов'язаних з економічною безпекою підприємства;
- розкриття інформації щодо економічної безпеки в управлінській звітності;
- постійний моніторинг рівня безпеки та прогнозування її розвитку на основі економетричного моделювання і факторного аналізу тощо.

Проблематика обліково-аналітичного управління економічною безпекою не вичерпується окресленим колом питань, а потребує дослідження низки проблем як у теоретико-методологічній, так і в практичній площині.

Рис. 1. Структурно-логічна модель обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств

Джерело: авторська розробка

Список використаних джерел:

1. Avanesova N., Chuprin Y. Enterprise economic security: essential characteristics of the concept. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*. 2017. № 1(1). P. 98–102.
2. Ткачук Г. Ідентифікація економічних ризиків в обліково-аналітичній системі підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2015. Вип. 4. Т. 7. С. 80–88.
3. Яниогло А. Комплексная система обеспечения экономической безопасности предприятия. *Agricultural and Resource Economics*. 2015. Vol. 1. № 1. С. 69–79. URL: www.are-journal.com.
4. Федулова І. Ідентифікація господарських ризиків. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 4. С. 89–103.
5. Tytenko L. Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 3. Vol. 4. С. 309–318.
6. Вигівська І.М., Грабчук І.Л., Зеленіна О.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємницькими ризиками. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2015. Вип. 1(31). С. 67–79.
7. Назарчук Т.В., Косіюк О.М. Менеджмент організацій : навчальний посібник. Київ : Центр навч. літ., 2016. 560 с.

References:

1. Avanesova N., Chuprin Y. (2017). Enterprise economic security: essential characteristics of the concept. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, 1(1), 98–102.
2. Tkachuk H. (2015). Identyfikatsiia ekonomichnykh ryzykiv v oblikovo-analitychnii systemi pidpriemstva [Identification of economic risks in the accounting and analytical system of the enterprise]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, 4(7), 80–88. (in Ukrainian)
3. Yanioglo A. (2015). Kompleksnaya sistema obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatiya [Complex system of ensuring the economic security of the enterprise]. *Agricultural and Resource Economics*, 1(1), 69–79. URL: www.are-journal.com
4. Fedulova I. (2017). Identyfikatsiia hospodarskykh ryzykiv [Identification of economic risks]. *Visnyk KNTEU*, 4, 89–103. (in Ukrainian)
5. Tytenko L. (2018). Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(4), 309–318. doi: 10.30525/2256-0742/2018-4-3-309-318
6. Vyhivska I.M., Hrabchuk I.L., Zelenina O.O. (2015). Oblikovo-analytychne zabezpechennia upravlinnia pidpriemnytskymu ryzykamy [Accounting and analytical support for managing business risks]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, 1(31), 67–79. (in Ukrainian)
7. Nazarchuk T.V., Kosiiuk O.M. (2016). Menedzhment orhanizatsii : navchalnyi posibnyk [Management of organizations : a manual]. Kyiv : Tsentr navch. lit. (in Ukrainian)

Височан О.С.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку та аналізу
Національного університету «Львівська політехніка»

Литвиненко Н.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та аналізу
Національного університету «Львівська політехніка»

Vysochan Oleh

Lviv Polytechnic National University

Lytvynenko Nataliya

Lviv Polytechnic National University

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ: INTOSAI-ПІДХІД

THE PROCEDURE OF PERFORMANCE AUDIT OF PUBLIC FUNDS: INTOSAI-APPROACH

У статті узагальнено та структуризовано елементи аудиту ефективності використання бюджетних коштів як важливої форми реалізації принципів державного фінансового контролю для досягнення підвищення показників ефективності діяльності суб'єктів державного сектору економіки. Доведено важливість аудиту ефективності у структурі державного фінансового контролю в Україні. Встановлено місце суб'єктів державного аудиту ефективності у чинній системі державного фінансового контролю в Україні, а також можливі об'єкти та предмети аудиту ефективності розпорядників та одержувачів бюджетних коштів. Наведено порядок проведення аудиту ефективності відповідно до рекомендацій INTOSAI. Охарактеризовано складнощі, які потенційно виникають під час здійснення аудиту ефективності використання бюджетних коштів. Обґрунтовано реалізацію коригувально-дорадчої функції як основної в процесі проведення аудиту ефективності використання бюджетних коштів.

Ключові слова: аудит ефективності, бюджетні кошти, INTOSAI-підхід, етапи аудиту, фінансовий контроль.

В статье обобщены и структурированы элементы аудита эффективности использования бюджетных средств как важной формы реализации принципов государственного финансового контроля для достижения повышения показателей эффективности деятельности субъектов государственного сектора экономики. Доказана важность аудита эффективности в структуре государственного финансового контроля в Украине. Установлено место субъектов государственного аудита эффективности в действующей системе государственного финансового контроля в Украине, а также возможные объекты и предметы аудита эффективности распорядителей и получателей бюджетных средств. Приведен порядок проведения аудита эффективности в соответствии с рекомендациями INTOSAI. Охарактеризованы сложности, которые потенциально возникают при осуществлении аудита эффективности использования бюджетных средств. Обоснована реализация корректирующе-воспомогательной функции как основной в процессе проведения аудита эффективности использования бюджетных средств.

Ключевые слова: аудит эффективности, бюджетные средства, INTOSAI-подход, этапы аудита, финансовый контроль.

The article generalizes and structures elements of a performance audit of public funds as an important form of implementation of the principles of state financial control to achieve an increase in performance indicators of public sector entities; among them, the purpose, subject, object, subject-matter are highlighted. It is proved that the object of a performance audit is the whole activity of the audit entity, as well as managerial decisions made in its implementation, while the subject-matter is separate areas of activity of public sector entities with a clear detail or separate types of decisions made. The place of subjects of the public sector performance audit in the current system of state financial control in Ukraine,

as well as possible objects and subject-matters of a performance audit of budget institutions and recipients of public funds, are established. The main characteristics of the public sector performance audit are distinguished, among which evaluation criteria are most important: effectiveness, economy, and efficiency (productivity). The procedure for conducting performance audit in accordance with INTOSAI recommendations is presented, with a distinction being made between the stages of planning, implementation, formation and disclosure of reporting, as well as follow-up activities. It is determined that at the planning stage, there is the choice of topics, the initial phase of the projecting, implementation – collection and analysis of data, reporting – receiving answers to audit questions, drawing up the results of inspections, providing conclusions and recommendations to users, follow-up – determination whether the main problems and disadvantages as regards to the results and recommendations are addressed. Difficulties that may arise when carrying out the performance audit of public funds are described, and the main one is the lack of clear criteria, standardized methodology for assessing the effectiveness in the theory and practice of audit. Substantiated the implementation of the corrective and advisory function as the main one in the process of a performance audit of public funds, which is to develop recommendations aimed at improving the decision-making process by budget institutions and recipients of public funds in order to increase the efficiency of their use.

Key words: performance audit, public funds, INTOSAI-approach, stages of audit, financial control.

Постановка проблеми. Орієнтири розвитку економіки України в державному секторі на найближчі роки передбачають зростання якості суспільно значимих послуг, спрямованих на зростання благополуччя громадян. Якість отримуваних споживачем благ може бути забезпечена лише за умови високої ефективності бюджетного процесу загалом та діяльності його учасників зокрема. Сьогодні вже недостатнє підтвердження того, що результат фінансових операцій відображений у звітності суб'єктів державного сектору економіки достовірно, а самі операції відповідають нормам вітчизняного законодавства. На перший план виходить установлення того, наскільки ефективно приймалися рішення під час використання бюджетних коштів та інших видів державного майна, у т. ч. через призму отриманого результату (ступінь його відповідності запланованим цілям та очікуванням споживача).

Одним із найбільш дієвих засобів підтвердження ефективності діяльності розпорядників і одержувачів бюджетних коштів є державний аудит. Рекомендації, сформовані за його результатами, хоча й є достатньо суб'єктивним відображенням особистих міркувань і умовиводів аудиторів, усе ж надають необхідне підґрунтя для вирішення проблем, які заважають ефективному розвитку суб'єктів державного сектору економіки. У схваленій у 2018 р. Концепції реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 р. одним із найважливіших кроків у процесі впровадження реформи управління державними фінансами є розбудова дієвої та ефективної системи контролю в державному секторі. Останній повинен базуватися на основоположних принципах та найкращих практиках ЄС. Своєю чергою, розроблення основоположних принципів здійс-

нення державного аудиту ефективності знаходиться у компетенції INTOSAI (The International Organisation of Supreme Audit Institutions – Міжнародна організація вищих аудиторських інституцій) – міжнародної професійної організації, яка об'єднує вищі органи фінансового контролю країн – членів ООН.

Відповідно, сьогодні актуальним залишається дослідження проблематики здійснення аудиту ефективності використання бюджетних коштів із використанням організаційних та методичних напрацювань INTOSAI.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні аспекти сутності аудиту ефективності розглянуто в роботах Д.О. Грицишена та Т.П. Назаренко [1], О.А. Хаблюк та С.Р. Яцишин [2]. Основний акцент у роботі В.М. Сподарник та Н.Ю. Хотнянської [3] зроблено на зіставленні ключових характеристик фінансового аудиту та аудиту ефективності. Т.А. Гордеева та О.В. Петришина [4] звертають увагу на теорію «трьох Е» як базову концепцію, яка лежить в основі ефективності. Г. Калинович [5] розглядає мету, предмет, об'єкт та етапи аудиту ефективності в освітній сфері. І.В. Ващенко [6] наводить практичні аспекти реалізації заходів аудиту ефективності за матеріалами перевірок аудиторами Рахункової палати України. Нормативно-правове забезпечення аудиту ефективності бюджетних програм є предметом дослідження Л.С. Коновалова [7]. Д.В. Долбнева [8] стверджує, що аудит ефективності як форма державного фінансового контролю є дієвим засобом визначення результативності та економічності бюджетних програм, що підтверджується досвідом провідних країн світу. Водночас Т. Желюк [9] ототожнює на рівні цілей проведення та окремих характеристик аудит адміністративної діяльності з аудитом ефективності. О.А. Шевчук [10] робить спробу

математичного представлення критеріїв оцінки ефективності використання бюджетних коштів і державного майна. Для оцінки ефективності використання фінансових ресурсів місцевими бюджетами А.А. Сидорчук [11] пропонує використовувати класичний підхід, який полягає у порівнянні вартості суспільних благ, які надаються, та вартості понесених для їх надання витрат. Етапи аудиту ефективності як складової частини програмно-цільового методу формування бюджету наведено у статті Ж. Белец [12].

Більшість сучасних вітчизняних науковців у власних дослідженнях звертає увагу на важливість підходу до проведення державного аудиту, розробленого INTOSAI, однак конкретних методичних рекомендацій щодо його використання все ще бракує.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є узагальнення та структуризація елементів аудиту ефективності використання бюджетних коштів як важливої форми реалізації принципів державного фінансового контролю для досягнення підвищення показників ефективності діяльності суб'єктів державного сектору економіки. Завдання:

- встановлення місця суб'єктів державного аудиту ефективності у чинній системі державного фінансового контролю в Україні;
- встановлення можливих об'єктів та предметів аудиту ефективності розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;
- наведення порядку проведення аудиту ефективності відповідно до рекомендацій INTOSAI;
- характеристика складнощів, які потенційно виникають під час здійснення аудиту ефективності використання бюджетних коштів;
- обґрунтування коригувально-дорадчої функції як основної в процесі проведення аудиту ефективності використання бюджетних коштів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За твердженням Н.А. Аюбова [13, с. 125], у багатьох провідних країнах (США, Канаді) аудит ефективності вже займає практично 70% від загального обсягу контрольних заходів. Це дає змогу автору охарактеризувати його не стільки як «нову методику проведення контрольних заходів», скільки як «нову філософію державного фінансового контролю» [13, с. 132].

Виникнення поняття «аудит ефективності» пов'язують із проведенням у 1977 році IX Конгресом INTOSAI, який відбувся у м. Ліма (Перу) і був присвячений питанням здійснення державного аудиту. Результатом проведення Конгресу було затвердження так званої «Лімської декларації керівних принципів аудиту» (Lima Declaration on Guidelines on Auditing Precepts),

яка визначила базові принципи здійснення державного аудиту. Саме після цієї події підхід INTOSAI, викладений у чотирирівневих Міжнародних стандартах для Вищих органів (інституцій) фінансового контролю (ISSAI), став превалюючим у багатьох країнах, які є членами ООН. Перший рівень становлять керівні принципи, другий – попередні умови роботи Вищих органів фінансового контролю, третій – основоположні принципи аудиту (серед них ISSAI 300 «Основоположні принципи аудиту ефективності»), четвертий – методичні рекомендації з аудиту. Усі стандарти мають рекомендаційний характер, ступінь їх використання в діяльності самостійно визначають Вищі інституції фінансового контролю в конкретній державі.

Аудит ефективності є складовим елементом системи державного фінансового контролю, що зумовлює існування таких його основних характеристик, як суб'єкт, об'єкт, предмет, мета, функції, етапи проведення.

У 2018 р. ГО «Центр UA» за підтримки проекту «Ефективне управління державними фінансами» проведено аналіз нормативного регулювання системи контролю над публічними фінансами в органах центральної виконавчої влади і згруповано суб'єкти державного контролю (рис. 1).

Усі вищеперелічені інституції, так само як і профільні міністерства (Міністерство охорони здоров'я, Міністерство інфраструктури, Міністерство молоді та спорту тощо), прямо або опосередковано виступають суб'єктами аудиту ефективності витрачання бюджетних коштів.

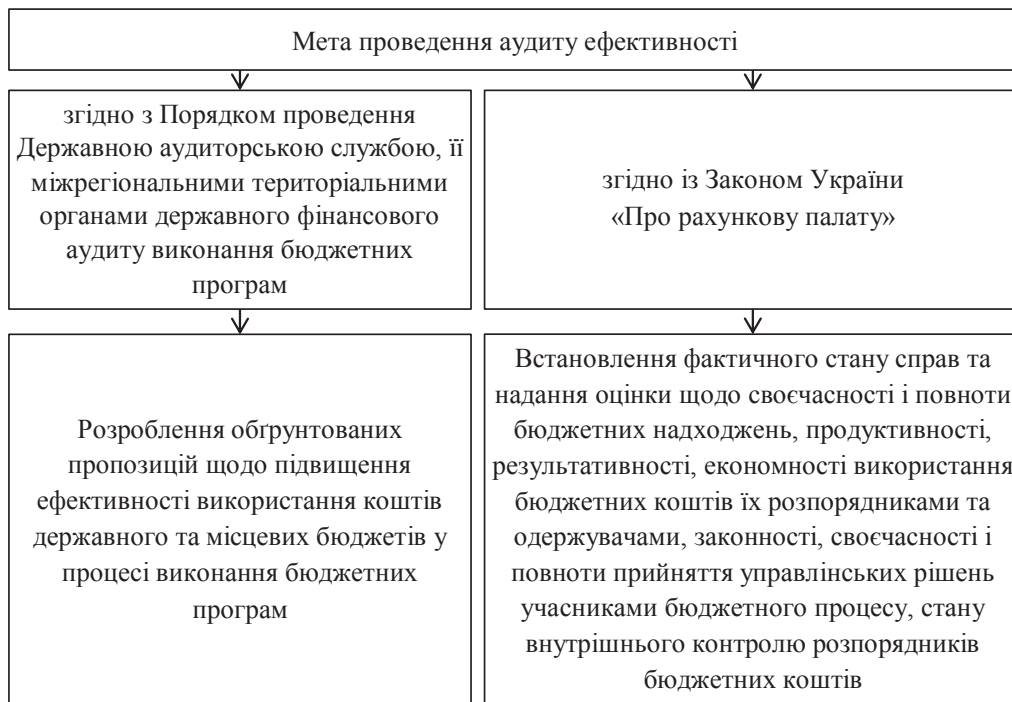
Дослідження сутності аудиту ефективності приводить нас до висновку, що об'єктом останнього є вся діяльність суб'єкта аудиту, а також управлінські рішення, що приймаються під час її здійснення. Оскільки об'єкт і предмет співвідносяться як загальне до часткового, то предметом аудиту ефективності є окремі напрями діяльності суб'єктів державного сектору економіки (використання грошових коштів, реалізація бюджетних програм тощо) з чіткою деталізацією або окремі типи рішень, що приймаються (рішення у сфері кадрової політики, організування документообігу тощо).

Мета проведення аудиту ефективності в Україні затверджена нормативно у документах, які розроблені двома основними суб'єктами цього типу аудиту, – Державною аудиторською службою та Рахунковою палатою (рис. 2).

У цілому обидва підходи не суперечать один одному, розподіл пріоритетів щодо об'єктів аудиту у них продиктований специфікою суб'єктів здійснення аудиту ефективності: Державної аудиторської служби та Рахункової палати.

Рис. 1. Чинна система державного фінансового контролю в Україні (дослідження ГО «Центр UA») [14]

Рис. 2. Встановлення мети здійснення аудиту ефективності у вітчизняному законодавстві [15; 16]

Встановлена мета дає можливість виокремити основні характеристики, притаманні аудиту ефективності в державній сфері:

– об’єктом аудиту ефективності є вся діяльність розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;

– акцент на процесі прийняття рішень, а не на підтвердженні достовірності здійснення фінансових операцій;

– ключовими параметрами оцінки є результативність, економність та ефективність (продуктивність);

– наслідками аудиту є розроблення пропозицій, а не вказівок;

– важливим етапом аудиту є оцінка стану внутрішнього контролю розпорядників бюджетних коштів;

– проведення аудиту ефективності не виключає і не замінює необхідність проведення фінансового аудиту та використання його результатів для формування рекомендацій.

Такий підхід не суперечить рекомендаціям, наданим Міжнародною організацією вищих аудиторських інституцій (INTOSAI). Зокрема, у Міжнародному стандарті вищих інституцій аудиту ISSAI 300 «Основоположні принципи аудиту ефективності» [17] головною ціллю такого аудиту визнається конструктивне забезпечення економного, результативного й ефективного управління.

Водночас відхилення від мети проведення аудиту ефективності й є основною проблемою його реалізації в державній сфері в Україні. На практиці це виявляється у наданні аудиторами за результатами перевірки типових рекомендацій (часто без розроблення чіткого алгоритму дій щодо подолання виявлених проблем для керівництва відповідальної сторони), які спрямовані не на досягнення стратегічного ефекту, а на усунення поточних порушень без вказання причин їх виникнення для недопущення подібного в майбутньому.

Оцінка ступеню досягнення мети аудиту неможлива без розроблення системи критеріїв ефективності.

Значною мірою якість результатів контрольного заходу з використанням аудиту ефективності залежить від точного встановлення критеріїв оцінки ефективності, які повинні бути об'єктивними, чіткими і зіставними. Слід виходити з розуміння того, що критерії – це ознаки, на основі яких здійснюється оцінка, встановлення і класифікація аналізованого об'єкта, які характеризують явища й здатні використовуватися як міра досягнення поставлених цілей [18, с. 46].

М.В. Васильєва [19] вважає, що для проведення аудиту ефективності використання державних коштів можуть бути застосовані методи, які використовуються для оцінки інвестиційних проектів: прості оціночні або дисконтовані та інтегральні методи. На нашу думку, використання фінансових методів в аудиті ефективності є не завжди виправданим через соціаль-

ний характер діяльності державних інституцій, які не ставлять за мету отримання прибутку. У подальшому автор [20], визнаючи недоліки аналітичних методів, усе ж тяжіє до використання чітких кількісних показників для оцінки ефективності використання бюджетних коштів. Використовуючи діаграму Ісікави, М.В. Васильєва [20, с. 29] наводить низку показників, які характеризують ефективність використання бюджетних коштів у сфері охорони здоров'я, освіти тощо: економичність (цільове використання, дотримання мінімальних стандартів); ефективність використання ресурсів (підвищення продуктивності праці, зростання фондовіддачі, зростання матеріаловіддачі); показники витрат (обсяг коштів для придбання медичного обладнання); результативність бюджетних витрат (кількість проведених медичних операцій, чисельність учнів, зниження рівня смертності, підвищення рівня освіти); інші показники (кількість осіб, які отримали вищу освіту); бюджетна ефективність (зниження бюджетного дефіциту, зростання адресної соціальної допомоги в межах бюджету) і т. д. Водночас вважаємо, що оцінка ефективності використання коштів повинна проводитися в розрізі окремих секторів бюджетної сфери через специфічність функціонування та індивідуалізованість основних цілей діяльності.

Водночас базові положення щодо методики аудиту ефективності повинні розроблятися суб'єктом перевірки. Відповідні кроки у вітчизняній практиці бюджетного контролю вже зроблено. Достатньо згадати про затверджені у 2005 р. Головним контрольно-ревізійним управлінням України (нині – Державна аудиторська служба України) Методичні рекомендації щодо проведення органами державної контрольно-ревізійної служби державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм [21].

Грунтовну методику оцінки ефективності використання державних коштів пропонують А. Сіягін та І. Дубініна [22]. Основу пропонованої методики становить вибір системи показників і критеріїв оцінки, які узагальнюються у трьох групах:

– група А «Показники якості управління бюджетними витратами» – характеризують ресурсне забезпечення адміністративної й управлінської діяльності органу виконавчої влади (органу місцевої адміністрації), відповідального за розроблення і реалізацію державної політики в певній галузі, а також ступінь використання сучасних методів управління державними і муніципальними фінансами в умовах реформування бюджетного процесу;

– група Б «Показники безпосередніх результатів» – характеризують обсяг і якість державних (муніципальних) послуг, наданих органом виконавчої влади (органом місцевої адміністрації), відповідальним за розроблення та реалізацію державної політики в певній галузі, і підвідомчими йому розпорядниками й отримувачами бюджетних коштів зовнішнім споживачам (населенню);

– група В «Показники кінцевих результатів» – характеризують ефект (соціально значимі результати) для зовнішніх споживачів (населення) від державних (муніципальних) послуг, які надані органом виконавчої влади (органом місцевої адміністрації), відповідальним за розроблення та реалізацію державної політики в певній галузі, і підвідомчими йому розпорядниками й отримувачами бюджетних коштів.

Автори визнають, що пропонується ними методика має типовий вигляд і надає скоріше підходи до проведення аудиту ефективності, ніж універсальні правила і процедури, які використовуватимуться до всіх конкретних завдань та об'єктів аудиту [22, с. 21]. Основною перевагою цієї методики є виокремлення показників, які використовуються для оцінки корисного ефекту від надання конкретних послуг для громадян.

Водночас слід відзначити, що розроблення універсальної моделі, яка давала б змогу оцінити ефективність здійснення діяльності досліджуваною організацією (установою) безвідносно до виду такої діяльності, приречена на невдачу. Однак які б критерії не включалися до методики аудиту ефективності, всі вони повинні узагальнюватися у трьох базових групах: показниках результативності; показниках економності та показниках продуктивності. Це

дасть змогу максимально повно та достовірно дати відповідь на питання щодо ефективності використання бюджетних коштів.

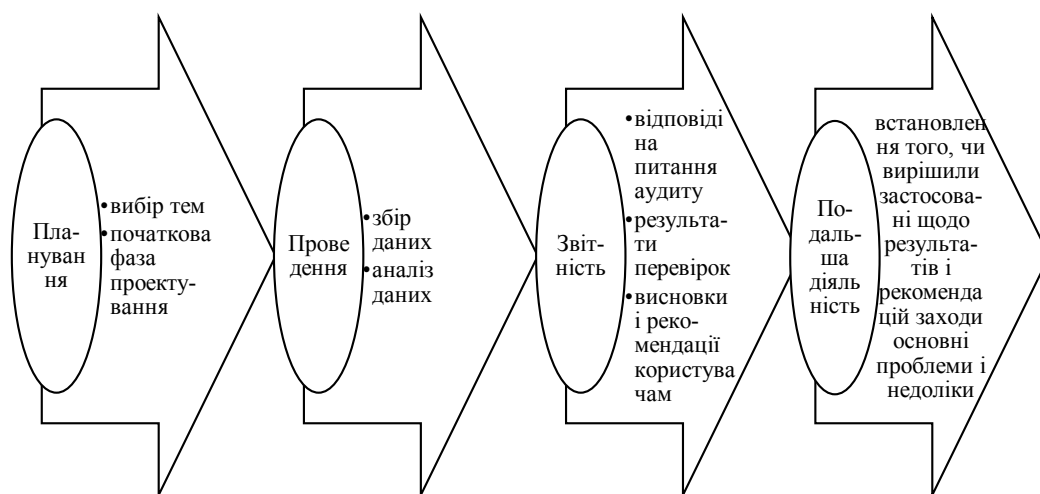
Аудит ефективності, згідно з рекомендаціями INTOSAI, організовують у порядку, який передбачає послідовну реалізацію чотирьох етапів: планування, проведення, звітність, подальша діяльність (рис. 3).

По суті, це етапи, які зіставні з проведенням інших типів аудиту в державному секторі, зокрема фінансового. Водночас основну увагу слід звернути на існування останнього етапу, який указує на необхідність відслідковування аудитором того, наскільки надані рекомендації втілюються в життя та приносять корисний ефект. У вітчизняній практиці досить часто аудиторський процес завершується формуванням звіту за результатами. Четвертий етап аудиту ефективності дає змогу накопичувати досвід щодо успішності заходів із поліпшення діяльності суб'єктів державного сектору та враховувати вадю під час проведення аудиту в майбутньому.

Узагальнення завдань та змісту кожного з етапів аудиту ефективності представлено в табл. 1.

Для дослідження функціоналу аудиту ефективності наведемо основні проблеми, які можуть виникати під час його здійснення, виходячи з базових ознак цього типу аудиту (табл. 2).

Таким чином, на нашу думку, пріоритетною функцією аудиту ефективності використання бюджетних коштів є коригувально-дорадча, яка полягає у напрацюванні рекомендацій, спрямованих на вдосконалення процесу прийняття рішень розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів для підвищення ефективності їх використання. Аудит ефективності покликаний усунути формалізований підхід, який укорінився в бюджетній системі України,

Рис. 3. Порядок проведення аудиту ефективності відповідно до рекомендацій INTOSAI [17]

Послідовність аудиту ефективності

Етап	Зміст	Завдання
Етап 1. Планування	Вибір тем аудиту з урахуванням стратегічних орієнтирів суб'єктів аудиту	Отримання корисних результатів від проведення аудиту
	Дослідження історії питання і первинної інформації, необхідної для забезпечення належної оцінки проблеми та ризиків, можливих джерел доказів тощо	Накопичення достатніх знань щодо предмету аудиту
	Встановлення цілей аудиту, питань для перевірки, критеріїв оцінки, предмету і методології аудиту	Створення повного уявлення про загальний план аудиту для оцінки його можливих наслідків, а також вибір найбільш ефективних методів збору аудиторських доказів
	Планування необхідних дій, встановлення вимог до персоналу, розрахунок вартості аудиту, встановлення термінів ключових етапів аудиту	Завершення підготовчих робіт до безпосереднього проведення аудиту
Етап 2. Проведення	Збір достатнього обсягу аудиторських доказів	Аргументація подальших рекомендацій відповідно до предмету, цілей і питань аудиту
	Аналіз отриманих даних: поєднання і порівняння даних із різних джерел, розроблення попередніх висновків, формування результатів для побудови гіпотез тощо	Виконання підготовчих робіт для складання звіту за результатами перевірки
Етап 3. Звітність	Узагальнення інформації про: цілі аудиту; питання і відповіді на них аудиту; предмет перевірки; критерії, методологію перевірки; джерела даних та будь-які обмеження щодо їх використання; результати аудиторських досліджень	Формування повного, переконливого, своєчасного, зрозумілого і збалансованого звіту
	Надання конструктивних, логічних і обґрунтованих рекомендацій для об'єктів, у сфері відповідальності і компетентності яких знаходиться їх реалізація	Сприяння ліквідації слабких місць або проблем, виявлених у ході аудиту
	Публікація звітів за результатами перевірки	Забезпечення доступності звітів для широкого загалу для інформування громадськості і підвищення довіри до роботи органів аудиту
Етап 4. Подальша діяльність	Дослідження аудиторськими заходів щодо усунення зауважень, які враховані об'єктом аудиту на основі результатів аудиту ефективності	Забезпечення зворотного зв'язку для розуміння додаткової користі, яку приносить аудит ефективності для певної предметної сфери

Джерело: авторське узагальнення з урахуванням рекомендацій INTOSAI

коли основним завданням є цільове використання коштів, тоді як на корисність отриманого від цього продукту звертається мало уваги.

Як зазначає М.В. Бариніна-Закірова [23], від жорсткого контролю у формі ревізій та перевірок держава переходить до нефіскальних форм контролю, метою яких є не стільки встановлення порушень, скільки запобігання їм та підвищення ефективності господарювання в державному секторі економіки.

Не заперечуємо також важливість функціонування аудиту ефективності як засобу підви-

щення прозорості (в аспекті підвищення обізнаності заінтересованих осіб щодо результатів різних видів діяльності органів управління) і підзвітності (в аспекті вдосконалення нормативної бази для підвищення ефективності управлінських рішень) бюджетного процесу, на що вказує стандарт ISSAI 300.

Висновки з даного дослідження. Більше ніж за сорокарічний період існування у світовій практиці аудит ефективності став корисним засобом виявлення й усунення проблем, які заважають досягненню установами та організа-

**Складнощі, які виникають під час здійснення аудиту
ефективності використання бюджетних коштів**

Характеристика	Проблема
Відсутність чітких критеріїв, стандартизованої методики для оцінки ефективності	Суб'єктивізм дослідження та значний вплив оціночних суджень аудитора
Рекомендаційний характер звіту	Значний ризик того, що результати аудиту не будуть прийнятими до уваги розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів
Використання переважно аналітичних процедур зі значною часткою інтелектомістких робіт	Підвищені вимоги до кваліфікації та практичного досвіду перевіряючих
Ускладненість автоматизації та низький рівень шаблонізації й формалізації аудиторських процедур через унікальність вирішуваних завдань	Додаткові затрати часу на проведення аудиту
Використання під час перевірки значної частки дискусійних, непрямих доказів	Незначна цінність висновків аудитора для врегулювання різного роду конфліктів та спорів господарського характеру
Об'єктом перевірки є будь-яка інформація, корисна для прийняття управлінських рішень	Удорожчання процедур, пов'язаних із пошуком та обробкою значних масивів неструктурованої інформації

Джерело: авторське дослідження

ціями державного сектору економіки запланованих цілей.

INTOSAI-підхід передбачає послідовну реалізацію процедур аудиту ефективності за такими етапами: планування (вибір тем, здійснення початкової фази проектування); проведення (збір та аналіз даних); звітність (отримання відповідей на запитання аудиту, оформлення результатів перевірок, надання висновків і рекомендацій користувачам) та подальша діяльність (установлення того, чи вирішили застосовані щодо результатів і

рекомендацій заходи основні проблеми та недоліки).

Основною функцією аудиту ефективності сьогодні залишається коригувально-дорадча, а об'єктом – уся діяльність суб'єкта аудиту, а також управлінські рішення, що приймаються під час її здійснення. Критерії оцінки ефективності під час здійснення аудиту досі не встановлено, водночас переваги можливої стандартизації залишаються предметом дискусій у наукових колах через специфіку об'єктів аудиту різних розпорядників та одержувачів бюджетних коштів.

Список використаних джерел:

1. Грицишен Д.О., Назаренко Т.П. Дослідження аудиту ефективності в системі державного фінансового контролю в Україні. *Технологічний аудит та резерви виробництва*. 2018. Том 4. № 4(42). С. 25–30.
2. Хаблюк О.А., Яцишин С.Р. Аудит ефективності в системі державного фінансового контролю, його суть та необхідність запровадження в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 827–831.
3. Сподарник В.М., Хотнянська Н.Ю. Аудит ефективності – нова форма державного фінансового контролю в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2010. Спецвип. 29. Ч. 1. С. 338–343.
4. Гордєєва Т.А., Петришина О.В. Імплементация аудиту ефективності використання бюджетних коштів у практику державного фінансового контролю. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 3. Т. 3. С. 32–34.
5. Калиневич Г. Аудит ефективності як засіб покращення фінансового контролю в системі освіти. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1 (50). Ч. 2. С. 241–249.
6. Ващенко І.В. Застосування аудиту ефективності при використанні бюджетних коштів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. № 102. С. 47–50.
7. Коновалов Л.С. Організаційно-правове забезпечення аудиту ефективності бюджетних програм в Україні. *Державне будівництво*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_19 (дата звернення: 03.06.2019).
8. Долбнева Д.В. Адаптація зарубіжного досвіду проведення аудиту ефективності до умов України. *Сучасні шляхи забезпечення стабільного економічного розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 листопада 2015 р. Дніпро : НГУ, 2015. С. 87–90.

9. Желюк Т. Адміністративний аудит як інструмент оцінки ефективності використання бюджетних коштів для виконання загальнодержавних програм. *Світ фінансів*. 2005. Вип. 2(3). С. 50–60.
10. Шевчук О.А. Контроль ефективності використання бюджетних коштів. *Економіка. Управління. Інновації*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_2_32 (дата звернення: 03.06.2019).
11. Сидорчук А.А. Вітчизняна практика оцінки ефективності використання коштів місцевого бюджету. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 25. С. 765–770.
12. Белец Ж. Механізм застосування аудиту ефективності як складової програмно-цільового методу формування бюджету. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 1(20). С. 116–124.
13. Аюбов Н.А. Аудит эффективности планирования и использования государственных средств. *Учет и статистика*. 2008. № 9. С. 124–132.
14. Аналіз чинної нормативної бази системи контролю за використанням публічних фінансів в Україні. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/PFC-Legislation-Analysis_ukr.pdf (дата звернення: 03.06.2019).
15. Про затвердження Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2004 № 1017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF> (дата звернення: 03.06.2019).
16. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (дата звернення: 03.06.2019).
17. ISSAI 300 «Основоположные принципы аудита эффективности». URL: <https://www.eurosai.org/handle/404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/others/ISSAI/ISSAI-300-ruso.pdf> (дата звернення: 03.06.2019).
18. Карепина О.И. Развитие аудита эффективности государственных расходов. *Международный бухгалтерский учет*. 2014. № 30(324). С. 42–51.
19. Васильева М.В. Оценка эффективности использования государственных средств при проведении аудита эффективности. *Экономический анализ: теория и практика*. 2009. № 20(149). С. 53–60.
20. Васильева М.В. Оценка эффективности и результативности использования бюджетных средств при проведении финансового контроля. *Финансовая аналитика: проблемы и решения*. 2011. № 13(55). С. 24–34.
21. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо проведення органами державної контролю-ревізійної служби державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм : Наказ Головки КРУ України від 15.12.2005 № 444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0444501-05> (дата звернення: 03.06.2019).
22. Синягин А., Дубинина И. Новации и традиции в развитии методологии аудита эффективности. *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. 2010. № 14(254). С. 20–26.
23. Бариніна-Закірова М.В. Запровадження державного аудиту в практику роботи органів ДКРС. *Фінансовий контроль*. 2005. № 6. С. 9–14.

References:

1. Hrytsyshen D.O., Nazarenko T.P. (2018). Doslidzhennia audytu efektyvnosti v systemi derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini [Investigation of audit of efficiency in the system of state financial control in Ukraine]. *Tekhnologichnyi audyt ta rezervy vyrobnytstva*, Т. 4, 4(42), 25–30. (in Ukrainian)
2. Khabliuk O.A., Yatsyshyn S.R. (2017). Audyt efektyvnosti v systemi derzhavnoho finansovoho kontroliu, yoho sut ta neobkhdnist uprovadzhennia v Ukraini [Audit of effectiveness in the system of state financial control, its essence and necessity of introduction in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo*, 10, 827–831. (in Ukrainian)
3. Spodarnyk V.M., Khotnianska N.Iu. (2010). Audyt efektyvnosti – nova forma derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini [Audit of efficiency is a new form of public financial control in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhordskoho universytetu. Seriya «Ekonomika»*. Spetsvyp, 29, 1, 338–343. (in Ukrainian)
4. Hordieieva T.A., Petryshyna O.V. (2015). Implementatsiia audytu efektyvnosti vykorystannia biudzhetnykh koshtiv u praktyku derzhavnoho finansovoho kontroliu [Implementation of an audit of the effectiveness of using budget funds in the practice of state financial control]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 3(3), 32–34. (in Ukrainian)
5. Kalynevych H. (2017). Audyt efektyvnosti yak zasib pokrashchennia finansovoho kontroliu v systemi osvity [Audit of efficiency as a means of improving financial control in the education system]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, 1(50), 2, 241–249. (in Ukrainian)
6. Vashchenko I.V. (2008). Zastosuvannia audytu efektyvnosti pry vykorystanni biudzhetnykh koshtiv [Applying an effectiveness audit when using budget funds]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, 102, 47–50. (in Ukrainian)
7. Konovalov L.S. (2012). Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia audytu efektyvnosti biudzhetnykh prohram v Ukraini [Organizational and legal support for the audit of the effectiveness of budget programs in Ukraine]

- programs in Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo*, 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_19 (data zvernennia: 03.06.2019).
8. Dolbnieva D.V. (2015). Adaptatsiia zarubizhnogo dosvidu provedennia audytu efektyvnosti do umov Ukrainy [Adaptation of foreign experience of conducting an audit of efficiency to the conditions of Ukraine]. *Suchasni shliakhy zabezpechennia stabilnoho ekonomichnoho rozvytku* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 25–26 lystopada 2015 r. Dnipro : NHU, 87–90. (in Ukrainian)
  9. Zheliuk T. (2005). Administratyvnyi audyt yak instrument otsinky efektyvnosti vykorystannia biudzhetnykh koshtiv dlia vykonannia zahalnoderzhavnykh prohram [Administrative audit as a tool for assessing the effectiveness of using budget funds for the implementation of national programs]. *Svit finansiv*, 2(3), 50–60. (in Ukrainian)
  10. Shevchuk O.A. (2012). Kontrol efektyvnosti vykorystannia biudzhetnykh koshtiv [Control over the effectiveness of using budget funds]. *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*, 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2012_2_32 (data zvernennia: 03.06.2019).
  11. Sydoruk A.A. (2018). Vitchyzniana praktyka otsinky efektyvnosti vykorystannia koshtiv mistsevoho biudzhetu [Domestic practice of assessing the effectiveness of using local budget funds]. *Infrastruktura rynku*, 25, 765–770. (in Ukrainian)
  12. Belets Zh. (2014). Mekhanizm zastosuvannia audytu efektyvnosti yak skladovoi prohramno-tsilovoho metodu formuvannia biudzhetu [The mechanism of application of the audit of efficiency as a component of the program-target method of budget formation]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, 1(20), 116–124. (in Ukrainian)
  13. Ayubov N.A. (2008). Audit effektivnosti planirovaniya i ispolzovaniya gosudarstvennykh sredstv [Audit of the effectiveness of the planning and use of public funds]. *Uchet i statistika*, 9, 124–132. (in Russian)
  14. Analiz chynnoi normatyvnoi bazy systemy kontroliu za vykorystanniam publichnykh finansiv v Ukraini [Analysis of the current normative base of the system of control over the use of public finance in Ukraine]. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/PFC-Legislation-Analysis_ukr.pdf (data zvernennia: 03.06.2019).
  15. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia Derzhavnoiu audytorskoiu sluzhboiu, yii mizhrehionalnymy terytorialnymy orhanamy derzhavnoho finansovoho audytu vykonannia biudzhetnykh prohram : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.07.2004 № 1017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF> (data zvernennia: 03.06.2019).
  16. Pro Rakhunkovu palatu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19> (data zvernennia: 03.06.2019).
  17. ISSAI 300 «Osnovopolozhni pryntsypy audytu efektyvnosti». URL: <https://www.eurosai.org/handle/404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/others/ISSAI/ISSAI-300-ruso.pdf> (data zvernennia: 03.06.2019).
  18. Karepina O.I. (2014). Razvitie audita effektivnosti gosudarstvennykh rashodov [Development of the audit of the effectiveness of public spending]. *Mezhdunarodnyy buhgalterskiy uchet*, 30(324), 42–51. (in Russian)
  19. Vasileva M.V. (2009). Otsenka effektivnosti ispolzovaniya gosudarstvennykh sredstv pri provedenii audita effektivnosti [Evaluation of the effectiveness of the use of public funds during the performance audit]. *Ekonomicheskii analiz: teoriya i praktika*, 20(149), 53–60. (in Russian)
  20. Vasileva M.V. (2011). Otsenka effektivnosti i rezul'tativnosti ispolzovaniya byudzhethnykh sredstv pri provedenii finansovogo kontrolya [Evaluation of the effectiveness and efficiency of the use of budgetary funds during financial control]. *Finansovaya analitika: problemy i resheniya*, 13(55), 24–34. (in Russian)
  21. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo provedennia orhanamy derzhavnoi kontrolno-revizii sluzhby derzhavnoho finansovoho audytu vykonannia biudzhetnykh prohram : Nakaz HolovKRU Ukrainy vid 15.12.2005 № 444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0444501-05> (data zvernennia: 03.06.2019).
  22. Sinyagin A., Dubinina I. (2010). Novatsii i traditsii v razvitii metodologii audita effektivnosti [Innovations and traditions in the development of efficiency audit methodology]. *Buhgalterskiy uchet v byudzhethnykh i nekommercheskikh organizatsiyah*, 14(254), 20–26. (in Russian)
  23. Barynina-Zakirova M.V. (2005). Zaprovdzhennia derzhavnoho audytu v praktyku roboty orhaniv DKRS [Introduction of the state audit in the practice of the work of the bodies of the SCRC]. *Finansovy kontrol*, 6, 9–14. (in Ukrainian)

Гринь В.П.кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та оподаткування
Запорізького національного університету**Gryn Viktoria**

Zaporizhia National University

**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В СИСТЕМІ
УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ
ТА СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ****ACCOUNTING IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM:
HISTORICAL ASPECTS AND MODERN PECULIARITIES
OF RESEARCH RESULTS**

У статті обґрунтовано доцільність дослідження питань історичного розвитку обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємством. Визначено пріоритетність технологічного розвитку систем управління в удосконаленні обліково-аналітичної системи підприємства. Проаналізовано історичні особливості розвитку бухгалтерського обліку в контексті його управлінського спрямування у ХХ столітті у США та Радянському Союзі. Розкрито еволюцію підходів до наукових досліджень щодо взаємодії бухгалтерського обліку та системи управління підприємством. Обґрунтовано особливості нормального розвитку взаємодії системи управління підприємством та системи його облікового забезпечення. Обґрунтовано необхідність адекватного реагування вчених у сфері бухгалтерського обліку на виникнення на підприємствах підсистеми стратегічного управління.

Ключові слова: обліково-аналітичне забезпечення системи управління підприємством, облікова інформація, система обліку, історія обліку.

В статье обоснована целесообразность исследования вопросов исторического развития учетно-аналитического обеспечения системы управления предприятием. Определена приоритетность технологического развития систем управления в усовершенствовании учетно-аналитической системы предприятия. Проанализированы исторические особенности развития бухгалтерского учета в контексте его управленческого направления в ХХ веке в США и Советском Союзе. Раскрыта эволюция подходов к научным исследованиям по взаимодействию бухгалтерского учета и системы управления предприятием. Обоснованы особенности нормального развития взаимодействия системы управления предприятием и системы его учетного обеспечения. Обоснована необходимость адекватного реагирования ученых в области бухгалтерского учета на возникновение на предприятиях подсистемы стратегического управления.

Ключевые слова: учетно-аналитическое обеспечение системы управления предприятием, учетная информация, система учета, история учета.

The expediency of studying the issues of historical development of accounting and analytical support of enterprise management system has been grounded. It has been established that the gradual transformation of accounting from the art of keeping accounts and books into a separate functional science allows us to solve problems that arise in systems that use accounting information. The priority of technological development of control systems in improving the accounting and analytical system of the enterprise has been determined. The historical features of the development of accounting in the context of management system in the 20th century in the USA and the Soviet Union have been analyzed. It has been determined that the concept "utility of the accounting system in relation to the management system" takes into account not only the content of the accounting system, but also the features of the management model implemented in the enterprise. It has been found that in the 1950's, the United States formed an understanding of the role of governance as a determining factor for the further development of accounting, which should be taken into account when scientists make it theoretical and methodological transformation. A new direction of scientific research concerning the formation of an adaptive accounting system has been identified. The evolution of approaches to research in relation

to the interaction of accounting and enterprise management system has been revealed through the allocation of three main stages. The peculiarities of the normal development of interaction between the enterprise management system and its accounting system have been grounded. The necessity of adequate response of the scientists in the sphere of accounting to the emergence in the enterprises of the subsystem of strategic management has been grounded.

Key words: accounting and analytical support of enterprise management system, accounting information, accounting system, accounting history.

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік як інформаційна система, що забезпечує реалізацію сервісної функції, тобто створена і з часом розвинена задля забезпечення функціонування інших систем управлінського спрямування, відповідно до такого свого змістовного наповнення та походження повинна розвиватись на основі врахування потреб та вимог цих систем. На підтвердження цього А.Ч. Літлтон [11, с. 200] відзначає, що наступні покоління повинні бути вдячні за те, що науковці завжди прагнули зробити бухгалтерський облік все більш надійним та сервісним як щодо менеджменту, так і щодо інвесторів.

Різні види систем, які використовують облікову інформацію для прийняття рішень, слід розглядати як елементи зовнішнього середовища щодо облікової системи, зі зміною яких має бути належним чином скоригована облікова система підприємства. З огляду на таке сервісне розуміння системи бухгалтерського обліку розгляд облікової науки та її подальший розвиток слід неодмінно пов'язувати з розвитком інших наук, які стосуються діяльності систем, що виступають реципієнтами облікової інформації. Як відзначає щодо цього Е. Хоупвуд, бухгалтерський облік не є автономним явищем, інші соціальні, політичні та економічні фактори мають розглядатись як такі, що здатні забезпечити основу для змін в бухгалтерському обліку, часто значно впливаючи на хід його трансформації [8, с. 8]. Таким чином, зміни в обліковій науці, щодо якої науковці висувають завдання забезпечення пріоритетності облікової системи як основного джерела інформації для прийняття рішень, мають відбуватися з обов'язковим врахуванням впливу на дизайн та функціональні особливості облікових систем факторів зовнішнього середовища, одним із яких є система управління підприємством. Вищенаведене зумовлює необхідність дослідження питань історичного розвитку обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємством та обґрунтування сучасних особливостей здійснення наукових досліджень у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством присвячені праці М.І. Бондаря, Т.В. Бочулі, Р.Ф. Брухан-

ського, Б.І. Валуєва, С.Ф. Голова, З.В. Гуцайлюка, С.В. Гушка, В.В. Євдокимова, Н.Ю. Єршової, І.І. Криштопи, О.П. Кундрі-Висоцької, О.А. Лаговської, С.Ф. Легенчука, О.І. Пилипенка, М.С. Пушкаря, В.З. Семанюк, О.В. Фоміної, А.В. Шайкана, В.Р. Шевчук та інших вчених. Водночас сьогодні залишається неповною мірою розкритим порядок взаємодії системи управління підприємством та системи його облікового забезпечення.

Метою статті є розкриття історичного розвитку процесу формування обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємством та обґрунтування сучасних особливостей здійснення наукових досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поступова трансформація бухгалтерського обліку від мистецтва ведення облікових рахунків та книг (реєстрів) до окремої функціональної науки (кінець XIX століття) дає змогу говорити про підвищення його інтелектуальної спроможності щодо вирішення проблем, які виникають у системах, які використовують облікову інформацію. Від праці Л. Пачолі протягом усього свого подальшого історичного розвитку бухгалтерський облік на основі використання подвійного запису розвивався як засіб інформаційного забезпечення процесу управління на підприємствах та організаціях (управління дрібними торговельними підприємствами, управління акціонерними компаніями (наприклад, Ост-Індська компанія), управління великими промисловими підприємствами, управління транснаціональними компаніями тощо), хоча це й не зовсім явно простежувалось у назвах публікацій авторів, які присвячували свої дослідження проблемам розвитку бухгалтерського обліку протягом усього цього періоду.

В різних країнах світу існують значні відмінності щодо ролі бухгалтерського обліку в системі управління (наприклад, англо-саксонські країни, країни континентальної Європи, Японія), що зумовлювалося впливом релігійних та соціальних цінностей під час формування облікових систем. Однак сьогодні, в умовах міжнародної стандартизації облікової практики, також продовжується традиція щодо забезпечення управлінського спрямування бухгалтерського обліку. Так, введення в дію МСФЗ

8 «Операційні сегменти» є подібним прикладом, основною метою впровадження якого є надання власниками та іншим учасниками компанії кращого (порівняно з наявним підходом) та більш достовірного уявлення стосовно того, як ефективно вона функціонує.

Науковому обґрунтуванню розвитку бухгалтерського обліку як одному з основних елементів системи управління почали приділяти увагу лише на початку ХХ століття, що зумовлене як зростанням темпів розвитку світової економіки, систем управління підприємствами, так і розвитком облікового інструментарію (облікові моделі (рахунки, реєстри, звіти), техніки, процедури), використання якого давало змогу забезпечувати задоволення управлінських потреб та створювало передумови розвитку нових управлінських інструментів. Визначальним фактором для приділення особливої уваги місцю та ролі бухгалтерського обліку в системі управління слід вважати технологічний розвиток систем управління, що з кінця ХІХ століття характеризувався появою нових управлінських філософій та технологій, в контексті яких виявилась часткова відсталість облікової системи підприємства, що супроводжувалось втратою облікової інформації релевантності для суб'єктів прийняття рішень (неадекватність процесу прийняття рішень інструментам контролю тощо).

Значний розвиток економіки в США у 20-х роках ХХ століття привів до швидкого паралельного розвитку бухгалтерського обліку, що дало змогу сформувати ґрунтовний базис для створення американської школи обліку, яка, користуючись економічним спадом у Європі внаслідок протікання Першої та Другої світових війн поступово закріпила за собою лідируючі позиції у світі. Американські вчені разом з іншими проблемами розвитку обліку значну увагу приділяли обґрунтуванню його ролі в системі управління підприємствами. Так, в навчальних закладах тоді вже викладався курс «Бухгалтерський облік та управління підприємством», однак особливостям реалізації управлінських функцій в ньому приділялась недостатня увага. Так, проведений аналіз одного з посібників, що використовувався для викладання такого курсу [3], дав змогу встановити, що в ньому розкриваються процедурні аспекти ведення та організації бухгалтерського обліку в різних видах компаній та організацій, а розкриття ролі облікової системи в управлінні залишилось без уваги. Подібна ситуація також спостерігається пі час аналізування іншого подібного посібника, що написаний Г.М. Роуві та має назву «Рахівництво та управління підприємством» (1922 рік) [12], що загалом дає

змогу констатувати відсутність тоді теоретичного обґрунтування значення обліку в системі управління підприємствами.

Одним із перших серед американських вчених проблему необхідності вдосконалення облікової системи відповідно до потреб управління промислово розвиненими підприємствами у 1924 році поставив А.Р. Ерскін [6, с. 107], відзначаючи, що з ускладненням виробничих процесів, що відбуваються на тлі формування індустріальної ери, одним із найбільш складних завдань є формування системи виробничого обліку, який даватиме змогу забезпечувати надання інформації для управління великими промисловими підприємствами. Автор вводить поняття адекватної системі управління облікової системи [6, с. 110], яка дає змогу вести бізнес розумно та більш ефективно, тобто так, щоби використовувані в такій системі методи обліку відповідали господарській практиці підприємств, яка є об'єктом облікового відображення, або узгоджувалися з нею, а також з практикою прийняття рішень суб'єктами управління. Однак пропозиції автора не були перетворені на цілісну концепцію, яка б обґрунтовувала роль обліку в системі управління та визначала подальші перспективи його розвитку в цьому контексті. Відповідно, незважаючи на підняття цієї проблеми окремими авторами, наявні тоді американські дослідники у сфері обліку розглядали облікову систему лише з позиції суб'єкта, який забезпечує створення бухгалтерської звітності (теоретичні основи обліку, облікові прийоми та процедури, звітність), а не з позиції її користувачів, які використовують облікову інформацію для прийняття рішень різних видів.

Настання Великої депресії у США у 1929 році та необхідність подолання її наслідків переорієнтували розвиток обліку в цій країні на стандартизацію та пошук універсальних принципів обліку, які б мали вирішити проблему можливості зловживань та маніпулювання показниками фінансової звітності, а також повернути довіру до облікової системи з боку користувачів облікової інформації. Хоча протягом 1930-х років з'являється низка наукових праць, присвячених питанням управління витратами на підприємствах ("cost accounting"), все ж таки до глибокого вивчення питань управлінської орієнтації бухгалтерського обліку американські дослідники знову повернулися вже лише наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років, зокрема тоді, коли достатнього поширення набула проблематика виокремлення управлінського обліку ("management accounting") як окремого напрямку наукових досліджень у сфері бухгалтерського обліку.

Розвиток бухгалтерського обліку в контексті його управлінського спрямування в цей період, як і наприкінці 1920-х років, характеризувався синергізмом з економічними та соціальними змінами, що відбувалися в країні, а визначальним поштовхом для розвитку облікової методології був практичний досвід працівників, які працювали в інших сферах, хоча цей процес відбувався досить повільно. Особливу роль тут зіграло зростання обсягів діяльності та підвищення складності управління у виробничих та розподільчих компаніях.

Так, у 1949 році Б.Е. Гьотц звернув увагу на необхідність висування менеджментом підприємства нових вимог до системи індустріального обліку, що дасть змогу забезпечити більшу ефективність їх діяльності. В основу своєї праці автор поклав не можливість обліку у формуванні необхідних даних, а цілі суб'єктів управління та пошук необхідної для їх досягнення інформації. За допомогою застосування такого підходу мають бути вирішені наявні специфічні управлінські проблеми. За підходом автора облікова інформація має надаватися в розрізі двох основних видів діяльності, таких як планування діяльності підприємства та контроль діяльності підприємства. Б.Е. Гьотц [7, с. 5] доходить висновку про необхідність наявності сумісності між бухгалтерським обліком, фактично підтверджуючи функціональну роль облікової науки та залежність змін в обліковій системі від факторів зовнішнього середовища, зокрема системи управління підприємством. Для забезпечення відповідності облікової системи вимогам менеджменту вона має стати об'єктом інжинірингу, тобто має бути перенаштована в систему управлінського обліку.

Вже у 1954 році вийшла праця Р.Н. Ентоні «Управлінський облік», в якій автор також намагався поглянути на облік з позиції суб'єкта управління, зокрема в контексті планування та контролю діяльності підприємства, розкриваючи особливості використання та аналізування управлінцями облікової інформації в розрізі різних об'єктів обліку для прийняття рішень. Зокрема, автор відзначає, що система обліку має бути гарно розроблена та належним чином керована, однак вона не буде корисною, якщо вона не приводитиме до здійснення певних управлінських дій [4, с. 9], тобто використання однієї моделі організації облікової системи на підприємстві та тієї ж облікової методології без урахування особливостей системи управління на ньому може привести до зовсім іншого результату. Відповідно, Р.Н. Ентоні було введено поняття корисності облікової системи відносно системи управління, яка враховує не лише змістовне наповнення облікової системи,

але й особливості управлінської моделі, реалізованої на цьому підприємстві. У подальшому (1959 рік) ця пропозиція фактично була конкретизована Дж. Стаубусом у вигляді такої вимоги до облікової інформації, як корисність для прийняття управлінських рішень.

А.Ч. Літлтон на сторінках провідного американського журналу з бухгалтерського обліку "The accounting review" [11, с. 196] також звернув увагу на проблему адекватності бухгалтерського обліку під час формування нової моделі менеджменту, що має розглядатися в контексті перспективного бюджетування та управлінських моделей контролю як основних управлінських інструментів, якими використовується облікова інформація. Для нових управлінських інструментів, що виникли в умовах формування нових виробничих систем та появи масового виробництва, в систему обліку мають запроваджуватися нові ідеї, що автор вважає загальною спільною практикою, яка відбувалась протягом усього історичного розвитку бухгалтерського обліку.

Таким чином, у 1950-х роках у США сформувалось розуміння ролі системи управління як визначального фактору подальшого розвитку бухгалтерського обліку, який має бути врахований під час здійснення науковцями її теоретико-методологічної трансформації. Внаслідок цього до основного продукту функціонування облікової системи, а саме облікової інформації, починає висуватись вимога корисності під час прийняття управлінських рішень, тобто здатність забезпечувати підвищення їх якісного рівня в передбаченні майбутніх подій та здійсненні контролю за наявними об'єктами господарської діяльності й операціями. В подальшому такий підхід починає широко використовуватися в наукових публікаціях та навчальній літературі з бухгалтерського обліку (як у загальнообліковій літературі, так і в джерелах з управлінського обліку).

Так, П.Т. Кроссмен визначає управлінський облік як функцію внутрішнього обліку, що забезпечує збирання, реєстрацію та звітування облікових та статистичних даних, які є особливо корисними для керівництва під час розроблення політики, формування планів та здійснення контролю за операціями. Дані, які потрапляють до складу звітності для аналізування та інтерпретації, повинні включатися залежно від потреб тих осіб, які отримують такі звіти [5, с. 222]. Ч. Хорнгрен, аналізуючи «Положення про базову теорію обліку», опубліковане Американською асоціацією бухгалтерів, в якому однією з основних цілей обліку було надання інформації для ухвалення економічних рішень стосовно організації, відзначав, що основним викликом для бухгал-

терів у майбутньому стане розроблення таких систем формування звітності, які будуть сумісними з моделями прийняття рішень [9, с. 80]. Відповідно, забезпечення відповідності облікової системи потребам суб'єктів управління або розвиток облікової системи відповідно до змін, що відбуваються із системами управління або їх окремими елементами, є одним з основних завдань, яке висувається до вчених-обліковців в умовах сьогодення.

Подібний підхід до розвитку системи облікового забезпечення управління сьогодні також підтримується вітчизняними вченими. Однак перехід до його використання в країнах пострадянського простору відбувався з певним запізненням порівняно з англосаксонськими та розвиненими європейськими країнами внаслідок ідеологічних утисків наук управлінського спрямування (теорія систем, кібернетика тощо) на початку 1950-х років, що накладало відповідний відбиток на розвиток бухгалтерського обліку.

Одними з перших, хто привернув увагу до проблем розвитку бухгалтерського обліку як елементу системи управління підприємством, були радянські дослідники, які займалися питаннями механізації та автоматизації бухгалтерського обліку. Так, у 1950–1960-х роках ці питання активно розглядалися Б.В. Алаховим, В.І. Ісаковим, І.І. Каракозом, Ю.П. Максимовим та іншими авторами, проте саме проблематика побудови облікового забезпечення системи управління підприємством та шляхи її подальшого розвитку були сформовані С.І. Волковим на початку 1970-х років. В праці 1972 року «Облікова інформація та система її обробки на ЕОМ» він розглянув особливості надання облікової інформації в процесі прийняття рішень в організаціях, що дало йому змогу сформулювати принципи управління ними, які повинні обов'язково враховуватися під час побудови облікової системи.

Вже наприкінці 1970-х років з'являється низка публікацій учених, присвячених побудові системи оброблення облікової інформації в умовах автоматизованої системи управління підприємством (АСУП) (Б.В. Алахов, Е.К. Гільде, А.О. Додонов, Л.Ф. Зверенчук, Л.С. Зернов, В.А. Зірка, Г. Кокерітц, В.В. Панков, Х. Смерс, Я.В. Соколов, В.Ф. Палій), що можна вважати відправною точкою у вирішенні проблем організації облікового процесу відповідно до зростаючих потреб управління. При цьому, як і в роботі С.І. Волкова, основна увага в цих дослідженнях приділялась практичним аспектам побудови облікової підсистеми оброблення інформації у складі АСУП, що не давало змогу сформулювати загальнотеоретичні та методологічні аспекти функціонування облікової системи як

елементу системи управління підприємством. Вперше теоретичні засади функціонування облікової підсистеми у складі АСУП були розкриті у фундаментальній праці В.Ф. Палія та Я.В. Соколова «АСУ і проблеми теорії бухгалтерського обліку» [2] (1981 рік), в якій на основі використання системного підходу було об'єднано наявні напрацювання з теорії бухгалтерського обліку (предмет та об'єкт обліку, елементи методу обліку, моделі обліку, інформаційна структура та забезпечення обліку, форми обліку тощо) та теорії управління інформаційними системами, що дало змогу сформулювати ґрунтовні засади для побудови підсистеми «Бухгалтерський облік» як основного елементу інформаційного забезпечення АСУ. Однак це була лише перша спроба здійснення подібних досліджень, які не вирішували всіх наявних тоді на радянських підприємств проблем, внаслідок чого вже у 1982 році Б.І. Валуєв запропонував організувати дослідження, що мають розкрити місце господарського обліку в системі управління підприємством, визначити його цілі та завдання, сформулювати генеральну лінію його поведінки в загальному циклі управління [1, с. 180–181]. Отже, автор пропонував глибше дослідити особливості системи управління на радянських підприємствах, визначити нове місце та встановити нову роль обліку в ній, що також передбачало в майбутньому розроблення нових практико-орієнтованих методик обліку, що базувались би на нових теоретичних засадах, які враховуватимуть наявні особливості системи управління підприємствами.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років проблеми розвитку бухгалтерського обліку в системі управління почали висвітлюватися значною кількістю радянських науковців, що було спричинене такими факторами, як загальний розвиток цього напрямку досліджень в контексті розвитку процесів автоматизації діяльності підприємств; наявність доступу до зарубіжної наукової літератури, присвяченої проблемам управлінського обліку та контролінгу, а також облікової практики в зарубіжних країнах, орієнтованої на задоволення управлінських потреб; поступовий перехід до ринкового способу господарювання, що характеризувався рухом від планового управління до аналізу прибутковості діяльності підприємств, що вимагало підвищення уваги до інформаційного забезпечення системи управління підприємством. Як наслідок, почали з'являтися фахові вузькоспеціалізовані видання, присвячені проблемам організації та методики реалізації обліку в системі управління (М.С. Пушкар, А.О. Додонов).

У зв'язку зі сформованими дослідницькими традиціями в середині 90-х років ХХ століття

щодо ролі бухгалтерського обліку в системі управління сьогодні більшістю вітчизняних вчених визнається важливість облікової системи як основного елементу інформаційного забезпечення системи управління підприємством. Вони підкреслюють функціональну підпорядкованість облікової системи системі управління, що передбачає необхідність її постійної адаптації до вимог останньої, які мають тенденцію до змін (уточнень, скорочень, доповнень тощо).

Отже, окремі вітчизняні дослідники відзначають необхідність формування адаптивної системи бухгалтерського обліку (Т.В. Бочуля, Л.В. Гуцаленко, В.В. Євдокимов, Т.І. Єфіменко), визначальною особливістю якої є здатність швидко й адекватно пристосовуватись, змінюючи свою формальну структуру та змістовні характеристики (алгоритми, процедури та моделі функціонування), до змін, які відбуваються в її зовнішньому середовищі, зокрема, в системі управління підприємством, що загалом сприятиме підвищенню якості облікової інформації. Виходячи з розуміння бухгалтерського обліку як адаптивної системи, окремі його елементи (структурні або методологічні) можемо класифікувати за рівнем їх адаптивності, окрему частину яких досить швидко можна пристосувати до нових вимог управління, а іншу – досить складно або навіть неможливо. Рівень адаптивності елементів облікової системи залежить від наявності облікових альтернатив, тобто визначається теоретико-методологічними можливостями такої системи. Рівень адаптивності елементів облікової системи слід розглядати як одну з характеристик, на яку вченим слід звертати обов'язкову увагу, формуючи окремі пропозиції та загальну стратегію розвитку бухгалтерського обліку в системі управління.

Таким чином, як підтверджує проведений історичний аналіз, сьогодні в зарубіжних країнах та Україні сформувався аналогічний підхід до проведення досліджень щодо місця та ролі бухгалтерського обліку в системі управління підприємством (рис. 1).

Якщо спочатку (на I етапі) дослідники, які вивчали проблеми розвитку системи управління та системи бухгалтерського обліку, лише частково враховували вимоги вищої системи (системи управління) або іноді навіть зовсім не враховували їх щодо обслуговуючої системи (системи бух-

галтерського обліку), то з часом (на II етапі) врахування таких вимог почало відбуватися в контексті поширення тенденцій механізації та автоматизації обліку, а вже з кінця 1980-х років до сьогодні (на III етапі) – загалом щодо функціонування бухгалтерського обліку на підприємстві. Таким чином, сьогодні облікова система розглядається як основний елемент інформаційного забезпечення системи управління підприємством (система одержання, оброблення, збереження та передачі облікової інформації), яке створюється задля покращення процесу підготовки та прийняття управлінських рішень.

При цьому більшість сучасних вчених, повторюючи результати дослідження Х.Т. Джонсона та Р.С. Каплана [10, с. 22], відзначає, що все ж таки чинна система формування фінансової звітності не забезпечує надання своєчасної та релевантної інформації для здійснення управління, оскільки є ретроспективною за своєю сутністю, занадто агрегованою та спотвореною, щоби бути корисною для менеджерів в процесі прийняття ними рішень. Внаслідок цього значна увага дослідників повинна приділятися розвитку підсистеми управлінського обліку, нормативна нерегламентованість якої дає змогу подолати наведені вище проблеми шляхом розроблення та впровадження ефективного інструментарію, що загалом має вирішити проблему релевантності облікової інформації в процесі планування діяльності підприємства та її контролю.

Враховуючи результати еволюційного розвитку наукових досліджень щодо взаємодії бухгалтерського обліку та системи управління підприємством, можемо встановити, що сьогодні основною задачею для вчених у сфері бухгалтерського обліку є забезпечення своєчасного та адекватного реагування на зміни, що відбуватимуться із системою управління (розширення, звуження, трансформація тощо), що передбачає формування необхідного облікового забезпечення для її ефективного функціонування в нових умовах (рис. 2).

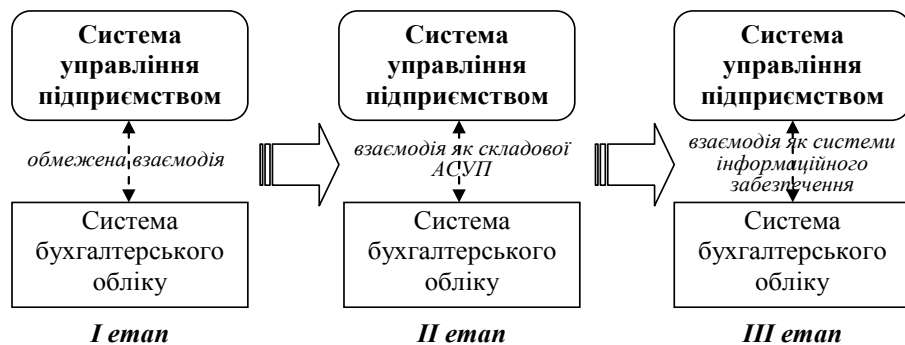
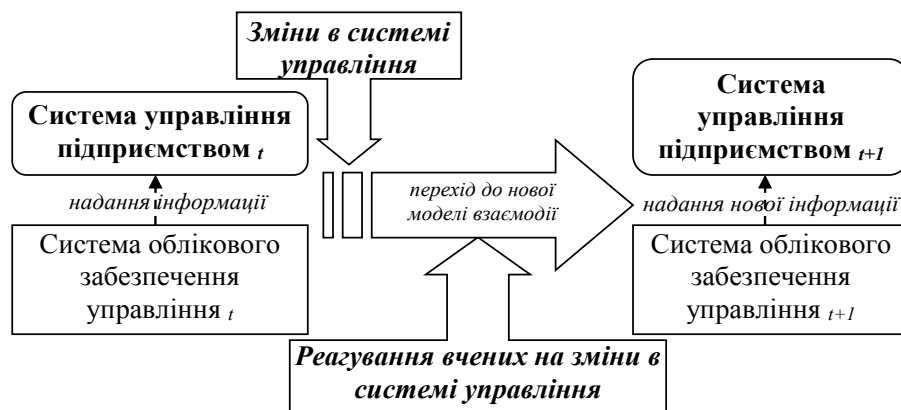

Рис. 1. Еволюція підходів до наукових досліджень щодо взаємодії бухгалтерського обліку та системи управління підприємством

Рис. 2. Нормальний розвиток взаємодії системи управління підприємством та системи його облікового забезпечення

На рис. 2 наведено приклад нормального розвитку взаємодії системи управління підприємством та системи його облікового забезпечення, що передбачає постійний моніторинг та адаптивне реагування вченими на зміни потреб та запитів суб'єктів управління стосовно інформації, що генерується обліковою системою, а також реагування на зміни особливостей функціонування системи управління підприємством. Нормальним, на чому наголошують інші вітчизняні вчені, вважаємо своєчасне реагування вчених на виникнення таких змін, що передбачає вдосконалення теоретичних, методологічних та організаційних аспектів обліку як на конкретному підприємстві, так і на рівні національної системи бухгалтерського обліку (розроблення нових облікових концепцій, удосконалення облікових стандартів, розвиток елементів методу бухгалтерського обліку, удосконалення облікової політики підприємства тощо).

Яким саме чином і з якою конкретно метою має бути вдосконалено облікове забезпечення системи управління підприємством, вже залежить від конкретних змін, що відбулись у складі останньої (зміна вимог до рівня якості або змістовного наповнення облікової інформації; зміна техніко-технологічного або організаційного базису системи управління підприємством; поява нових моделей, підсистем або інструментів прийняття рішень; зміна вимог суб'єктів прийняття управлінських рішень тощо). Впровадження останніми роками системи стратегічного управління на підприємствах як однієї з підсистем системи управління є прикладом змін в останній, що передбачає необхідність належного реагування на них вчених у сфері бухгалтерського обліку задля забезпечення належного рівня релевантності облікової інформації потребам її користувачів.

Висновки з проведеного дослідження. На основі дослідження можна зробити такі висновки.

1) Аналіз історичного розвитку бухгалтерського обліку як практичної діяльності дав змогу підтвердити його залежність від розвитку управлінських систем, які використовують облікову інформацію для прийняття рішень. Зокрема, найбільше значення відіграють технологічний розвиток систем управління, що проявляється через появу нових філософій,

технологій, моделей, підсистем або інструментів прийняття рішень, та зміна організаційних засад функціонування підприємств.

2) Розвиток економіки у США з кінця XIX – початку XX століття привів до формування наукового дискурсу щодо управлінського спрямування бухгалтерського обліку, що вилилось в розроблення відповідних теоретико-методологічних засад на основі формування вимог від системи менеджменту до системи бухгалтерського обліку (адекватність та корисність облікової системи щодо системи управління, корисність для прийняття управлінських рішень) та їх затвердження на законодавчому рівні. В Радянському Союзі проблематика управлінської орієнтації бухгалтерського обліку розвивалась завдяки дослідникам у сфері автоматизації обліку, які використовували теорію інформаційних систем для визначення місця й ролі окремої облікової підсистеми у складі АСУП. На основі аналізу еволюції підходів до наукових досліджень щодо взаємодії бухгалтерського обліку та системи управління підприємством встановлено, що сьогодні облікова система є основним елементом інформаційного забезпечення системи управління підприємством, яке створюється задля покращення процесу підготовки та прийняття управлінських рішень.

3) Задля підвищення рівня ефективності взаємодії системи управління підприємством та системи його облікового забезпечення обґрунтовано доцільність її нормального розвитку, що передбачає постійний моніторинг та адаптивне реагування вченими на зміни потреб та запитів суб'єктів управління стосовно облікової інформації та зміни особливостей її функціонування, що має втілюватися в удосконаленні теоретико-методологічних та організаційних аспектів функціонування облікової системи підприємства та НСБО.

4) Перспективою подальших наукових досліджень є формування дієвої системи обліково-аналітичного забезпечення стратегічного управління на основі врахування виділеного нормального розвитку їх взаємодії та особливостей реалізації цього виду управління на сучасних підприємствах (технології, моделі та інструменти прийняття стратегічних управлінських рішень).

Список використаних джерел:

1. Валуев Б.И. Проблемы развития учета в промышленности. Москва : Финансы и статистика, 1984. 215 с.
2. Палий В.Ф., Соколов Я.В. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 1981. 224 с.
3. Accountancy and Business Management. Vol. II. Chicago : American technical society, 1921. 399 p.
4. Anthony R.N. Management accounting. Text and Cases. Homewood : Richard D. Irwin, Inc., 1956. 511 p.
5. Crossman P.T. The Nature of Management Accounting. *The Accounting Review*. 1958. Vol. 33. No. 2. P. 222–227.
6. Erskine A.R. Importance of accounting to management. *Journal of Accountancy*. 1924. Aug. P. 107–111.
7. Goetz B.E. Managing planning and control. A managerial approach to industrial accounting. New York : McGraw Hill Book Company, Inc. 1949. 294 p.
8. Hopwood A. Accounting and Organization Change. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*. 1990. Vol. 3. No. 1. P. 7–17.
9. Horngren Ch.T Effects of managerial decision models on accounting. *Journal of Accountancy*. 1969. Jun. P. 78–80.
10. Johnson H.Th., Kaplan R.S. The Rise and Fall of Management Accounting. *Management Accounting*. 1987. Jan. P. 22–30.
11. Littleton A.C. Old and New in Management and Accounting. *The Accounting Review*. 1954. Vol. 29. No. 2 (Apr.). P. 196–200.
12. Rowe H.M. Accountancy and business management. Part one. Chicago : H.M. Rowe Company, 1922. 132 p.

References:

1. Valuev B.I. (1984). Problemyi razvitiya ucheta v promyshlennosti [Problems of development of accounting in the industry]. Moskva : Finansyi i statistika, 215 s. (in Russian)
2. Paliy V.F., Sokolov Ya.V. (1981). ASU i problemyi teorii buhgalterskogo ucheta [ACS and problems of the theory of accounting]. Moskva : Finansyi i statistika, 224 s. (in Russian)
3. Accountancy and Business Management. Vol. II. Chicago: American technical society, 1921. 399 p.
4. Anthony R.N. Management accounting. Text and Cases. / Robert N. Anthony. Homewood: Richard D. Irwin, inc., 1956. 511 p.
5. Crossman P.T., Paul T. The Nature of Management Accounting. *The Accounting Review*. 1958. Vol. 33, No. 2. P. 222-227.
6. Erskine A.R. Importance of accounting to management. *Journal of Accountancy*. 1924. Aug. P. 107-111.
7. Goetz B.E. Managing planning and control. A managerial approach to industrial accounting / B.E. Goetz. – New York: McGraw Hill Book Company, Inc. 1949. 294 p.
8. Hopwood A. Accounting and Organization Change. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*. – 1990. Vol. 3, No. 1. P. 7-17.
9. Horngren Ch.T Effects of managerial decision models on accounting. *Journal of Accountancy*. 1969. Jun. P. 78-80.
10. Johnson H.Th. Kaplan R.S. The Rise and Fall of Management Accounting. *Management Accounting*; 1987. Jan. P. 22-30.
11. Littleton A.C. Old and New in Management and Accounting. *The Accounting Review*. 1954. Vol. 29, No. 2 (Apr.). P. 196-200.
12. Rowe H.M. Accountancy and business management. Part one. Chicago: H.M. Rowe Company, 1922. 132 p.

Зінкевич А.В.аспірант кафедри обліку та контролю в сфері публічного управління
Тернопільського національного економічного університету**Zinkevych Anastasiia**

Ternopil National Economic University

**ТЕХНОЛОГІЇ АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПОДАТКУ
НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ****THE TECHNOLOGIES FOR ADMINISTRATION AND PROJECTION
OF VALUE ADDED TAX: REALITIES OF TODAY**

У статті висвітлено роль та значення податку на додану вартість в розвитку соціально-економічних процесів держави. Наголошено на важливості гармонізації процедур адміністрування податку на додану вартість в Україні та країнах Європейського Союзу. Зазначено передумови та сучасні особливості електронного адміністрування податку на додану вартість. Систематизовано чинники впливу на методику прогнозування податку на додану вартість в Україні. Проаналізовано механізм реєстрації податкових накладних податковими органами на базі інформаційних ресурсів. Акцентовано увагу на тому, що електронні технології в адмініструванні та прогнозуванні податку на додану вартість спроможні мінімізувати ризики податкового та облікового характеру.

Ключові слова: податкова система, податок на додану вартість, електронне адміністрування, прогнозування, реєстр податкових накладних, аудит податку на додану вартість.

В статье освещены роль и значение налога на добавленную стоимость в развитии социально-экономических процессов государства. Сделан акцент на важности гармонизации процедур администрирования налога на добавленную стоимость в Украине и странах Европейского Союза. Указаны предпосылки и современные особенности электронного администрирования налога на добавленную стоимость. Систематизированы факторы влияния на методику прогнозирования налога на добавленную стоимость в Украине. Проанализирован механизм регистрации налоговых накладных налоговыми органами на базе информационных ресурсов. Акцентируется внимание на том, что электронные технологии в администрировании и прогнозировании налога на добавленную стоимость способны минимизировать риски налогового и учетного характера.

Ключевые слова: налоговая система, налог на добавленную стоимость, электронное администрирование, прогнозирование, реестр налоговых накладных, аудит налога на добавленную стоимость.

The article highlights the role and value of the value added tax in the development of social and economic processes of the state. The importance of harmonizing the procedures for administering value added tax in Ukraine and the European Union countries is emphasized. The preconditions and modern features of the electronic administration of value added tax are indicated. It is proved that a significant role among budget resources belongs to the state of value added tax. One of the reasons for tax forecasting is the calculation of the number of revenues to be put into the country's budget for the relevant year. The factors influencing the methodology of forecasting the value-added tax in Ukraine are systematized. It was stated that the informatization of the process of administering the value-added tax in Ukraine is ensured through the application of innovative technologies in tax administration, in particular through the introduction of a taxpayer's electronic cabinet. It is proved that the system for monitoring the compliance of tax invoices / settlements with the risk level criteria is directed not only to preventive measures of potential violations of unscrupulous value added tax payers, but also does not allow unreasonably to create a tax credit at the registration stage. It is emphasized that electronic technologies in the administration and forecasting of value added tax are able to minimize tax and accounting risks. The main direction of improving the system of administration of value added tax is the improvement, updating or borrowing of information technologies that will enable to effectively and stably administer and predict VAT and facilitate the activities of both taxpayers and tax authorities.

Key words: tax system, value added tax, electronic administration, forecasting, tax invoice registry, value added tax audit.

Постановка проблеми. Нині податкові надходження, зокрема надходження від непрямих податків, виконують важливу роль у наповненні Державного бюджету України. Податок на додану вартість є ефективним економічним інструментом регулювання суспільного виробництва. Сучасні інформаційні технології дають безліч можливостей для вдосконалення чинної системи адміністрування податку на додану вартість в Україні, таких як збільшення надходжень до бюджету, ефективна система відшкодування, запровадження інновацій, які попереджують неправомірні дії платників та скорочують фінансові затрати контролюючих органів.

З огляду на високий рівень значущості податку на додану вартість та низку проблем його адміністрування (відсутність пільгової ставки, неефективний механізм надання пільг, складний механізм реєстрування податкових накладних, неефективне використання фіскального потенціалу тощо) потребують подальших наукових досліджень практика та проблематика його справляння в Україні, особливо в контексті інформатизації процедур його адміністрування та прогнозування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та практичні аспекти адміністрування податку на додану вартість, зокрема з використанням інформаційних технологій, розглядали у своїх працях такі вчені, як О.В. Власова, М.О. Думчиков, Т.Ю. Загорельська, Т.І. Єфименко, О.О. Кравчук, А.М. Соколовська, К.Ю. Пряміцин, Л.В. Юрчишина. Проблематику планування та прогнозування податкових платежів до бюджетів висвітлювали у своїх наукових доробках такі вчені, як Ю.Б. Іванов, Г.Ю. Ісаншина, А.Я. Кізіма, Л.О. Коваленко, Н.І. Козьмук, І.А. Крисоватий. Особливості первинного та аналітичного обліку податку на додану вартість у сучасних умовах господарської діяльності досліджували такі фахівці, як Т.Л. Колеснікова, М.Р. Лучко, О.І. Оксенюк, О.А. Подолянчук, Р.Б. Скольська, А.А. Чирва.

Актуальним сьогодні є визначення ефективності справляння податку на додану вартість на базі дієвого використання інформаційних систем та технологій, потребує гармонізації методика нарахування та прогнозування податку на додану вартість відповідно до стандартів Європейського Союзу, а також важливо досліджувати перспективи здійснення можливих реформ стосовно податкової системи в контексті налагодження обліково-інформаційного забезпечення та ефективного бюджетного відшкодування податку на додану вартість.

Метою статті є обґрунтування теоретико-інформаційних аспектів адміністрування та

прогнозування податку на додану вартість в Україні з урахуванням його фіскальної ролі та механізму справляння.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Адміністрування ПДВ у більш ніж 140 країнах світу свідчить про ефективність та прийнятність цього виду оподаткування у забезпеченні надійного джерела доходів урядів. Незважаючи на те, що ПДВ є одним з найбільш поширених податків, він все ще залишається одним з найскладніших та найсуперечливіших елементів податкової системи, а через суттєві проблеми свого справляння може перетворитися з бюджетоутворюючого на бюджетовитратний.

Про важливість податку на додану вартість в економіці кожної країни, яка прагне розвиватись та відповідати сучасним вимогам ринкової економіки, свідчить те, що ще у 1967 році Першою Директивою Ради ЄС встановлено, що держави-члени повинні до 1970 року замінити системи податків з обігу спільною системою ПДВ. Система оподаткування ПДВ була відображена в Шостій Директиві Ради ЄС, в якій було встановлено граничний розмір основної ставки, яка повинна бути не меншою за 15%. Окремим пунктом зазначалось, що країни-учасники мають право застосовувати одну або дві занижені ставки, які не можуть бути нижчими за 5% [1].

У країнах Євросоюзу ПДВ відіграє суттєву роль, тому що завдяки цьому податку досягається основна мета інтеграції країн, що полягає у забезпеченні вільного переміщення товарів, послуг, праці й капіталу. Отже, цей податок має не тільки економічне, але й соціально-політичне значення.

Задля ефективного функціонування системи адміністрування ПДВ важливо застосовувати інформаційно-технічні системи для полегшення роботи суб'єктів оподаткування, зокрема фіскальних органів, у сфері пошуку, збирання, накопичення, оброблення, передачі та використання інформації.

Передумовами введення системи електронного адміністрування ПДВ в українську фіскальну практику були:

- можливість недобросовісним платникам уникати сплати податкових зобов'язань та безпідставно отримувати відшкодування ПДВ з бюджету, яку давала система, що існувала до 1 січня 2015 року;

- недосконала система адміністрування податків, що давала можливість експансії корупційних явищ та шахрайських схем;

- створення тіньовою економікою та «ринком» податкових оптимізаторів нерівних умов діяльності для законослухняних платників податків, на яких лягає найбільше податкове

навантаження, що стримує їх економічне зростання [2, с. 178].

Під системою електронного адміністрування податку на додану вартість варто розуміти технічний засіб, який зосереджений на забезпеченні обліку адміністрування ПДВ. Система передбачає використання такого інструмента, як електронний рахунок, який є головною складовою системи електронного адміністрування ПДВ. Основна мета впровадження полягає в безперервному контролі за формуванням та відшкодуванням ПДВ [3].

З початком використання електронного документообігу, зокрема системи електронного адміністрування ПДВ, Україна стала на крок ближче до світових економічних стандартів, тому що більшість країн світу застосовують електронну форму звітності. Варто звернути увагу на досвід таких країн, як Словаччина, Естонія, Франція, Німеччина, які запровадили електронну форму звітності, яку з часом вдосконалили.

Запровадження електронної звітності – це зниження затрат і поліпшення звітності платників податків, полегшення процедур, спрощення оброблення та отримання звітності, безконтактний метод, який унеможливує зловживання в податковій сфері [1].

Згідно з класифікацією Бюджетного кодексу України виділяють чотири основних джерела надходжень до Державного бюджету, а саме податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом та трансферти [4]. Фактично податкові надходження до державного бюджету у 2018 році склали 986,349 млрд. грн. і формують практично 84% доходів бюджету [5].

ПДВ в Україні є основним бюджетоформуючим податком і повністю зараховується до державного бюджету, який, незважаючи на складність механізму його адміністрування, що пов'язана з високим рівнем податкового боргу, ухиленням, податковими пільгами, приносить значні надходження до бюджету України. Отже, державі важливо здійснювати прогноз надходжень від податку на додану вартість. Прогнозування обсягів ПДВ є найбільш складним та затратним серед усіх інших податків, адже на його надходження впливає значна кількість чинників, зокрема інфляція, стан кон'юнктури світового ринку, динаміка експорту та імпорту, система митних обмежень та квот, рівень протекціонізму, внутрішнє споживання, стан розрахунків, адміністрування. Прогнозування податку на додану вартість здійснює низка державних та недержавних органів. Однією з причин здійснення прогнозування податку є розрахунок кількості

надходжень для закладення в бюджет країни на відповідний рік.

Прогнозування надходжень ПДВ здійснюється з урахуванням динаміки та змін кон'юнктури внутрішнього попиту та кон'юнктури пропозиції. Вплив динаміки імпорту товарів на надходження податку реалізується в блоці розрахунку надходжень податку з ввезених на територію України товарів [6, с. 55]. Розрахунки обсягів бюджетного відшкодування ПДВ здійснюються з урахуванням таких чинників, як динаміка експорту товарів та послуг, зміна структури собівартості експортно орієнтованих видів діяльності, динаміка обсягів виробництва.

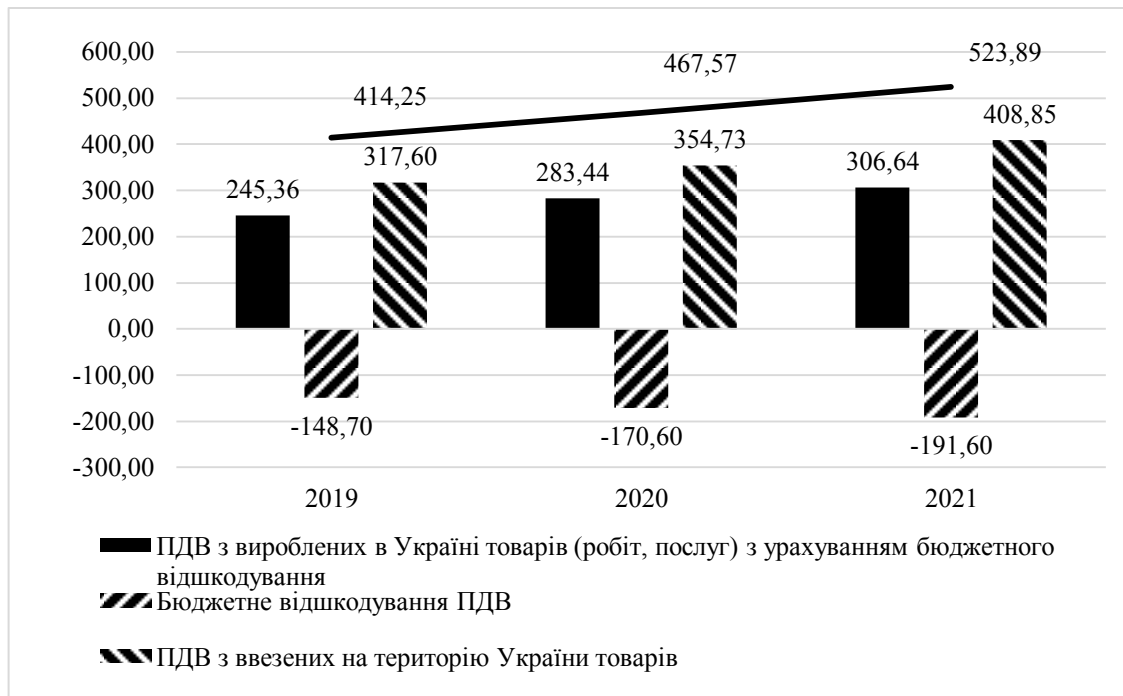
Прогнозування податку на додану вартість здійснюється відповідно до Методики прогнозування надходжень податку на додану вартість. Метою проведення дослідження є отримання незалежної оцінки прогнозу ПДВ.

Прогнозні надходження ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) з урахуванням змін у кон'юнктурі попиту (зокрема, споживчого) розраховуються відповідно до Додатка № 2 (спрощений метод) та Додатка № 3 (деталізований метод). Кожен додаток містить 12 та 10 показників відповідно.

Згідно із зазначеною методикою прогнозування ПДВ очікуваний показник надходжень ПДВ до державного бюджету на 2019 рік становитиме 414,25 млрд. грн., що на 10,61% більше, ніж надходження у 2018 році. Щодо прогнозних надходжень податку за 2020 та 2021 роки, то вони становитимуть 467,57 та 523,89 млрд. грн., тобто прогнозується, що за 3 роки надходження від ПДВ зростуть в 1,4 рази (рис. 1).

Задля забезпечення точнішого прогнозування ця Методика потребує перегляду, оскільки є застарілою не тільки за підходом до розрахунку, але й через відсутність низки вихідних даних, що викликано змінами їх обліку та моніторингу. Основними недоліками цієї Методики є високий ступінь неточності прогнозу, значна трудомісткість використання Методики, відсутність уваги на вплив зміни ставок податків на зміну бази оподаткування.

Інформатизація процесу адміністрування ПДВ в Україні важливим чином забезпечується через застосування інноваційних технологій в адмініструванні податків, зокрема за допомогою впровадження Електронного кабінету платника податків. Функціонування сервісу Електронного кабінету здійснюється на основі прозорості, контрольованості, автоматизованості, функціональності, своєчасності усунення технічних проблем, спрощеності взаємодії платників та контролюючого органу тощо. Модернізований Електронний кабінет платника складається з двох функціональних частин, а

Рис. 1. Розрахунок прогнозу основних складових ПДВ на 2019–2021 роки, млрд. грн.

Джерело: побудовано автором на основі джерел [5; 7; 8]

саме відкритої та закритої. Користуватися відкритою частиною Електронного кабінету платника можна без ідентифікації особи [9, с. 108].

У приватній частині платник може скористатися сервісами системи Електронного адміністрування ПДВ, тобто окремо для платника ПДВ в Електронному кабінеті створені електронні сервіси, зокрема розділи «СЕА ПДВ», «Показники СМКОР», «Реєстрація ПН/РК», «ЄРПН».

Зазначимо, що розділ «ЄРПН» надає доступ до даних Єдиного реєстру податкових накладних у режимі реального часу (онлайн), тобто за його допомогою можна відстежувати реєстрацію податкових накладних/розрахунків коригування, показники ліміту для реєстрації податкових накладних/розрахунків коригування, а також бачити, хто зареєстрував ПН/РК. Істотним недоліком ЕКП порівняно з іншими сучасними бухгалтерськими сервісами є те, що він не може автоматично формувати ПН на підставі журналу операцій підприємства.

За допомогою розділу системи електронного адміністрування користувачі Електронного кабінету отримують доступ до інформації із системи електронного адміністрування ПДВ, а саме зі вкладок «Реєстр операцій», «Реєстр транзакцій», «Інформація про суму перевищення».

У розділі «Показники СМКОР» (Система моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям ступеня ризиків) можна побачити зна-

чення своїх показників Р і D за системою моніторингу критеріїв ризику платника ПДВ. Також тут можна подивитися свою позитивну історію, яка оновлюється кожного місяця фіскальною службою [9, с. 109].

Згідно з пунктом 201.16 статті 201 Податкового кодексу України з 1 липня 2017 року реєстрація податкової накладної/розрахунку коригування у ЄРПН може бути зупинена в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Отже, була розроблена сукупність критеріїв для оцінювання ризиковості податкових накладних чи розрахунку коригування, і якщо така накладна/розрахунок коригування відповідає критеріям, то її реєстрація у ЄРПН буде зупинена. Зазначені критерії з переліком документів, достатніх для прийняття рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН, затверджені наказом № 567 [10].

Цей процес здійснюється у вигляді моніторингу органами Державної фіскальної служби на підставі даних звітних показників платника податку, наявної податкової інформації, а також інформації, поданої платником за формою згідно з додатком до цих Критеріїв, якщо таку інформацію враховано Комісією ДФС України.

Податкові накладні в Єдиному реєстрі починають оброблятися на основі первинного контролю, який складається з таких етапів:

1) розшифрування даних, тобто перевірка електронного цифрового підпису та відповідність певному формату;

2) перевірка реєстраційних даних платника;
3) перевірка системи електронного адміністрування податку на додану вартість за формою достатності коштів Σ накладних.

Якщо податкова накладна не пройшла контроль первинного етапу, то платник цього податку має змогу виправити причину неприйняття й надіслати накладну повторно. Якщо ж податкова накладна або розрахунок коригування пройшли успішно первинний контроль, то вони переходять до наступного етапу контролю, заснованого на системі моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям ступеня ризиків.

Щодо критеріїв автоматичного моніторингу податкових накладних, то основними можна вважати обсяг постачання товару/послуги, зазначений у податковій накладній (який порівнюється з різними величинами), та відсутність анулювання ліцензій, інших дозвільних документів. Варто відзначити, що критерії визначені в правових нормах недостатньо чітко, тому на практиці це є використанням машинних алгоритмів, що визначаються постановниками задач під час програмування відповідних комп'ютерів, що обслуговують Систему електронного адміністрування ПДВ. Саме на основі цих алгоритмів ця система блокує податкові накладні [11].

Якщо за результатами моніторингу буде визначено, що податкова накладна/розрахунок коригування відповідає будь-якій одній з умов, наведених у пункті 6.2 Критеріїв, реєстрація такої накладної/розрахунку буде зупинена.

Ця система моніторингу побудована так, аби швидко реагувати на зловживання недобросовісних платників податків.

Новий механізм дає змогу автоматично проаналізувати податкову накладну щодо наявності ризиків. Це дає можливість зупинити випадки безпідставної реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування, коли постачальник фактично не здійснює господарську операцію, а реєструє виключно задля надання покупцю необґрунтованої податкової вигоди у вигляді неправомірно сформованого кредиту з ПДВ.

Система моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям ступеня ризиків не лише спрямована на вжиття превентивних заходів потенційних порушень недобросовісних платників податку на додану вартість, але й не дає змогу безпідставно формувати податковий кредит вже на стадії реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування, тобто ще до моменту подання податкової декларації з цього податку.

Це сприяє детінізації економіки, створенню рівних конкурентних умов діяльності для суб'єктів господарювання, збільшенню надходжень до бюджету. За зупиненими та відмовленими в реєстрації податковими накладними не формується податковий кредит, за рахунок якого реальний сектор економіки мав змогу мінімізувати свої податкові зобов'язання, отже, сьогодні всі ці суми декларуються й сплачуються в бюджет.

Контролюючий орган постійно наголошує на тому, що система моніторингу звільнена від втручання людського фактору, оскільки весь процес відбувається автоматично [12], але з цим твердженням можна погодитися частково, адже рішення щодо реєстрації все одно приймається працівниками фіскального органу.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, вагомий вплив на збільшення надходжень податку на додану вартість здійснює ефективно побудований алгоритм використання інформаційних технологій. Нині контролюючі органи намагаються спростити адміністрування податку на додану вартість, скоротити спілкування платників податків з податковими інспекторами й максимально зменшити тиск на бізнес.

За допомогою інформаційних технологій фіскальні органи доносять податкову інформацію для платників, а також є можливість консультації платників, подачі скарг на контрагентів для платників ПДВ тощо. Найвагомим нововведенням є Електронний кабінет платника податку, що є величезним кроком уперед, який дає можливість платнику без спілкування з податківцями розраховувати податки, надсилати звітність до контролюючого органу, отримувати різну інформацію для полегшення роботи платників, а ДФС через цей сервер може попереджувати платника про перевірки, надсилати податкове повідомлення-рішення тощо.

В подальшому необхідно оновлювати технічне забезпечення для введення Єдиного рахунку, тому що це скоротить фінансові затрати для адміністрування не лише ПДВ, але й інших податків, а також відкриє нові можливості для платників і полегшить їх діяльність у сфері оподаткування.

Таким чином, основним напрямом вдосконалення системи адміністрування податку на додану вартість є покращення, оновлення чи запозичення інформаційних технологій, які даватимуть змогу ефективно та стабільно адмініструвати та прогнозувати ПДВ і полегшуватимуть діяльність як платників податків, так і податкових органів.

Список використаних джерел:

1. Про спільну систему податку на додану вартість : Директива Ради від 28 листопада 2006 року № 2006/112/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928.
2. Колесникова Т.Л. Деякі проблемні аспекти застосування на практиці електронного адміністрування ПДВ. *Адміністративне право і процес, фінансове право*. 2016. № 5. С. 177–179.
3. Електронне адміністрування податку на додану вартість. 2017. URL: https://protocol.ua/ua/elektronne_administruvannya_podatku_na_dodanu_vartist.
4. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-176>.
5. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>.
6. Кізіма А.Я., Крисоватий А.І. Прогнозування і планування надходжень податку на додану вартість: теорія та практика. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2011. № 16. С. 51–57.
7. Про затвердження Методики прогнозування надходжень податку на додану вартість : Наказ від 31 серпня 2004 року № 545/315/502/637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1202-04>.
8. Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями. 2014–2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/kkv_vvp/kkv_vvp_u/ksv_dg0118_u.htm.
9. Пряміцин К.Ю. Електронний кабінет – сучасний механізм взаємодії платника податків та державної фіскальної служби. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № 3/4. С. 108–109.
10. Про систему моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків : Лист ДФСУ від 6 вересня 2017 року № 2723/99-99-07-05-01-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2723872-17>.
11. Кравчук О.О. Інтернет речей і сучасні системи автоматизованого прийняття рішень у податкових правовідносинах. URL: <http://afgp.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/10/Kravchuk-IoT-tax-relationships-conf.pdf>.
12. Думчиков М.О. Зарубіжний досвід країн Європейського Союзу у сфері удосконалення оподаткування та доцільність його застосування в Україні. 2017. URL: http://www.lj.kherson.ua/2017/pravo04/part_1/33.pdf.

References:

1. Pro spilnu systemu podatku na dodanu vartist : Dyrektyva Rady vid 28 lystopada 2006 roku № 2006/112/leS [On the common system of value added tax: Council Directive No 2006/112 / EC of November 28, 2006]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_928. (in Ukrainian)
2. Kolesnykova T.L. (2016). Deiaki problemni aspekty zastosuvannya na praktytsi elektronnoho administruvannya PDV [Some problematic aspects of the use of VAT e-administration in practice]. *Administratyvne pravo i protses, finansove pravo*, 5, 177–179. (in Ukrainian)
3. Elektronne administruvannya podatku na dodanu vartist [E-administration of value added tax]. 2017. URL: https://protocol.ua/ua/elektronne_administruvannya_podatku_na_dodanu_vartist. (in Ukrainian)
4. Biudzhetni kodeks Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2010. № 50–51. St. 572 [The Budget Code of Ukraine. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 2010. № 50-51. Art. 572]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-176>. (in Ukrainian)
5. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [The State Treasury of Ukraine]. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>. (in Ukrainian)
6. Kizyma A.Ia., Krysovatyi A.I. (2011). Prohnozuvannya i planuvannya nadkhodzhen podatku na dodanu vartist: teoriia ta praktyka [Prediction and planning of vat income: theory and practice]. *Naukovi zapysky. Serii «Ekonomika»*, 16, 51–57. (in Ukrainian)
7. Pro zatverdzhennia Metodyky prohnozuvannya nadkhodzhen podatku na dodanu vartist : Nakaz vid 31 serpnia 2004 roku № 545/315/502/637 [On Approval of the Methodology of Forecasting Revenues of Value Added Tax: Order dated August 31, 2004 No. 545/315/502/637]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1202-04>. (in Ukrainian)
8. Kintsevi spozhyvchi vytraty domashnikh hospodarstv za tsiliamy [Final consumer expenses of households for purposes]. 2014–2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/vvp/kkv_vvp/kkv_vvp_u/ksv_dg0118_u.htm. (in Ukrainian)
9. Priamitsyn K.Iu. (2017). Elektronnyi kabinet – suchasnyi mekhanizm vzaiemodii platnyka podatkov ta derzhavnoi fiskalnoi sluzhby [Electronic cabinet is a modern mechanism of interaction between the taxpayer and the state fiscal service]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 3/4, 108–109. (in Ukrainian)
10. Pro systemu monitorynhu vidpovidnosti podatkovykh nakladnykh/rozrakhunkiv koryhuvannya kryteriiam otsinky stupenia ryzykiv : Lyst DFSU vid 6 veresnia 2017 roku № 2723/99-99-07-05-01-18 [About the system of monitoring the conformity of tax invoices / calculations of adjustments to the criteria for assessing the degree of risk: Letter DFSU from September 6, 2017, No. 2723 / 99-99-07-05-01-18]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2723872-17>. (in Ukrainian)

11. Kravchuk O.O. Internet rechei i suchasni systemy avtomatyzovanoho pryiniattia rishen u podatkovykh pravovidnosynakh [Internet of things and modern systems of automated decision-making in tax legal relationships]. URL: <http://afgp.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/10/Kravchuk-IoT-tax-relationships-conf.pdf>. (in Ukrainian)
12. Dumchikov M.O. Zarubizhnyi dosvid krain Yevropeiskoho Soiuzu u sferi udoskonalennia opodatkuvannia ta dotsilnist yoho zastosuvannia v Ukraini [Foreign experience of the European Union countries in the field of improving taxation and expediency of its application in Ukraine]. 2017. URL: http://www.lj.kherson.ua/2017/pravo04/part_1/33.pdf. (in Ukrainian)

УДК 338.512 + 657.47

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-67>

Мезенцева Н.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та менеджменту
Криворізького факультету
Запорізького національного університету

Павликівська С.Г.

магістр
Запорізького національного університету

Янчиленко Я.О.

магістр
Запорізького національного університету

Mezenceva Nadezhda

Zaporizhzhya National University, Faculty in Kryvyi Rih

Pavlikivska Svetlana

Zaporizhzhya National University

Yanchulenko Yana

Zaporizhzhya National University

ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ

PRODUCTION COSTS IN THE FACE OF LIMITED RESOURCES

Економічне розуміння витрат базується на проблемі обмеженості ресурсів та можливості їхнього альтернативного використання. За ринкових умов господарювання жодне підприємство, здійснюючи діяльність, не може обійтись без витрат, які безпосередньо не можна віднести до собівартості продукції, тобто непрямих витрат. Особливістю непрямих витрат є те, що вони поділяються на накладні виробничі витрати та накладні невиробничі витрати. Правильний вибір бази розподілу непрямих виробничих витрат дуже важливий. Запропоновано доцільність ведення спеціальної відомості розподілу непрямих виробничих витрат, які будуть відповідати потребам кожного окремого цеху або підрозділу, та використання експертних оцінок задля визначення складових витрат. Доведено необхідність ведення аналітичного обліку по рахунку 91 «Загально-виробничі витрати» з відкриттям окремих субрахунків.

Ключові слова: витрати, непрямі витрати, накладні витрати, загально-виробничі витрати, собівартість, класифікація, база розподілу, статті калькуляції.

Экономическое понятие затрат базируется на проблеме ограничения ресурсов и возможностей их альтернативного использования. В рыночных условиях хозяйствования ни одно предприятие, осуществляя деятельность, не может обойтись без затрат, которые непосредственно нельзя отнести к себестоимости продукции, то есть косвенным расходам. Особенностью кос-

венных расходов является то, что они подразделяются на накладные производственные расходы и накладные непроизводственные расходы. Правильный выбор базы распределения косвенных производственных расходов очень важен. Предложена целесообразность ведения специальной ведомости распределение косвенных производственных издержек, которые будут соответствовать потребностям каждого отдельного цеха или подразделения, и использования экспертных оценок с целью определения составляющих затрат. Доказана необходимость ведения аналитического учета по счету 91 «Общепроизводственные расходы» с открытием отдельных субсчетов.

Ключевые слова: расходы, косвенные расходы, накладные расходы, общепроизводственные расходы, себестоимость, классификация, база распределения, статьи калькуляции.

Under market economy conditions, no enterprise in the course of its activities cannot do without costs, which cannot directly be attributed to the cost of production, that is, indirect costs. The feature of indirect costs is that they are divided into overhead production costs, and non-production overheads. The sum of indirect production costs (total production costs) is allocated to the types of products in proportion to the chosen distribution base and accordingly is included in the production cost of production. Depending on the complexity of the manufacturing process, the rate of distribution of indirect production costs may be the same for all production units, set separately for each production unit or separately for certain groups of overhead costs. The share of indirect costs in the enterprise is quite significant, and from the correctness of the product base allocation of indirect production costs will largely depend on the cost of manufactured products, and therefore the value of profits. When planning non-production overhead, the amount of such costs can be reduced further. During the last time, the topic of indirect costs was paid much attention from scientists, but there are still many uncoordinated and insufficiently researched issues. Indirect costs represent an integral part of the costs of an enterprise necessary for the conduct of economic activity. Without such expenses, which would not have been made by the employees of the department of cost management, it is impossible to organize the process of management. From what way is organized the process of distribution of indirect costs, chosen for the base of distribution of total production costs, which method of distribution of indirect costs selected in the enterprise and will depend on the level of profitability of products manufactured in the enterprise, profitability and competitiveness of the enterprise itself. It was found in the work that companies often use distribution rates by subdivision, which is usually better than the application of a uniform distribution rate, but it would be worthwhile to apply the distribution rates by groups of overhead costs, since the enterprise has production and service units. The article summarizes and analyzes the scientific and methodological literature on the subject of research and proposes ways to improve the accounting of expenses of the enterprise, in particular the expediency of conducting a special information on the distribution of indirect production costs that will meet the needs of each individual workshop or unit and the need for analytical accounting in the account 91 "General Manufacturers" costs with the opening of individual sub-accounts.

Key words: costs, economic expenses, cost, finished products, the range of articles, classification, indirect costs, overheads, generic production costs, distribution base, costing articles.

Постановка проблеми. В сучасних умовах гіпердинамічності економіки особливості умов господарювання потребують переосмислення щодо сутності витрат як основної складової ефективності виробництва. Сума непрямих виробничих витрат (загальновиробничих витрат) розподіляється на види продукції пропорційно вибраній базі розподілу, відповідно, включається до виробничої собівартості продукції. Залежно від складності виробничого процесу ставка розподілу непрямих виробничих витрат може бути єдиною для всіх виробничих підрозділів, встановлюватись окремо для кожного виробничого підрозділу або окремо для певних груп накладних витрат. Частка непрямих витрат на підприємстві досить значна, а від правильності вибору бази розподілу непрямих виробничих витрат буде значною мірою залежати собівартість виготовленої продукції, отже, величина отриманого прибутку. Під час планування невиробничих накладних витрат суму

таких витрат можна більше скоротити. Таким чином, ефективна організація бухгалтерського обліку, аналізу й контролю витрат діяльності є основною складовою забезпечення інформаційно-аналітичних потреб під час вирішення проблем прийняття управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В економічній теорії існують різні підходи до визначення витрат виробництва, їх класифікації та розподілу. Термін «витрати» відображено в працях вчених-політекономів (С.В. Мочерний, Г. Фандель), фінансистів (В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй), економістів підприємств (Л.Г. Мельник, З.Г. Ватаманюк, С.М. Панчишин, П.С. Харів, М.І. Хопчан), менеджерів у сфері витрат (А.М. Трубочкіна, А.А. Турило, М.Г. Грещак, О.С. Коцюба, Т.П. Карпова, Л.В. Нападовська, М.Ф. Огічук, Г.В. Нашкерська, О.В. Олійник, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, Я.В. Соколов, Л.К. Сук, П.Л. Сука, Н.М. Цветкова), мовознавців (В.Т. Бусел, Б.В. Грінченко). Ці теоретики

й практики зробили вагомий внесок у розвиток обліку витрат, проте досі залишилось чимало неузгоджених та недосліджених питань. До них можна віднести визначення сутності витрат на виробництво продукції, розроблення науково обґрунтованих принципів їх класифікації та розподілу загально-виробничих витрат.

Метою статті є формування методики розподілу непрямих виробничих витрат виробництва та пропозицій щодо вдосконалення обліку витрат задля надання інформації для прийняття ефективних управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній економічній літературі витрати виробництва поділяються на витрати суспільства й витрати його первинних ланок, тобто підприємств. Витрати підприємства виражають реальні виробничі відносини ринкової системи господарювання.

Витрати на виробництво, на думку деяких вчених, є вартістю ресурсів, залучених до виготовлення кінцевої продукції фірми. На думку вчених-економістів, витрати виробництва щодо окремого підприємства можна поділити на економічні (вмінені) та бухгалтерські (явні) витрати. Першим видом більше оперують економісти-теоретики, а другим – бухгалтери [3, с. 312; 7, с. 123].

Економічні (вмінені) витрати – це явні (зовнішні) витрати виробництва (витрати на придбання ресурсів, що не належать власникам підприємства) та неявні (внутрішні), або альтернативні, витрати (власні виробничі ресурси підприємства), тобто вартість усіх виробничих ресурсів незалежно від того, чи є вони власністю підприємства, чи купуються на ринку [8, с. 267].

Бухгалтерські витрати – це всі витрати виробництва, які пов'язані з придбанням необхідних ресурсів для забезпечення випуску продукції за ринковими цінами, тобто грошові витрати на придбання виробничих ресурсів, що не належать підприємству [8, с. 268].

У країнах з ринковою економікою також розрізняють постійні та змінні витрати. Постійні витрати – це витрати на обслуговування виробництва й управління ним, які підприємство несе незалежно від обсягів виробництва продукції (послуг), тобто їх розмір є незмінним, яка б кількість товару не вироблялась. Вони оплачуються навіть тоді, коли не виробляється ніякої продукції. До них належать витрати на опалення, освітлення, утримання управлінського персоналу, охорону, амортизаційні відрахування, виплата відсотків за позиками, орендна плата, страхові внески тощо.

До змінних витрат виробництва належать витрати на сировину, матеріали, електроенергію, заробітну плату робітникам, тобто всі витрати, які не належать до постійних. Їх зараховують до змінних витрат тому, що вони змінюються залежно від обсягу виробництва підприємства. Загальну суму постійних та змінних витрат на кожному конкретному рівні виробництва називають валовими витратами виробництва [6, с. 8].

Внаслідок проведеного дослідження встановлено, що основними організаційними та технологічними чинниками, які зумовлюють вибір методу обліку витрат на гірничо-збагачувальних підприємствах, є:

- великі обсяги виробництва;
- попередільна структура виробничого процесу;
- велика відстань окремих виробничих підрозділів один від одного;
- велика матеріалоемність та енергоемність виробництва;
- можливість реалізації на зовнішньому ринку продукції переділів як повноцінного товару.

Вищезазначені особливості виробництва гірничозбагачувальних підприємств Кривого Рогу мають суттєвий вплив на вибір методу обліку витрат.

Важливим аспектом калькулювання собівартості продукції гірничозбагачувальних підприємств є порядок розподілу загально-виробничих витрат, особливості якого визначаються характером технологічного процесу та організаційною структурою підприємств галузі [8, с. 513].

Основною проблемою розподілу є недостатність оперативного обліку, що полягає в тому, що повні дані про фактичні витрати у виробничих підрозділах можуть бути отримані в бухгалтерії через місяць після звітного.

Ці дані на момент їх отримання будуть застарілими, не дадуть змогу оперативно аналізувати виробничі процеси в підрозділах, відповідно, приймати управлінські рішення щодо подолання проблем.

Визначаючи галузеві особливості видобутку залізної руди на Криворізьких шахтах, бачимо, що впровадження обліку витрат за місцями їх виникнення та центрами відповідальності є найбільш ефективним, тому що дає змогу не тільки здійснювати контроль за витратами, але й оцінювати внесок кожного структурного підрозділу в загальну величину прибутку та виявляти резерви зниження собівартості продукції.

На шахтах всі технологічні ділянки, які входять до складу структурного підрозділу, відповідно до всього технічного циклу видобутку корисних копалин ділять на бригади, яким притаманні однорідні функції та виробничі операції. Особливість гірничодобувного виробництва

полягає в тому, що габаритна за розмірами техніка з огляду на складність обслуговування передбачає роботу не однієї людини, а цілої бригади на одиницю обладнання. Згідно з методичними рекомендаціями з обліку витрат за місцями їх виникнення та центрами відповідальності на гірничодобувних підприємствах (для фахівців з економіки) облік витрат виробництва по місцях їх виникнення своїм об'єктом має перш за все ті витрати, які залежать від діяльності відповідного структурного підрозділу, на які колектив цієї ланки може здійснювати безпосередній вплив.

За способом перенесення вартості на продукцію витрати поділяються на прямі та непрямі. Прямі витрати – це витрати, які можуть бути віднесені безпосередньо до певного об'єкта витрат економічно можливим шляхом та включаються до його фінансової собівартості (прямі матеріальні витрати тощо). Непрямі витрати – це витрати, які неможливо прямо віднести до визначеного об'єкта витрат, тому їх групують за видом та характером визначеної однорідності, а потім розподіляють між об'єктами витрат пропорційно вибраній базі розподілу (загальновиробничі тощо) [8, с. 112].

Так, непрямі виробничі витрати на ПРАТ «ЦГЗК» представлені такими калькуляційними статтями.

1) Витрати на утримання та експлуатацію обладнання. До них можна віднести витрати на проведення контрольно-діагностичних, кріпильних, регульовальних, мастильних операцій та очисних робіт тощо з перевірки вимірювальних приладів та реєстраційної апаратури, заміни шлангів, пальників та контактів автогенного та електрозварювального устаткування, шлангів та з'єднань пневматичного інструмента, заміни та зшивання приводних пасів і транспортерних стрічок, заміни клапанів, шиберів, засувок та інших запасних частин передавального устаткування.

2) Загальноцехові витрати. До них можна віднести вартість послуг цеху контрольно-вимірювальних приладів та автоматики щодо знімання показників вимірювальних приладів і первинної обробки цих показників, вартість послуг цехів та допоміжних виробництв.

3) Амортизація обладнання та транспортних засобів. До них можна віднести витрати на утримання власних і залучених зі сторони транспортних засобів (вантажних автомобілів, авто- та електрокарів, паровозів, тепловозів та інших видів нетехнологічного транспорту), які забезпечують переміщення матеріалів, інструментів, деталей, заготовок тощо з базового складу до цехів, а також доставку готової продукції на склади зберігання.

4) Поточний догляд та ремонт обладнання. До них можна віднести витрати на проведення ремонтів, що здійснюються для підтримання об'єкта в робочому стані та одержання первинно визначеної суми майбутніх економічних вигід від використання виробничого та підйомно-транспортного устаткування, цехового транспорту та інструментів і приладів зі складу основних виробничих засобів.

5) Енергетичні витрати обладнання. До них можна віднести вартість мастильних, обтиральних матеріалів, емульсій для охолодження, спожитого палива, електроенергії, води, пари, стисненого повітря та інших видів енергії для приведення в рух верстатів, кранів, насосів, підйомників, пресів, іншого виробничого та підйомно-транспортного устаткування.

6) Послуги допоміжних виробництв з обслуговування обладнання.

7) Заробітна плата й відрахування робітників, які обслуговують обладнання.

8) Інші витрати, пов'язані з використанням обладнання. До них можна віднести інші витрати, які належать до витрат на утримання та експлуатацію устаткування, інших необоротних матеріальних активів, нематеріальних активів та включаються до собівартості продукції (робіт, послуг), але не належать до раніше названих витрат.

За ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат вони поділяються на постійні та змінні. Постійні витрати – це витрати, абсолютна величина яких зі збільшенням (зменшенням) обсягу випуску продукції істотно не змінюється. Змінні витрати – це витрати, загальна сума яких за певний час залежить від обсягу виготовленої продукції. До них належать витрати на сировину й матеріали, технологічне паливо та енергію тощо [8, с. 257].

С.Ф. Голов зазначає, що частина змінних витрат зумовлена технологією діяльності [4, с. 256]. Такі витрати називають технологічними змінними витратами ("Engineered Variable Costs"). Це змінні витрати, що виникають внаслідок безпосереднього зв'язку між споживанням ресурсів та випуском продукції [4, с. 289].

Підприємствам необхідно самим визначати перелік змінних та постійних загальновиробничих витрат, тому що в сучасній нормативній базі немає чіткого переліку змінних та постійних загальновиробничих витрат, а самі витрати неможливо однозначно віднести до постійних або змінних, тому що існує ще такий вид витрат, як змішані витрати, які містять змінну й постійну частини.

Для вирішення цієї проблеми нормативна база повинна бути вдосконалена таким чином:

– удосконалення класифікації загально-виробничих витрат, яка б містила оптимальну кількість ознак, розкривала цільове призначення й економічний зміст витрат, враховувала організаційну структуру та особливості;

– деталізація плану рахунків бухгалтерського обліку з конкретизацією статей загально-виробничих витрат (як і проблема визначення складу змінних та постійних витрат, визначення оптимального методу розподілу загально-виробничих витрат пов'язане з недосконалістю сучасної нормативної бази).

Таким чином, існує необхідність її перегляду стосовно цих питань. Під час вибору бази розподілу слід звернути увагу на те, що між зміною загально-виробничих витрат і зміною бази розподілу існує пропорційна або майже пропорційна залежність (табл. 1) [2, с. 5].

Проведений аналіз дає підстави визначати витрати як сукупність сум вагових складових економічної системи підприємства.

Таким чином, вважаємо за доцільне представити витрати як підсистему, що впливає на ефективність виробництва та прийняття управлінських рішень. Для цього пропонуємо використовувати експертні оцінки задля визначення найбільш впливових складових витрат, що досліджуються.

Під час проведення цього аналізу був використаний один з найбільш споживаних методів

експертного оцінювання, а саме метод безпосередньої оцінки. Особливість цього методу полягає в послідовному, індивідуальному опитуванні експертів за допомогою анкетування. Обчислювальна процедура методу експертних оцінок виконується в такій послідовності: відбираються чинники, за якими проводитиметься оцінювання; визначається число експертів, які проводитимуть оцінювання; залежно від числа відібраних чинників встановлюється бальна шкала оцінок. Оцінки кожного експерта заносяться в спеціальну таблицю-матрицю рангів опитування; за результатами обчислень визначається ступінь узгодженості думок експертів. В результаті дослідження отримані такі результати (табл. 2).

Візуалізація оцінок наведена на рис. 1.

Аналіз співвідношень складових системи витрат дає змогу провести відповідне дослідження щодо ефективного використання ресурсів підприємства.

Списання на витрати виробництва загально-виробничих витрат щомісячно розподіляються між різними видами продукції.

Конкретний порядок такого розподілу в П(С) БО 16 «Витрати» не деталізується, оскільки це є одним з елементів внутрішньогосподарського обліку, який встановлюється підприємством самостійно в обліковій політиці.

Таблиця 1

Бази розподілу загально-виробничих витрат та їх характеристика

База розподілу	Характеристика
Ціна матеріалів	Якщо загально-виробничі витрати прямо пов'язані з величиною та кількістю матеріалів, з якими проводяться відповідні технологічні операції, типовим прикладом може бути виробництво, на якому здійснюється тільки збирання виробів.
Прямі витрати на оплату праці (без прогресивно-преміальних доплат)	Якщо загально-виробничі витрати прямо пов'язані з величиною прямих витрат на оплату праці (швейні, взуттєві, шкіряні, консервні підприємства), ця база розподілу має значну кількість недоліків через те, що її питома вага у загальній сумі собівартості зменшується через автоматизацію виробництва (наприклад, у виробництві для виготовлення певної продукції використовують складну техніку, для управління якою наймають високооплачуваних кваліфікованих працівників, а для виробництва іншої продукції використовують працівників з більш низькою кваліфікацією, отже, використовуються витрати на оплату праці).
Прямі витрати на оплату праці (без прогресивно-преміальних доплат) плюс витрати на утримання та експлуатацію машин та обладнання	Цей метод є найбільш оптимальним для підприємств з різним рівнем механізації та автоматизації, особливо для підприємств машинобудування й металообробки, адже дає змогу повністю врахувати трудомісткість виготовлення різних видів продукції та ступінь механізації й автоматизації виробничого процесу.
Години праці	Цей метод використовується, якщо немає різниці між величиною заробітної плати, отже, вона майже однакова для всіх.
Машино-години	
Пропорційно кількості (масі) виготовленої або добутої продукції	Цей метод доцільно використовувати в металургії, виробництві будівельних матеріалів, гірничодобувній промисловості.

Такий розподіл непрямих виробничих витрат між об'єктами калькулювання повинен проводитися пропорційно вибраній базі.

Правильний вибір бази непрямих виробничих витрат дуже важливий, оскільки:

– вибрана база повинна вказувати на зв'язок між накладними витратами та причинами, які впливають на них;

– необхідно вибрати таку характеристику виробничого процесу, зміна якого найсильніше впливає на величину накладних витрат.

Вибір невідповідної бази розподілу буде означати, що суми непрямих виробничих витрат, які належать до окремих виробів або замовлень, неточно відображають фактично понесені витрати.

Виникає доцільність розподілу непрямих виробничих витрат щодо створення спеціальних відомостей розподілу, які будуть відповідати потребам кожного окремого цеху або підрозділу.

Приклад такої відомості розподілу непрямих виробничих витрат наведений у табл. 3.

В результаті розподілу суми щодо замовлень заносяться в картки аналітичного обліку виробництва за статтею «Загальновиробничі витрати».

Отже, для віднесення непрямих виробничих витрат до витрат на виробництво окремих видів продукції необхідно:

1) вибрати базу розподілу;

2) визначити величину непрямих витрат, які належать до витрат виробництва, шляхом додавання змінних та постійних розподілених загальновиробничих витрат періоду в розрізі структурних підрозділів підприємства;

3) визначити норму розподілу витрат на одиницю бази розподілу;

4) шляхом множення норматива розподілу на базу розподілу окремого об'єкта калькулювання розрахувати суму загальновиробничих витрат періоду, яка включається до витрат виробництва окремих видів продукції.

Важливо, щоби методика розподілу була єдиною як під час планування, так і під час обліку. Варто відзначити, що до проблем обліку загальновиробничих витрат також варто віднести відсутність однозначної класифікації витрат та організації аналітичного обліку.

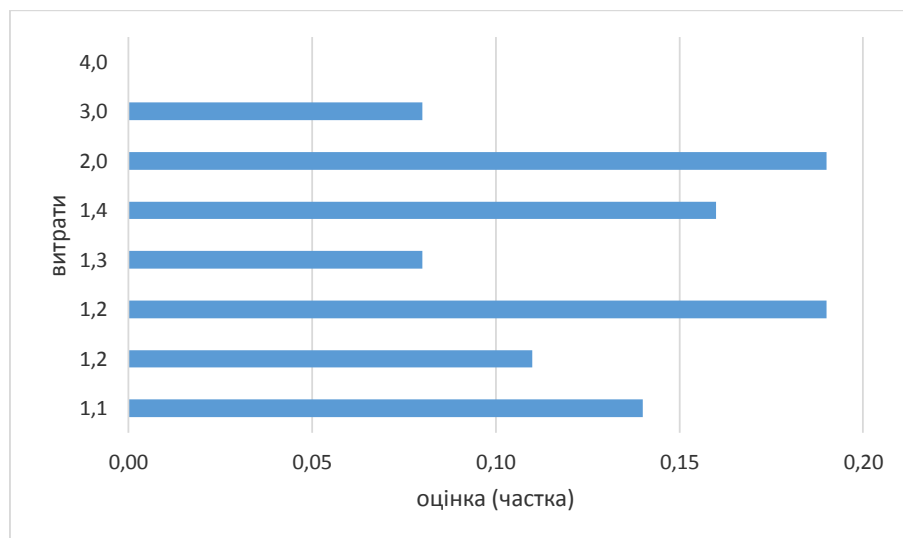

Рис. 1. Оцінювання чинників впливу витрат

Таблиця 2

Види витрат			
№	Вид витрат	Бали	Частка
1	Витрати на утримання та експлуатацію виробничого обладнання, всього	25	
<i>Зокрема</i>			
1.1	Амортизація обладнання та транспортних засобів	5	0,14
1.2	Поточний догляд та ремонт обладнання	4	0,11
1.2	Енергетичні витрати обладнання	7	0,19
1.3	Послуги допоміжних виробництв з обслуговування обладнання	3	0,08
1.4	Заробітна плата і відрахування робітникам, які обслуговують обладнання	6	0,16
2	Транспортні витрати	7	0,19
3	Витрати на утримання й експлуатацію виробничого приміщення (загальноцехові витрати)	3	0,08
4	Інші витрати	2	0,05
Разом		37	1

Таблиця 3

Відомість розподілу непрямих виробничих витрат по ГТЦ за 20__ рік

Дебет рахунка	Номер замовлення	База розподілу	Непрямі виробничі витрати	
		заробітна плата, тис. грн.	коефіцієнти	сума, тис грн.
1	2	3	4	5
23	011	8	2	1,6

Таблиця 4

Субрахунки та статті витрат, які до них належать

Субрахунки	Статті витрат	Постійні	Змінні
911 «Витрати на утримання та експлуатацію виробничого обладнання»	Амортизація	+	
	Витрати на утримання й експлуатацію		+
	Заробітна плата й відрахування на соціальні заходи спеціаліста, який обслуговує обладнання	+	
912 «Витрати на утримання і експлуатацію виробничого приміщення»	Амортизація	+	
	Витрати на утримання та експлуатацію	+	
	Заробітна плата та відрахування на соціальні заходи охоронця виробничого приміщення	+	
913 «Транспортні витрати»	Витрати, пов'язані з транспортуванням об'єкта робіт до приміщення	+	
	Витрати, пов'язані з транспортуванням робочої бригади на місце роботи		+
914 «Витрати на управління виробництвом»	Витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи управлінського персоналу виробництва	+	
	Витрати на службові відрядження	+	
	Канцтовари	+	
915 «Інші витрати»	Витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи інших робітників приміщення	+	
	Інші загальновиробничі витрати	+	

Задля систематизації обліку пропонується ведення аналітичного обліку по рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» з відкриттям таких субрахунків:

- 911 «Витрати на утримання та експлуатацію виробничого обладнання»;
- 912 «Витрати на утримання і експлуатацію виробничого приміщення»;
- 913 «Транспортні витрати»;
- 914 «Витрати на управління виробництвом»;
- 915 «Інші витрати».

Для систематизації обліку загальновиробничих витрат пропонується ведення аналітичного обліку по рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» з відкриттям нових субрахунків. Задля коригування точності обчислення собівартості продукції запропоновано методичні пропозиції з розподілу загальновиробничих витрат на постійні та змінні.

Під час розподілу загальновиробничих витрат є необхідність їх поділу на постійні та змінні, тому рекомендується до цих субрахунків вносити такий перелік статей витрат (табл. 4).

Таким чином, впровадження запропонованих методів обліку та розподілу загальновиробничих витрат дасть змогу вирішити нагальні проблеми з обліку та розподілу загальновиробничих витрат.

Висновки з проведеного дослідження. Технологічні та організаційні особливості виробничих підприємств впливають не тільки на склад витрат, але й на вибір методів, технічних прийомів обліку витрат на виробництво та калькулювання собівартості продукції. Вони знаходять своє вираження у виборі об'єктів обліку та калькулювання, структурі витрат на виробництво, відмінності методів розподілу витрат між готовою продукцією та незавершеним виробництвом, між різними групами, видами й сортами виробів.

Для систематизації обліку загальновиробничих витрат пропонується використовувати експертні оцінки, що дасть змогу оцінити важливість впливу певних складових, а також ведення аналітичного обліку по рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» з відкриттям нових субрахунків. Задля коригування

точності обчислення собівартості продукції запропоновано методичні пропозиції з розподілу загальновиробничих витрат на постійні та змінні. Гармонізація підходів до експертного

оцінювання та облікових процедур є підґрунтям для подальшого дослідження та впровадження методів підтримки ефективних управлінських рішень.

Список використаних джерел:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом МФУ від 7 лютого 2013 року № 73 (зі змінами і доповненнями). URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2019).
2. П(С)БО № 16 «Витрати», затверджене Наказом МФУ від 31 грудня 1999 року № 318 (зі змінами і доповненнями). URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 03.04.2019).
3. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. 6-те вид., доп. і перероб. Житомир: Рута, 2012. 756 с.
4. Голов С.Ф., Костюченко В.М. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами. Київ: Екаунтінг Ю, 2012. 348 с.
5. Зоріна В.Н., Сеніна Г.В. Формування та калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) в галузях народного господарства: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2014. 240 с.
6. Ільків Л.А. Класифікація витрат виробництва як необхідна передумова об'єктивного обліку і дійового контролю. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/429/35> (дата звернення: 05.04.2019).
7. Партин Г.О. Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій: монографія. Київ: УБС НБУ, 2008. 219 с.
8. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємств. Житомир: Житомирський інженерно-технологічний інститут, 2002. 647 с.

References:

1. Natsionalne polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti», zatverdzhene nakazom MFU vid 7 liutoho 2013 roku № 73 (zi zminamy i dopovnenniamy) [National Accounting Standard (Standard) 1 "General Requirements for Financial Statements", approved by the order of the IFI of February 7, 2013, No. 73 (with amendments and supplements)]. URL: <http://www.rada.gov.ua> (data zvernennia: 03.04.2019). (in Ukrainian)
2. P(S)BO № 16 «Vytraty», zatverdzhene Nakazom MFU vid 31 hrudnia 1999 roku № 318 (zi zminamy i dopovnenniamy) [P (C) BO № 16 "Costs", approved by the Order of the MFU of 31 December 1999, No. 318 (with amendments and supplements)]. URL: <http://www.rada.gov.ua> (data zvernennia: 03.04.2019). (in Ukrainian)
3. Butynets F.F. (2012). Bukhgalterskyi finansovyi oblik: pidruchnyk dlia studentiv spetsialnosti «Oblik i audyt» vyshchikh navchalnykh zakladiv. 6-te vyd., dop. i pererob [Accounting financial accounting: a textbook for students of the specialty "Accounting and Audit" of higher educational institutions. 6th species., Additional. i recycle]. Zhytomyr: Ruta, 756 s. (in Ukrainian)
4. Holov S.F., Kostiuchenko V.M. (2012). Bukhgalterskyi oblik za mizhnarodnymy standartamy [Accounting according to international standards]. Kyiv: Ekauntinh Yu, 348 s. (in Ukrainian)
5. Zorina V.N., Senina H.V. (2014). Formuvannia ta kalkuliuvannia sobivartosti produktsii (robit, posluh) v haluziakh narodnoho hospodarstva: navchalnyi posibnyk [Formation and calculation of the cost of products (works, services) in the branches of the national economy: a manual]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 240 s. (in Ukrainian)
6. Ilkiv L.A. Klyasyfikatsiia vytrat vyrobnytstva yak neobkhidna peredumova obiektyvnoho obliku i diiovoho kontroliu [Classification of production costs as a prerequisite for objective accounting and effective control]. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/429/35> (data zvernennia: 05.04.2019). (in Ukrainian)
7. Partyn H.O. (2008). Upravlinnia vytratamy pidprijemstva: kontseptualni zasady, metody ta instrumentarii: monohrafiia [Management of enterprise expenses: conceptual foundations, methods and tools: monograph]. Kyiv: UBS NBU, 219 s. (in Ukrainian)
8. Tsal-Tsalko Yu.S. (2002). Vytraty pidprijemstv [Enterprise costs]. Zhytomyr: Zhytomyrskyi inzherno-tekhnologichnyi instytut. (in Ukrainian)

Павлова Г.Є.доктор економічних наук, професор,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет**Приходько І.П.**доктор наук з державного управління, професор,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет**Волчанська Л.В.**кандидат економічних наук, викладач,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет**Pavlova Halyna**

Dnipro State University of Agriculture and Economics

Prikhodko Igor

Dnipro State University of Agriculture and Economics

Volchans'ka Liudmyla

Dnipro State University of Agriculture and Economics

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ РОЗРАХУНКІВ ЗА ВИПЛАТАМИ ПРАЦІВНИКАМ АГРАРНОЇ СФЕРИ

NORMATIVE AND LEGAL BASIS OF ACCOUNTING AND ANALYSIS OF LOAN CALCULATION

У статті розглянуто формування нормативно-правової бази в Україні, законотворчі ініціативи щодо виплат працівникам, які повинні задовольняти інтереси всіх суб'єктів: держави, фізичних та юридичних осіб, а також визначені чинним законодавством України, узагальнено основні правові документи, якими керуються підприємства аграрної сфери при веденні обліку оплати праці. Проаналізовано останні зміни в законодавстві стосовно заробітної плати, її обліку та узагальнена інформація про оподаткування. Крім того проведено порівняльну характеристику П(С)БО 26 «Виплати працівникам» та МСФЗ (IAS) 19 «Виплати працівникам використовуючи критерії: мети, кількості пунктів, сфери застосування та складу виплат працівникам. Узагальнено схематично систему регулювання оплати праці в Україні та охарактеризовано її основні елементи. Встановлено, що державні органи уповноважені здійснювати нагляд за додержанням законодавства про працю.

Ключові слова: нормативно-правові акти, облік, аналіз, розрахунки за виплатами працівникам, оподаткування.

В статье рассмотрено формирование нормативно-правовой базы в Украине, законотворческие инициативы по выплатам работникам, должны удовлетворять интересы всех субъектов: государства, физических и юридических лиц, а также определены действующим законодательством Украины, обобщены основные правовые документы, которыми руководствуются предприятия аграрной сферы при ведении учета оплаты труда. Проанализированы последние изменения в законодательстве относительно заработной платы, ее учета и обобщенная информация о налогообложении. Кроме того проведена сравнительная характеристика П (С) БУ 26 «Вознаграждения работникам» и МСФО (IAS) 19 «Вознаграждения работникам используя критерии: цели, количества пунктов, сферы применения и состав выплат работникам. Обзор схематично систему регулирования оплаты труда в Украине и охарактеризовано ее основные элементы. Установлено, что государственные органы уполномочены осуществлять надзор за соблюдением законодательства о труде.

Ключевые слова: нормативно-правовые акты, учет, анализ, расчеты по выплатам работникам, налогообложения.

The article deals with the formation of a legal and regulatory framework in Ukraine, legislative initiatives on employee benefits, which should satisfy the interests of all actors: the state, individuals and legal entities, as well as those defined by the current legislation of Ukraine, general legal documents governing the agrarian enterprises when keeping a record of wages. However, the problems

of accounting for wages in the current conditions of market economy development, the emergence of new forms of financial relations, including in the agrarian sector, the expansion of the range of financial instruments require continuous analysis and updating of the regulatory framework and accounting in the field. The last changes in the legislation on wages, its accounting and general information on taxation are analyzed. As a result of the study of the main legislative acts regulating wages in Ukraine, it can be noted that they are divided into two groups: those that regulate the direct payment of labor and those that regulate the tax burden on it. To regulate wages, there is a group of laws that regulate the tax burden on wages. Thus, thanks to the introduction by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Tax Code of Ukraine, there were positive trends in reducing the level of taxation of incomes of citizens. Payer of income tax is a natural person – a resident who receives income from the source of their origin in Ukraine, as well as foreign incomes. The Law of Ukraine “On Labor Remuneration” defines the economic, legal and organizational principles of remuneration of workers who are in labor relations on the basis of an employment contract. In addition, the comparative characteristics of P (C) BO 26 Employee Benefits and IAS 19 “Employee benefits are calculated using criteria: purpose, number of items, scope and employee benefits. The scheme of wage regulation in Ukraine is schematically generalized and its main elements are characterized. It was established that the state authorities are authorized to supervise the observance of labor legislation.

Key words: normative-legal acts, accounting, analysis, payments for employees, taxation.

Постановка проблеми. Заробітна плата була, є і ще тривалий час буде важливим якісним показником економічного господарювання. Розвиток економіки країни безпосередньо пов'язаний із розвитком підприємств, діяльність яких спрямована на одержання прибутку.

Особливістю правового регулювання обліку оплати праці на підприємствах сільського господарства є те, що воно здійснюється широкою системою нормативно-правових актів, прийнятих органами різних рівнів, за участю трудових колективів і профспілкових організацій. В процесі формування нормативно-правової бази в Україні законотворчі ініціативи щодо виплат працівникам повинні задовольняти інтереси всіх суб'єктів: держави, фізичних та юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання проблеми обліку розрахунків за виплатами працівникам завжди були предметом наукових досліджень, зокрема, таких відомих вітчизняних учених, як: Ф.Ф. Бутинця, В.Г. Ротань [15], А.Г. Загороднього, С.В. Івахненка, А.М. Колота [5], А.Н. Кузьмінського, М.В. Кужельного, О.П. Скирпан [16], А.О. Старостіної, Л.К. Сука, В.М. Тарасович [17] Л.М. Чернелєвського, В.Г. Швеця, В.О. Шевчука та інших. Серед зарубіжних дослідників, яким також належить значний внесок у розробку даної проблеми, слід назвати В.А. Андреева, Х. Андерсона, В.П. Суйца, Г.Г. Мелікяна, Р.П. Колосову та інших.

Разом з тим проблеми обліку оплати праці в сучасних умовах розвитку ринкової економіки, поява нових форм фінансових взаємовідносин, у тому числі і в аграрному секторі, розширення спектра фінансових інструментів вимагають постійного аналізу та оновлення нормативної бази та облікового забезпечення в досліджуваній сфері.

Метою статті є вивчення та висвітлення нормативно-правової бази регулювання обліку оплати праці на підприємствах аграрної сфери та аналізу розрахунків за виплатами працівників в умовах ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу. Питання розрахунків з оплати праці регулюються досить широким колом нормативних документів. В результаті дослідження основних законодавчих актів, які регулюють оплату праці в Україні, можна відмітити, що вони поділяються на дві групи: ті, що регулюють безпосередньо оплату праці і ті, що регулюють податкове навантаження на неї [1].

Відносини щодо виплат працівникам регулюються законодавчими та нормативними документами. Основним документом, що регулює трудові відносини є Конституція України, в якій зазначається, що кожен громадянин має право на працю, соціальний захист та безпечні умови праці. Україна дотримується принципів централізованого впровадження норм, що регулюють відносини розрахунків з персоналом підприємства, тому акти органів державної влади визначають пріоритети в сфері організації праці. Конституція відіграє «визначальну роль» в забезпеченні прав і свобод людини, саме у ній визначаються положення людини у суспільстві та її взаємини із державою.

Держава здійснює регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності і господарювання шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати, інших державних норм і гарантій, умов і розмірів оплати праці працівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету, керівників державних установ, а також шляхом оподаткування доходів працівників. Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України, як

правило, один раз на рік під час затвердження Державного бюджету України [2]. Для регулювання оплати праці діє група законів, які регулюють податкове навантаження на заробітну плату. Так, завдяки введенню в дію Верховною Радою України Податкового кодексу України намітилися позитивні тенденції в зниженні рівня оподаткування доходів громадян. Платником податку на доходи є фізична особа – резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи [6].

Ставка податку з доходів фізичних осіб з 2016 року становить 18 % бази оподаткування щодо доходів у формі заробітної плати, інших заохочувальних та компенсаційних виплат або інших виплат і винагород, які виплачуються платникові у зв'язку з відносинами трудового найму та за цивільно-правовим договором. Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу на суму податкової соціальної пільги (ПСП). ПСП застосовується до нарахованого платникові податку місячного доходу у вигляді заробітної плати тільки за одним місцем його нарахування [8].

Починаючи з 1 січня 2016 року утримання ЄСВ з доходів фізичних осіб взагалі не здійснюватиметься (ані 3,6 %, ані 2,6 %, ані 6,1 %). Відповідні зміни внесено до ст. 4, 7 і 8 Закону про ЄСВ. Нарахування. Значно зменшилася ставка нарахування ЄСВ. Якщо раніше для бюджетників ставка ЄСВ у частині нарахувань становила 36,3 %, то з 1 січня 2016 року вона складає 22 %. Причому така єдина ставка ЄСВ (22 %) застосовується як до зарплати, так і до лікарняних та декретних. З 1 січня 2016 року єдина ставка ЄСВ у частині нарахувань (22 %) застосовується і до зарплати, і до лікарняних, і до декретних. Утримань ЄСВ немає. Водночас традиційно залишили виняток для працівників-інвалідів. Також збережені пільгові ставки ЄСВ для підприємств та організацій всеукраїнських громадських організацій інвалідів, у тому числі УТОГ та УТОС. Ставка для нарахування ЄСВ за працівниками-інвалідами залишилася в роз-

мірі 8,41 % бази оподаткування. У 2016 році все ще не скасували справляння військового збору [12]. Ставка військового збору залишається незмінною – 1,5 %. База обкладення військового збору – така сама. Узагальнивши інформацію про оподаткування у 2016 році найпоширеніших виплат працівникам, наведемо її нижче в табл. 1.

Також існує ряд законів, які регулюють оплату праці. Так, Закон України «Про оплату праці» визначає економічні, правові та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах на підставі трудового договору з установами всіх форм власності та господарювання і спрямований на забезпечення відтворювальної та стимулюючої функції заробітної плати [14].

В цьому законі даються визначення, а також зазначається мінімальна заробітна плата, встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якої не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці. Головною особливістю цього закону є те, що він визначає основні загальні положення щодо оплати праці, а в деталях, у більшості випадків, посилається на інші закони [14].

Закон України «Про колективні договори і угоди» визначає правові засади розробки, укладення та виконання колективних договорів і угод з метою сприяння регулюванню трудових відносин та соціально-економічних інтересів працівників і власників. Відповідно до Закону сторонами переговорів з метою укладання угод з питань, пов'язаних із трудовими відносинами, на всіх рівнях виступають, з одного боку – власники (власники майна установ) або уповноважені ними органи, а з іншого – профспілки або інші представницькі організації працюючих, що мають відповідні повноваження [13].

Закон України «Про відпустки» встановлює державні гарантії права на відпустки, визначає умови, тривалість і порядок надання їх працівникам для відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, а також для виховання

Таблиця 1

Узагальнена інформація про оподаткування у 2019 році

Вид виплати	Звичайні працівники			Працівники-інваліди		
	нарахування	утримання		нарахування	утримання	
		ЄСВ	ПДФО		ВЗ	ЄСВ
Зарплата	22 %	18 %	1,5 %	8,41 %	18 %	1,5 %
Лікарняні	22 %	18 %	1,5 %	8,41 %	18 %	1,5 %
Декретні	22 %	-	-	8,41 %	-	-
Винагорода за ЦПД, за винятком ЦПД з підприємцем	22 %	18 %	1,5 %	22 %	18 %	1,5 %

дітей, задоволення власних життєво важливих потреб та інтересів, всебічного розвитку особи. Право на відпустки мають громадяни України, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи. Іноземні громадяни та особи без громадянства, які працюють в Україні, мають право на відпустки нарівні з громадянами України [7].

Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Застосовується для правильного розрахунку розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [12].

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовлені народженням та похованням» передбачає матеріальне забезпечення громадян у зв'язку з втратою заробітної плати (доходу) внаслідок тимчасової втрати працездатності (включаючи догляд за хворою дитиною, дитиною-інвалідом, хворим членом сім'ї), вагітності та пологів, догляду за малолітньою дитиною, часткову компенсацію витрат, пов'язаних із народженням дитини, смертю застрахованої особи або членів її сім'ї, а також надання соціальних послуг за рахунок бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [8].

Прогресивним явищем щодо регулювання доходів та оплати праці в Україні стало законодавче регулювання інфляції. Закон України «Про індексацію грошових доходів населення» забезпечує компенсацію знецінених доходів громадян завдяки їх індексації. В той же час потрібно відзначити досить складний алгоритм розрахунку індексації, що спричиняє намагання багатьох установ обійти таке обов'язкове нарахування додаткового доходу шляхом, наприклад, незначного збільшення посадового окладу працівників, що на певний термін дозволяло не робити індексацію [11].

Закон України «Про охорону праці» визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян про охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності, за участю відповідних державних органів регулює відносини між власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і вста-

новлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні [10].

Інструкція зі статистики кількості працівників містить основні методологічні положення щодо визначення показників кількості працівників у формах державних статистичних спостережень з метою одержання об'єктивної статистичної інформації щодо зайнятості працівників та розмірів їхньої оплати праці [9].

Для оцінки розміру оплати праці використовується Інструкція зі статистики заробітної плати № 5, яка передбачає розрахунок фонду оплати праці, що складається з: фонду основної заробітної плати; фонду додаткової заробітної плати; інших заохочувальних та компенсаційних виплат.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати» застосовується у випадках надання працівникам щорічної відпустки, додаткових відпусток, переведення вагітних жінок, службових відряджень, тимчасової втрати працездатності та інших випадках, коли згідно з чинним законодавством виплати провадяться виходячи із середньої заробітної плати [10].

Крім наведених законодавчих актів розрахунку з оплати праці регулює також Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам». Так, Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам» визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про виплати (у грошовій і не грошовій формах) за роботи, виконані працівниками, та її розкриття у фінансовій звітності [3].

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку у державному секторі 25 «Виплати працівникам». Він базується переважно на Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку (МСБО) 19 «Виплати працівникам». Стандарт визначає порядок бухгалтерського обліку та розкриття інформації суб'єктами господарювання державного сектора про виплати працівникам [4].

Однією з основних принципів відмінностей П(С)БО від МСФЗ (IFRS; IAS) є жорстка регламентація дій бухгалтера. В українському бухгалтерському обліку є єдиний план рахунків, який є обов'язковим для застосування всіма суб'єктами господарської діяльності.

П(С)БО традиційно орієнтуються на запити регулюючих органів (податкова служба, держкомстат та інші), в той час як МСФЗ (IFRS; IAS) головним чином орієнтовані на користувачів, які мають дійсний чи потенціальний фінансовий інтерес до суб'єкта звітності: акціонерів, інвесторів, контрагентів.

Проведемо порівняльну характеристику П(С)БО 26 «Виплати працівникам» та МСФЗ

(IAS) 19 «Виплати працівникам», використовуючи наступні критерії (табл. 2).

З табл. 2 видно, що за змістом МСФЗ (IAS) 19 «Виплати працівникам» та П(С)БО 26 «Виплати працівникам» хоча і не суттєво, проте дещо відрізняються. Це зумовлено національними особливостями та не однократними спробами наблизити норми МСФЗ (IFRS;IAS) до вітчизняного законодавства. Відповідно до національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності необхідним є використання терміну «виплати працівникам». Отже, згідно МСФЗ (IAS)19, виплати працівникам – це всі форми компенсації, що їх надає суб'єкт господарювання в обмін на послуги, надані працівниками. При цьому, працівник може надавати послуги підприємству на основі повного або неповного робочого дня, постійної або періодичної зайнятості та на тимчасовій основі.

Роботодавець також має право приймати нормативні акти у сфері праці шляхом видання наказів, розпоряджень, рішень. Нормативні акти роботодавця не можуть суперечити актам трудового законодавства, колективним угодам, колективному договору, а також установчим документам. Вказана нормативна база,

яка регулює розрахунки та їх відображення у обліку та звітності має забезпечувати бухгалтера, відповідального за певну ділянку обліку розрахунків. Нормативна база на робочому місці може бути представлена як у документальному, так і в електронному вигляді.

Узагальнимо схематично систему регулювання оплати праці в Україні у вигляді рис. 1 та охарактеризуємо її основні елементи.

Висновки. Таким чином, право працівника на своєчасне одержання винагороди за працю гарантоване Конституцією України, визначено різними законами. Державні органи уповноважені здійснювати нагляд за додержанням законодавства про працю. Основним нормативно-правовим актом, що визначає сутність та принципи оплати праці в Україні, є Закон України «Про оплату праці».

Одним з головних елементів механізму саморегулювання ринку праці є заробітна плата, яка в ринкових умовах регулює розподіл і перерозподіл робочої сили з метою оптимізації доходів, стимулює економічно активне населення до трудової мобільності, навчання, перенавчання і підвищення кваліфікації, між професійних, міжрегіональних та внутрішньо регіональних переходів.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика П(С)БО 26 і МСФЗ (IAS)19

Критерії	МСФЗ (IAS) 19	П(С)БО 26	Відмінності
Мета	визначення бухгалтерського обліку та розкриття інформації про виплати працівникам	визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про виплати (у грошовій і не грошовій формах) за роботи, виконані працівниками, та її розкриття у фінансовій звітності	МСФЗ (IAS) 19 не дає повного розкриття інформації про виплати працівникам у примітках до фінансової звітності
Кількість підпунктів	161	34	у П(С)БО інформація представлена в більш стислому вигляді
Сфера застосування	застосовується роботодавцем для обліку всіх виплат працівникам, за винятком тих, до яких застосовується МСФЗ (IAS) 2 «Платіж на основі акцій»	застосовується роботодавцями – підприємствами, організаціями, іншими юридичними особами незалежно від форм власності (крім бюджетних установ)	у зв'язку з прийняттям в Україні П(С)БО 34 «Платіж на основі акцій», доцільно внести поправки в П(С)БО 26 щодо його дії на виплати на основі часток у капіталі
Склад виплат працівникам	короткострокові виплати працівникам, виплати по закінченні трудової діяльності, інші довгострокові виплати працівникам, виплати при звільненні	поточні виплати, виплати при звільненні, виплати по закінченню трудової діяльності, виплати інструментами власного капіталу підприємства, інші довгострокові виплати працівникам	у П(С)БО виділені зобов'язання по виплатам інструментами власного капіталу, які визначаються відповідно до П(С)БО 13 «Фінансові інструменти»

Рис. 1. Система організації регулювання оплати праці

Список використаних джерел:

1. Бухгалтерський облік в Україні : навч. посіб. нормативно-практичні матеріали / за ред. Р. Хом'яка. Львів : «Інтелект-Захід», 2001. 728 с.
2. Валецька О.В. Правове регулювання оплати праці : монографія. Миколаїв : УДУ, 2012. 220 с.
3. Виплати працівникам: 26 Положення (стандарт) бухгалтерського обліку. URL: <http://kodeksy.com.ua/buh/psbo/26.htm>.
4. Виплати працівникам: 19 Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку для державного сектора. URL: [www.minfin.gov.ua/document/265674/25 final.pdf](http://www.minfin.gov.ua/document/265674/25%20final.pdf).
5. Колот А.М. Організаційно-економічний механізм регулювання заробітної плати і шляхи його вдосконалення (на матеріалах промислових підприємств України): автореф. дис. д.е.н.: 08.06.01. URL: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=3997&star.
6. Податковий кодекс України : від 2 грудня 2010 року № 2755-VI зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14. С. 112.
7. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 р. № 504/96-ВР, із змінами і доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр>.
8. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням: Закон України від 18 січня 2001 р. № 2240-III із змінами і доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2240-14>.
9. Про затвердження Інструкції зі статистики заробітної плати : наказ Кабінету Міністрів України від 13 січня 2004 р. № 5 із змінами та доповненнями. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04>.
10. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати. Постанова Кабінету Міністрів України від 08 лютого 1995 № 100. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/100-95-п>.
11. Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів населення. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1078. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1078-2003-п>.
12. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08 липня 2010 р. № 2464-VI. *Інвест-Газета : Нормативна База*. 2011. 21 лютого. С. 4.
13. Про колективні договори і угоди: ЗУ від 01 липня 1993 р., № 3356-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>.
14. Про оплату праці : Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3231-VI (3231-17). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. С. 431.
15. Ротань В.Г., Зуб І.В., Стичинський Б.С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / керівник авт. кол. В.Г. Ротань [8-ге вид., доп. та перероб.]. Київ : А.С.К., 2008. 425 с.
16. Скирпан О.П., Палюх М.С. Фінансовий облік. Тернопіль : ТНЕУ, 2008. 407 с.
17. Тарасович В.М. Економічна теорія. Київ : Центр навчальної літератури. 2006. 784 с.
18. Трохименко Л.М. Бухгалтерський облік : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисципліни: у 4-х ч. Ч. III. Методичні рекомендації до вивчення другого блоку курсу «Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах». Київ : КНЕУ, 2003. 506 с.

References:

1. Khomiak R. (2001). Bukhhalterskyi oblik v Ukraini : navch. posib. normatyvno-praktychni materialy [Accounting in Ukraine: tutor. manual normative and practical materials]. Lviv : "Intelekt-Zakhid". (in Ukrainian)
2. Valetska O.V. (2012). Pravove rehuliuвання oplaty pratsi : monohrafiia [Legal regulation of wages: monograph]. Mykolaiv : UDU. (in Ukrainian)
3. Vyplaty pratsivnykam: 26 Polozhennia (standart) bukhalterskoho obliku [Payments to employees: 26 Regulations (standard) of accounting]. URL: <http://kodeksy.com.ua/buh/psbo/26.htm>. (in Ukrainian)
4. Vyplaty pratsivnykam: 19 Mizhnarodni standarty bukhalterskoho obliku dlia derzhavnogo sektora [Employee benefits: 19 International accounting standards for the public sector]. URL: [www.minfin.gov.ua/document/265674/25 final.pdf](http://www.minfin.gov.ua/document/265674/25%20final.pdf). (in Ukrainian)
5. Kolot A.M. Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm rehuliuвання zarobitnoi platy i shliakhy yoho vdoskonalennia (na materialakh promyslovykh pidpriemstv Ukrainy) [Organizational-economic mechanism of regulation of wages and ways of its improvement (on materials of industrial enterprises of Ukraine)]: avtoref. dys. d.e.n.: 08.06.01. URL: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=3997&star. (in Ukrainian)
6. Podatkovyi kodeks Ukrainy : vid 2 hrudnia 2010 roku № 2755-VI zi zminamy ta dopovnenniamy [Tax Code of Ukraine: as of December 2, 2010 No. 2755-VI with amendments and additions]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 13–14. S. 112. (in Ukrainian)
7. Pro vidпустky: Zakon Ukrainy vid 15 lystopada 1996 r. № 504/96-VR, iz zminamy i dopovnenniamy [On holidays: Law of Ukraine dated November 15, 1996 No. 504/96-VR, as amended and supplemented]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504/96-vr>. (in Ukrainian)
8. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia u zviazku z tymchasovoiu vtratoiu pratsezdatsnosti i vytratamy, obumovlenymy narodzhenniam i pokhovanniam: Zakon Ukrainy vid 18 sichnia 2001 r. № 2240-III iz zminamy i dopovnenniamy [On compulsory state social insurance in connection with temporary incapacity for work and expenses caused by birth and burial: Law of Ukraine dated January 18, 2001 No. 2240-III with amendments and additions]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2240-14>. (in Ukrainian)
9. Pro zatverdzhennia Instruktzii zi statystyky zarobitnoi platy : nakaz Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 sichnia 2004 r. № 5 iz zminamy ta dopovnenniamy [On Approval of the Instruction on Statistics of Wages: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 13, 2004 No. 5 with amendments and supplements]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04>. (in Ukrainian)
10. Pro zatverdzhennia Poriadku obchyslennia serednoi zarobitnoi platy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08 liutoho 1995 № 100 [On Approval of the Procedure for Calculating the Average Salary. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 08, 1995 No. 100]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/100-95-p>. (in Ukrainian)
11. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia indeksatsii hroshovykh dokhodiv naselennia. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 lypnia 2003 r. № 1078 [On Approval of the Procedure for Indexation of Monetary Income. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 17, 2003 No. 1078]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1078-2003-p>. (in Ukrainian)
12. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 08 lypnia 2010 r. № 2464-VI [On the collection and accounting of a single contribution to the compulsory state social insurance: Law of Ukraine dated July 8, 2010 No. 2464-VI]. Ynvest-Hazeta : Normatyvna Baza. 2011. 21 liutoho. S. 4. (in Ukrainian)
13. Pro kolektyvni dohovory i uhody: ZU vid 01 lypnia 1993 r., № 3356-KhII [About collective agreements and agreements: the memorandum dated July 1, 1993, No. 3356-XII]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3356-12>. (in Ukrainian)
14. Pro oplatu pratsi : Zakon Ukrainy vid 19 kvitnia 2011 r. № 3231-VI (3231-17) [About payment of wages: Law of Ukraine dated April 19, 2011 № 3231-VI (3231-17)]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 42. S. 431. (in Ukrainian)
15. Rotan V.H., Zub I.V., Stychynskyi B.S. (2008). Naukovo-praktychnyi komentar do zakonodavstva Ukrainy pro pratsiu [Scientific and practical commentary on labor laws of Ukraine] / kerivnyk avt. kol. V.H. Rotan [8-he vyd., dop. ta pererob.]. Kyiv : A.S.K. (in Ukrainian)
16. Skyrpan O.P., Paliukh M.S. (2008). Finansovyi oblik [Financial accounting]. Ternopil : TNEU. (in Ukrainian)
17. Tarasovych V.M. (2006). Ekonomichna teoriia [Economic theory]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury. (in Ukrainian)
18. Trokhymenko L.M. (2003). Bukhhalterskyi oblik : navch.-metod. posibnyk dlia samost. vuvch. Dystypliny [Accounting: teaching method. manual for self. learn discipline: in 4 hours Part III]. Metodychni rekomendatsii do vuvchennia drugoho bloku kursu "Bukhhalterskyi oblik na silskohospodarskykh pidpriemstvakh". Kyiv : KNEU. (in Ukrainian)

Потійко С.В.

аспірант

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Potiiko Svitlana

NSC "Institute of Agrarian Economics"

**АНАЛІТИЧНЕ ЗАПЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ СТРАХУВАННЯМ****ANALYTICAL PROVIDING
FOR AGRICULTURAL INSURANCE MANAGEMENT**

Стаття присвячена проблемам економічного аналізу сільськогосподарського страхування, здійснюваного для забезпечення прийняття обґрунтованих управлінських рішень. У статті досліджено методичні аспекти проведення попередньої оцінки сільськогосподарських ризиків для прийняття рішення про їх страхування або використання альтернативних методів управління ними, а також фактичного аналізу результатів страхування таких ризиків та визначення його ефективності. Розглянуті якісні та кількісні методи економічного аналізу, та особливості їх використання в аналізі сільськогосподарського страхування. Автором запропоновані відносні коефіцієнти за показниками результатів сільськогосподарського страхування, обчислення яких дозволить оцінити його ефективність. Наведені критерії оцінки отриманих результатів аналізу у формі вербально-числових шкал та надані пропозиції щодо прийняття управлінських рішень за різних варіантів результатів економічного аналізу.

Ключові слова: сільськогосподарське страхування, економічний аналіз, економічний ризик, управління підприємством, аналітичне забезпечення управління.

Статья посвящена проблемам экономического анализа сельскохозяйственного страхования, осуществляемого для обеспечения принятия обоснованных управленческих решений. В статье исследованы методические аспекты проведения предварительной оценки сельскохозяйственных рисков для принятия решения об их страховании или использовании альтернативных методов управления ими, а также фактического анализа результатов страхования таких рисков и определения его эффективности. Рассмотрены качественные и количественные методы экономического анализа, и особенности их использования в анализе сельскохозяйственного страхования. Автором предложены относительные коэффициенты по показателям результатов сельскохозяйственного страхования, вычисления которых позволят оценить его эффективность. Приведены критерии оценки полученных результатов анализа в форме вербально-числовых шкал и предложены предложения по принятию управленческих решений при различных вариантах результатов экономического анализа.

Ключевые слова: сельскохозяйственное страхование, экономический анализ, экономический риск, управление предприятием, аналитическое обеспечение управления.

The article is devoted to the problems of economic analysis of agricultural insurance, carried out to ensure the adoption of sound management decisions. The purpose of the article is to improve the economic analysis methods to insurance operations in agricultural enterprises. The article examines the methodological aspects of conducting a preliminary assessment of agricultural risks for making decisions about their insurance or using alternative methods of managing them, as well as actually analysing the results of insuring such risks and determining its effectiveness. The qualitative and quantitative methods of economic analysis and features of their use in the analysis of agricultural insurance are considered. The peculiarities of the application of the method of expert assessments, which involves the use of experience of specialists in agriculture and insurance for the analysis of risks and the disclosure of the influence of quantitative and qualitative factors on the economic process, are disclosed. It has been determined, that quantitative analysis of insurance effectiveness requires the assessment and comparison of three main indicators: insurance payments, losses from insurance cases, received insurance payments. The author has proposed relative coefficients for indicating of the results of agricultural insurance, the calculation of which will allow evaluating its effectiveness. Criteria for evaluating of the analysis results in the form of verbal-numerical scales are given, and suggestions for making manage-

ment decisions for various variants of the results of economic analysis are made. It is proved that it is expedient to choose a sufficiently long studied period for analysis: at least five to ten years and take into account the correction of the monetary indicator on the inflation index. Suggestions for improving of the agricultural insurance analysis methods outlined in the article will make it possible to evaluate rationally agricultural risks, the effectiveness of insurance and to make sound management decisions. Further research requires an integrated approach to the analysis of agricultural insurance.

Key words: agricultural insurance, economic analysis, economic risk, enterprise management, analytical providing of management.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки страхування є важелем стабілізації господарських процесів, особливо в сільському господарстві, яке має високий рівень ризиковості. Страхування виступає ефективним ринковим механізмом підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств завдяки гарантуванню стабільності роботи та убезпеченню підприємств від збитків. Економічний аналіз страхових операцій служить для аналітичного обґрунтування прийняття управлінських рішень. Тому якість управління страховими операціями і, відповідно, сільськогосподарськими ризиками на підприємстві залежить від точності та правильності методики аналізу страхових операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічного аналізу в сільському господарстві та страхуванні порушували багато як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: І.І. Бабіч, В.Д. Базилевич, Ф.Ф. Бутинець, М.Я. Дем'яненко, В.М. Жук, В.Г. Лінник, О.Ю. Ничипорук, С.С. Осадець, О.О. Терещенко, С.Г. Фалько, О.В. Царенко, Г.Ф. Шепітко. Проте питання аналізу операцій страхування в сільському господарстві залишається досі дискусійним та малодослідженим.

Метою дослідження є удосконалення методики економічного аналізу страхових операцій в сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз страхування майна сільськогосподарського підприємства включає на два відмінних види: попередній аналіз та фактичний. З одного боку, попередній аналіз полягає у розкритті ризиків діяльності сільськогосподарського підприємства та їх кількісної оцінки для прийняття рішення про доцільність чи недоцільність їх перерозподілу з допомогою страхування. З іншого боку, фактичний аналіз полягає у дослідженні здійснених страхових операцій, виникнення страхових випадків.

Попередній аналіз передбачає дослідження ризиків діяльності підприємства та їх оцінку, вивчення їх якісних та кількісних характеристик. Загальною особливістю виробничих сільськогосподарських ризиків є їх стохастична залежність від природних умов, негативний вплив яких може позначатися з різним рівнем

впливу на усіх вирощуваних культурах, а також, опосередковано, на сільськогосподарських тваринах. Цей факт накладає значні обмеження на можливість управління сільськогосподарськими ризиками з використанням інструментів диверсифікації виробництва. Аналіз ризиків можна поділити на кількісний та якісний.

Визначення основних факторів ризику, їх ідентифікація та оцінка є центральними завданнями якісного аналізу ризиків. Основні методи якісного аналізу ризиків – метод аналогії, метод дерева рішень, метод мозкового штурму, метод Делфі тощо. Якісний аналіз ризиків доповнюють кількісним для уточнення рівня ризику, однак у разі неможливості застосувати статистичний підхід використовують знання, досвід та інтуїцію фахівців та спеціалістів в області сільського господарства та страхування, тобто застосовують евристичні методи, зокрема, метод експертних оцінок. Для евристичних методів характерна відсутність математичних викладок і доказовості думок експертів. Метод експертних оцінок передбачає використання досвіду фахівців і спеціалістів з сільського господарства та страхування для аналізу ризиків і розкриття впливу кількісних та якісних факторів на господарський процес. Саме у цьому полягає його головна перевага. Процедура використання методу експертних оцінок при аналізі сільськогосподарських ризиків передбачає розробку опитувальних листів, анкет, у яких експерти можуть висловити власне бачення на різні аспекти ризиків для підприємства. За результатами опрацювання анкет отримують якісні та кількісні характеристики ризиків для підприємства. Зазвичай експертну оцінку ризиків проводять у три етапи: 1) ідентифікація ризиків і визначення максимально допустимої його величини; 2) визначення ймовірності реалізації ризику для підприємства; 3) критеріальна оцінка кожного виду ризику і прийняття рішення про їх суттєвість, методи і способи управління ними.

Використовуючи матеріали проведеного нами анкетного опитування представників 32 сільськогосподарських підприємств можемо ідентифікувати основні ризики сільськогосподарської діяльності та їх значення методом експертних оцінок (табл. 1).

Таблиця 1

Ризики сільського господарства ідентифіковані методом експертних оцінок

№з/п	Ідентифікований ризик	Очікувана ймовірність, %
1	Вимерзання посівів	89
2	Несприятливі погодні умови під час вирощування і збирання врожаю	76
3	Падіння цін на вироблену продукцію	74
4	Зростання цін на пальне, насіння, корми тощо	64
5	Розкрадання	45
6	Падіж тварин	34
7	Рейдерство	25
8	Помилки через низьку кваліфікацію персоналу	18
9	Пожежі	12
10	Псування майна	9

Джерело: побудовано автором

Визначена очікувана ймовірність потребує вибору критеріїв для оцінки впливу на господарську діяльність та підбору інструментів для управління відповідним видом ризику. Такі критерії можуть бути реалізовані у вигляді розробленої для таких випадків вербально-числової шкали (табл. 2).

Таблиця 2

Вербально-числова шкала критеріїв оцінки ризику

№ з/п	Змістовний опис градацій	Числові значення
1	Дуже висока	0,8–1,0
2	Висока	0,64–0,8
3	Середня	0,37–0,64
4	Низька	0,2–0,37
5	Дуже низька	0,0–0,2

Джерело: [2]

У загальному випадку для ризиків, які оцінюються як дуже високі і високі доцільно застосовувати інструменти страхування, для низьких і дуже низьких ризиків краще використати внутрішні інструменти управління ризиками: диверсифікація, лімітування, самострахування, оскільки страхування у зовнішніх страховиків тягтиме за собою додаткові безповоротні витрати, які, найімовірніше, себе не виправдають. Для ризиків, пов'язаних із контрактними зобов'язаннями, придбанням матеріалів та реалізацією продукції найдоцільніше використовувати прийоми хеджування.

Оцінка сільськогосподарських ризиків за кількісними параметрами передбачає кількісне визначення ступеня окремих видів ризику, притаманних для сільського господарства і сільськогосподарської діяльності у цілому. Кількісні методи дають змогу оцінити ризик в абсолютному і відносному виразі.

Фундаментальними категоріями теорії ризиків та економічного аналізу є такі терміни, як імовірність й випадкова величина. У теорії ризиків випадковою називають змінну, яка під впливом випадкових факторів може з певними ймовірностями приймати ці або інші значення з деякої безлічі чисел [3]. Добуток коефіцієнта ймовірності події та значення показника, що характеризує дану подію дасть нам найбільш ймовірне значення даного показника, яке буде досягнуте в майбутньому. Математичне значення очікуваного економічного показника (E), що залежить від деяких факторів у ситуації невизначеності, обчислюється як середньозважене його можливих значень та їх ймовірності, при цьому ймовірність кожного із можливих значень позначає його питому вагу або статистичну частоту. Значення очікуваного економічного показника (E) обчислюється за формулою [1]:

$$E = \sum_{i=1}^n P_i X_i, \quad (1)$$

де P_i , X_i – ймовірність і числове значення аналізованого показника у i -му випадку, відповідно; n – кількість розглянутих випадків.

Розрахуємо очікувані збитки від ризиків, ідентифікованих у табл. 1 відповідно до формули 1. Для цього нам необхідні дані про вартість об'єктів ризику. Ці дані можуть бути фактичними, отриманими в системі бухгалтерського обліку, або плановими, на основі інформації за минулі роки, планів розвитку, технологічних карт тощо. Розрахунки наведені у табл. 3.

Для ризику вимерзання вартість посівів буде включати витрати на передпосівний обробіток полів, вартість насіння та вартість внесених добрив. Для ризику втрати врожаю через погодні умови вартість буде дорівнювати виробничій собівартості вирощування та збирання сільськогосподарських культур. Для ринкових ризиків – прогнозовані збитки через зміну цін. Для майнових ризиків – вартість від-

Очікувані збитки від ідентифікованих ризиків

№ з/п	Ідентифікований ризик	Ймовірність, %, P_i	Вартість об'єкта, грн., X_i	Очікувані збитки, грн., $P_i * X_i$
1	Вимерзання посівів	89	50 000	44500
2	Несприятливі погодні умови під час вирощування і збирання врожаю	76	120 000	91200
3	Падіння цін на вироблену продукцію	74	30 000	22200
4	Зростання цін на пальне, насіння, корми тощо	64	10 000	6400
5	Розкрадання	45	30 000	13500
6	Падіж тварин	34	45 000	15300
7	Рейдерство	25	80 000	20000
8	Помилки через низьку кваліфікацію персоналу	18	130 00	2340
9	Пожежі	12	10 000	1200
10	Псування майна	9	15 000	1350

Джерело: розраховано автором

повідного майна, яке може бути втрачена у результаті реалізації ризику. Очікувані збитки одночасно служать показником вартості ризику для підприємства та є економічно обґрунтованим максимальним розміром страхового платежу при страхуванні відповідного об'єкта ризику. Для того, щоб оцінити та прийняти рішення про страхування чи використання іншого інструменту управління ризиками, базуючись на даних про очікувані збитки, необхідно розробити критерії оцінки. Відповідно до вимог Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства № 635 [5] встановлені наступні критерії суттєвості (табл. 4):

Крім розглянутих ризиків існують форс-мажорні обставини та катастрофічні події, які можуть загрожувати безпосередньо існуванню підприємства (природні та техногенні катастрофи, воєнні дії, перевороти тощо). Вони трапляються настільки рідко, що можуть не трапитися ні разу за весь період існування підприємства. Очікувані характеристики витрат відіграють у такому випадку незначну роль. При управлінні такими ризиками слід виходити із максимально прийняттого розміру витрат для таких ризиків.

Якщо припустити, що вартість усіх активів досліджуваного підприємства 5 000 000 грн., витрати 2 000 000 грн., доходи – 3 000 000 грн., то критерій щодо ризиків, пов'язаних із майном складе $5\,000\,000 * 3\% = 150\,000$ грн., із доходами: $3\,000\,000 * 0,2\% = 6\,000$ грн., із витратами: $2\,000\,000 * 0,2\% = 4\,000$ грн. Визначивши суттєвість ризиків можемо прийняти рішення про страхування (табл. 5).

Фактичний аналіз страхування, його ефективності порівняно із аналізом ризиків значно простіший, оскільки не має потреби мати справу із невизначеністю. Як і аналіз ризиків,

аналіз ефективності страхування може бути якісним та кількісним. Особливості проведення якісного аналізу були наведені вище і вони також цілком справедливі для аналізу ефективності страхування. Кількісний аналіз ефективності страхування вимагає оцінки та співставлення трьох основних показників:

- 1) витрат на страхові платежі (СП);
- 2) збитків від страхових випадків (З);
- 3) отриманих страхових виплат (СВ).

Аналіз доцільно проводити у розрізі ризиків, договорів та окремих страхових компаній. Важливо, у процесі аналізу правильно вибрати аналізований період. Недоцільно проводити аналіз за період одного року, особливо стосовно страхових випадків, які пов'язані із природними факторами. Кліматологи стверджують, що у природі мають місце циклічні зміни клімату кожні 7, 12, 14, 19 та 22 роки [4]. Вони впливають і на вегетацію сільськогосподарських культур, і, опосередковано, на сільськогосподарських тварин. Крім того, страхові випадки на підприємствах трапляються не щорічно, а із певною періодичністю. Тому доцільно обрати достатньо тривалий досліджуваний період для аналізу: не менше п'яти – десяти років. *Поруч із цим, обираючи тривалий період часу для аналізу, слід пам'ятати про коригування показників у грошовому показнику на індекс інфляції, особливо, якщо темпи інфляції високі.*

Визначимо тепер можливі співвідношення між показниками, які були обрані для аналізу і представимо їх у вигляді коефіцієнтів.

Співвідношення суми страхових виплат за аналізований період та суми отриманих збитків від відповідного страхового випадку характеризується **коефіцієнтом покриття збитків страховим відшкодуванням**.

Таблиця 4

Критерії оцінки суттєвості збитків, очікуваних від реалізації ризиків

Об'єкти страхування	Критерій	База для обчислення кількісного критерію суттєвості збитків від ризику
1. Господарські операції та події, пов'язані зі зміною у складі активів, зобов'язань, власного капіталу підприємства	До 3 %	Вартість відповідно всіх активів або всіх зобов'язань, або власного капіталу
2. Господарські операції та події щодо доходів і витрат	До 2 %	Сума чистого прибутку (збитку)
	До 0,2 %	Загальна сума доходів підприємства або загальна сума витрат
		Найбільша за значенням класифікаційна група доходів та витрат відповідно.

Джерело: [5]

Таблиця 5

Прийняття управлінських рішень на основі аналізу очікуваних збитків від ідентифікованих ризиків

№ з/п	Ідентифікований ризик	Очікувана ймовірність, %, P_i	Вартість об'єкта, грн. X_i	Очікувані збитки, грн., $P_i * X_i$	Критерій, грн.	Рекомендоване управлінське рішення
1	Вимерзання посівів	89	50 000	44500	4 000	Страхувати
2	Несприятливі погодні умови під час вирощування і збирання врожаю	76	120 000	91200	4 000	Страхувати
3	Падіння цін на вироблену продукцію	74	30 000	22200	6 000	Хеджувати
4	Зростання цін на пальне, насіння, корми тощо	64	10 000	6400	4 000	Хеджувати
5	Розкрадання	45	30 000	13500	150 000	Внутрішнє управління ризиками
6	Падіж тварин	34	45 000	15300	6 000	Страхувати
7	Рейдерство	25	80 000	20000	150 000	Внутрішнє управління ризиками
8	Помилки через низьку кваліфікацію персоналу	18	130 00	2340	4 000	Внутрішнє управління ризиками
9	Пожежі	12	10 000	1200	150 000	Внутрішнє управління ризиками
10	Псування майна	9	15 000	1350	150 000	Внутрішнє управління ризиками

Джерело: розраховано автором

$$K_n = \frac{\sum_{i=1}^n CB_n}{\sum_{i=1}^n 3_n}, \quad (2)$$

де n – кількість років аналізованого періоду.

Необхідно провести дослідження окремо за усіма надзвичайними подіями, від яких підприємство понесло збитки, незалежно від того, чи були вони застрахованими. За нормальних умов господарювання значення даного коефіцієнта коливатиметься в межах від 0 до 1. Чим ближ-

чим буде значення до 1, тим ефективнішим було страхування і точнішим рішення щодо нього. Низькі значення даного коефіцієнта означають необхідність перегляду стратегії страхування за даними ризиками. Особливу увагу слід звернути на випадки, коли значення коефіцієнта дорівнюватиме 0. Це означає, що страхування даних ризиків не проводилось або страхова компанія не виплатила страхове відшкодування. У першому випадку необхідно провести оцінку можливостей страхування таких ризиків у майбут-

ньому, у другому випадку – визначити причини неотримання страхових виплат та переглянути рішення про співпрацю із страховою компанією.

Коефіцієнт покриття витрат страхування визначається співвідношенням сум страхового відшкодування за аналізований період та сум відповідних збитків і страхових платежів за аналізований період.

$$K_b = \frac{\sum_{i=1}^n CB_n}{\sum_{i=1}^n CP_n + Z_n}, \quad (3)$$

За нормальних умов господарювання значення даного коефіцієнта коливатиметься в межах від 0 до 1. Чим ближчим буде значення до 1, тим ефективнішим було страхування і точнішим рішення щодо нього. Низькі значення даного коефіцієнта означають необхідність перегляду стратегії страхування за даними ризиками.

Коефіцієнт покриття страхових платежів розраховується як співвідношення суми отриманих страхових виплат та суми відповідних сплачених страхових платежів за аналізований період.

$$K_c = \frac{\sum_{i=1}^n CB_n}{\sum_{i=1}^n CP_n}, \quad (4)$$

Особливу увагу слід приділити випадкам, коли значення коефіцієнта рівне або менше 1.

У такому разі слід переглянути стратегію управління даним видом ризику можливо на користь альтернативних методів, крім страхування.

Коефіцієнт страхових витрат розраховується як співвідношення сум збитків від страхового випадку та сум відповідних страхових платежів за аналізований період.

$$K_n = \frac{\sum_{i=1}^n Z_n}{\sum_{i=1}^n CP_n}, \quad (5)$$

У разі, коли значення коефіцієнта рівне або більше 1 слід переглянути стратегію управління даним видом ризику. Результати проведеного аналізу сільськогосподарського страхування на підприємстві допоможуть керівництву приймати обґрунтовані рішення для управління сільськогосподарськими ризиками та необхідності їх страхування.

Висновки з проведеного дослідження. Пропозиції щодо удосконалення методики аналізу сільськогосподарського страхування, викладені в статті, дозволять раціонально оцінювати сільськогосподарські ризики, ефективність проведеного страхування та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Подальшого дослідження потребують питання комплексного підходу до аналізу сільськогосподарського страхування.

Список використаних джерел:

1. Балджи М.Д. Економічний ризик та методи його вимірювання: навч. посібник. Харків : Промарт, 2015. 300 с.
2. Васильєва Т.А., Леонов С.В., Кривич Я.М. Економічний ризик: методи оцінки та управління: навч. посібник; під заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т.А. Васильєвої, канд. екон. наук Я.М. Кривич. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 208 с.
3. Кучеренко В.Р., Карпов В.А., Карпов А.В. Економічний ризик та методи його вимірювання : навч. посібник. Одеса, 2011. 199 с.
4. Олійник Я.Б., Федорищак Р.П., Шищенко П.Г. Загальне землезнавство. Київ : Знання-Прес, 2003. С. 55–69.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства та внесення змін до деяких наказів Міністерства фінансів України Наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13?lang=uk>

References:

1. Baldzhy M.D. (2015). Ekonomichnyi ryzyk ta metody yoho vymiryuvannya: navch. posibnyk [Economic risk and methods of its measurement: teaching. manual]. Kharkiv : Promart. (in Ukrainian)
2. Vasylijeva T.A., Leonov S.V., Kryvych Ya.M. (2015). Ekonomichnyi ryzyk: metody otsinky ta upravlinnia: navch. posibnyk [Economic risk: methods of assessment and management: training. manual]; pid zah. red. d-ra ekon. nauk, prof. T.A. Vasylijevoi, kand. ekon. nauk Ya.M. Kryvych. Sumy : DVNZ "UABS NBU". (in Ukrainian)
3. Kucherenko V.R., Karpov V.A., Karpov A.V. (2011). Ekonomichnyi ryzyk ta metody yoho vymiryuvannya : navch. posibnyk [Economic risk and methods of its measurement: teaching. manual]. Odesa. (in Ukrainian)
4. Oliinyk Ya.B., Fedoryshchak R.P., Shyshchenko P.H. (2003). Zahalne zemleznavstvo [General earth science]. Kyiv : Znannia-Pris. (in Ukrainian)
5. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo oblikovoi polityky pidpriemstva ta vnesennia zmin do deiakykh nakaziv Ministerstva finansiv Ukrainy Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 27.06.2013 № 635 [On Approval of Methodical Recommendations on Accounting Policy of the Enterprise and Changes to Certain Orders of the Ministry of Finance of Ukraine Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated June 27, 2013 № 635]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13?lang=uk>

УДК 339.138

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-70>**Грищенко О.Ф.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та УІД
Сумського державного університету**Gryshchenko Olena**
Sumy State University**ВИКОРИСТАННЯ МАТРИЧНИХ МЕТОДІВ
ПОРТФЕЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ НАПРЯМІВ
РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ¹****THE USE OF MATRIX METHODS OF THE PORTFOLIO ANALYSIS
FOR IDENTIFICATION THE DEVELOPMENT DIRECTIONS
OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISES**

У статті використано матричні методи портфельного аналізу для вивчення результатів діяльності вітчизняного промислового підприємства, визначено напрями його розвитку в майбутніх періодах. Методичною основою проведеного дослідження є три матриці портфельного аналізу, такі як матриця BCG (Boston Consulting Group), матриця портфоліо-аналізу, матриця Shell/DPM. Об'єктом дослідження є машинобудівне підприємство Сумського регіону, що спеціалізується на виробництві насосного обладнання широкого спектру застосування. За результатами проведеного дослідження сформовано зведену таблицю імплементації матричних методів портфельного аналізу. Дослідження показало, що аналізоване підприємство має гармонійний продуктивний портфель з вираженими лідерами та аутсайдерами. На основі узагальнення результатів аналізу сформовано рекомендації щодо реструктуризації продуктового портфеля промислового підприємства та управління ним.

Ключові слова: стратегія розвитку, матриця BCG, матриця портфоліо-аналізу, матриця Shell/DPM, промислове підприємство, розвиток.

В статье использованы матричные методы портфельного анализа для изучения результатов деятельности отечественного промышленного предприятия, определены направления его развития в будущих периодах. Методической основой проведенного исследования являются три матрицы портфельного анализа, такие как матрица BCG (Boston Consulting Group), матрица портфоліо-анализа, матрица Shell/DPM. Объектом исследования является машиностроительное предприятие Сумского региона, специализирующееся на производстве насосного оборудования широкого спектра применения. По результатам проведенного исследования сформирована сводная таблица имплементации матричных методов портфельного анализа. Исследование показало, что рассматриваемое предприятие имеет гармоничный продуктивный портфель с выраженными лидерами и аутсайдерами. На основе обобщения результатов анализа сформированы рекомендации по реструктуризации продуктового портфеля промышленного предприятия и управления ним.

Ключевые слова: стратегия развития, матрица BCG, матрица портфоліо-анализа, матрица Shell/DPM, промышленное предприятие, развитие.

An effective strategic planning system should manage the strategic alternatives' development of each product portfolio's component and identify new strategic development opportunities for the enterprise. Such system should also be implemented in the mode of continuous analysis of potentially possible alternatives and supported by the possibility of resources' relocation. As a result, the company generates a set of scenarios, which form the strategy of the enterprise. The matrix methods of portfolio

¹ Робота виконана за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідної теми «Механізм управління формуванням стратегій випереджаючого інноваційного розвитку промислових підприємств» (№ ДР 0117U003928).

analysis were used in the article to study the results of the activities of the domestic industrial enterprise and to determine the directions of its development in the future. The methodological basis of the study covers three portfolio analysis matrices: the BCG matrix (Boston Consulting Group), the portfolio analysis matrix, the Shell/DPM matrix. The object of the research is a machine-building enterprise of Sumy region, specializing in the manufacture of a wide range of pumping equipment. The product portfolio of the analyzed enterprise can be divided into 5 strategic economic groups by nature of use. These groups are: pumps for oil refining and petrochemicals; pumps for thermal and nuclear power plants; pump for metallurgical enterprises; pumps for utilities; spare parts for pumps. The statistical survey of the main indicators reflecting the efficiency of the economic activity of the analyzed enterprise for the period of 2009–2017 is presented. According to the results of the study, a summary table of recommendations for product strategies implementations is formed. The study showed that the enterprise has a harmonious product portfolio with clear leaders and outsiders. However, portfolio analysis methods indicate the need to reorganize the product portfolio by excluding one strategic commodity group. The main investment target is a strategic commodity group for utilities. The development of this group should be provided on innovative principles. Focus should be made on the development and implementation of product and process innovations. Based on a summary of the analysis results, recommendations for restructuring and managing the product portfolio of an industrial enterprise were formed.

Key words: development strategy, BCG matrix, portfolio analysis matrix, Shell/DPM matrix, industrial enterprise, development.

Постановка проблеми. Інтенсифікація усіх бізнес процесів, мінливість середовища господарювання, стрімкий розвиток науково-технічної сфери та посилення ролі інновацій у конкурентній боротьбі вимагають від сучасних підприємств використання нестандартних рішень у процесі пошуку та виявлення стратегічних напрямів розвитку.

Стратегічне управління підприємством та ідентифікація напрямків його розвитку вимагають використання комплексного методичного підходу, зокрема застосування інструментів та аналітичних методик портфельного аналізу. Методики портфельного аналізу передбачають вивчення результатів господарювання складових підприємства задля подальшого розподілу ризиків та прийняття стратегічних рішень майбутніх періодів.

У джерелі [13] зазначено, що портфельний аналіз є кількісним методом, який спрямований на досягнення балансу між максимізацією прибутку та мінімізацією ризику в різних умовах середовища.

Відповідно до джерела [12] аналіз продуктового портфеля є аналітичним підходом, за допомогою якого менеджер компанії може розглядати компанію як суму продуктів, якими необхідно керувати за критерієм прибутковості. Однак, беручи до уваги специфіку ринку, конкурентну перевагу та процеси розподілу ресурсів, можемо відзначити, що аналіз портфеля продуктів дає менеджеру можливість проаналізувати компанію з іншої точки зору та забезпечити ефективну розстановку пріоритетів на майбутнє.

Ефективна система стратегічного планування повинна керувати розробленням стратегічних альтернатив для кожної складової продуктового портфеля та виявляти нові стра-

тегічні можливості розвитку для підприємства. Така система також повинна реалізовуватися в режимі безперервного аналізу потенційно можливих альтернатив розвитку та підкріплюватися можливістю швидкого перерозподілу ресурсів. Як наслідок, підприємство генерує для себе набір сценаріїв дій, які загалом формують стратегію діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Огляд літератури показав, що вивченню теоретичних та практичних аспектів стратегічного матричного аналізу присвячені роботи багатьох вітчизняних та закордонних дослідників, таких як В.В. Божкова, Л.В. Горета [1], І.М. Вагнер [2], І.М. Іванова, Н.В. Яшкіна [3], Є.А. Бельтюков, Л.А. Некрасова [5], Р.С. Фроленко, С.М. Жукевич [9], Ф.Т. Іонеску, К.В. Курмеї [12], К. Хуанг [13], С. Жич, Х. Хаджич, М. Іконич [14]. Проте більшість досліджень обмежується використанням одного-двох методів матричного аналізу й не спрямована на формування стратегічних рішень на основі комплексної матричної діагностики.

Метою статті є здійснення портфельного аналізу діяльності вітчизняного промислового підприємства та виявлення потенційних напрямів його розвитку. В основу аналізу покладено такі матриці портфельного аналізу, як матриця BCG (Boston Consulting Group), матриця портфоліо-аналізу, матриця Shell/DPM.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Об'єктом дослідження є машинобудівне підприємство Сумського регіону, що спеціалізується на виробництві насосного обладнання широкого спектру застосування, а саме включає енергетику, тепlopостачання, меліорацію та водopостачання, нафтопереробку, хімію та нафтохімію, сільське господарство, легку промисловість, металургію та інші галузі економіки.

Отже, напрями та види робіт, що виконує ТОВ «Сумський машинобудівний завод», можна узагальнити такими категоріями:

- 1) виробництво насосного обладнання;
- 2) розроблення та проектування нового насосного обладнання;
- 3) модернізація наявного портфеля насосного обладнання;
- 4) інжинірингові послуги;
- 5) надання консультаційних послуг з підбору насосного обладнання відповідно до експлуатаційних умов;
- 6) проведення всіх видів випробувань відцентрових насосних агрегатів (зокрема, сертифікаційних) в акредитованій випробувальній лабораторії;
- 7) гарантійне обслуговування та нагляд під час монтажу та пусконаладжувальних робіт.

Відповідно до методики Державної служби статистики України ТОВ «Сумський машинобудівний завод» належить до категорії середніх підприємств і має досить потужну конструкторську базу. Одночасно із серійним виробництвом насосного обладнання підприємство має можливість виконувати індивідуальні замовлення, що базуються на створенні нових конструкцій та моделей насосного обладнання відповідно до специфічних вимог замовника.

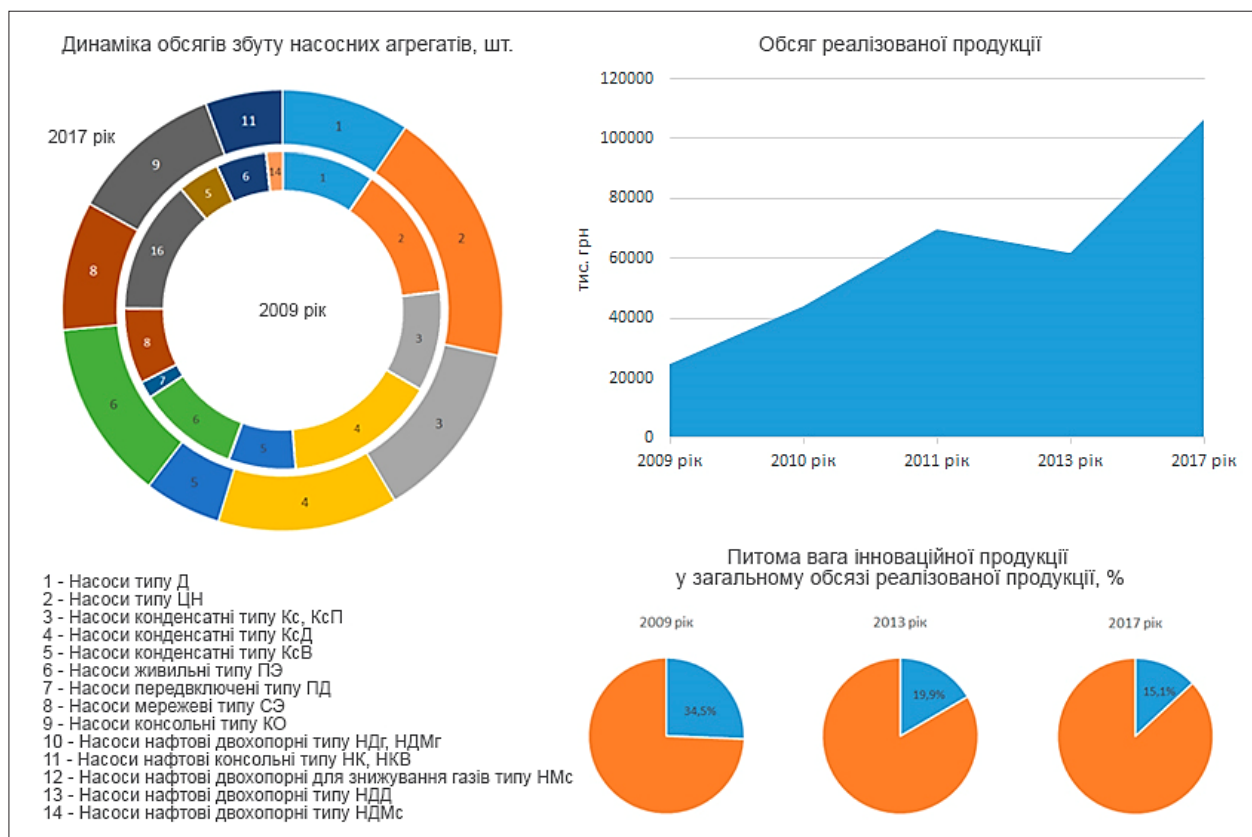
На рис. 1 показано статистичне зведення основних показників, що відображають результативність господарської діяльності ТОВ «Сумський машинобудівний завод» за 2009–2017 роки.

Продуктовий портфель ТОВ «Сумський машинобудівний завод» налічує більше 300 найменувань, які за критерієм призначення можна розділити на 5 стратегічно-господарських груп:

- насосні агрегати для підприємств нафтопереробки та нафтохімії;
- насосні агрегати для підприємств теплової та атомної енергетики;
- насосні агрегати для підприємств металургійного комплексу;
- насосні агрегати для підприємств комунального господарства;
- запасні частини до насосних агрегатів.

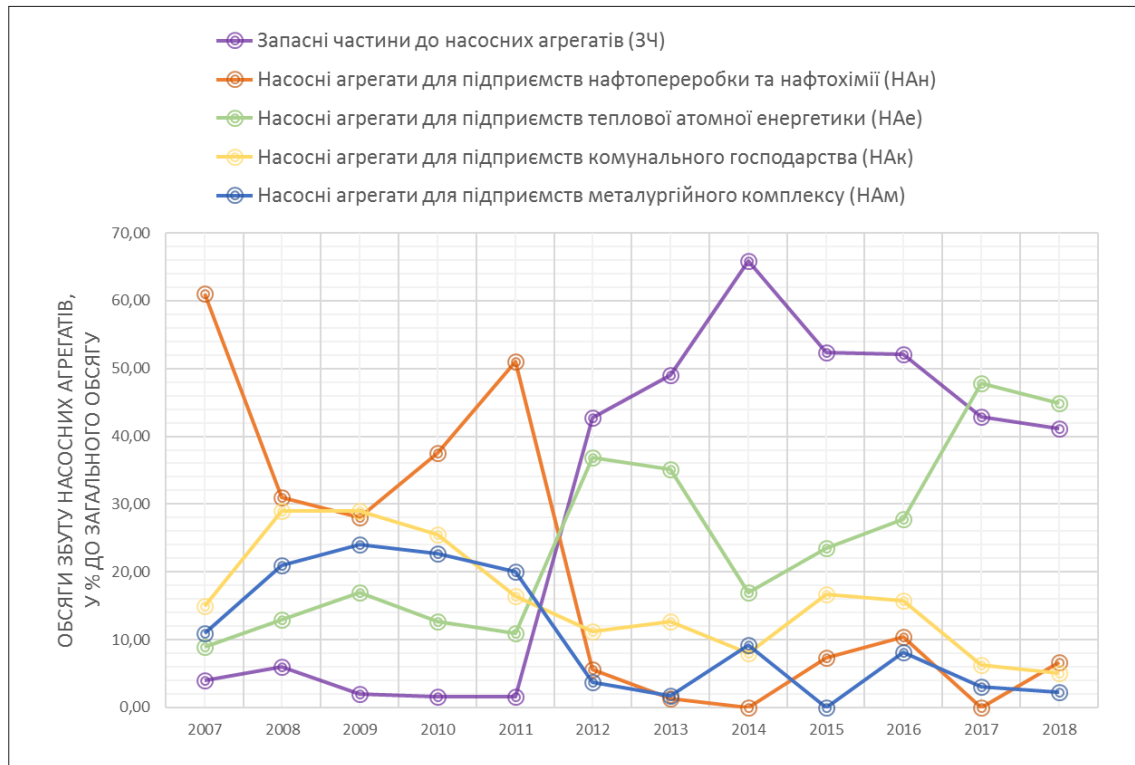
Динаміка зміни обсягів збуту ТОВ «Сумський машинобудівний завод» у розрізі стратегічно-господарських груп представлена на рис. 2. Дослідження проводилося з використанням матричних методів портфельного аналізу та на основі даних, отриманих за результатами господарювання за підсумками 2018 року.

Матриця BCG [3; 4; 9; 10] будується за двома критеріями, такими як відносна частка ринку та

Рис. 1. Основні показники діяльності ТОВ «Сумський машинобудівний завод»

Джерело: побудовано автором

Рис. 2. Динаміка обсягів збуту насосних агрегатів ТОВ «Сумський машинобудівний завод» у 2007–2018 роках

Джерело: побудовано автором

температури ринку, і має розмірність 2×2 . Основою для її побудови є як внутрішньофірмова статистика, так і статистичні дані про галузь.

Із матриці BCG, представленій на рис. 3, видно, що у ТОВ «Сумський машинобудівний завод» є стратегічно-господарська група, що розміщена у квадранті «дійні корови». Відповідно до загальноприйнятої інтерпретації зон матриці товари такої стратегічної групи досягли фази зрілості та приносять підприємству найбільші обсяги прибутків, а також є основою переваг підприємства у сфері витрат. Ринкова частка стратегічно-господарської групи «Насосні агрегати для підприємств теплової та атомної енергетики», що коливається в межах 0,8–0,9%, у найближчі п'ять років потенційно може змінюватися в напрямі зменшення. Для цієї стратегічної групи підприємству доцільно провадити стратегію підтримання конкурентних переваг, що забезпечить тривале існування підприємства на ринку та створить умови для його подальшого розвитку.

Стратегію підтримки конкурентних переваг доцільно використати для стратегічно-господарської групи «Запасні частини до насосних агрегатів». Ця група товарів потребує забезпечення постійних інвестицій у маркетингову діяльність задля утримання досягнутої ринкової частки.

Стратегічно-господарські групи «насосні агрегати для підприємств нафтопереробки та нафтохімії» та «насосні агрегати для підприємств металургійного комплексу» розміщуються у квадранті матриці «собаки». Для стратегічно-господарської групи «насосні агрегати для підприємств металургійного комплексу» доцільно використати стратегію елімінації, оскільки стратегічні загрози її утримання перевершують переваги. За поточних ринкових умов з урахуванням історії групи «насосні агрегати для підприємств нафтопереробки та нафтохімії» вважаємо за доцільне використати стратегію розвитку. Ключовими діями в рамках цієї стратегії повинні стати заходи з оновлення насосного парку та технологічне переоснащення виробничих ліній. Також слід приділити увагу пошуку нових ринків збуту. Аналогічного підходу потребує стратегічно-господарська група «насосні агрегати для підприємств комунального господарства».

Загальний стан портфеля бізнесу ТОВ «Сумський машинобудівний завод» характеризується середнім рівнем збалансованості. За жодною стратегічно-господарською групою підприємство не має позицій лідера у галузі. Однак це є нормальним з огляду на специфіку галузі. Рівень конкурентоспроможності розглянутих господарських груп є досить високим,

Рис. 3. Матриця BCG для ТОВ «Сумський машинобудівний завод» у 2018 році

Джерело: побудовано автором

що свідчить про можливість розвитку підприємства в майбутньому.

Матриця портфоліо-аналізу [11] базується на використанні внутрішньої торгової статистики підприємства, досліджує стан його продуктового портфеля відносно лідера продажів і будується на основі двох критеріїв, таких як темп приросту обсягів збуту продукції та відносна частка стратегічно-господарської групи в продуктовому портфелі підприємства (рис. 4).

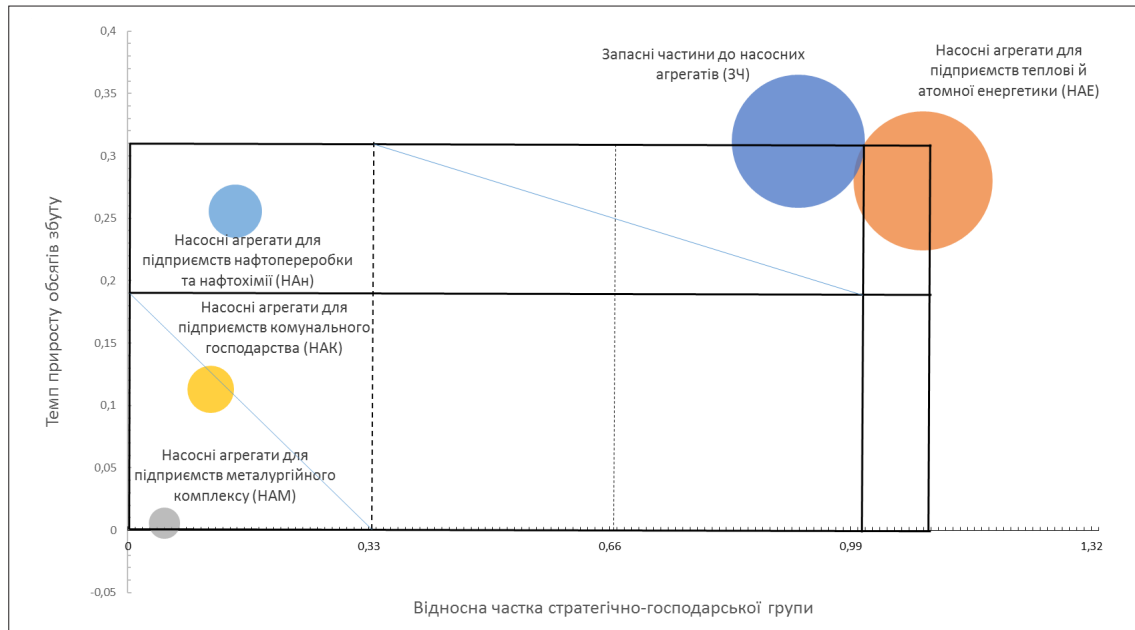
З рис. 4 видно, що основою продуктового портфеля ТОВ «Сумський машинобудівний завод» є стратегічна товарна група насосних агрегатів для підприємств теплової та атомної енергетики, яка за результатами 2018 року забезпечила 44,85% продажів. Слід зазначити, що у 2007–2011 роках ця група входила до аутсайдерів. Найближчим наслідувачем лідера продуктового портфеля є стратегічна товарна група запасних частин до насосних агрегатів, що перебуває в зоні ABD-матриці та забезпечує 41,19% продажів (на 3,66% менше, ніж у лідера). Для цієї групи рекомендується застосувати стратегію гонки за лідером, ключовими складовими якої у цьому разі повинні бути заходи з інтенсифікації зусиль щодо забезпечення просування або стратегія утримання позиції. Слід зазначити, що у 2012–2017 роках ця група була лідером продуктового портфеля, а на кінець 2018 року демонструє значне скупчення до лідера, що свідчить про стабільність позиції стратегічної групи.

Потрапляння двох стратегічних груп до зони SEF-матриці свідчить про їх аутсайдерські позиції.

Стратегічна група насосних агрегатів для підприємств металургійного комплексу характеризується низькою прибутковістю, причому їй притаманне щорічне падіння обсягів продажів (-26,2% порівняно з 2017 роком). Участь цієї групи в покритті постійних витрат незначна, а рівень її маркетингової значущості є низьким. Для цієї групи рекомендуємо використати стратегію елімінації. Стратегічна товарна група насосних агрегатів для підприємств комунального господарства хоча й показує незначні обсяги продажів у минулих періодах та забезпечує низький внесок у покриття постійних витрат, проте характеризується значним рівнем маркетингової значущості. Беручи це до уваги, вважаємо, що для цієї стратегічної групи доцільно використати стратегію інвестування.

Дислокація стратегічної товарної групи насосних агрегатів для підприємств нафтопереробки та нафтохімії у зоні ACDF-матриці свідчить про середній рівень розвитку та нішевість позицій групи, хоча тяжіння до правого верхнього кутка зони сигналізує про певні кризові процеси. Беручи до уваги те, що до 2011 року ця група утримувала лідерські позиції продуктового портфеля підприємства, а також наявний у її складових інноваційний потенціал, вважаємо за доцільне порекомендувати використання стратегії інвестування (переважно в НДДКР).

Матриця Shell/DPM [1; 2; 4] має розмірність 3×3 та будується на основі двох інтегральних критеріїв, таких як привабливість ринку та конкурентоспроможність стратегічної товарної групи (рис. 5). Під час визначення рівня прива-

Рис. 4. Матриця портфоліо-аналізу для ТОВ «Сумський машинобудівний завод» у 2018 році

Джерело: побудовано автором

близькості ринку враховано такі субпоказники, як обсяг сегменту (ринку); темпи зміни сегменту (ринку); купівельна спроможність сегменту (ринку); рівень рентабельності; логістично-розподільчі витрати; економіко-правові обмеження; рівень конкуренції. Під час визначення рівня конкурентоспроможності стратегічних товарних груп враховано такі субпоказники, як кадровий та науково-дослідний потенціал; рівень якості продукції; рівень новизни продукції; рівень доступу до каналів розподілу; імідж підприємства; необхідні інвестиції для обслуговування стратегічної товарної групи.

Відповідно до матриці Shell/DPM (рис. 5) стратегічна товарна група насосних агрегатів для підприємств нафтопереробки та нафтохімії дислокується у квадранті 4 зони аутсайдерів. Для цієї групи товарів доцільно порекомендувати посилення контролю над грошовими потоками та прибутком. Щонайменше підприємству потрібно намагатися утримувати стратегічну товарну групу у цьому стані, поки вона приносить прибуток. Якщо ситуація буде стабільно погіршуватися, слід вжити заходів щодо згортання бізнесу. Можна також розглянути варіанти дій щодо нарощення конкурентних переваг цієї групи на нових ринках збуту.

Розміщення стратегічної товарної групи насосних агрегатів для металургійного комплексу у квадранті 2 зони аутсайдерів свідчить про те, що перспектив для розвитку на стагнующому ринку не існує. У ситуації, що склалась, необхідно перетворити наявні активи на

грошову масу. У майбутніх періодах рекомендується використати згенеровані ресурси для підтримання та розвитку стратегічної товарної групи насосних агрегатів для підприємств нафтопереробки та нафтохімії.

Щодо насосних агрегатів для підприємств комунального господарства можна стверджувати про значний потенціал розвитку на основі впровадження інноваційних рішень. Необхідно інвестувати у розвиток цієї стратегічної групи. Розвиток повинен перш за все базуватись на товарних та процесних інноваціях. Обсяг і план інвестування необхідно формувати після ретельного та детального аналізу галузі, а також розроблення заходів щодо підвищення конкурентоспроможності продукції.

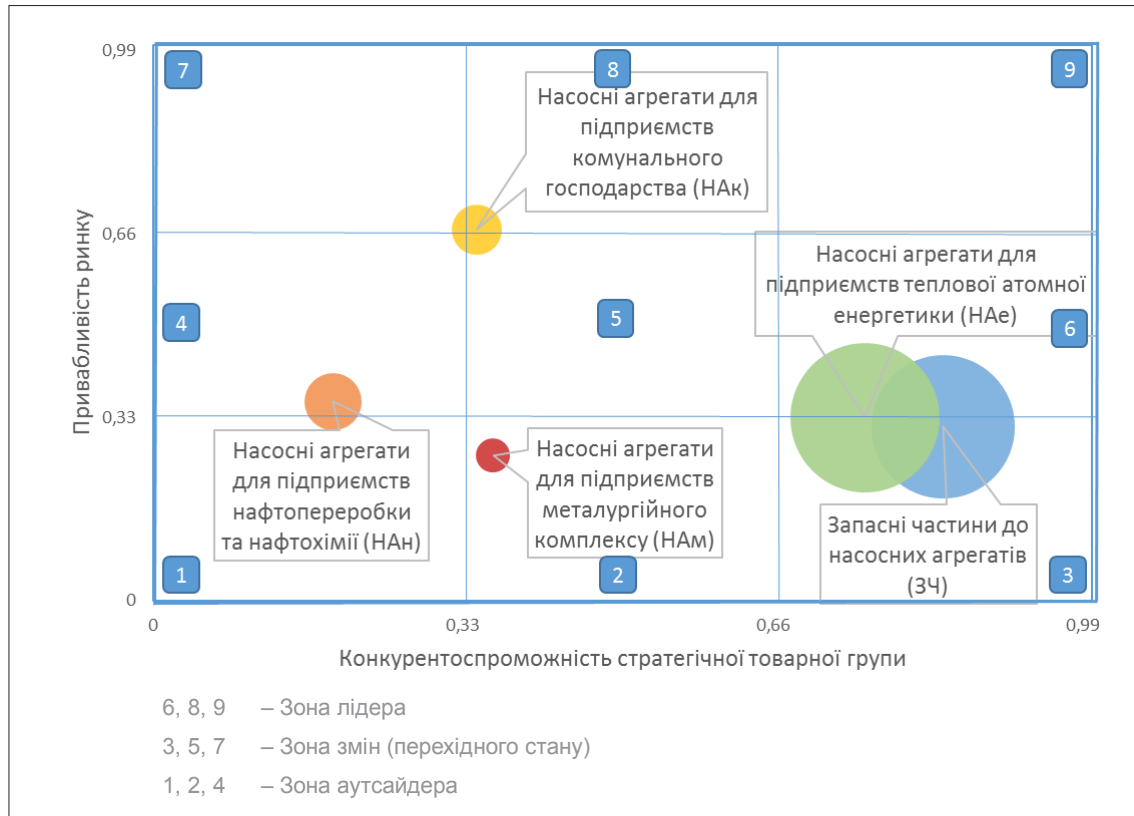
Дислокація двох стратегічних груп на межі квадрантів 3 та 6 свідчить про їх відносно стабільне положення на ринку та домінуючі позиції в товарному портфелі підприємства. Стратегічним орієнтиром для ТОВ «Сумський машинобудівний завод» є збереження досягнутих стратегічних позицій. Ці стратегічні групи забезпечують необхідні фінансові засоби для самофінансування та акумулюють додаткові кошти для інвестицій в інші перспективні галузі бізнесу (зокрема в розвиток насосних агрегатів для підприємств комунального господарства).

Зведена таблиця за результатами імплементації матричних методів портфельного аналізу подана нижче (табл. 1).

Висновки з проведеного дослідження. Підбиваючи підсумки за результатами проведе-

ного аналізу, можемо говорити про гармонійну структуру продуктового портфеля ТОВ «Сумський машинобудівний завод» із вираженими лідерами та аутсайдерами. Усі використані методики портфельного аналізу свідчать

про необхідність виключення зі складу продуктового портфелю стратегічної господарської групи насосних агрегатів для підприємств металургійного комплексу. Головною метою спрямування інвестиції є стратегічна господар-

Рис. 5. Матриця Shell/DPM для ТОВ «Сумський машинобудівний завод» у 2018 році
 Джерело: побудовано автором

Таблиця 1

Стратегічні рекомендації за результатами імплементації матричних методів портфельного аналізу

Стратегічно-господарська група	Матриця BCG	Матриця портфоліо-аналізу	Матриця Shell/DPM
Насосні агрегати для підприємств нафтопереробки та нафтохімії	Стратегія розвитку	Стратегія інвестування	Стратегія поступового продовження бізнесу, стратегія часткового згортання
Насосні агрегати для підприємств теплової атомної енергетики	Стратегія утримання конкурентних переваг	Стратегія утримання позицій	Стратегія генератора грошових коштів, стратегія прибуткового росту
Насосні агрегати для підприємств металургійного комплексу	Стратегія елімінації	Стратегія елімінації	Стратегія часткового згортання зі зміною структури
Насосні агрегати для підприємств комунального господарства	Стратегія розвитку	Стратегія інвестування	Стратегія посилення конкурентних переваг
Запасні частини до насосних агрегатів	Стратегія підтримки конкурентних переваг	Стратегія гонки за лідером, стратегія утримання позицій	Стратегія генератора грошових коштів, стратегія прибуткового росту

Джерело: узагальнено автором

ська група для підприємств комунального господарства. Розвиток цієї групи повинен здійснюватися на інноваційних принципах. Значна увага повинна бути приділена розробленню та впровадженню товарних і процесних інновацій. Вжиття стратегічних заходів щодо утримання позицій є необхідним для двох стратегічно-господарських груп, таких як запасні частини до насосних агрегатів та насосні агрегати для підприємств теплової атомної енергетики. Товари цих груп переважно перебувають

на етапі зрілості життєвого циклу й потребують впровадження процесних інновацій, хоча не слід залишати поза увагою заходи щодо розширення цих продуктових груп, а також поступової модернізації продукції.

Подальші дослідження будуть спрямовуватись на розроблення методичних рекомендацій для формування комплексу дій щодо вибору стратегічних напрямів розвитку з урахуванням специфіки діяльності промислових підприємств.

Список використаних джерел:

1. Божкова В.В., Горета Л.В. Використання матричного інструментарію у стратегічному маркетинговому плануванні діяльності вітчизняних промислових підприємств. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. № 4 (66). С. 27–33.
2. Вагнер І.М. Матриця спрямованої політики як один із методів стратегічного аналізу. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2 (6). С. 9–14.
3. Гаркавенко С.С. Маркетинг : підручник. Київ : Лібра, 2007. 720 с.
4. Іванова М.І., Яшкіна Н.В. Використання комплексу матричних методів стратегічного аналізу діяльності виробничих підприємств. *Економіка та держава*. 2014. № 6. С. 86–90.
5. Бельтюков Є.А., Некрасова Л.А. Конкурентна стратегія підприємства: сутність та формування на основі оцінки рівня конкурентоспроможності. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 2 (12). С. 6–13.
6. Мельник Ю.М., Суржанова Ю.С. Застосування методів стратегічного маркетингового аналізу для оцінки бізнес-портфеля ЗМВК «КОКТЕБЕЛЬ». *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 4. Т. 1. С. 205–211.
7. Пятниченко Є.А., Свистун Л.А. Стратегічне фінансове планування в системі завдань розвитку компанії. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 316–323.
8. Слинчук К.П. Методологічні основи формування системи оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки*. 2012. № 1 (4). Т. 2. С. 277–283.
9. Фроленко Р.С., Жукевич С.М. Використання матричних методів у стратегічному аналізі диверсифікованих компаній. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 6 (39). С. 124–132.
10. Хулей Г., Сондерс Дж., Найджел П. Маркетинговая стратегия и конкурентное позиционирование. Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2005. 800 с.
11. Шведова І.А., Кузнецова Т.Е. Книга директора по маркетингу производственного предприятия. Санкт Петербург : Питер, 2009. 432 с.
12. Ionescu F.T., Curmei C.V. Product portfolio analysis – Arthur D. Little matrix. *Annals of Faculty of Economics*. 2011. № 1. P. 754–760.
13. Huang X. What Is Portfolio Analysis. *Portfolio Analysis. Studies in Fuzziness and Soft Computing*. Vol. 250. Berlin, Heidelberg : Springer, 2010. 182 p.
14. Žic S., Hadžić H., Ikončić M. Portfolio analysis – a useful management tool. *Technical Gazette*. 2009. № 16. P. 101–105.

References:

1. Bozhkova V.V., Horeta L.V. (2018). Vykorystannia matrychnoho instrumentariiu u stratehichnomu marketynhovomu planuvanni diialnosti vitchyznianskykh promyslovykh pidpriumstv [Use of matrix tools in strategic marketing planning of domestic industrial enterprises]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, 4(66), 27–33. (in Ukrainian)
2. Vahner I.M. (2010). Matrytsia spriamovanoi polityky yak odyin iz metodiv stratehichnoho analizu [Matrix of directed policy as one of the methods of strategic analysis]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 2(6), 9–14. (in Ukrainian)
3. Harkavenko S.S. (2007). Marketynh : pidruchnyk [Marketing: A textbook]. Kyiv : Libra. (in Ukrainian)
4. Ivanova M.I., Yashkina N.V. (2014). Vykorystannia kompleksu matrychnykh metodiv stratehichnoho analizu diialnosti vyrobnychykh pidpriumstv [Use of a complex of matrix methods of strategic analysis of the activity of production enterprises]. *Ekonomika ta derzhava*, 6, 86–90. (in Ukrainian)
5. Beltiukov Ye.A., Nekrasova L.A. (2014). Konkurentna stratehiia pidpriumstva: sutnist ta formuvannia na osnovi otsinky rivnia konkurentospromozhnosti [Competitive strategy of the enterprise: essence and formation on the basis of assessment of the level of competitiveness]. *Ekonomika: realii chasu*, 2(12), 6–13. (in Ukrainian)

6. Melnyk Yu.M., Surzhanova Yu.S. (2009). Zastosuvannya metodiv stratehichnoho marketynhovoho analizu dlia otsinky biznes-portfelia ZMVK «KOKTEBEL» [Application of methods of strategic marketing analysis for the estimation of business portfolio of ZMVK "KOKTEBEL"]. *Mekhanizm rehulivannya ekonomiky*, 4(1), 205–211. (in Ukrainian)
7. Piatnychenko Ye.A., Svystun L.A. (2018). Stratehichne finansove planuvannya v systemi zavdan rozvytku kompanii [Strategic financial planning in the system of tasks of company development]. *Molodyi vchenyi*, 5(57), 316–323. (in Ukrainian)
8. Slynchuk K.P. (2012). Metodolohichni osnovy formuvannya systemy otsinky konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv. Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii [Methodological bases of the formation of a system for assessing the competitiveness of agricultural enterprises]. *Ekonomichni nauky*, 1(4), 2, 277–283. (in Ukrainian)
9. Frolenko R.S., Zhukevych C.M. (2012). Vykorystannia matrychnykh metodiv u stratehichnomu analizi dyversyfikovanykh kompanii [Using matrix methods in a strategic analysis of diversified companies]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, 6(39), 124–132. (in Ukrainian)
10. Huley G., Sonders Dzh., Naydzhel P. (2005). Marketingovaya strategiya i konkurentnoe pozitsionirovanie [Marketing strategy and competitive positioning]. Dnepropetrovsk : Balans Biznes Buks. (in Russian)
11. Shvedova I.A., Kuznetsova T.E. (2009). Kniga direktora po marketingu proizvodstvennogo predpriyatiya [The book of the director of marketing of the production enterprise]. Sankt Peterburg : Piter. (in Russian)
12. Ionescu F.T., Curmei C.V. Product portfolio analysis – Arthur D. Little matrix. *Annals of Faculty of Economics*. 2011. № 1. P. 754–760.
13. Huang X. What Is Portfolio Analysis. *Portfolio Analysis. Studies in Fuzziness and Soft Computing*. Vol. 250. Berlin, Heidelberg : Springer, 2010. 182 p.
14. Žic S., Hadžić H., Ikončić M. Portfolio analysis – a useful management tool. *Technical Gazette*. 2009. № 16. P. 101–105.

УДК 339.372

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-71>

Данкєєва О.М.

здобувач кафедри маркетингу, менеджменту
та публічного адміністрування
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг

Dankeieva Oksana

Donetsk National University of Economics and Trade named after
Mykhayilo Tugan-Baranovsky, Kriviy Rih

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ РОЗДРІБНИХ ПІДПРИЄМСТВ

PERSPECTIVES FOR FURTHER DEVELOPMENT OF RETAIL ENTERPRISES

В ході дослідження перспектив подальшого розвитку роздрібних підприємств проаналізовано основні спрямування потреб та вподобань сучасних споживачів, які істотно впливають на діяльність роздрібних підприємств у мінливому ринковому середовищі. Визначено основні перспективи розвитку роздрібних підприємств для успішної господарської діяльності на конкурентному ринку. Запропоновано інструменти для виконання поставлених завдань. Наведено очікувані результати від вжиття запропонованих заходів та використаних інструментів для визначення перспектив подальшого розвитку роздрібних підприємств. Застосування на практиці запропонованих напрямів діяльності забезпечить роздрібним підприємствам покращення економічної ефективності торговельного процесу та додаткові конкурентні переваги.

Ключові слова: роздрібна торгівля, роздрібні підприємства, дослідження споживачів, вподобання споживачів, попит, перспективи розвитку.

В ході дослідження перспектив подальшого розвитку розничних підприємств проаналізовані основні напрямки потребностей і переваг сучасних споживачів, які суттєво впливають на діяльність розничних підприємств в змінюючійся ринковій середі. Визначені основні перспективи розвитку розничних підприємств для успішної господарської діяльності на конкурентному ринку. Представлені інструменти для виконання поставлених завдань. Приведені очікувані результати від запропонованих заходів і використання інструментів для визначення перспектив подальшого розвитку розничних підприємств. Застосування на практиці запропонованих напрямків діяльності забезпечить розничним підприємствам покращення економічної ефективності торговельного процесу і додаткові конкурентні переваги.

Ключові слова: рознична торгівля, розничні підприємства, дослідження споживачів, переваги споживачів, запити споживачів, розвиток перспектив розвитку.

The objective of the article is to study the influence of consumer sentiment on the further development and prospects of retail establishments. In order to achieve this goal, the following tasks need to be solved: to monitor the latest trends in consumer inquiries when purchasing and consuming products, as well as to identify the main trends that can be traced in the activities of retail establishments at present. This will determine the prospects for their successful operation in a changing business environment. The theoretical basis of the research is the achievements of overseas and domestic scientists, as well as data of analytical research organizations. In order to achieve this goal, general scientific and special research methods were used, namely: structural-logical analysis, method of analysis and synthesis, techniques of logical generalization. Prospects for further development of retail establishments the main directions of needs and preferences of modern consumers, which considerably influence the activity of retail enterprises in a changing market environment, have been analyzed in the research. The data of research company Nielsen, which allowed determining consumer sentiment to date, is analyzed. Due to this, the main perspectives of the development of retail establishments for successful business activity in the competitive market are determined. Proposed tools for fulfilling the tasks. The expected results of proposed measures and used tools for prospects of further development of retail establishments are presented. The practical application of the proposed activities will provide retailers with improved economic efficiency of the trading process and additional competitive advantages.

Key words: retail trade, retail establishments, consumer research, consumer preferences, development prospects.

Постановка проблеми. Роздрібна торгівля є останньою ланкою в ланцюзі руху товарів від виробника до кінцевого споживача, де за останній час відбулися суттєві зміни, зокрема зміни у форматах магазинів, формах та методах торгівлі, наданні торговельних послуг споживачам, використанні торговельного обладнання, рекламі товарів у місці продажу. Таким перетворенням вона перш за все зобов'язана мінливим запитам і вподобанням цільового ринку, тому сучасні роздрібні підприємства у своїй діяльності нагальним завданням повинні ставити не тільки залучення уваги споживачів, але й утримання їх, формуючи високий ступінь лояльності. Це дасть змогу роздробу покращити показники економічної ефективності торговельного процесу в умовах невизначеності бізнес-середовища, а також забезпечить перспективи подальшого конкурентного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективам розвитку роздрібних підприємств присвячені праці низки українських учених, серед яких варто виділити роботи В.В. Апопії, Н.Б. Ільченко, Н.М. Соломянюк, Н.М. Тягунової, Л.В. Іржавської, А.А. Мазаракі, В.Д. Лагутіна, А.Г. Герасименко, М.В. Чорної, О.С. Шумило, Т.М. Гончаренко. Проте через

постійні зміни попиту цільового ринку, розвиток науково-технічного прогресу, прискорення темпу життя сучасних споживачів, а також інших чинників виникає необхідність обов'язкового дослідження потреб цільового ринку та пошуку інструментів для стабільного розвитку роздрібних підприємств.

Метою статті є дослідження впливу споживачьких настроїв на подальший розвиток та перспективи діяльності роздрібних підприємств. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання, як проведення моніторингу останніх тенденцій у споживачьких запитах під час здійснення купівель та споживання продукції, з'ясування основних напрямів, які простежуються в діяльності роздрібних підприємств сьогодні. Це дасть змогу визначити перспективи їх успішного функціонування в мінливому бізнес-середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пошук перспектив подальшого успішного ринкового існування спонукає роздрібні підприємства до розшуку й отримання своєчасної та достовірної інформації про споживачів, їх потреби та вподобання щодо товарів та обслуговування.

У сучасних споживачів спостерігаються зростаючий скептицизм до товарів, осла-

блення лояльності до товарів, брендів, що підсилюється стурбованістю до безпеки, якості, складу товарів, які ними вибираються. Вони все більше цінують свій час, відносини між людьми, потребують сприйняття своїх потреб і бажань. Також своєю поведінкою вони не лише намагаються показати бізнесу, що вони є об'єктами для продажу товарів або послуг, але й вимагають визнання та надання можливостей для самореалізації.

Емоції, цінності, культурні особливості споживача-особистості стають домінуючими під час вибору товарів або послуг, що спонукає роздрібні підприємства пропонувати товари, які спроможні задовольнити емоційну природу споживачів. На думку професора Гарвардської школи Х. Алдера, що є відомим ученим у галузі нейролінгвістичного програмування (НЛП), необхідною наукою про клієнта є клієнтістика, що синтезує, зокрема, маркетинг і НЛП. Сучасний або майбутній ринок – це ринок індивідуальних покупців, що мають індивідуальні внутрішні потреби та цінності, й на ньому будуть взаємодіяти два розуми, а саме продавця та споживача, що включають свідомі та несвідомі елементи.

Отже, дізнатися справжні, приховані внутрішні несвідомі потреби споживачів є важким завданням для роздрібних підприємств, тому вони повинні бути озброєні новими знаннями про споживачів та їх потреби для їх задоволення та збільшення впливу на прийняття рішення про купівлю, що дасть змогу роздрібним підприємствам покращити низку економічних показників.

Так, згідно з даними міжнародної компанії-вимірювача "Nielsen" [1], яка постійно проводить дослідження щодо концепцій споживачьких настроїв, та з інформаційними матеріалами інтернет-джерел [2; 3] визначено, що найближчими роками прихильність споживачів буде залежить від таких показників.

1) Простота та зручність під час задоволення попиту. Через те, що частка міського населення зростає, збільшуються час у дорозі та завантаженість транспорту, як наслідок, зростає потреба доступності Інтернету, збільшуються години, проведені онлайн. Виникає потреба зручності купівель. Згідно з аналітичними даними 56% людей завжди шукають магазини якомога ближче до будинку, а 43% вважають за краще здійснювати покупки швидко [2]. Останнім часом спостерігається популярність саме форматів магазинів «біля будинку», який вважається найзручнішим форматом для тих, хто живе в мобільному режимі та має потребу в якісних продуктах на щодень. У магазинах зазначеного формату дається можливість зро-

бити необхідні купівлі без зайвих витрат часу та коштів, а асортимент оптимізовано під конкретні потреби локального співтовариства, що задовольняє попит на зручність.

2) Зменшення розмірів домогосподарств. Домогосподарства є споживачами вироблених підприємствами благ, користувачами товарів та послуг. Згідно з даними Державної служби статистики України на початок 2000 р. середній розмір домогосподарств становив 2,76 осіб, у 2006 р. – 2,6 особи, а вже на 2017 р. – 2,5 особи, що вказує на поступове зменшення їх чисельності. Із загальної кількості домогосподарств у 2017 р. 22,6% склалися з однієї особи, найбільша частка (30,8%) – з двох, 24,6% – з трьох, 13,9% – з чотирьох, 8,1% – з п'яти й більше осіб [4]. Зменшення кількості осіб домогосподарств стало наслідком суцільного зменшення чисельності мешканців нашої країни за останні роки через вплив низки чинників політичного, соціально-демографічного та економічного характеру. Отже, провідною функцією домогосподарств є споживання товарів та послуг, що утворюють найважливішу складову частину ефективного попиту. Зменшення розмірів домогосподарств та, відповідно, попиту на товари й послуги спричиняє зниження обсягу національного виробництва нових товарів та послуг, що негативно впливає на економічний стан роздрібних підприємств.

3) Зміни гендерних ролей та стереотипів. Останнім часом все більше жінок наполегливо працюють, будують кар'єру, займають високі посади тощо. Еволюція соціальних ролей жінок та чоловіків також впливає на особливості споживчого попиту. Це стає причиною того, що обидва гендери абсолютно по-різному сприймають процес покупки та по-різному відчувають наслідки цього процесу (табл. 1).

Отже, складним завданням роздрібних підприємств стає одночасне врахування вподобань та задоволення потреб чоловіків-споживачів та жінок-споживачів, тому роздрібним підприємствам потрібно розрізняти, як змінюється їх роль та поведінка під час здійсненні купівлі, як зробити привабливим місце купівлі для усіх представників обох статей.

4) «Старіння» населення. Дані досліджень [4] зазначають, що, відповідно до національного демографічного прогнозу, в Україні до 2025 р. частка осіб старше 60 років становитиме 25% загальної чисельності населення, віком 65 років і більше – 18,4%, а у 2030 р. – більше 26% і 20% відповідно. Люди похилого віку мають свої потреби, пріоритети в купівлі речей [5, с. 92]. Збільшення числа літніх споживачів приводять до ще більшої потреби у зручності купівель в усіх її проявах.

5) Поширення технологій. Розширення технологій з часом все сильніше зростає, адже великі корпорації інвестують в нові технологічні рішення для звільнення часу споживачів. Також зростає підключення Інтернету, що стає причиною створення зручності завжди й спеціально для споживачів, наприклад замовлення необхідних товарів онлайн, що дає змогу скоротити час на їх придбання. Також споживачі стали більш обізнаними про продукти, які вони купують, і про те, що вони споживають. Це ще раз доводить те, що вони краще поінформовані про товари, магазини та процеси, що в них відбуваються.

6) Зростання ролі здоров'я та благополуччя. Здоров'я, безпека та благополуччя набувають останнім часом більшого значення і, ймовірно, стануть ще важливішими через зростання

переліку захворювань, що впливають на спосіб життя. Кількість цих захворювань зростає разом з тривалістю життя людей та промисловим розвитком країн. Це впливає на структуру попиту серед споживачів (продукти здорового харчування, технологічні рішення й прилади для людей літнього віку, хворих та людей з обмеженими фізичними можливостями). Крім того, піклування про своє здоров'я збільшує попит на екологічні товари та технології (наприклад, підвищення енергоефективності та екологічно чистих технологій) [4].

Проведене дослідження вподобань сучасних споживачів разом з основними тенденціями, які простежуються в роздрібній торгівлі, згідно з попереднім аналізом [2; 3; 6–9], дає можливість визначити основні напрями в перспективах розвитку ритейлу, які здатні забезпечити

Таблиця 1

Поведінка покупців-жінок та покупців-чоловіків під час здійснення купівель

Жінки	Чоловіки
<i>Особливості як покупців</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – Імпульсивність; – ірраціональність; – отримують задоволення від покупок; – легко відволікаються; – бережливість; – купують «про запас». 	<ul style="list-style-type: none"> – Раціональність; – впевненість; – швидкість прийняття рішення про купівлю товарів (особливо великих та дорогих предметів); – цілеспрямованість; – легке залучення.
<i>Мета відвідування магазину</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – Дізнатися про запропонований вибір товарів, їх ціну та акційні пропозиції; – забезпечити родину необхідними товарами побуту, харчування, одягу тощо; – підняти настрій, відволіктися від повсякденності; – «познайомитися» з товарами, зокрема розгледіти, поторгати, поміряти, скуштувати; – задовольнити потребу «побалувати» дітей, купуючи їм не завжди корисні речі. 	<ul style="list-style-type: none"> – Холостяк вибирає товари для себе; – допомога дружині, яка працює на рівні з ним або навіть більше та не має часу на покупки; – купівля товарів для побуту разом з дружиною; – «просто так» щоби подивитися, дізнатися чи порівняти (магазини техніки); – дізнатися про новинки.
<i>Плюси під час відвідування магазину</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – Проводять багато часу в магазинах; – зацікавлені в покупці «дрібниць»; – довго вирішують, проте більше купують; – для багатьох шопінг є відпочинком; – люблять поговорити з консультантами; – роблять більше спонтанних покупок; – купують із задоволенням; – позитивно реагують на яскраве упакування та оформлення. 	<ul style="list-style-type: none"> – Легко залучаються до покупки; – піддаються на вмовляння; – швидше купують дорогий товар; – швидше купують декілька товарів, якщо їм так простіше чи зручніше; – більш поступливі на прохання дітей про солодощі та іграшки; – якщо зацікавлені в купівлі, то з більшою вірогідністю її здійснять.
<i>Мінуси під час відвідування магазину</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – Частіше планують купівлі; – можуть відмовитися від купівлі з незрозумілих причин; – схильні до тривалого прийняття рішення щодо купівлі, особливо дорогого товару; – частіше звертають увагу на цітники, знають ціну товарів-конкурентів. 	<ul style="list-style-type: none"> – Швидко рухаються магазином і витрачають менше часу на його відвідування; – не люблять ставити запитання консультантам; – складно привернути їх увагу; – не отримують задоволення від відвідування магазинів.

Джерело: складено автором

Таблиця 2

Перспективи подальших напрямів розвитку роздрібних підприємств

№	Основні перспективи розвитку ритейлу	Інструменти	Очікувані результати
1	Персоналізація	Сучасні програмні комплекси з дослідження поведінки споживачів	Після збирання даних про споживачів та сегментування очікується створення контентів і відповідних тригерів за вподобаннями з максимальною візуалізацією, а також комплексним впливом кольорів, звуку, руху. Це дасть змогу роздробу використовувати персональну інформацію про споживача й дасть право вибудувати особливі, індивідуальні відносини з кожним споживачем, помітно підвищити якість обслуговування. Також на основі інсайтів з поведінки покупців у магазині, їх взаємодії з товарами, участі в програмах лояльності та фідбеку слід розробляти ефективні стратегії програм лояльності тощо.
2	Автоматизація торгівельного залу	Новітні технологічні платформи, а саме IT-сервіс для системного управління брендом та продажом товарів	Інтелектуальна аналітика, візуалізація допоможуть вивільнити персонал торгового залу, скоротити витрати, збільшити лояльність до магазину, привернути увагу покупців до акцій, залучити до комунікацій, спонукати до додаткових та супутніх купівель тощо.
3	Створення динамічного ланцюгу постачання	Внутрішні хмарні додатки	Забезпечать прозорість ланцюга постачання й оновлення інформації про процеси в реальному часі, а також дадуть змогу ефективніше спланувати товарний асортимент, заходи мерчандайзингу, оптимізувати замовлення. Також з'являється можливість координувати постачання з декількох локацій, скорочувати час постачання товару й оперативно поповнювати запаси за необхідності.
4	Оптимізація управління асортиментом	Сучасні програмні комплекси, новітні технологічні платформи, а саме IT-сервіс	Представлення товарів, розташування та їх оформлення, контроль цін дадуть змогу своєчасно забезпечити магазини необхідними товарами та ефективно й своєчасно розташовувати на місцях, вчасно оновлювати робочі процеси та оптимізувати діяльність штату продавців і мерчандайзерів.
5	Розвиток онлайн-продажу товару	Мобільні технологічні засоби	Вдосконалення інтернет-сторінок товарів ритейлу за рахунок максимальної візуалізації презентацій товару на головній сторінці, 3D-зображень, грамотного зонування каталогу товарів, заходів комплексного впливу, а саме кольорів, звуку, руху; створення клієнтської бази. Результатом є залучення уваги споживачів у будь-якому зручному для них місті, розширення меж присутності ритейлу, збільшення прибутку.
6	Безмежна взаємодія з простором споживача	Новітні технологічні розробки	Пропонування продукції безпосередньо споживачу в будь-яке місце перебування та в необмежений час (концерти, спортивні заходи, пікніки тощо) забезпечить лояльність споживачів і, як наслідок, збільшить прибуток.
7	Магазини з обмеженою кількістю співробітників	Новітні технологічні та мобільні розробки	Такі магазини особливо ефективні для того, щоби тримати їх відкритими 24 години на добу в тих міських районах, де вміст цілодобового повноцінного штату персоналу не вигідний, та в сільських районах, де наявність укомплектованого магазину взагалі не була б економічно доцільною.

збільшення обсягів продажів та ефективність діяльності в мінливому мікро- та макросередовищі (табл. 2).

Висновки з проведеного дослідження. Підбиваючи підсумки, відзначаємо, що потреби та вподобання сучасних споживачів спонукають роздрібні підприємства до впровадження в діяльність новітніх напрямів діяльності, які надаватимуть нові перспективи розвитку роздрібних підприємств. Так, персоналізація дасть змогу підвищити лояльність споживачів та дасть їм унікальний споживчий досвід; автоматизація торговельного залу забезпечить зручність купівель для споживачів та дасть змогу краще контролювати торговельні опе-

рації ритейлу; створення динамічного ланцюга постачання дасть право своєчасно забезпечити роздрібні підприємства необхідними товарами у відповідній кількості та відповідний час; оптимізація управління асортиментом дасть змогу пропонувати товари, які краще задовольнятимуть потреби споживачів; розвиток онлайн-продажів дасть можливість бути поряд зі споживачами в необмежений час та зручному для них місці; створення магазинів з обмеженою кількістю співробітників дасть змогу уникнути зайвих витрат. В подальших дослідженнях доцільними є детальний розгляд кожного з перспективних напрямів діяльності та визначення потенційного ефекту від його впровадження.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт дослідницької компанії "Nielsen". URL: <https://www.nielsen.com/eu/en/solutions.html> (дата звернення: 12.04.2019).
2. Офіційний сайт Асоціації ритейлерів України. URL: <https://rau.ua/novyni/analitika-nielsen> (дата звернення: 12.04.2019).
3. Офіційний сайт онлайн-ЗМІ. URL: <https://retailers.ua> (дата звернення: 12.04.2019).
4. Доповідь «Про соціально-економічне становище України», січень 2017 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.
5. Романуха О.М. Соціально-економічні наслідки старіння населення України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Ч. 3. Вип. 17. С. 91–94.
6. The truth about online consumers. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2017/01/the-truth-about-online-consumers.pdf> (дата звернення: 12.04.2019).
7. Global retail trends 2018. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2018/03/global-retail-trends-2018.pdf> (дата звернення: 12.04.2019).
8. Мазаракі А.А., Лагутін В.Д., Герасименко А.Г. та ін. Внутрішня торгівля України : монографія. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2016. 864 с.
9. Чорна М.В., Шуміло О.С. Сучасні тенденції розвитку роздрібних торговельних мереж в Україні. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2015. Вип. 2. С. 51–64.

References:

1. Ofitsiyni sait doslidnytskoi kompanii "Nielsen" [The official site of the research company "Nielsen"]. URL: <https://www.nielsen.com/eu/en/solutions.html> (data zvernennia: 12.04.2019).
2. Ofitsiyni sait Asotsiatsii ryteileriv Ukrainy [The Official Website of the Association of Retailers of Ukraine]. URL: <https://rau.ua/novyni/analitika-nielsen> (data zvernennia: 12.04.2019).
3. Ofitsiyni sait onlain-ZMI [The official website of the online media]. URL: <https://retailers.ua> (data zvernennia: 12.04.2019).
4. Dopovid «Pro sotsialno-ekonomichne stanovishche Ukrainy», sichen 2017 r [Report on the socio-economic situation in Ukraine, January 2017]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.
5. Romanukha O.M. (2016). Sotsialno-ekonomichni naslidky starinnia naseleattia Ukrainy [Socio-economic consequences of aging of the population of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 17(3), 91–94. (in Ukrainian)
6. The truth about online consumers. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2017/01/the-truth-about-online-consumers.pdf> (data zvernennia: 12.04.2019).
7. Global retail trends 2018. URL: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2018/03/global-retail-trends-2018.pdf> (data zvernennia: 12.04.2019).
8. Mazaraki A.A., Lahutin V.D., Herasymenko A.H. ta in. (2016). Vnutrishnia torhivlia Ukrainy : monohrafiia [Domestic trade of Ukraine: monograph]. Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi torhovelno-ekonomichniy universytet. (in Ukrainian)
9. Chorna M.V., Shumilo O.S. (2015). Suchasni tendentsii rozvytku rozdribnykh torhovelnykh merezh v Ukraini [Modern trends in the development of retail chains in Ukraine]. *Ekonomichna stratehiia i perspektvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, 2, 51–64. (in Ukrainian)

Donskykh Anastasiia

Dnipro State Agrarian and Economic University

Kadyrus Iryna

Dnipro State Agrarian and Economic University

Yakubenko Yuliia

Dnipro State Agrarian and Economic University

Донських А.С.кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу
Дніпровського державного аграрно-економічного університету**Кадирус І.Г.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу
Дніпровського державного аграрно-економічного університету**Якубенко Ю.Л.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, оподаткування та управління
фінансово-економічною безпекою
Дніпровського державного аграрно-економічного університету

ROLE OF MARKETING IN INCREASING COMPETITIVENESS OF AGRARIAN ENTERPRISES

РОЛЬ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

The article has been dedicated to studying the features of applying marketing approaches for increasing competitiveness of agrarian enterprises. The definition of the term "competitiveness of agrarian enterprises" has been interpreted. The factors, which might determine competitiveness of agrarian enterprises, have been provided. The importance of marketing in the business activity of agrarian enterprises as the base of efficient management for achieving competitive advantages has been considered. A set of tasks has been formed, which could be solved by applying the organization of the marketing activity in agrarian enterprises. Main directions in developing the marketing strategy on increasing competitiveness of agrarian enterprises have been suggested. It has been determined and characterized that the methodological instrument "benchmarking" has been used lately for estimating the competitive position of agrarian enterprises. It has been determined that marketing plays the main role in efficient functioning of the agrarian complex and serves as an element for efficient increase in competitiveness of agrarian enterprises.

Key words: competitiveness, agrarian enterprise, marketing, factors, marketing research, strategy, benchmarking.

Стаття посвящена изучению особенностей применения маркетинговых подходов к повышению конкурентоспособности аграрных предприятий. Исследована трактовка понятия «конкурентоспособность аграрных предприятий». Приведены факторы, которыми может определяться конкурентоспособность аграрного предприятия. Рассмотрено значение маркетинга в деятельности аграрных предприятий как основы эффективного управления по достижению ими конкурентных преимуществ. Сформирован ряд задач, которые можно решить с помощью организации маркетинговой деятельности в аграрных предприятиях. Предложены основные направления разработки маркетинговой стратегии по повышению конкурентоспособности аграрных предприятий. Указано, что в последнее время для оценивания конкурентной позиции аграрных предприятий все чаще используется методический инструмент, такой как бенчмаркинг. Установлено, что маркетинг играет основную роль в эффективном функционировании аграрного комплекса и выступает элементом эффективного повышения конкурентоспособности аграрных предприятий.

Ключевые слова: конкурентоспособность, аграрное предприятие, маркетинг, факторы, маркетинговые исследования, стратегия, бенчмаркинг.

Стаття присвячена вивченню особливостей застосування маркетингових підходів до підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств, адже підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств нині є одним з найважливіших завдань економіки нашої держави. Ефективна діяльність підприємства можлива лише за умови комплексного вивчення ринку, рівня його попиту, виявлення найбільш ефективних каналів збуту продукції, використання принципів та методів маркетингу, що дає змогу оцінити конкурентоспроможність інших учасників продовольчого ринку, вибрати ринкову нішу та змінити структуру виробництва з урахуванням ринкового попиту. Використано загальнонаукові методи, методи пізнання та узагальнення для розкриття сутності та необхідності використання маркетингу в аграрній сфері економіки. Досліджено трактування поняття «конкурентоспроможність аграрних підприємств» вітчизняними та зарубіжними науковцями. Наведено чинники, якими може визначатися конкурентоспроможність аграрного підприємства з огляду на особливості аграрного сектору економіки. Розглянуто значення маркетингу в діяльності аграрних підприємств як основи ефективного управління щодо досягнення ними конкурентних переваг, що дасть змогу підприємству покращити економічне становище на ринку. Сформовано низку завдань, які можна вирішити за допомогою організації маркетингової діяльності в аграрних підприємствах. Запропоновано основні напрями розроблення маркетингової стратегії щодо підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Зазначено, що останнім часом для оцінювання конкурентної позиції аграрних підприємств все частіше використовується методичний інструментарій, такий як бенчмаркінг. Встановлено, що маркетинг відіграє основну роль в ефективному функціонуванні аграрного комплексу та виступає елементом ефективного підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Ключові слова: конкурентоспроможність, аграрне підприємство, маркетинг, чинники, маркетингові дослідження, стратегія, бенчмаркінг.

Formulation of the problem. The efficient activity of an enterprise is possible only in case of the complex study of the market, levels of demand, determination of efficient distribution channels, application of principles and methods of marketing, which makes possible to estimate the competitiveness of other participants of the food market, select the market niche and change the production structure considering the demand at the market. Nowadays there are many market players including players on the agrarian market which possess the necessary technological potential and which are capable of producing high-quality goods although but they are unable to work efficiently at the market. Most frequently, it is caused by the fact that the agrarian enterprises do not have the accurate marketing strategy, focused on certain target groups of consumers, which has been developed considering competitive advantage and the existing capacities of the enterprise.

Analysis of recent researches and publications. The issue of regulating the competitiveness of enterprises with the consideration of marketing has been studied in works by many foreign scientists, in particular M. Porter [11], M. Kastens [12], N. Paley [13], R. Urse [14] and others. Certain issues of providing competitiveness of the agrarian enterprise by marketing and other methods have been considered and represented in the works of domestic scientists: M.V. Makarenko [3], S.M. Boniar, V.V. Arestenko [1], A.V. Cherep, T.O. Veremeichuk [10], A.S. Poltorak [5] and many others.

Moreover the issue of increasing the competitiveness of enterprises in the agrarian complex

with the application of marketing approaches has not been studied sufficiently and requires further investigation. Under the conditions of the transition economy, the Ukrainian agrarians should focus their business activity exclusively on the market. International experience proves that marketing-focused strategies enable enterprises to achieve best results of functioning at the market.

The purpose of the article is to ground the application of marketing approaches with the purpose of increasing the competitiveness of agrarian enterprises at the contemporary stage of development in the world economy.

Presentation of the main research material. The need to increase the competitiveness of agrarian enterprises nowadays is one of the most essential tasks of the economy in our country. With the increase in amounts of food import, considering the vital social and economic importance of the agrarian sector, the problem of increasing its competitiveness retains special meaning. It is rather hard to explain the term competitiveness using specific parameters and indices. In the scientific literature competitiveness is described generally. Most authors consider competitiveness as the possibility of an enterprise to sell the produce efficiently under the conditions of the competitive market.

The most complete definition of the term competitiveness of an enterprise was provided in the work by V.P. Sladkevych: "it is the comparative advantage over other enterprises of the industry in the country and abroad" [6]. The researcher considers almost all factors of forming competitive-

ness: the presence of components of the competitiveness of the enterprise (external and internal markets), level of competitiveness has been determined not in general but considering the competitors which work on the same market.

Scientist O.L. Trukhan [9] grounds the competitiveness of enterprises as the possibility to achieve a high level of competitiveness only under the conditions when an enterprise possesses a set of competitive advantages. According to the author, the competitiveness is based on the theory of competitive advantages. At that, the enterprise continues to care for improving those advantages, always being ahead of competitors since each advantage sooner or later might be adopted by competitors.

According to V.M. Tomchak [8] the competitiveness of agrarian enterprises is "the ability of subjects of the economic activity in the agrarian sphere to adapt to new conditions of running the business, use its competitive advantages and win in the competitive battle at the markets of agricultural produce and services, maximal efficiently use land resources, satisfy the needs of customers as much as possible by analyzing the structure of the market and flexible reaction to changes in the conjuncture of the market".

Competitiveness as a category determines the functional result of applying numerous competitive factors at different levels and segments of the market. It is a generalized index of the activity of enterprises, their ability to use resources efficiently.

Reflecting almost all aspects of the economy, competitiveness determines solvency, financial stability of enterprises, its place on the market and therefore it is always the center of attention.

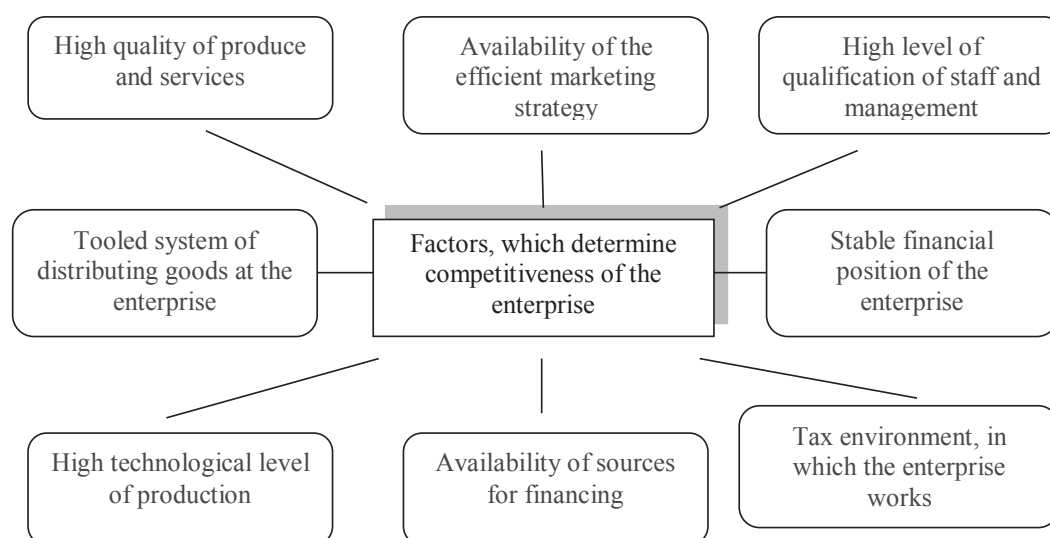
Competitiveness of agrarian enterprises can be considered in two aspects: external (estimation of the enterprises at the market) and internal (estimation of economic indices of activity of the enterprise). Moreover competitiveness of enterprises can be determined by the following factors [7] (fig. 1).

Competitiveness of agrarian enterprises possesses certain features, connected with the peculiarities of agrarian enterprises as a type of the business activity; a high level of competition among agrarian producers; a large number and variety of producers. In this situation, it is important for each producer to analyze competitiveness and develop effective directions for improving it [4].

Marketing as a base of efficient management for achieving competitive advantages in the activity of agrarian enterprises becomes more and more essential. Marketing is one of the most important types of the economic and public activity, as well as the main link of strategic management, since its main idea is focused on needs of the target market and satisfaction of needs in a more efficient way than it is done by competitors.

Marketing provides influence on objective and subjective factors for improving competitiveness through operational restructuring of manufacturing goods, distribution and servicing customers according to the requirements, and utilization of instruments of marketing communication and maintaining the positive image of producers at the market while promoting the goods at the market.

Despite the significant methodical and methodological base, experience of economically developed countries, the marketing activity on domestic markets has not always been used efficiently.

Fig. 1. Factors, which determine the level of competitiveness of the agrarian enterprise

Most frequently it is formal, at that, the purposes and tasks can be insufficiently grounded. Furthermore, the financial result of the business activity of enterprises is impacted by the high level of uncertainty, which constantly changes under the influence of environment and requires continuous adaptation in application of approaches to constant analysis of the market. Besides the efficient introduction of the marketing activity can be used as an instrument for the innovation development of the enterprise. The most important tasks of the marketing activity for increasing the competitiveness of agrarian enterprises are: study the market of producers and consumers for the specific goods, provision of the comparative estimation in the level of competitiveness of an enterprise and its produce; forecasting requirements of the market and development of the marketing strategy for increasing the competitiveness of the enterprise and soon [2].

Organization of the marketing activity in the agricultural complex aims at solving the following tasks:

- recovery of agricultural production;
- maximal satisfaction of consumers' demands in vital food products (by quantity, quality and consumer properties) and enterprises in output raw materials for producing consumer products;
- provision of interregional exchange;
- entry to the internal and external food markets.

The existing practice of running business shows that the marketing approach to solving managerial issues is more often based under the conditions of innovation priority. The number of managers, who believe that the business should develop and be based on strategic marketing, increases [6]. We side with the opinion of contemporary scientists who suggest that the system of strategic marketing planning in the agrarian sphere should be aimed at supporting stable competitive advantages under the conditions of changes in the marketing environment. The marketing strategy of the agribusiness entity is developed as an integral part of the general development strategy. Its development is preceded by setting market goals of the enterprise. The development of the marketing strategy of the agrarian enterprise can be organized by efforts of its staff, as well as involvement of the outside specialists to perform certain types of works. Basic strategies of conquering advantages in the competitive struggle for enterprises from the marketing point of view can be specified in the following directions.

1) Differentiation strategy, according to which the enterprise focuses its efforts on creation of goods and development of the marketing pro-

gram, which by its characteristics, is better in comparison with other competitors, it enables the enterprise to become a leader in the industry by a certain group of goods and thus provides the increase in demand on the market.

2) Strategy of providing low expenses, which is focused on achieving competitive advantages at the expense of cheaper production and distribution of goods. As a result of such policy, it is possible to increase the market share but not the profit. Along with that, this strategy can be risky for the enterprise, which does not have sufficient resources, since it can lead to the temporary decrease in the number of consumers who use the produce of the enterprise.

3) Focus strategy, according to it, the enterprise focuses its efforts on production of goods targeted at a certain circle of consumers.

4) Strategy of widening the area of application of the goods, which are sold firstly due to the determination of new ways for utilizing the product.

5) Strategy of standardizing marketing due to it specific advantages is formed in some cases that are the unification in the complex of marketing measures takes place for several markets including the international market.

However, before entering the market with a certain marketing strategy, the agrarian enterprise should completely realize the positions of competitors, its possibilities and pay special attention to the directions of the competitive struggle, with the help of which the enterprise will fight the competitors.

In the last time to estimate the competitive position of agrarian enterprises the method known as "benchmarking" has been used more frequently. This term means the comparative analysis of key factors for the success of the studied enterprise with its main competitors. This method makes possible to carry out precise calculations using easily available quantitative indices and indicators specific only for the agriculture, as well as helps to realize how the best enterprises work and analyze the following indices such as: market share, quality and quantity of the produce; production technology; cost price and product profitability; level of labor productivity; amounts of sales; product distribution channels and proximity to the raw material sources; reputation of the enterprise; strategy of competitors and plans; study of the competitiveness of the produce and efficiency of marketing activity.

Conclusions from the study. Thus, the application of the marketing approaches plays an important role in the efficient functioning of the agrarian complex and works as an element of the efficient increase in competitiveness of agrarian enter-

prises. The increase in the activity of the marketing infrastructure of agribusiness is an essential factor for overcoming the recession in the agricultural production, implementation of the structural changes in general and in economy in particular.

The marketing strategy correctly chosen by the agrarian enterprise and the ability to manage marketing instruments provide stability, which means a high level of competitiveness of the enterprise on the market.

References:

1. Boniar S.M. & Arestenko V.V. (2012). Mistse marketynhu u protsesi zdobuttia konkurentnykh perevah pidpriemstvamy APK [The place of marketing in the process of obtaining competitive advantages by enterprises of agroindustrial complex]. Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu – Collection of scientific works of the Tavsia State Agrotechnological University, 4, 42–49 [in Ukrainian].
2. Kaninskyi M.P. (2009). Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskoi produktsii na osnovi marketynhu [Increasing the competitiveness of agricultural products based on marketing]. Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex, 3, 141–144 [in Ukrainian].
3. Makarenko M.V. (2008). Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti promyslovoi produktsii shliakhom zastosuvannia efektyvnoi marketynhovoï kontseptsii zbutu [Increasing the competitiveness of industrial products by applying an effective marketing concept]. Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy, 1, 26–34 [in Ukrainian].
4. Prokopets L.V. (2011). Skladovi pidvyshchennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Components of increasing competitiveness of agricultural enterprises]. Zbirnyk naukovykh prats Bukovynskoho Universytetu – Collection of scientific works of Bukovyna University, 7, 37–47 [in Ukrainian].
5. Poltorak A.S. (2016). Marketynhova skladova zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv-vyrobnykiv nasinnia soniashnyku [Marketing component of the competitiveness of sunflower seeds producers]. Ekonomika ta suspilstvo – Economics and Society, 7, 429–432 [in Ukrainian].
6. Sladkevych V.P. (2007). Suchasnyi menedzhment orhanizatsii [Modern organization management]. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].
7. Titova N.S. & Grudkina T.I. (2013). Marketing strategy as a factor in increasing the competitiveness of agribusiness subjects [Marketing strategy as a factor in improving the competitiveness of agribusiness entities]. Retrieved from: <http://www.scienceforum.ru/2013/35/2227>.
8. Tomchak V.M. (2009). Zabezpechennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Ensuring competitiveness of agricultural enterprises]. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine, 11 (102), 73–76 [in Ukrainian].
9. Trukhan O.L. (2009). Formuvannia ta stratehichni rozvytok konkurentnykh perevah ahropromyslovykh pidpriemstv [Formation and strategic development of competitive advantages of agro-industrial enterprises]. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine, 7 (98), 118–121 [in Ukrainian].
10. Cherep A.V. & Veremeichyk T.O. (2012). Marketynh yak skladova pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktsii pidpriemstv APK [Marketing as a component of increasing the competitiveness of agricultural enterprises]. Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property, 2, 221–224 [in Ukrainian].
11. Porter M.E. (1990). Konkurentna perevaha natsii [Competitive Advantage of Nations]. New York : Free Press [in USA].
12. Kastens, M. (1976) Dovichostrokovyi plan dlia vashoho biznesu [Long-Range Planning for Your Business]. New York [in English].
13. Palay N. (1989). Kerivnytstvo menedzhera z konkurentnykh marketynhovykh stratehii [The Managers Guide to Competitive Marketing Strategies]. New York : Free Press [in English].
14. Daian A. (Eds.). (1993). Akademiia rynku: Marketynh [Market Academy: Marketing]. (A. Daian and Eds., Trans). Moscow : Ekonomika [in Russian].

Юрченко Н.І.кандидат економічних наук, викладач
Дніпровського державного аграрно-економічного університету**Yurchenko Nataliy**

Dnipro State Agrarian and Economic University

**ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО БРЕНДУ
В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ****PRINCIPLES FOR COMPETITIVE BRAND FORMATION
IN THE TOURISM INDUSTRY**

У статті висвітлено принципи формування конкурентоспроможного бренду туристичної галузі України. Проаналізовано основні етапи еволюції понять торгової марки та бренду. Стратегічною метою розвитку індустрії туризму в Україні є створення конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках національного туристичного продукту, розширення внутрішнього та збільшення обсягів в'їзного туризму, забезпечення на цій основі комплексного розвитку курортних територій та туристичних центрів з урахуванням соціально-економічних інтересів населення, збереження та відновлення природних територій всієї країни та історико-культурної спадщини. Брендінг необхідний для індивідуалізації образу підприємства, створення у свідомості споживачів відповідного образу та прихильності до конкретного підприємства; допомагає формувати та підтримувати імідж підприємства, конкурувати на ринку. Також виділені певні моделі розробки стратегічного плану позиціонування нового бренду на туристичному ринку, де проводиться аналіз характеристик бренду, способів його просування, визначається його місце на ринку з обов'язковим урахуванням потреб споживачів та сприйняття бренду споживачами.

Ключові слова: бренд, брендінг, туристичний продукт, «бренд міста», «бренд країни» та «туристичний бренд».

В статье освещены принципы формирования конкурентоспособного бренда туристической отрасли Украины. Проанализированы основные этапы эволюции понятий торговой марки и бренда. Стратегической целью развития индустрии туризма в Украине является создание конкурентоспособного на внутреннем и мировом рынках национального туристического продукта, расширение внутреннего и увеличение объемов въездного туризма, обеспечение на этой основе комплексного развития курортных территорий и туристических центров с учетом социально-экономических интересов населения, сохранения и восстановления природных территорий всей страны и историко-культурного наследия. Брендінг необходим для индивидуализации образа предприятия, создание в сознании потребителей соответствующего образа и привязанности к конкретному предприятию; помогает формировать и поддерживать имидж предприятия, конкурировать на рынке. Также выделены определенные модели разработки стратегического плана позиционирования нового бренда на туристическом рынке, где проводится анализ характеристик бренда, способов его продвижения, определяется его место на рынке с обязательным учетом потребностей потребителей и восприятие бренда потребителями.

Ключевые слова: бренд, брендінг, туристический продукт, «бренд города», «бренд страны» и «туристический бренд».

The article describes the principles of forming a competitive brand of tourism industry in Ukraine. The main stages of the evolution of trademark and brand concepts are analyzed. The strategic goal of the tourism industry development in Ukraine is the creation of a national tourist product, competitive on the domestic and world markets, expanding the internal and increasing volumes of inbound tourism, providing on this basis integrated development of resort areas and tourist centers taking into account socio-economic interests of the population, preservation and restoration of natural territories of the whole country and historical and cultural heritage. The state of development of the tourist services market is accompanied by intensification of entrepreneurial activity, increased competition in the domestic and foreign markets, changes in the needs and preferences of tourists. The survival and development of tourism industry enterprises requires a responsible approach to brand development. Branding is necessary for the individualization of the image of the enterprise, creation of the appropriate image

and attachment to the concrete enterprise in the consciousness of consumers; Helps to shape and maintain the image of an enterprise, compete on the market. Also, certain models are developed for the development of a strategic plan for positioning a new brand in the tourism market, where the analysis of brand characteristics, ways of its promotion, its place in the market is determined with the obligatory consideration of consumers' needs and the perception of the brand by consumers. The brand's place in the presentation of consumers in relation to other competitors and is considered a brand position. This determines further tasks, such as analysis of the target audience for which the brand is created; Determine the benefits consumers will receive from this brand; an understanding of the purpose for which the brand is required to achieve. Development of an effective brand management system, that is, brand management, which enables the company to form competitive advantages and function in the market.

Key words: brand, branding, tourist product, "brand of the city", "brand of the country" and "tourist brand".

Постановка проблеми. Розвиток ринку туристичної індустрії супроводжується активною діяльністю підприємств, посиленням конкуренції на вітчизняних та зарубіжних ринках при зміні вподобань та потреб туристів.

Основним завданням брендингу організації індустрії туризму є формування та подальший розвиток у споживача позитивних асоціацій, пов'язаних з її торговою маркою, звертаючи увагу на інші бренди. Це дозволить уникнути повторювання вже існуючого бренду на ринку та врахувати помилки конкурентів, а також може нашоухнути на оригінальну ідею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При підготовці статті були використані праці іноземних та українських авторів. Серед українських вчених проблемам дослідження туристичного брендингу присвячені численні наукові праці. Зокрема С. Мельниченко [4] приділяє увагу вивченню розвитку брендкових стратегій, Н.І. Данько [5] розглядає брендинг як напрям удосконалення рекламної стратегії підприємств туристичної індустрії.

Мета статті. Метою статті є дослідження принципів формування конкурентоспроможного бренду туристичної галузі України, та виділення певних моделей розробки стратегічного плану позиціонування нового бренду на туристичному ринку.

Виклад основного матеріалу досліджень. Термін бренд є похідним словом від давньонорвезького, що має значення «ставити клеймо» [1]. Розвиток бренду і торгових марок, як і розвиток самого суспільства, проходить шлях, об'єднання та глобалізації у всіх аспектах, таблиця 1 [2].

Бренд – це багатовимірний конструктивний елемент, що складається з функціональних, емоційних і матеріальних елементів, які в сукупності створюють унікальний набір асоціацій з місцем у суспільній свідомості.

«Розвиток підприємств індустрії туризму вимагає відповідального підходу до розробки бренду. Брендинг необхідний для індивідуалізації образу підприємства, створення у свідо-

мості споживачів відповідного образу та прихильності до конкретного підприємства» [2].

А.П. Панкрухін визначає, що «брендинг – процес формування іміджу бренду протягом тривалого періоду через утворення додаткової вартості, емоційної або раціональної «обіцянки» торговельної марки або немарочного продукту, що робить його більш привабливим для кінцевого споживача, а також просування торговельної марки на ринку» [3].

В науковій літературі розрізняють такі якості бренду, як [5]:

1) функціональна якість – здатність певної марки товару виконувати своє призначення;

2) індивідуальна якість – дає змогу споживачеві ідентифікувати власні особисті цінності через свою взаємодію з маркою;

3) соціальна якість – здатність певної ТМ відповідати значимому змісту соціальної групи, до якої належить чи прагне належати споживач (визнання чи соціальне схвалення);

4) комунікативна якість – здатність певної ТМ підтримувати відносини між нею і споживачем, підтверджуючи функціональну, індивідуальну та соціальну якості бренду

У туристичній галузі використовують поняття «бренд міста», «бренд країни» та «туристичний бренд». Т.Л. Нагорняк вважає, що «бренд країни» – комплексна торговельна пропозиція – емоційно сильна торговельна марка, що має не тільки назву чи дизайнерське рішення, а й ще цілий комплекс асоціацій та ідентифікацій, через які сприймається споживачами [6, с. 220].

За визначенням Д.В. Візгалова «бренд міста» – це міська ідентичність (або ідентичність міста), системно виражена в яскравих і привабливих ідеях, символах, цінностях, образах, яка знайшла максимально повне і адекватне відображення в іміджі міста [7].

Розглянемо етапи формування бренду (рис. 1).

Бренд має дві складових: це ознаки, що об'єктивно належать продукту, та ознаки, які штучно йому надані, тобто психологічна цінність продукту чи послуги [9].

Етапи еволюції понять торгової марки та бренду

№	Назва етапу	Характеристика етапу
1	2	3
1.	Доіндустріальний 17-18 ст.	Характерний рисами розвитку брендів аграрного суспільства з його регіональною автономією, роздробленістю адміністративних суб'єктів. Бренди існували як потенціал у звичайних товарів, що є на звичайному ринку – проста сіль, проста пшениця, мило та ін. Товари користувалися попитом і вимагали звичайного рекламного розхвалювання, але вони ще не були пов'язані зі споживачем психологічно й емоційно, не був створений їхній індивідуально-особистісний характер. Не існувало в товарах усього того, що складає суть бренда й допомагає збуватися мріям споживачів.
2.	Індустріальний 18-19 ст.	Суспільство стає більш інтегрованим, зменшується автономія, підвищується рівень освіти, розширюється доступ до культурних цінностей. Роль економіки в розвитку суспільства надзвичайно збільшується разом з ідеями, що поширюються через ЗМІ.
3.	Інформаційний 20-21 ст.	Розвиток суспільства та брендів характеризується появою великої кількості різних (принаймні, зовні) товарів. Вони виходять невеликими партіями, часто під однією торговою маркою, що дозволяють робити інформаційні технології. Бренди пропонують споживачеві весь комплекс цінностей і навіть переконань, таких як віра в добро та справедливість чи, навпаки, егоїзм та самовпевненість. Маркетингові комунікації, у тому числі й реклама, почали акцентувати увагу не на інформуванні споживача про які-небудь властивості й атрибути товару, а на викликах емоцій і прилученні споживача до того стилю життя, якому відповідає сам чітко вибудований бренд. Створився новий віртуальний вигляд світу із взаємозалежним глобальним суспільством, де культура, політика, економіка взаємопов'язані та взаємозалежні й практично утворюють одне ціле.
4.	Інноваційний 21 ст. і теперішній час	На початку XXI ст. всіх економічних ринках (особливо на розвинених) інновації технічного або змістовного характеру супроводжуються у все більшій мірі інновацією форм і образів, які формуються в уяві споживача. У інформаційному суспільстві все більшу роль відіграє просування бренду, яке досягається шляхом розвитку стійких позитивних образів і асоціацій, пов'язаних з брендом. Першочергова значимість інновацій для динамічного розвитку економіки та підвищення конкурентоспроможності підприємств висуває проблему розвитку теоретичних і методичних основ системи формування та просування брендів інноваційних товарів в число актуальних проблем економіки. Соціальні медіа сьогодні стали невід'ємним інструментом взаємодії з аудиторією бренду. У довгостроковій перспективі такий підхід дає явні результати для розвитку бренду: – зниження витрат на комунікації з клієнтами; – оперативне виявлення незадоволених клієнтів та їх обслуговування; – підвищення ефективності традиційних видів комунікації; – розвиток інноваційних продуктів та пошук нових ідей для продуктів і послуг.

Джерело: узагальнено автором [2]

Стійка конкурентна перевага в умовах сучасного стану ринку туристичних послуг повинна полягати в досягненні коштовних для споживача відмінностей від конкурента. За допомогою формування комплексу заходів, які спрямовані на підвищення якості іміджу та послуг підприємства, застосування клієнторієнтованого підходу в обслуговуванні споживачів і зміцнення торговельної марки.

Найважливішим чинником формування туристичної привабливості території є конкурентоспроможність туристичної галузі. Формування туристичного бренду країни дозволить підвищити не лише конкурентоздатність, але й ефективність діяльності туристичної індустрії.

Конкуренція завжди змушує компанію розвиватися. Одним із ключових елементів є маркетингова стратегія. Правильний вибір, а також

I. Позиціювання бренду на ринку	Місце бренду в уявленні споживачів по відношенню до інших конкурентів і вважається позицією бренду. Це визначає подальші завдання: аналіз цільової аудиторії, для якої створюється бренд; визначення переваг, які отримає споживач від цього бренду; розуміння тієї мети, для досягнення якої потрібний бренд.
II. Формування стратегії бренду	Розробляються програми стратегічного напрямку, які туристичне підприємство використовує для створення цінності свого бренду. Стратегічне планування бренду необхідно здійснювати, використовуючи методи маркетингових досліджень відносно цільової аудиторії: проаналізувати поведінку споживачів, їх соціально-психологічні та демографічні характеристики, які допоможуть зробити висновок, що бренд правильно створений, названий та рекламований.
III. Розробка ідеї бренду	Ідея бренду як завершальний елемент створення образу та іміджу підприємств туристичної галузі повинна привернути увагу споживача, захопити його своєю унікальністю та несхожістю з конкурентами. При цьому у свідомості споживачів повинно накопичитися максимум позитивної інформації про фірми галузей туризму, послуги, які воно пропонує, тощо
IV. Пошук імені бренду	Пошук імені бренду та розробка ідей щодо його назви – важкий та тривалий процес, який вимагає проведення різних досліджень, у тому числі смислового та звукового характеру. Розробляючи бренд для міжнародного ринку, лінгвістичний аналіз проводять на предмет негативних асоціацій на мовах тієї країни, де цей бренд буде представлений.
V. Тестування бренду	До виходу на ринок ім'я бренду тестується. Під час тестування також проводиться оцінка ефективності комунікацій бренду з цільовою аудиторією, сприйняття його властивостей і пропонованих ним переваг. Ефективність витрат на розробку і тестування бренду залежить від тривалості його життєвого циклу. Чим більший життєвий цикл, тим більш ефективними можуть бути витрати, оскільки питома вартість у цьому випадку знижуватиметься.
VI. Бренд-трекінг	Велике значення для бренд-трекінгу має визначення чисельності і складу вибірки, що забезпечують здобуття досить репрезентативної інформації. Оскільки зазвичай реклама спрямована на певну цільову групу, оцінка ефективності рекламної кампанії проводиться лише серед представників цієї цільової групи. При цьому під цільовою групою розуміється не просто сукупність людей із певним набором соціально-демографічних характеристик, а саме споживачі тієї категорії товарів (послуг), до якої належить рекламована марка.

Рис. 1. Етапи формування бренду

Джерело: узагальнено автором за даними [8]

вдале планування зазвичай забезпечують компанії значний успіх і розвиток у тій чи іншій сфері [11].

Підприємства індустрії туризму при створенні нового бренду можуть використовувати певну модель розробки стратегічного плану позиціювання нового бренду на туристичному ринку (таблиця 2) [12].

Цілями брендингу в туристичній сфері можуть бути:

– формування привабливого іміджу країни;
Петриківський район – неповторне в своїй індивідуальності, унікальне історичне місце з багатою культурною та архітектурною спадщиною, ось тому на даний час на території району швидкими темпами набуває розвиток

Моделі розробки стратегічного плану позиціонування нового бренду туристичної галузі

Назва моделі	Характеристика моделі
Модель Brand Wheel (колесо бренда)	Допомагає детально описати та систематизувати процес взаємодії бренда та споживача, де бренд розглядається як сукупність п'яти елементів, укладених один в одного. Елементами цієї моделі є: – ядро бренда, – центральна ідея, – індивідуальність, – переваги, – атрибути.
Thompson Total Branding (загальний брендинг Томпсона)	Ця модель допомагає визначити чинники, які формують враження від бренда. Ядром бренда є продукт та його якісні характеристики. Наступний елемент – це призначення продукту та його складові, що відрізняють його від інших. Далі виступає цільова аудиторія потенційних споживачів. Та останньою складовою буде індивідуальність бренда.
Brand Key (ключ бренда)	В основі створення бренда знаходиться визначення цільової аудиторії та аналіз конкурентного середовища; визначення мотивів, притаманних споживачам, які можна використати для побудови бренда.

Джерело: узагальнено автором [12]

сільського «зеленого» туризму, розроблено декілька туристичних маршрутів, розроблено інформаційний матеріал «Петриківщина туристична запрошує» та «Гостинний Петриківський край». На території району проходить щорічний фестиваль – ярмарок «Петриківський дивоцвіт».

Петриківка, зі своєю самобутньою культурою, віковими традиціями, неперевершеною природою і насамперед, неповторним петриківським розписом, є візитною карткою не тільки нашої області, а й усієї України.

Здавна славились по всьому Придніпров'ю петриківські ярмарки, куди з'їжджалися селяни, щоб придбати розмальований дерев'яний та керамічний посуд, бандури та прядки, скрині й скарбнички, вишиті скатертини та рушники із соковитим за колоритом квітково-рослинним орнаментом, але мешканці Петриківського району займаються не тільки цим видом мистецтва, а й іще понад 40-ка видами народних ремесел (ткацтво, килимарство, витинанка, соломоплетіння, гончарство, бісероплетіння, вишивка, писанкарство та інші).

– пропаганда культури, особливостей історії, національного менталітету тощо країни чи міста, де вироблені туристичні продукти чи надаються послуги;

– створення та закріплення у свідомості споживачів образу туристичного товару чи послуги країни чи міста, де вони вироблені задля підтримання запланованого обсягу продажів;

Кожний регіон України характеризується своїм напрямом розвитку сільського зеленого туризму. Західний регіон займає провідне місце. Найбільш популярні центри зеленого туризму – Яремче, Верховина, Косів, Путила та ін.

Туристи знайомляться з традиціями та культурою народними промислами та ремеслами.

Українське село має багату історико-архітектурну спадщину, культуру, самобутній побут, самою природою даровані мальовничі ландшафти; наділене багатими лікувально-рекреаційними ресурсами.

– збільшення прибутків внаслідок поширення відомостей про унікальні якості туристичних товарів чи послуг, що впроваджуються за допомогою привабливого образу місця їхнього виготовлення чи надання.

Зелений туризм відкриває нові можливості. Унікальними якостями туристичних товарів є органічні продукти [13].

«Фірми туристичної галузі зацікавлені отримувати більші прибутки від продажу (бренд може це їм гарантувати), прагнуть, щоб саме їм надавали перевагу потенційні споживачі, намагаються зробити своє ім'я брендом у туристичній індустрії» [10].

«Туристичні галузі намагаються зробити своє ім'я брендом у туристичній індустрії, з метою отримання найбільших прибутків від продажу. Вони прагнуть, щоб їм надавали перевагу потенційні споживачі і бренд може їм це гарантувати» [6].

«Українські фірми туристичної індустрії повинні визначити основні стратегії розвитку бренду, які спрямовані на формування відданості споживача та створити розширення свого бренду на Україні та поза її межами» [13].

Всесвітня організація туризму виділяє три основні групи чинників, що впливають на рівень туристичної активності населення та розмір туристичного попиту: економічний, соціально-демографічний та пропозиції. Серед них слід виділити:

– вільний час (наявність оплачуваної відпустки, інші види дозвілля, існування яких обумовлено організаційним прогресом, сприяючи зростанню продуктивності праці);

– економічні фактори (економічний рівень країни та індивідуальний дохід);

– культурний, соціальний і політичний (рівень освіти, зростання чисельності населення, середнього часу життя і рівня здоров'я людини, демографічної революції, індустріалізація, урбанізація і аграрного та пов'язані зі змінами умов життя, зміцнення міжнародного співробітництва та пов'язаний з цим розвиток ділового туризму, зміни у структурі споживання населення, включаючи виникнення нових споживчих потреб та прагнень, прагнення урядів окремих держав до політичної стабільності);

– фактори постачання (туристичні активи та їх транспортна доступність, розвиток туризму, брокерські та організаційні послуги);

– державна політика в галузі туризму (включаючи вплив держави на попит та пропозицію, а також прикордонні формальності).

Туристи, мотивовані різними соціокультурними та професійними цілями рушають у подорожі, у зв'язку з необхідністю задовольнити різних матеріальних і та духовних потреб. Серед них можна виділити первинні потреби (які є основним мотивом прийняття рішення про подорожі), а також вторинні потреби, пов'язані з організацією подорожей, рухом та забезпеченням свого існування. Попит, спричинений живими потребами, не залежить від виникнення міграції, але у випадку туризму його просторовий зсув є значним, що важливо в контексті перерозподілу доходів та економічної активізації прийомів туризму.

Деякі з основних потреб (наприклад, психічне здоров'я і фізична сила, знання, розвага, розвиток інтересів) можуть бути задоволені різними способами, що робить конкуренцію для постачальників туристичних послуг (це явище називається заміщенням зовнішнього попиту в сфері туризму). У той час як додатковий попит в туризмі, має особливо високий рівень еластичності цін, який в поєднанні з явищем внутрішнього заміщення може бути використаний постачальниками послуг в розвитку туристичної галузі.

Наведені особливості потреб у туризмі мають велике значення для створення конкурентних переваг туристичних компаній. Інструмент індивідуалізації маси стає одним з основних інструментів конкуренції на ринку туризму, а краще, ніж будь-який інший підхід дозволяє включити адресата в процесі формування туристичного продукту і дати йому можливість здійснювати реальний вплив на величину корисності.

Залежно від того, наскільки висока вартість готовий нести турист, він може взяти на себе частину діяльності, пов'язаної з наданням послуги або вибрати переключити більше робочих місць до постачальника послуг (наприклад. Самостійно порівняти пропозиції різних організаторів або звернутися за допомогою туристичного агентства, купити повне туристичне подія або самостійно організувати транспорт та / або харчування, в готелі використовувати тільки житло або придбати пакет, включаючи харчування та додаткові послуги).

В Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» зазначено, що: «туристичний продукт визначається як попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізуються або пропонуються для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо)» [14].

Туристичний продукт в широкому розумінні означає більше, ніж просто суму туристичних активів та інфраструктуру туризму, оскільки загальний досвід туриста також включає такі елементи, як:

- спосіб надання послуг;
- умови для економічного розвитку;
- естетичні та емоційні ознаки;
- соціальні;
- організаційні та інші.

Як зазначають багато українських дослідників брендів туристичного продукту [15-18], для його формування доцільно виділити туристичну фірму в конкурентному оточенні, тому що найважливішою складовою бренд-іміджу є репутація самої фірми-виробника. Тому беручи до уваги специфічність галузі, формуючи специфічну позицію туристичної фірми на ринку необхідно виділити її з ряду подібних.

Висновки. Складність туристичного продукту (включаючи всі активи, об'єкти та послуги, що використовуються туристами) доводить природну необхідність співпраці між різними об'єктами (включаючи туристичні підприємства) у створенні конкурентоспроможного туристичного продукту і, таким чином, формує складну суб'єктивну систему туристичної економіки.

Попит на туризм залишається специфічною економічною категорією завдяки специфічній структурі туристичного продукту (включаючи як сервісні елементи, так і матеріальні), суб'єктивний характер оцінки покупцями про-

дукту та специфіку потреб, які туризм задовольняє. Гетерогенність (неоднорідність) туристичного продукту робить туристський попит спільним (доповнюючим), таким що може взаємозамінюватись (зовнішньо та внутрішньо) і поновлюватись.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що на сьогоднішній день при створенні власного бренду, вітчизняний виробник повинен знати, що для створення сильного бренду потрібно докласти багато засобів та зусиль, щоб перехопити ініціативу у конкурентів.

Список використаних джерел:

1. Kavaratzis M. City Branding: an Effective Assertion of Identity or a Transitory Marketing Trick. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 2005. № 5. Vol. 96.
2. Норіцина Н.І. Концептуальні основи формування бренду на українському ринку. *Актуальні проблеми економіки*. 2001. № 3–4. С. 40–46.
3. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий : учебное пособие / 2-е изд. СПб. : Питер, 2006. 416 с.
4. Мельниченко С., Авдан О. Формування бренду туристичних підприємств. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2012. № 6. С. 35–44.
5. Данько Н.І. Брендінг як напрям вдосконалення рекламної стратегії туристичного підприємства. *Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2013. № 1086. С. 131–134. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/danko2.htm (дата звернення: 06.06.2019).
6. Національний бренд «Україна». Стратегічні пріоритети : науково-аналітичні щоквартальний збірник. Київ. 2008. № 4(9). С. 220–228.
7. Визгалов Д.В. Брендінг города. Москва : Фонд «Институт экономики города», 2011. 160 с.
8. Вікіпедія: Вільна енциклопедія. URL: <https://www.uk.wikipedia.org> (дата звернення: 06.06.2019).
9. Економічний словник. URL: <http://www.vslovare.ru/slovo/jekonomicheskij-slovar/brend/> (дата звернення: 06.06.2019).
10. Анхольт С. Создание бренда страны. *Бренд-менеджмент*. 2007. № 1. С. 36–44.
11. Музиченко-Козловська О.В. Стратегія просування туристичного бренду країни. 2015. С. 65–72. URL: <https://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 06.06.2019).
12. Забуранна Л.В. Формування брендінгових стратегій на вітчизняному туристичному ринку. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 2(128). С. 68–76. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/zaburanna3.html (дата звернення: 06.06.2019).
13. Темпорал П. Эффективный бренд-менеджмент. СПб. : Нева, 2003. 320 с.
14. Про туризм: Закон України від 15.09.1995р. № 324/95 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1282-1> (дата звернення: 06.06.2019).
15. Власенко О.О. Новітні підходи до створення нового бренду та виведення його на ринок. *Проблемні науки*. 2007. № 2. С. 39–42.
16. Богомаз Н.В., Зозульов О.В. Метод інтегральної оцінки ставлення споживачів до торгової марки. *Маркетинг в Україні*. 2002. № 6. С. 30–33.
17. Козлова Т. Брендінг или как рождаются звезды. *Новости турбизнеса. Брэндинг*. 2007. № 11(85). 50 с.

References:

1. Kavaratzis M. City Branding: an Effective Assertion of Identity or a Transitory Marketing Trick. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 2005. № 5. Vol. 96.
2. Noritsyna N.I. (2001). Kontseptualni osnovy formuvannia brendu na ukrainskomu rynku [Conceptual foundations of brand formation in the Ukrainian market]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 3–4, 40–46. (in Ukrainian)
3. Pankruhin A.P. (2006). Marketing territoriy : uchebnoe posobie [Territory marketing : tutorial] / 2-e izd. SPb. : Piter. (in Russian)
4. Melnychenko S., Avdan O. (2012). Formuvannia brendu turystychnykh pidpryemstv [Formation of the brand of tourism enterprises]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, 6, 35–44. (in Ukrainian)
5. Danko N.I. (2013). Brendynh yak napriam vdoskonalennia reklamnoi stratehii turystychnoho pidpryemstva [Branding as a direction of improving the advertising strategy of the tourist enterprise]. *Seriia "Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm"*, 1086, 131–134. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/danko2.htm (data zvernennia: 06.06.2019).
6. Natsionalnyi brend "Ukraina" (2008). Stratehichni priorytety : naukovo-analitychni shchokvartalnyi zbirnyk [National brand "Ukraine". Strategic priorities: scientific and analytical quarterly collection]. Kyiv, 4(9), 220–228. (in Ukrainian)
7. Vizgalov D.V. (2011). Brending goroda [City branding]. Moskva : Fond "Institut ekonomiki goroda". (in Russian)

8. Vikipediia: Vilna entsyklopediia [Wikipedia: Free Encyclopedia]. URL: <https://www.uk.wikipedia.org>. (data zvernennia: 06.06.2019). (in Ukrainian)
9. Ekonomichnyi slovnyk [Economic dictionary]. URL: <http://www.vslovare.ru/slovo/jekonomicheskii-slovar/brend/> (data zvernennia: 06.06.2019). (in Ukrainian)
10. Anholt S. (2007). Sozdanie brenda strany [Creating a country brand]. *Brend-menedzhment*, 1, 36–44.
11. Muzychenko-Kozlovska O.V. (2015). Stratehiia prosuvannia turystychnoho brendu krainy [Strategy of promotion of the tourist brand of the country]. URL: <https://www.irbis-nbuv.gov.ua> (data zvernennia: 06.06.2019).
12. Zaburanna L.V. (2012). Formuvannia brendynhovykh stratehii na vitchyznianomu turystychnomu rynku [Formation of branding strategies on the domestic tourist market]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 2 (128), 68–76. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/zaburanna3.htm (data zvernennia: 06.06.2019).
13. Temporal P. (2003). Effektivnyi brend-menedzhment [Effective brand management]. SP. : Neva. (in Russian)
14. Pro turizm: Zakon Ukrainy vid 15.09.1995r. № 324/95 / Verkhovna Rada Ukrainy [About tourism: Law of Ukraine dated September 15, 1995 No. 324/95 / Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1282-1> (data zvernennia: 06.06.2019).
15. Vlasenko O.O. (2007). Novitni pidkhody do stvorennia novoho brendu ta vyvedennia yoho na rynek [New approaches to creating a new brand and bringing it to the market]. *Problemi nauky*, 2, 39–42. (in Ukrainian)
16. Bohomaz N.V., Zozulov O.V. (2002). Metod intehralnoi otsinky stavlennia spozhyvachiv do torhovoï marky [The method of an integrated assessment of consumer attitudes towards a trademark]. *Marketing v Ukraini*, 6, 30–33. (in Ukrainian)
17. Kozlova T. (2007). Branding ili kak rozhdayutsya zvezdy [Branding or how stars are born]. *Novosti turbiznesa. Branding*, 11(85), 50. (in Russian)

**МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

УДК 330.42

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-3-74>**Шапуров О.О.**кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Інженерного інституту
Запорізького національного університету**Shapurov Olexandr**Engeneering Institute
of National Zaporizhia's University**МАКРОЕКОНОМІЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ТА БЕЗПЕКА КРАЇНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ****MACROECONOMIC STABILITY AND SAFETY OF COUNTRY
USING PRISM OF INTERDEPENDENCE OF ECONOMIC INDICATORS**

В статті розглянуто застосування кривої Філіпса до економіки України. Доведено недоцільність використання кривої Беверіджа у дослідженні безробіття. Встановлено залежність між темпом приросту ВВП та абсолютним приростом рівня безробіття, побудовано лінійну регресійну модель з метою перевірки закону Оукена. Розкрито власну макроекономічну модель на основі множинної регресійної залежності, факторами якої є: ВВП, витрат на наукові розробки, доходи населення, капітальні інвестиції. На основі моделі запропоновано формування векторного курсу макроекономічної стабільності та безпеки, направлено на збереження людського капіталу, створення привабливого інноваційного клімату та розвиток капітального інвестування

Ключові слова: макроекономічна стабільність, закономірність, індекс, безробіття, регресія.

В статье рассмотрено применение кривой Филипса исходя из статистических данных Украины. Доказано нецелесообразность использования кривой Бевериджа в исследовании безработицы. Установлена зависимость между темпом прироста ВВП и абсолютным приростом уровня безработицы, построено линейную регрессионную модель для проверки закона Оукена. Рассмотрено собственную макроэкономическую модель на основе множественной регрессии, факторами которой являются: ВВП, расходы на научные разработки, доходы населения, капитальные инвестиции. На основе модели предложено формирование векторного курса макроэкономической стабильности и безопасности, направленного на сохранение человеческого капитала, создания привлекательного инновационного климата и развитие капитального инвестирования.

Ключевые слова: макроэкономическая стабильность, закономерность, индекс, безработица, регрессия.

In the article application of curve of Filips is considered to the economy of Ukraine. Possibility of the use of model is set in the modern economic terms of country. In accordance with the indexes of quality of the use of conformities to law of curve does not appeal to the actual terms of labour-market. Pointlessness of the use of curve of Beveridge is well-proven in research of unemployment. Coming from the graphic image of curve of Beveridge it is possible to assert that the state of affairs of labour-market is unconcerted. With the increase of vacant working seating capacity the quantity of unemployed persons diminishes not always. Reason of inconsistency is widespread null information about a labour-market, subzero labour mobility of unemployed persons, absence of adaptation centers to present position of market conditions. Dependence is set between a growth of GDP rate and absolute increase of unemployment rate, a linear regressive model is built with the aim of verification of law of Oken. Connection between indexes in accordance with the coefficient of determination is weak. Therefore the law of Oken does not operate in the modern economic terms of country. The own macroeconomic model is built on the basis of multiple regression of dependence between an effective factor (by a growth of GDP rate) and variables (a growth of internal charges rate is on scientific

developments; rate will germinate acuestss of population; growth of capital investments rate). On the basis of model, vectorial course of macroeconomic stability and safety offers is formed: maintenance of human capital of country and his development; creation of attractive innovative climate for development of scientific researches and developments; stimulation of development of the capital investing. Vectorial suggestions can be used for forming of the strategic programs of development of country, or to the region in particular.

Key words: macroeconomic stability, conformity to law, index, unemployment, regression.

Постановка проблеми. Економіка сучасної України характеризується стагнаційними процесами, диспропорціями у галузях економіки, зростаючим безробіттям, значними відсотками інфляції.

Поступовий рух у ЄС не супроводжується ефективними макроекономічними реформами та не змінює загальний кризовий стан країни в цілому.

Починаючи з 2014р. індекси споживчих цін мають нестабільну тенденцію та досягають максимальних значень у 2014 р. – 124,9%, 2015 р. – 143,3% та 2017 р. – 113,7%, а індекс заробітної плати почав зростати тільки у 2016 р. – 106,5% та на превеликий жаль показник 2017 р. на 4 в.п. менший за індекс споживчих цін (індекс заробітної плати за 2017 р. – 109,7%)

Рівень міграції населення з кожним роком збільшується. Загальний потік міграції за останні 5 років склав більш ніж 1,5 млн. осіб.

Середній рівень безробіття за період 2014-2017 рр. дорівнював 437 тис. осіб. На 1 вакантне робоче місце припадає 7-14 осіб безробітних.

Усі вище перелічені статистичні тенденції спонукають до виявлення закономірностей впливу різних факторів на деструктивний розвиток економічних процесів.

Для формування механізмів виходу з кризового стану в країні необхідно мати методичний інструментарій та адаптовані до сучасності макроекономічні моделі, що є актуальним на даний момент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням взаємозв'язку макроекономічних показників та створенням фундаментальних макроекономічних моделей займаються вітчизняні науковці В. Приймак, А. Сігайов, І. Рябоконт, Л. Ємельяненко.

Слід відзначити зарубіжних вчених – економістів, які займалися даним питанням: У. Філіпс, У. Беверідж, Е. Фелпс, М. Фрідмен та інші.

У своїй роботі У. Філіпс розглядає взаємозалежність індексу заробітної плати та рівня безробіття у Великобританії за період 1861-1957 рр. [8, с. 283].

У. Беверідж вивчає проблеми безробіття, цін та заробітної плати. Виходячи з його досліджень з'являється крива Беверіджа: залежність рівня безробіття та кількості вакантних робочих місць.

М. Фрідмен провів глибокий емпіричний аналіз процесу безробіття та факторів, які на нього впливають. Вперше визначив поняття «природний рівень безробіття» [7, с. 11].

Е. Фелпс модифікував криву Філіпса та запропонував її на довгостроковий період за допомогою економетричного аналізу.

Слід зазначити досвід наших вітчизняних вчених.

Л. Ємельяненко пропонує теоретико-методологічне обґрунтування ефективного інструментарію державного регулювання національного ринку праці на основі оцінювання ознак макроекономічної нестабільності [3, с. 243].

В. Приймак розглядає основні підходи до економіко – математичного моделювання управління ринком праці [3, с. 6].

А. Сігайов розкриває основні математичні основи взаємозв'язку між зайнятістю та економічною активністю населення [6, с. 12].

І. Рябоконт досліджує дієвість закономірностей, описаних законом Оукена, кривими Беверіджа та встановлення залежності виконання даних закономірностей відповідно до рівня розвитку країни [5, с. 76].

Метою дослідження. Спроба адаптації макроекономічних моделей до сучасних тенденцій країни. Формування власної макроекономічної моделі, яка враховує причини – наслідкових фактори, які притаманні суб'єктам господарювання та суспільству України. Формування ефективного векторного розвитку з факторної взаємозалежності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Макроекономічна стабільність та рівновага досягається перш за все за рахунок балансування стратегічно важливих показників: інфляції (індекс споживчих цін), індексу заробітної плати, безробіття, економічної активності населення.

В. Приймак стверджує, що макроекономічна стабільність та безпека формується з оптимальної кон'юнктури ринку праці. Для оцінювання стану і динаміки ринку робочої сили на його думку можна використовувати лексико-графічний метод, методом побудови узагальнюючих показників чи іншим методом багатовимірної класифікації [3, с. 8].

Л. Ємельяненко у власній роботі використовує 4 теоретико-методологічні підходи: зако-

ном Оукена, рецесійний розрив, криві Філіпса та Беверіджа [3, с. 242].

О. Грабчук розглядає ентропію залежностей показників інфляції від рівня безробіття, зростання грошової маси та грошової бази. При цьому автор використовує багатофакторну регресійну модель [1, с. 48].

І. Рябоконт вважає, що пов'язати закон Оукена та глобальну конкурентоспроможність країни. Буде непропорційні криві Беверіджа, які не відображають суті питання [5, с. 78].

А. Сігайов виходячи зі своїх емпіричних досліджень приходять до висновку, що використання закону Оукена є недоцільним та будує свою модель залежності між рівнем безробіття та приростом ВВП [6, с. 14].

Розглянемо застосування кривої Філіпса до економіки України. Більшість авторів встановлюють залежність між індексом споживчих цін та рівнем безробіття. Це помилково, тому що необхідно використовувати індекс заробітної плати. На основі ретроспективних даних побудуємо криву Філіпса у вигляді гіперболічної функції. Базові дані для побудови регресії наведено в таблиці 1.

На основі базових даних за допомогою методу найменших квадратів побудовано нелінійне регресійне рівняння (рівняння за гіперболою):

$$y = 70,0878/x + 100,7398 \quad (1)$$

Графічне зображення нелінійного рівняння регресії наведено на рис. 1 та 2.

Виходячи з розрахунків рівняння можна стверджувати про недоцільність використання кривої Філіпса до моделювання економіки України. Базові дані слабо корелюють між собою. Статистична значимість рівняння перевірена за допомогою коефіцієнта детермінації та критерію Фішера. Встановлено, що у дослідженій ситуації 1,3% загальної варіабельності у пояснюється зміною x. Показники якості рівняння регресії наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники якості рівняння регресії

Показники	Значення
Коефіцієнт детермінації	0,01297
Середній коефіцієнт еластичності	-0,861
Середня похибка апроксимації	7,88

Джерело: сформовано автором

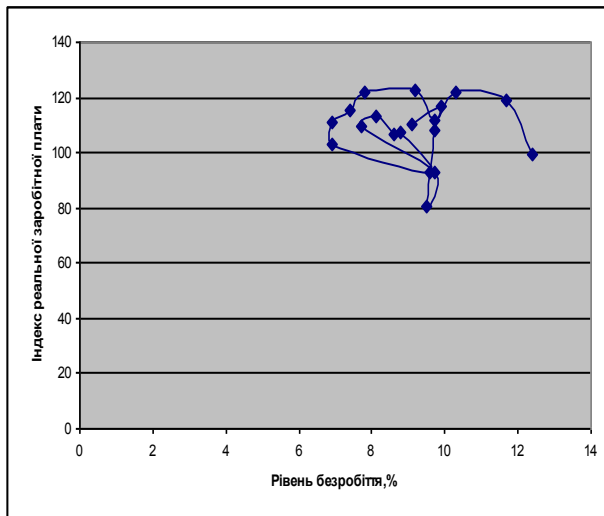

Рис. 1. Динаміка базових даних

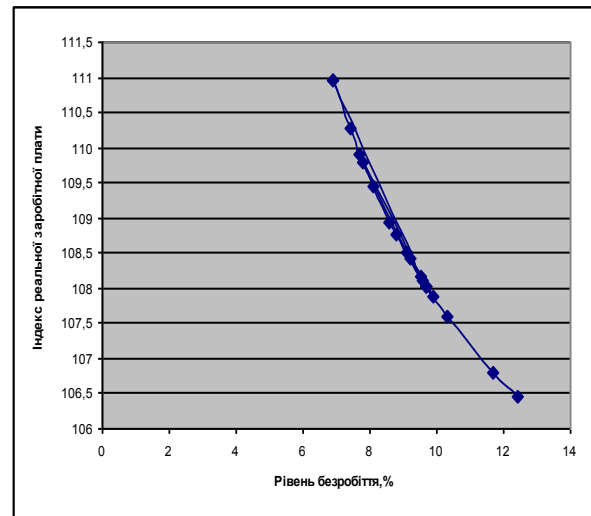

Рис. 2. Згладжені дані за нелінійним рівнянням регресії

Джерело: графічно представлено на основі джерела [2]

Таблиця 1

Базові дані для побудови рівняння регресії

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Рівень безробіття, %	12,4	11,7	10,3	9,7	9,2	7,8	7,4	6,9	6,9	9,6
Індекс реальної заробітної плати	99,1	119	122	112	123	122	115	111	103	93,1
Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Рівень безробіття, %	8,8	8,6	8,1	7,7	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1	
Індекс реальної заробітної плати	107	107	113	109	93,2	80,6	108	117	111	

Джерело: сформовано на основі джерела [2]

Наступним етапом розглянемо криву Беверіджа на основі статистичних даних України (таблиця 3).

Графічне зображення кривої Беверіджа наведено на рис. 3.

Виходячи з графічного зображення можна стверджувати що кон'юнктура ринку праці неузгоджена. Зі збільшенням кількості вакантних робочих місць чисельність безробітних не завжди зменшується.

Причиною неузгодженості є відсутність розповсюдженої інформації про ринок праці, низька трудова мобільність безробітних, відсутність адапційних центрів до ринкових умов, що склалися.

Надалі розглянемо закон Оукена та проаналізуємо можливість його дії в сучасних макроекономічних умовах України.

Закон Оукена – емпірично встановлена зворотна залежність між рівнем безробіття й обсягом виробленого ВВП, кількісне значення якої коливається в межах від 2 до 3 %.

Для побудови залежності між ВВП та рівнем безробіття скористаємось статистичними даними за період 1996-2018 рр. (таблиця 4).

Відповідно до встановленої залежності між темпом приросту ВВП та абсолютним приростом рівня безробіття побудовано лінійну регресійну залежність. Рівняння та показники якості рівняння наведено в таблиці 5.

Відповідно до рівня регресії зменшення безробіття на 1% призведе до збільшення ВВП на 1,1%. Зв'язок між показниками відповідно до коефіцієнта детермінації слабкий. Тому закон Оукена в сучасних економічних умовах країни не діє.

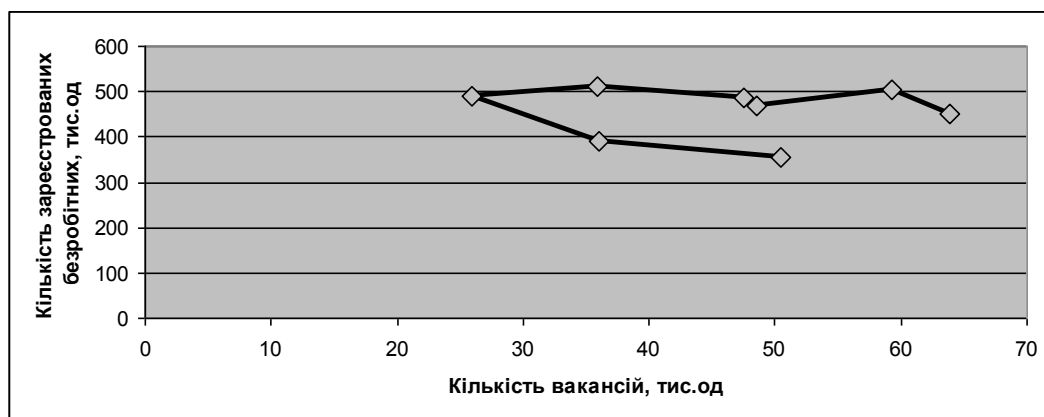

Рис. 3. Графічне зображення кривої Беверіджа за статистичними даними України (зареєстрований ринок праці)

Джерело: графічно представлено на основі джерела [2]

Таблиця 3

Базові дані для побудови кривої Беверіджа

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	452,1	505,3	467,7	487,7	512,2	490,8	390,8	354,4
Кількість вакансій, тис. од.	63,9	59,3	48,6	47,5	35,9	25,9	36	50,4
Кількість безробітних на 1 вакансію	7	9	10	10	14	19	11	7

Джерело: сформовано на основі джерела [2]

Таблиця 4

Базові дані для побудови залежності між ВВП та безробіттям

Показники	97	98	99	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Темп проросту ВВП, %	14,53	9,88	27,15	30,38	20,06	10,59	18,39	29,09	27,92	23,26	32,45
Абс. приріст безробіття, %	1,3	2,4	0,9	0,2	-0,7	-1,4	-0,6	-0,5	-1,4	-0,4	-0,5
Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Темп проросту ВВП, %	31,54	-3,66	18,53	21,62	7,01	3,27	7,68	26,34	20,40	25,17	19,30
Абс. приріст безробіття, %	0	2,7	-0,8	-0,2	-0,5	-0,4	2	-0,2	0,2	0,2	-0,8

Джерело: сформовано на основі джерела [2]

Таблиця 5
Регресійне рівняння та показники якості
(показники можливості використання
закону Оукена)

Показники	Значення
Рівняння регресії	$y = -0.05127x + 1.0491$
Коефіцієнт детермінації	0,2006
Середній коефіцієнт еластичності	-14,387
Середня похибка апроксимації	-15,47

Джерело: сформовано автором

Таким чином сучасні економічні умови країни, які склалися на протязі 28 років неможливо аналітично дослідити за допомогою існуючих законів, закономірностей, графічних та табличних підходів Європейських країн.

Існуючі тенденції економіки України формуються виходячи з особливостей суспільного виробництва та праці, ресурсної економіки країни, та відголосків адміністративної системи управління.

Нові умови господарювання, які формуються починаючи з 1991 року необхідно досліджувати виходячи з інших причин – наслідкових факторів, які притаманні суб'єктам господарювання та суспільству України.

Необхідно побудувати множинну регресію залежності між результативним фактором (темпом приросту ВВП) та 3 змінними (темпом приросту внутрішніх витрат на наукові розробки; темпом приросту доходів населення; темп приросту капітальних інвестицій).

Вихідна статистична інформація наведена в таблиці 6.

В результаті побудови моделі отримали коефіцієнт детермінації 0,89 та множинну регресію:

$$y = 9,4757 + 0,13351x_1 + 0,02x_2 + 0,3535x_3 \quad (2)$$

Де y – темп приросту ВВП;

x_1 – темп приросту внутрішніх витрат на наукові дослідження і розробки;

x_2 – темп приросту доходів населення;

x_3 – темп приросту капітальних інвестицій

Підтвердженням актуальності моделі є згладження за множинною регресією (рис. 4).

Таким чином для підвищення темпів зростання ВВП, покращення стабільності та економічної безпеки в країні повинен здійснюватись трьох векторний курс (рис. 5).

Перший вектор – збереження людського капіталу країни та його розвиток:

- планування індексів реальної заробітної плати на рівні прогностичних індексів споживчих цін, зниження темпів девальвації гривні;

- зменшення розриву між заможними й бідними, формування потужного середнього класу;

- формування державних програм скорочення безробіття на рівні країни та окремих регіонів;

- підтримка незахищених верств населення інвалідів, пенсіонерів, багатодітних сімей, дітей-сиріт тощо, шляхом розвитку соціальних програм.

- скорочення потоків зовнішньої міграції та створення стимулів для молоді у своїй країні.

Другий вектор – створення привабливого інноваційного клімату для розвитку наукових досліджень та розробок:

- розвиток масового інвестування у інновації (краудфандингу). Серед українських краудфандингових платформ можна виділити: «Спільнокошт», «Na_Starte», «Komubook», «Мое місто», «GoFundEd». Краудфандинг стимулює мікроінновації та допомагає втілювати свої ідеї молоді;

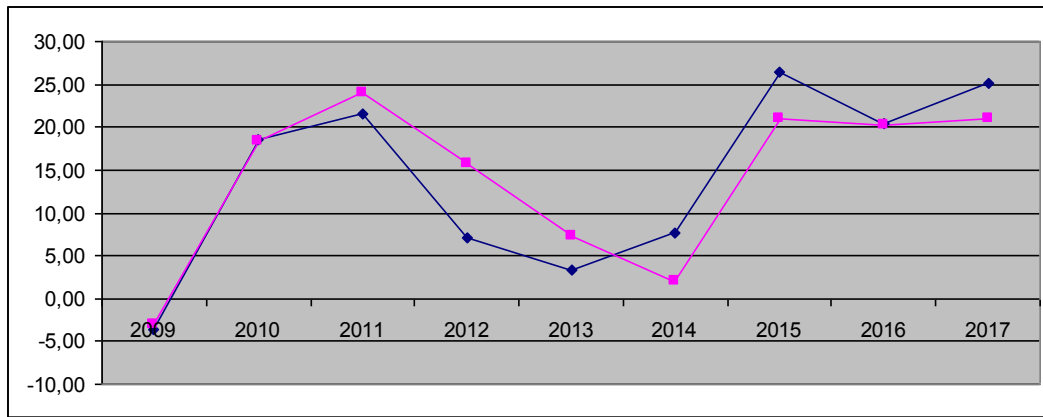
Таблиця 6

Вихідна статистична інформація побудови множинної регресії

роки	Темпи приросту, %			
	Внутрішні витрати на виконання наукових досліджень і розробок	Доходи населення	Капітальні інвестиції	ВВП номінальний
2008	-	-	-	-
2009	-2,49	6,16	-34,92	-3,66
2010	14,96	-87,74	24,59	18,53
2011	6,67	14,99	37,51	21,62
2012	10,11	15,17	13,01	7,01
2013	5,68	6,24	-8,85	3,27
2014	-7,53	-2,07	-18,04	7,68
2015	18,22	16,81	24,48	26,34
2016	-5,49	15,74	31,53	20,40
2017	16,05	29,30	24,83	25,17

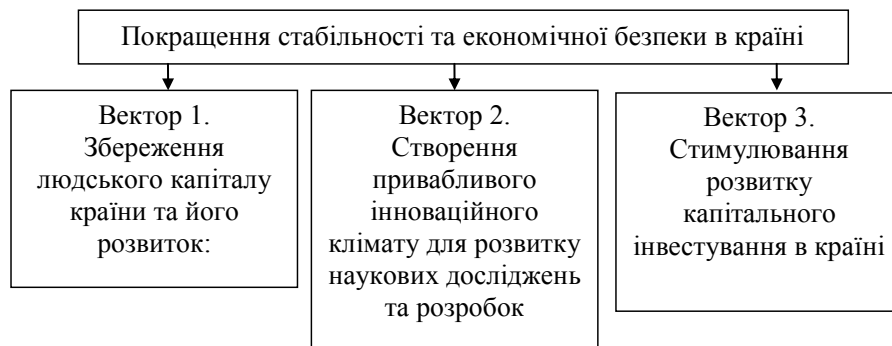
Джерело: сформовано на основі джерела [2]

Рис. 4. Темп приросту номінального ВВП та згладжений варіант за множинною регресією

Джерело: графічно представлено на основі джерела [2]

Рис. 5. Векторний курс макроекономічної стабільності та безпеки

Джерело: сформовано автором

– створення, розвиток та державна фінансова підтримка інноваційних структур: технополісів, технопарків, бізнес – інкубаторів.

– зміна галузевих структурних диспропорцій. Розвиток 5 та 6 технологічного укладів, збільшення промислових підприємств з даним профілем у структурі національної економіки;

– залучення інноваційних технологій фінансової та страхової сфери. Розробка та впровадження нових кредитних програм;

– створення ринку інноваційної продукції. Стимулювання суб'єктів господарювання збільшувати питому вагу необоротних активів у своєму майні.

Третій вектор стимулювання розвитку капітального інвестування в країні:

– створення сприятливого інвестиційного клімату в країні;

– активізація іноземних інвестицій через державне партнерство;

– фінансування власної справи суб'єктів господарювання та розвитку інвестиційних проєктів, які приносять максимальну рентабельність та мають оптимальний строк окупності;

– розвиток фінансування в об'єкти інтелектуальної власності, ноу-хау, авторські винаходи, інформаційні технології, що можуть стати національним надбанням та ключовим стратегічним ресурсом вітчизняної економіки.

Висновки з проведеного дослідження. На сучасному етапі розвитку економіки, коли країна поступово рухається до ЄС необхідно всебічно вивчати їх закони, закономірності, тенденції, основні принципи функціонування. Саме спроба адаптувати Європейські макроекономічні моделі дає змогу виявити схожість економічних явищ та процесів сучасності. Основні моделі, які розглянуті у статті: закон Оукена, криву Беверіджа, криву Філіпса.

Таким чином сучасні економічні умови країни, які склалися на протязі років незалежності неможливо аналітично дослідити за допомогою існуючих законів, закономірностей, графічних та табличних підходів Європейських країн.

Існуючі тенденції економіки України формуються виходячи з особливостей суспільного виробництва та праці, ресурсної економіки країни, та відголосків адміністративної системи управління.

Крім спроби адаптації вищезгаданих моделей розглянуто власну регресійну модель залежності темпів приросту номінального ВВП від трьох факторів: темпу приросту внутрішніх витрат на наукові розробки; темпу проросту доходів населення; темпу приросту капітальних інвестицій.

На основі моделі запропоновано формування векторного курсу макроекономічної стабільності та безпеки: збереження людського капіталу країни та його розвиток; створення привабливого інноваційного клімату для розвитку наукових досліджень та розробок; стимулювання розвитку капітального інвестування

Список використаних джерел:

1. Грабчук О.М. Інфляційна складова невизначеності розвитку економіки України. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2012. Вип. 36. С. 48–58.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 09.06.2019).
3. Ємельяненко Л.М. Системні вади регулювання національного ринку праці в умовах макроекономічної нестабільності. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 241–249.
4. Приймак В.І. Економіко-математичні методи та моделі в управлінні ринком праці. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 2. С. 6–15.
5. Рябоконт І.О. Безробіття в Україні: оцінювання макроекономічних закономірностей і ефективності заходів запобігання. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2011. № 4(1). С. 76–80.
6. Сігайов А.О. Економічна активність як один з чинників зайнятості в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 10. С. 12–17.
7. Friedman M. The role of monetary policy. *American Economic Review*. 1968. Vol. 58. No. 1. Pp. 1–17.
8. Phillips, A.W. The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861–19571. *Economica*. 1958. 25(100). Pp. 283–299.

References:

1. Hrabchuk O.M. (2012). Inflationary component of the uncertainty of the Ukrainian economy development. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy*, 36, 48–58. (in Ukrainian)
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (data zvernennia: 09.06.2019). (in Ukrainian)
3. Iemelianenko L.M. (2014). Systemni vady rehuliuвання natsionalnoho rynku pratsi v umovakh makroekonomichnoi nestabilnosti [Systemic deficiencies in the regulation of the national labor market in the context of macroeconomic instability]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, 2, 241–249. (in Ukrainian)
4. Pryimak V.I. (2013). Ekonomiko-matematychni metody ta modeli v upravlinni rynkom pratsi [Economic and mathematical methods and models in the management of the labor market]. *Ekonomika: realii chasu*, 2, 6–15. (in Ukrainian)
5. Riabokon I.O. (2011). Bezrobittia v Ukraini: otsiniuvannia makroekonomichnykh zakonimirnostei i efektyvnosti zakhodiv zapobihannia [Unemployment in Ukraine: assessment of macroeconomic patterns and effectiveness of prevention measures]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky*, 4(1), 76–80. (in Ukrainian)
6. Sigaiov A.O. (2012). Ekonomichna aktyvnist yak odyin z chynnykiv zainiatosti v Ukraini [Economic activity as one of the factors of employment in Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, 10, 12–17. (in Ukrainian)
7. Friedman M. The role of monetary policy. *American Economic Review*. 1968. Vol. 58. No. 1. Pp. 1–17.
8. Phillips, A.W. The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861–19571. *Economica*. 1958. 25(100). Pp. 283–299.

Щербініна С.А.старший викладач кафедри економічної теорії
та економічної кібернетики
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка**Шевченко О.М.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії та економічної кібернетики
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка**Shcherbinina Svitlana**

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

Shevchenko Olena

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

ОПТИМІЗАЦІЯ ВАЛЮТНОГО РЕЗЕРВУ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

OPTIMIZATION OF THE FOREIGN CURRENCY RESERVE OF A COMMERCIAL BANK

У статті побудовано оптимізаційну модель забезпечення валютного резерву комерційного банку за умов ризику, яка забезпечить його найбільшу цінність у майбутньому періоді. При знаходженні показників майбутньої відносної цінності валют у випадку невизначеності використано критерій Вальда, який забезпечує отримання найбільшої цінності валютного резерву у найгіршій з ситуацій. Зменшення ризику можливого знецінення валютного резерву унаслідок непередбачуваних змін відносної цінності окремих валют, потребує оптимального плану переформування валютного резерву за критеріями максимізації очікуваної цінності майбутнього валютного резерву та мінімізації дисперсії його цінності. Тому було використано узагальнену методику багатокритеріальної оптимізації і визначено оптимальний склад валютного резерву на множині ефективних планів двокритеріальної задачі.

Ключові слова: валютний резерв, оптимальна цінність валютного резерву, відносна цінність валюти, оптимальне управління валютним резервом, економіко-математична модель.

В статье построено оптимизационную модель обеспечения валютного резерва коммерческого банка в условиях риска, которая обеспечит его наибольшую ценность в будущем периоде. При нахождении показателей будущей относительной ценности валют в случае неопределенности использовано критерий Вальда, который обеспечивает получение наибольшей ценности валютного резерва в наихудшей из ситуаций. Уменьшение риска возможного обесценивания валютного резерва вследствие непредсказуемых изменений относительной ценности отдельных валют, требует оптимального плана реформирования валютного резерва по критериям максимизации ожидаемой ценности будущего валютного резерва и минимизации дисперсии его ценности. Поэтому было использовано обобщенную методику многокритериальной оптимизации и определен оптимальный состав валютного резерва на множестве эффективных планов двухкритериальной задачи.

Ключевые слова: валютный резерв, оптимальная ценность валютного резерва, относительная ценность валюты, оптимальное управление валютным резервом, экономико-математическая модель.

The modern world currency market is undetermined, as evidenced by the chaotic nature of the dynamics of exchange rates. The currency reserve is a significant factor in stabilizing inflationary processes and supporting foreign economic relations. In order to maintain the optimal value of the currency reserve, it should be constantly reviewed, exchanging a certain part of the currency, the relative value of which will decrease, for such, the relative value of which will grow. In this connection, the purpose of the research of currency reserve formation of commercial bank in conditions of risk with the purpose of maintenance of its greatest value in the future period. In the article optimization models

of provision of foreign currency reserve of commercial bank in conditions of risk which will provide its greatest value in the future period are constructed. At finding indicators of future relative value of currencies in case of uncertainty, the Valda criterion is used, which provides for obtaining the highest value of currency reserve in the worst of situations. Reduction of the risk of possible depreciation of the currency reserve due to unpredictable changes in the relative value of individual currencies requires an optimal plan for the transformation of the currency reserve according to the criteria of maximizing the expected value of the future currency reserve and minimizing the dispersion of its value. Therefore, the generalized methodology of multi-criteria optimization was used and the optimal composition of the currency reserve was determined on the basis of many effective plans of the two-criteria task. The management of a commercial bank plays a crucial role in making a decision on the optimal reformation of the foreign exchange reserve; therefore, the reformation plan corresponds to the peculiarities of its individual attitude to risk.

Key words: currency reserve, the optimal value of the foreign exchange reserve, the relative value of the currency, the optimal management of the foreign exchange reserve, the economic-mathematical model.

Постановка проблеми. Головне призначення ефективної банківської системи – це мобілізація фінансових ресурсів з метою здійснення інвестицій в економіку. Формування комерційними банками резервів, є системою фондів грошових коштів, взаємопов'язаних та підпорядкованих єдиним законам грошового обігу та засадам грошово-кредитної політики для запобігання ризикам неплатоспроможності, банкрутству банків та захисту користувачів банківських послуг.

Сучасний світовий валютний ринок є недетермінованим, про що свідчить хаотичний характер динаміки валютних курсів. Валютний резерв (ВР) є вагомим чинником стабілізації інфляційних процесів та підтримки зовнішньоекономічних зв'язків. Він утворюється з набору валют та періодично переформовується [1, с. 56]. Необхідність переформування валютного резерву зумовлена, зокрема, тим, що відносна цінність окремих валют із часом змінюється. Щоб підтримувати оптимальну цінність валютного резерву, його потрібно постійно переглядати, обмінюючи певну частину валюти, відносна цінність якої зменшуватиметься, на таку, відносна цінність якої зростатиме. За умов, коли динаміка майбутньої цінності валют на короткостроковий період визначається абсолютно точно, цінність валютного резерву за рахунок серії послідовних операцій переформування можна значно збільшити. Щоб зменшити ризик можливого знецінення валютного резерву внаслідок непередбачуваних змін відносної цінності окремих валют, в умовах ризику оптимальний план переформування валютного резерву слід визначати за критеріями максимізації очікуваної цінності майбутнього резерву та мінімізації дисперсії його цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями оптимізації ресурсної бази комерційних банків, формуванням резервів, зокрема

валютного займалося багато вітчизняних науковців. Проблема формування оптимального рівня золотовалютних резервів України в умовах валютної лібералізації займалися Кузнецов А.М., Деркач Ю.Б. [2]. Оптимізаційний менеджмент в поєднанні з основами валютного регулювання в рамках зовнішньоекономічної діяльності комерційних банків розглядали Онищенко Н.В., Чебанова Н.В. [3]. Формування та використання ресурсів, а також перспективні напрямки зростання ресурсної бази комерційних банків України вивчали Чиж Н.М., Дзямучич М.І., Потьомкіна О.В. [4]. Теоретичні основи та методичні підходи до управління ризиками комерційних банків, а саме: ринковими ризиками (процентним та валютним), ризиками системних характеристик банків (ліквідності, достатності капіталу, платоспроможності), маркетинговими ризиками досліджували Єпіфанов А.О., Васильєва Т.А., Козьменко С.М. та ін. [5]. Питання акумулювання та ефективного управління золотовалютними резервами країни розглядає Сова О.Ю. [6]. Економіко-математичний інструментарій для розв'язання задач оптимізації валютного резерву в детермінованих умовах та за умов ризику використовував в своїх працях Кігель В.Р. [1; 7; 8].

Отже, питання оптимізації валютного резерву комерційного банку є актуальними і потребують подальшого дослідження.

Метою статті є формування валютного резерву комерційного банку за умов ризику з метою забезпечення його найбільшої цінності у майбутньому періоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Показником динамічної зміни цінності валют є відносна цінність кожної валюти. Цей показник обчислюється за інформацією про валютні курси. Він залежить від обраного переліку валют та дає оцінку цінності кожної валюти у відносній шкалі вимірювань.

Цінність валютного резерву визначається обсягами та відносною цінністю наявних у ньому валют. Залежно від складу валютного резерву його цінність, навіть при незмінному складі, з часом змінюється. За цінністю валютний резерв може бути або зростаючим, або спадним.

Оптимальне управління валютним резервом полягає у заміні частини валюти, відносна цінність якої зменшуватиметься, на таку, відносна цінність якої зростатиме. У детермінованому випадку оптимальне систематичне переформування валютного резерву дозволяє за місяць підвищити його цінність на 8–12%, що відповідає 130–240% річних.

У випадку ризику основними статистичними характеристиками показників майбутньої відносної цінності валют виступають очікуване значення, стандартне відхилення та коефіцієнти кореляції. У випадку невизначеності майбутня відносна цінність окремих валют може бути оціненою лише з точністю до певних діапазонів.

Оцінювання показників майбутньої недетермінованої відносної цінності валют здійснюється або статистичними методами та методами прогнозування, або за результатами експертного опитування. Вибір оптимального плану переформування валютного резерву у випадку ризику здійснюється за показниками очікуваної цінності майбутнього валютного резерву та стандартного відхилення цінності валютного резерву від її очікуваного рівня.

При прийнятті рішення щодо оптимального переформування валютного резерву визначальна роль належить керівництву банку, тому план переформування відповідає особливостям його індивідуального ставлення до ризику. У випадку ризику оптимальний план переформування валютного резерву можна знайти за методикою двокритеріальної оптимізації, яка передбачає участь керівництва у прийнятті рішення та забезпечує його необхідною для правильного вибору інформацією.

У ситуації невизначеності щодо показників майбутньої відносної цінності валют при виборі плану переформування валютного резерву можна скористатися максимінним критерієм Вальда, який забезпечуватиме отримання валютного резерву якнайбільшої цінності у найгіршій з ситуацій щодо значень некерованих параметрів.

Існує необхідний математичний інструментарій для розв'язування задач оптимального управління валютним резервом, а саме методи оптимізації. У ситуації визначеності, коли абсолютно точно відомі цінності валют на майбутній короткостроковий період цінність валютного

резерву можна значно збільшити за рахунок проведення послідовних операцій переформування. Але в реальній ситуації ці дані невідомі, тому, щоб зменшити ризик можливого знецінення валютного резерву унаслідок непередбачуваних змін відносної цінності окремих валют, потрібно оптимальний план переформування визначати за критеріями максимізації очікуваної цінності майбутнього валютного резерву та мінімізації дисперсії його цінності. Для побудови економіко-математичної моделі задачі вводять необхідні позначення відомих і невідомих величин та некерованих параметрів [9, с. 44].

Відомі величини:

n – кількість видів валют, із яких складається ВР;

i, j – номер виду валюти ($i, j = 1, \dots, n$);

a_i – кількість i -ої валюти, що знаходиться у ВР у поточний момент часу;

v_{ij} – коефіцієнт переведення, котрий дорівнює кількості валюти i -ого виду, яка потрібна, щоб отримати одиницю валюти j -ого виду при переформуванні ВР ($v_{ij} = 1$ для $i = j$).

Невідомі величини:

x_{ij} – кількість i -ої валюти, котру буде витрачено для придбання j -ої валюти;

y_j – кількість j -ої валюти, яка буде в переформованому ВР;

u – загальна майбутня цінність переформованого ВР.

Некерований параметр:

w_j^1 – майбутня відносна цінність одиниці j -ої валюти.

Потім записують співвідношення між відомими й невідомими величинами та некерованими параметрами:

– загальна цінність переформованого ВР визначається майбутньою відносною цінністю одиниці кожного виду валюти та кількістю відповідної валюти, яка буде в цьому резерві;

– кількість j -ої валюти, що міститиметься у переформованому ВР, визначається кількістю валюти різних видів, яку використано під час переформування резерву для придбання цієї валюти;

– кількість i -ої валюти, котру буде використано для придбання валют під час переформування ВР, відповідає початковій кількості цієї валюти у поточному резерві;

– кількість i -ої валюти, яку буде витрачено для придбання j -ої валюти, – невід'ємна.

З урахуванням наведених співвідношень задача переформування ВР у детермінованих умовах (відомі значення некерованого параметра) полягає у визначенні такого резерву, загальна цінність якого буде якнайбільшою. Отже, економіко-математична модель має такий вигляд:

$$\left. \begin{aligned} u &= \sum_{j=1}^n w_j^1 y_j \rightarrow \max \\ y_j &= \sum_{i=1}^n \frac{1}{v_{ij}} x_{ij}, j = 1, \dots, n \\ \sum_{j=1}^n x_{ij} &= a_i, i = 1, \dots, n \\ x_{ij} &\geq 0, j = 1, \dots, n \end{aligned} \right\} (1)$$

Коефіцієнти переведення є фактично поточними курсами валют, які визначаються поточною відносною цінністю відповідних валют,

$$v_{ij} = \frac{w_j^0}{w_i^0}, i, j = 1, \dots, n. \quad (2)$$

Тоді співвідношення між невідомими величинами можна записати в такому вигляді:

$$w_j^0 y_j = \sum_{i=1}^n w_i^0 x_{ij}, j = 1, \dots, n. \quad (3)$$

Якщо позначити поточну цінність існуючого ВР через u^0 , тоді задача переформування ВР сформулюється як задача про придбання за ціною, що відповідає поточній відносній цінності такої кількості відповідних валют, при якій загальна цінність ВР у майбутньому буде якнайбільшою,

$$\left. \begin{aligned} u &= \sum_{j=1}^n w_j^1 y_j \rightarrow \max \\ \sum_{j=1}^n w_j^0 y_j &= u^0 \\ y_j &\geq 0, j = 1, \dots, n \end{aligned} \right\} (4)$$

Це задача визначення складу ВР, після знаходження її оптимального плану y_j^* конкретну схему переформування ВР можна побудувати як розв'язок задачі балансування. Таким чином, оптимальний склад ВР визначається тими валютами (валютою), темп зміни відносної цінності (w_j^1 / w_j^0) яких (якої) є найбільшим.

За умови ризику некерований параметр w_j^1 є випадковою величиною з відомим середнім значенням та стандартним відхиленням. Для визначення оптимального складу ВР потрібно звернутися до множини ефективних планів двокритеріальної задачі:

$$\left. \begin{aligned} \bar{u} &= \sum_{j=1}^n w_j^1 y_j \rightarrow \max \\ \sigma^2(u) &= \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n \rho_{ij} \sigma_i \sigma_j y_i y_j \rightarrow \min \\ y_j &\geq 0, j = 1, \dots, n \end{aligned} \right\} (5)$$

де $\bar{u}$ – очікувана загальна цінність;
 $\sigma^2(u)$ – дисперсія загальної цінності;
 ρ_{ij} – коефіцієнт кореляції між цінностями валют;
 σ_i, σ_j – середньоквадратичні цінності валюти за кілька періодів.

У (5) перша цільова функція вимагає вибору такого ВР, загальна очікувана цінність якого $\bar{u}$ була б найбільшою. Друга цільова функція потребує вибору ВР із найменшою дисперсією своєї загальної цінності $\sigma^2(u)$. Для розв'язування задачі використовують узагальнену методику багатокритеріальної оптимізації.

При управлінні ВР до ризику потрібно ставитися негативно і для визначення оптимального складу ВР звернутися до множини ефективних планів двокритеріальної задачі. Отже, адитивну цільову функцію можна записати в такому вигляді:

$$u = \frac{\bar{u}}{u_{\max} - u_{\min}} - \frac{\sigma^2(u)}{\sigma^2(u)_{\max} - \sigma^2(u)_{\min}}. \quad (6)$$

У розв'язку задачі ризик стосовно ВР визначається дисперсією загальної цінності, неохочність до ризику “–”, а схильність “+”. Оптимальний валютний резерв є таким з ефективних планів двокритеріальної задачі, при якому співвідношення показників очікуваної цінності та дисперсії цінності є більш вагомим за системою переваг керівництва комерційного банку.

Прикладну частину дослідження здійснено на базі фінансової звітності одного з комерційних банків Полтавської області. В таблиці 1 наведено початкові дані для побудови оптимізаційної моделі.

Цільовими функціями є максимальне очікуване значення та мінімальна дисперсія цінності валютного резерву у майбутньому періоді. Отже, буде два значення адитивної цільової функції, які визначають діапазон зміни цінності валютного резерву у майбутньому періоді. При

Таблиця 1

Початкові дані

	USD долар США	EUR Євро	RUB російський рубль	GBP фунт стерлінгів	CHF швейцарські франки
Курс на 4.06.2019	26,630	29,610	0,396	33,70	26,70
Відносна цінність	0,227537	0,252999	0,003384	0,287946	0,228135
Кількість валюти, ум. од.	26,688	30,010	0,418	34,714	26,164
Вартість поточна	49935,69	12703,84	9,14	15,84	94,90

Джерело: авторська розробка [10]

Таблиця 2

Курси іноземних валют до гривні за період з 22.04.2019 до 31.05.2019

Дата	USD долар США	EUR Євро	RUB російський рубль	GBP фунт стерлінгів	CHF швейцарські франки
22.04.2019	26,854	30,211	0,420	34,938	26,540
23.04.2019	26,775	30,122	0,420	34,836	26,463
24.04.2019	26,688	30,010	0,418	34,714	26,164
...	...	...	...	...	...
31.05.2019	26,873	29,912	0,413	33,931	26,648

Джерело: дані НБУ [10]

Таблиця 3

Відносні цінності валют

Дата	USD долар США	EUR Євро	RUB російський рубль	GBP фунт стерлінгів	CHF швейцарські франки
22.04.2019	0,2257341	0,2539529	0,0035305	0,2936880	0,2230946
23.04.2019	0,2257284	0,2539455	0,0035408	0,2936872	0,2230981
24.04.2019	0,2261810	0,2543350	0,0035426	0,2942014	0,2217401
...	...	...	...	...	...
31.05.2019	0,2281685	0,2539715	0,0035066	0,2880953	0,2262581

Джерело: авторська розробка

Таблиця 4

Коефіцієнти лінійної функції

Валюта\Коефіцієнти	a	b
USD долар США	8,88314E-05	0,225705412
EUR Євро	3,38268E-05	0,253408568
RUB російський рубль	8,10135E-08	0,003508222
GBP фунт стерлінгів	-0,000350501	0,295987997
CHF швейцарські франки	0,000227761	0,221389801

Джерело: авторська розробка

Таблиця 5

Значення стандартного відхилення для кожного виду валют

Стандартне відхилення σ_i	0,0008433	0,0004858	0,0000278	0,0028744	0,0018313
0,000843328	7,11203E-07	4,0967E-07	2,34557E-08	2,42405E-06	1,54438E-06
0,000485778	4,0967E-07	2,3598E-07	1,35111E-08	1,39631E-06	8,896E-07
2,78133E-05	2,34557E-08	1,35111E-08	7,73578E-10	7,99459E-08	5,09342E-08
0,002874382	2,42405E-06	1,39631E-06	7,99459E-08	8,26207E-06	5,26383E-06
0,001831291	1,54438E-06	8,896E-07	5,09342E-08	5,26383E-06	3,35363E-06

Джерело: авторська розробка

управлінні валютним резервом комерційного банку до ризику доцільно ставитися несхвально.

Значення керованого параметра визначають за двох обмежень: кількість валюти в майбутньому періоді – невід'ємні числа; сума вартостей поточних дорівнює сумі вартостей за поточними цінностями.

Для знаходження значення цільової функції використано надбудову ТП Microsoft Excel «Пошук рішення».

За даними таблиці 2, яка містить статистичні дані за 24 періоду, розраховано відносні цінності

валют в таблиці 3. Отримані дані використано для визначення коефіцієнтів лінійної функції $y=ax+b$ за відомими значеннями x і y з використанням убудованої функції ЛИНЕЙН у таблиці 4.

У таблицях 5–8 представлено результати розрахунків в ТП Microsoft Excel. За допомогою команди «Пошук рішення» визначено максимальне і мінімальне значення другої цільової функції задачі. Отримані результати наведено в таблиці 9.

Ці дані використано для розрахунку адитивної цільової функції u . Ризик стосовно цінності

Таблиця 6

Коефіцієнти кореляції між окремими видами валют

Кореляція	1	0,420100245	0,486564229	-0,842908189	0,735102773
	0,420100245	1	0,57688177	-0,726622504	0,662441913
	0,486564229	0,57688177	1	-0,413646936	0,248641129
	-0,842908189	-0,726622504	-0,413646936	1	-0,972533537
	0,735102773	0,662441913	0,248641129	-0,972533537	1

Джерело: авторська розробка

Таблиця 7

Кількість валюти в майбутньому періоді

	63766,11592	66498,67597	1032,195653	61324,61054	60335,26755
63766,11592	4066117539	4240362280	65819107,67	3910432224	3847345664
66498,67597	4240362280	4422073906	68639644,28	4078005406	4012215406
1032,195653	65819107,67	68639644,28	1065427,866	63298996,43	62277800,89
61324,61054	3910432224	4078005406	63298996,43	3760707858	3700036784
60335,26755	3847345664	4012215406	62277800,89	3700036784	3640344510

Джерело: авторська розробка

Таблиця 8

Добутки відповідних значень з таблиць 6–7 та дисперсія

Добуток	2891,83337	729,7767977	0,751174496	-7989,988419	4367,806134	
	729,7767977	1043,520459	0,534996971	-4137,505389	2364,432646	
	0,751174496	0,534996971	0,000824191	-2,093259543	0,788706925	
	-7989,988419	-4137,505389	-2,093259543	31071,23305	-18941,41814	
	4367,806134	2364,432646	0,788706925	-18941,41814	12208,35983	1,118027653

Джерело: авторська розробка

Таблиця 9

Отримані значення цільових функцій

Максимальна цінність	62602,45456
Мінімальна цінність	62760,31654
Максимальна дисперсія	392487,3719
Мінімальна дисперсія	1,118027653

Джерело: авторська розробка

Таблиця 10

Діапазон зміни загальної цінності валютного резерву комерційного банку

Адитивна цільова функція	-397,56
Очікуване значення загальної цінності	62760,32
Стандартне відхилення загальної цінності	468,63
Максимальне значення загальної цінності	63228,94269
Мінімальне значення загальної цінності	62759,25917

Джерело: авторська розробка

валютного визначають очікуваним значенням і стандартним відхиленням загальної цінності. Знайдено максимальне значення μ і вказано діапазон зміни загальної цінності валютного резерву комерційного банку шляхом додавання (віднімання) відповідних значень таблиця 10.

Отже, комерційному банку потрібно сформулювати валютний резерв на суму 62760,32 тис. грн. з усіх видів валют, результати представлено в таблиці 11.

Висновки. Функціонування моделі оптимізації валютного резерву комерційного банку за

умов ризику з метою забезпечення його найбільшої цінності у майбутньому періоді є максимально автоматизованим, у розрахунках використано стохастичні та статистичні показники. Найбільшу цінність при формуванні валютного резерву комерційного банку можна отримати у випадку більш різких коливань курсу валют. Для цього має сенс використовувати статистичні дані курсу валют за більш тривалий період або з більшим кроком. Наведену методику можна застосовувати для формування валютного резерву підприємств всіх форм власності.

Таблиця 11

Результати по формуванню валютного резерву комерційного банку

Валюта	USD долар США	EUR Євро	RUB російський рубль	GBP фунт стерлінгів	CHF швейцарські франки	
Курс нинішній	26,630	29,610	0,396	33,700	26,700	117,036
Відносна цінність	0,227537	0,252999	0,003384	0,287946	0,228135	1
Відносна цінність у майбутньому періоді	0,227926	0,254254	0,003510	0,287225	0,227084	
Кількість валюти, ум.од.	219462	50213	2700	55	416	
Кількість валюти в майбутньому періоді, ум.од.	63766	66499	1032	61325	60335	
Вартість поточна	49935,69	12703,84	9,14	15,84	94,90	62759,41
Вартість за поточною цінністю	14509,14	16824,10	3,49	17658,15	13764,58	62759,47
Вартість у майбутньому періоді	14533,97	16907,57	3,62	17613,99	13701,16	62760,32

Джерело: авторська розробка

Список використаних джерел:

1. Кігель В.Р. Математичні методи ринкової економіки. Київ : Кондор, 2003. 158 с.
2. Кузнецов А.М., Деркач Ю.Б. Вплив валютної лібералізації на формування золотовалютних резервів України. *Економіка і суспільство*. 2019. № 20. С. 650–656.
3. Онищенко Н.В., Чебанова Н.В. Особливості оптимізаційного менеджменту в рамках валютного регулювання. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5841>
4. Чиж Н.М., Дзямулич М.І., Потьомкіна О.В. Ефективність формування та використання ресурсів комерційних банків України. *Економічний форум*. 2017. № 2. С. 337–343.
5. Управління ризиками банків: монографія у 2 томах. Т. 2: Управління ринковими ризиками та ризиками системних характеристик / за ред. д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т.А. Васильєвої. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. 299 с.
6. Сова О.Ю. Світові тенденції та вітчизняні реалії формування та використання золотовалютних резервів. Соціально-економічні аспекти стійкого розвитку економіки України : колективна монографія / за ред. Непочатенко О.О. Умань : «Сочінський М.М.». 2016. С. 40–52.
7. Кігель В.Р. Економіко-математичне моделювання в управлінні валютними резервами. *Вісник Національного банку України*. 2000. № 4. С. 44–47.
8. Кігель В.Р. До питання про оптимальне управління валютним резервом в умовах невизначеності. *Вісник Національного банку України*. 2000. № 7. С. 45–47.
9. Харченко Ю.А. Економіко-математичні моделі в управлінні та економіці : навчальний посібник. Полтава : ПолтНТУ, 2013. 110 с.
10. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/> (дата звернення: 20.04.2019).

References:

1. Kihel V.R. (2003). Matematychni metody rynkovoї ekonomiky [Mathematical methods of a market economy]. Kyiv : Kondor. (in Ukrainian)
2. Kuznetsov A.M., Derkach Yu.B. (2019). Vplyv valiutnoi liberalizatsii na formuvannia zolotovaliutnykh rezerviv Ukrainy [Influence of currency liberalization on formation of gold and foreign currency reserves of Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo*, 20, 650–656. (in Ukrainian)
3. Onyshchenko N.V., Chebanova N.V. (2016). Osoblyvosti optymizatsiinoho menedzhmentu v ramkakh valiutnoho rehuliuвання [Features of optimization management in the framework of currency regulation]. *Efektivna ekonomika*, 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5841> (in Ukrainian)
4. Chyzh N.M., Dziamulych M.I., Potomkina O.V. (2017). Efektyvnist formuvannia ta vykorystannia resursiv komertsiiynykh bankiv Ukrainy [Efficiency of formation and use of resources of commercial banks of Ukraine]. *Ekonomichnyi forum*, 2, 337–343. (in Ukrainian)
5. Upravlinnia ryzykamy bankiv: monohrafiia u 2 tomakh [Risk management of banks: monograph in 2 volumes]. T. 2: Upravlinnia rynkovymy ryzykamy ta ryzykamy systemnykh kharakterystyk / za red. d-ra ekon. nauk, prof. A.O. Yepifanova i d-ra ekon. nauk, prof. T.A. Vasyliievoi. Sumy : DVNZ «UABS NBU», 2012. (in Ukrainian)

6. Sova O.Iu. (2016). Svitovi tendentsii ta vitchyzniani realii formuvannia ta vykorystannia zolotova-liutnykh rezerviv [World trends and domestic realities of the formation and use of gold and foreign exchange reserves]. *Sotsialno-ekonomichni aspekty stiiikoho rozvytku ekonomiky Ukrainy : kolektyvna monohrafiia / za red. Nepochatenko O.O.* Uman : «Sochinskyi M.M.». (in Ukrainian)
7. Kihel V.R. (2000). Ekonomiko-matematyчне modeliuвання v upravlinni valiutnykh rezervamy [Economic-mathematical modeling in the management of foreign exchange reserves]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy, 4*, 44–47. (in Ukrainian)
8. Kihel V.R. (2000). Do pytannia pro optimalne upravlinnia valiutnym rezervom v umovakh nevyznachenosti [On the question of optimal management of the currency reserve under uncertainty]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy, 7*, 45–47. (in Ukrainian)
9. Kharchenko Yu.A. (2013). Ekonomiko-matematychni modeli v upravlinni ta ekonomitsi : navchalnyi posibnyk [Economics and mathematical models in management and economics: a training manual]. Poltava : PoltNTU. (in Ukrainian)
10. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official site of the National Bank of Ukraine]. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/> (data zvernennia: 20.04.2019).

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В ЕКОНОМІЦІ

Збірник наукових праць

Випуск 3(71)

Частина 2

Технічне редагування *А. А. Радченко*

Опубліковано в авторській редакції

Формат 60x84/8. Гарнітура ZurichCyrillic BT.
Папір офсет. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 26,57. Ум. друк. арк. 31,62.
Замов. № 0719/162. Наклад 100 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.